Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guide per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

Inoltre ti chiediamo di:

+ *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.

+ *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.

+ *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.

+ *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertati di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da `http://books.google.com`

.OV

5
173

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

5/10

ГРАММАТИКА

ЗА

НОВОБЪЛГАРСКЫЯ ЕЗЫКЪ

ОТЪ

Ив. Н. Момчилова.

ЧЕТВЪРТО ИЗДАНІЕ.

Книгопродавницата на Тодоровъ, Недѣлковичъ и Др.

ВЪ

ТЪРНОВО и РУССЕ.

1881.

13 К е/

Digitized by Google

PG 835
M73

Руссе.—Печатницата на Н. К. Жейнова.

SLAV

Digitized by Google

ОГЛАВЛЕНІЕ.

стран.

Прѣдисловіе 1
Въведеніе 5

ЧАСТЬ ПЬРВА.

За словопроизводството.

Глава пьрва. За сѫществителното име . . . 14
« втора. За члена 27
« третя. За прилагателното име 29
« четвьрта За мѣстоименіето 39
« пета. За глагола 48
« шеста. За причастіето 91
« седма. За нарѣчіето 92
« осма. За прѣдлога 94
« девета За съюза . . . . . —
« десета. За междуметіето 95
Притурки на пьрвата часть . . . . . —
Образованье на думытѣ въ състава имъ . . . —

ЧАСТЬ ВТОРА.

За словосъчиненіето.

Глава пьрва. Прѣдложеніе и неговытѣ части . 99
« втора. Употрѣбеніе на думытѣ въ прѣдложеніето 110
« третя. За періодитѣ 117
« четвьрта. Распорежданье на думытѣ . . 123

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

За правописаніето.

Глава пьрва. Употрѣбеніе на буквытѣ по произношеніето имъ 128
« втора. Употрѣбеніето на буквытѣ по почьртаніето имъ 134
« третя. Раздѣленіе на думытѣ на слогове . 136
« четвьрта. Съкратяванье на думытѣ 138
« пета. Употрѣбеніе на прѣпьвателнытѣ знакове 138

Digitized by Google

ИЗЪЯСНЕНІЕ.

На съкратенытѣ думы, употрѣбены въ Грамматиката.

Съкратеніе.	*Изъясненіе.*
вм.	вмѣсто
винит. или В.	винителенъ падежъ
дат. или Д.	дателенъ падежъ
дѣйст.	дѣйствителенъ, а, о
един. ч.	единственно число
зват. или З	зателенъ падежъ
и др. нѣк.	и други нѣкои
и др. так.	и други такъвзи
изъявит наклон.	изъявително наклоненіе
именит. или И.	именителенъ падежъ
и проч.	и прочая
мжж. р.	мжжкый родъ
множ. ч.	множественно число
напр.	напримѣръ
наст.	настояще врѣме
пад.	падежъ
повел.	повелително наклоненіе
прим.	примѣръ
прич.	причастіе
прим. опрѣд.	прѣминжло опрѣдѣлено врѣме
родит. или Р.	родителенъ падежъ
склон.	склоненіе
спрѣж.	спрѣженіе
страд.	страдателенъ, а, о
т. е.	тоесть
услов. наклон.	условно наклоненіе
1-й, 1-ва, 1-во	пьрвый, -ва -во
2-й, 2-ра, 2-ро	вторый, -ра, -ро
3-й, 3-тя, 3-тье	третій, -тя, -тье

Тъй и другытѣ редовны числителны.

Digitized by Google

ПРѢДИСЛОВІЕ.

Отъ възражданіето на нашата българска книжевность до сега, споредъ както е напрѣдвалъ полека-лека писмовнытъ ни езыкъ, и издаванытѣ за него граматическы учебницы единъ слѣдъ другый сѫ были колкогодѣ по-методическы и по точны въ издырваніята на свойщинытѣ му. Таквызи учебницы ный имамы до сега́ списаны именно: пьрвый отъ Отца Неофита Котленца, вторый отъ Хр. Павловича, третій отъ Отца Неофита Рылца, четвьртый отъ Ив. Богоева, петый отъ Іоакима Груева, шестый отъ Доктора Г. Мирковича и седмый (ако и кратъкъ и само пьрвата му часть) отъ Д. Войникова.

Сѣкый отъ тѣзи учебницы въ врѣмето си послужилъ е доста за потыкъ въ напрѣдваніето и въ обрабощаніето на нашата писменность. Но при сичко туй писмовнытъ ни езыкъ се още е далечь отъ да са сдо-

Digitized by Google

бые съ Грамматика, която да бы излагала точно и напълно свойщинытѣ му.

Наистина, да стане точна Грамматика за единъ възражданъ езыкъ споредъ свойщинытѣ му, то не е работа на едного, че и не става наскоро. Тукъ са изисква споразумѣнието на доста учены главы, които съ дълговрѣменныя си опытъ въ езыка да са разгледали добрѣ и да са придырили точно свойщинытѣ му.

За таквызи общеполезны разискванія, извѣстно е, че просвѣтенытѣ народы си иматъ комисіи отъ учены мѫжье. А ный, Българе, като нѣмамы, нито можемъ да си настанимъ учены комисіи, трѣба ли да ожидамы за да дойде нѣкой чужденецъ да стори намъ тъзи добрина? Досегашнитѣ наши списатели и издатели ако бѣхѫ ожидали туй добро да капне намъ нѣкакъ си отъ невидѣлица, че тогази да издаватъ труда си, то въ училищата ни и до сега щѣше да ечи екътъ на Наусницы и Псалтыри. Но благодареніе на тѣхъ списатели, че, при сичкытѣ си прѣчкы и мѫчнотіи въ матеріално отношеніе, тѣ наврѣтъ наглава трудихѫ са и сѣкый споредъ силата си принесе що-годѣ полза на общыя книжевенъ българскый жертвенникъ. Защото ако не бы былъ написанъ и издаденъ най пьрвыятъ ни грамматическый или койда-е другый учебникъ то вторыятъ не быималъ поводъ за да стане що-годѣ по точенъ и по методическый отъ пьрвытѣ два и проч. Тъзи сѫщата заслуга, мыслѭ, бы принесли на писменностьта ни и

Digitized by Google

колкото още учебницы бы са списали и издали отъ сега нататакъ.

Отъ таквази мысьль воденъ, сторихъ намѣреніе да издамъ и азъ тъзи си Грамматика, въ която надѣяж са нашытѣ учены да видятъ за езыка ни нѣщо по пълно и по свойственно изложено отъ колкото е казано въ поменѫтытѣ до сега издадены учебницы.

Този мой трудецъ азъ прѣдваритѣлно прѣдложихъ за прегледваніе на нѣколко отъ по знатнытѣ нашы учены, и по тѣхно вышегласіе, вече като одобренъ, издавамъ го на свѣта. А при туй, който още отъ нашытѣ учены са е трудилъ по този прѣдметъ, и има издырено нѣщо повече и по свойственно за езыка ни, или пѫкъ който въ този учебникъ намѣри нѣщо излишно или не свойственно изложено, нека сѣкый изволи да искаже мнѣніето си чрѣзъ вѣстницытѣ. Туй, мыслѭ, много ще спомогне, щото нашата писменность по скоро да са сдобые съ грамматическый учебникъ, какъвто изискватъ свойщинытѣ на езыка ни. Защото четыре очи по добрѣ виждатъ отъ двѣ, и двѣ учены и здравомыслящы главы по зрѣло и по право разсѫжданіе направятъ нежели сама една. А кога тѣ сѫ повече, то и работата имъ безъ съмнѣніе ще бѫде по добра.

Ив. Н. Момчиловъ.

Забѣлѣшка. Въ дирнѣ време, нѣкои отъ нашытѣ учены исхвърлихѫ, изъ азбуквата ны, буквытѣ *щ*, *ы*. *ю*,

Digitized by Google

и въ срѣдата на думытѣ не употрѣбявать вече ъ и ь а на мѣсто тяхъ гуждать ѫ; нъ, защото туй правописаніе — тѫй да го кажемъ не са е пріело отъ сичкы, а на противъ наврѣдъ по насъ, туку рѣчи са употрѣбляватъ правописанієто на покойный Момчиловъ. за туй и ный оставихмы за сега учебникътъ му безъ никъквы поправкы.

Digitized by Google

ВЪВЕДЕНІЕ.

Езыкъ и неговытѣ знакове.

1. — Все що докача нашытѣ чувства и доставя на ума ни нѣкаквы впечатлѣнія за себе си, то са нарича *прѣдметъ*, а впечатленията, що оставатъ въ ума за него, зовжтъ са *идеи*, *понятія*. Когато умътъ придырва понятія за нѣкой предметъ за да узнае що дѣйствува, или що страда, или що е и какъвъ е прѣдметътъ, който докача чувствата: тогазъ са казва, че умътъ мысли и расжжда за него прѣдметъ. Тъзи таквазъ сила на ума са зове *разумъ*, а дѣйствіето — *мысъль*, *размышленіе разсжжданіе* или *вжтрѣшньe*, *слово*.

2. — Когато искамы да изъявимъ другыму що мыслимъ ный, тогазъ употрѣбявамы къмъ него нѣкои членораздѣлны чутны гласове, които са наричатъ *думы*. Тъзи таквазъ наша дарба нарича са *даръ на вънкашньето слово*, а дѣйствіето и произведено казва са *изговоръ* или *прѣдложеніе* или *рѣчь*.

3. — Въ свѣта сжществуватъ безбройны разлычны прѣдмѣты, и въ человѣческыя умъ постепенно по възраста му добываатъ са безбройны различны идеи, и са пораждатъ безбройны различны мысли за прѣдметытѣ. За туй и между хората за съобщеніето на различнытѣ имъ идеи и мысли на единъ къмъ другыго употрѣбяватъ са и безбройны различны думы. Но за изъявяваніето на едно

Digitized by Google

и туй понятіе, на една и тъзи мысль, у сѣкый единъ народъ не са употрѣбяватъ едны и тѣзи думы, но у единъ народъ — едны, а у другый — другы. У единъ кой-да-е народъ събранието на сичкытѣ му думы, които той употрѣбява за съобщеніе на мыслитѣ си, парича са неговъ *говоримъ езыкъ*. И тъй различны говоримы езицы по свѣта има толкози, колкото и народы сѫ на земята.

4. — Но съ говоримыя езыкъ изъявяваніето на мыслитѣ става само къмъ присѫтствующытѣ, а къмъ далечь отсѫтствующытѣ туй е невъзможно. За улесненіе на тъзи невъзможность нѣкои даровиты человѣцы съ врѣме още пригодили та изнамѣрили нѣкои знакове начьртаваны изъ отгорѣ на нѣщо и представителны на изговарванытѣ гласове, и съ туй срѣдство тѣ направили съобщеніето на мыслитѣ лесно и възможно и къмъ отсѫтствующытѣ. Тѣзи представителны на изговарваныгѣ гласове знакове наричатъ са *буквы* или *писма*, а сичкытѣ изъедно, колкото трѣбатъ да са пише съ тѣхъ единъ езыкъ, зовѫтъ са *азбука*. Разны азбукы по свѣта има доста.

5. — У единъ и този народъ разныгѣ му отдѣленія не употрѣбяватъ единъ и този способъ въ изговора си: но често едны са изговарятъ по единъ начинъ, а другы — по другый, като образоватъ и различно-образны обращанія въ изричаніето си. Слѣдователно тѣзи особенности въ езыка на единъ и този народъ правятъ неговытѣ *діялекты*, или *нарѣчія*. Но ученытѣ въ кой-да-е народъ сичкытѣ съгласно употрѣбяватъ общъ езыкъ, по който говорѫтъ и пишѫтъ. Този езыкъ, са зове *писмовенъ* или *ученъ езыкъ*.

6. — Сичкытѣ думы, които Българскыятъ народъ употрѣбява въ говора и въ писмото си, съставятъ негова езыкъ. Този езыкъ е единъ отъ многобройныгѣ славенскы езыцы, и не е друго освѣнь порожденіе отъ

Digitized by Google

старобългарскыя езыкъ, що сѫ говорили нашытѣ прадѣды и на който слѣдъ покрьстяньето имъ най напрѣдъ были прѣведены цьрковнытѣ ни книги.

7. — Науката, която изслѣдова правилното свойственно устройство на кой-да-е езыкъ съ сичкытѣ му формы, нарича са *Грамматика*. И Българската Грамматика излага туй сѫщо за българскыя езыкъ. Тя са дѣли на три части: *I. Словопроизводство, II. Словосъчиненіе, III. Правописаніе.*

ЧАСТЬ ПЬРВА.

За словопроизводството.

8. — Въ словопроизводството са изслѣдова съставътъ на думытѣ на сѣка отдѣлно, разглѣдватъ са съставнытѣ имъ части и разнытѣ имъ измѣненія, и са распрѣдѣлятъ сичкитѣ думи на части.

ПРѢДВАРИТЕЛНЫ ПОНЯТІЯ.

А. Азбука и нейно раздѣленіе.

9. — Буквытѣ, съ които са пишѫтъ съставнытѣ части на думытѣ въ българскыя езыкъ сѫ 35: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, я, ѫ, ѭ, ѳ. Тѣ са дѣлѭтъ на *гласны* и *съгласны*.

а) *Гласны* сѫ, които въ произношеніето имъ самы по себе си прѣдставятъ просты гласове. Таквызи сѫ 14: а, е, и, і, о, у, ъ, ы, ь, ѣ, ю, я, ѫ, ѭ. Тѣ са подраздѣлятъ на *твърды*: а, о, у, ъ, ы, ѫ, и *мекы*: е, и, і, ь, ѣ, ю, я, ѭ.

Забѣл. 1. Буквытѣ: ъ, ь, ѫ, ѭ поради тѫпото си произношеніе може да са пріемнѫтъ за *полугласны*. А буквы-

Digitized by Google

тѣ: *ы, ѣ, ю, я, ѫ*, като що сж слѣны, *ы* отъ *ъ, і*, — *ѣ* отъ *і, а* или отъ *і, е*, — *ю* отъ *і, у*, — *я* отъ *і, а*, — *ѫ* отъ *і, ж*, може да са нарекжтъ *двугласны*.

Забѣл. 2. Полугласнытѣ *ъ, ь* защото нѣкога въ срѣдата на думытѣ ту са вмѣтатъ, ту са исхвърлятъ, зовжтъ са *вмѣтнжты*.

б) *Съгласны* сж които безъ съединението имъ съ нѣкоя гласна, не могжтъ да прѣдставжтъ никакъвъ гласъ въ произношението си. Таквызи сж 21: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѳ. Тѣ са подраздѣлятъ на *устнены: б, в, м, п, ф; зжбны: д, т; езычны: з, ж, с, ч, ш, щ, ѳ; небны: г, к, х*, и *мѣкы: л, н, р*.

В. Измѣненіе на нѣкои буквы въ словопроизводството.

10. — Небнытѣ: *г, к, х*, измѣнуватъ са често въ *ж, ч, ш*, и въ *з, ц, с; бѣлѣгъ, бѣлѣже, бѣлѣзы; могж, можешь; юнакъ, юначе, юнацы; пекж, печешь; влахъ, влашкы, власы; върхж, вършешь*. Наопако *ж, ч, ш*, измѣнуватъ са въ *г, к, х: лъжа лъганъ; плачь, плаканъ; дышж, дыхамъ*. Още *з, ц, с*. измѣнуватъ са въ *ж, ч, ш: близо, ближній; лице, личенъ; жница, жничка; кжсъ, кжшей*, и наопако *ж, ч, ш*, измѣнуватъ са въ *з, ц, с: лижж, лизахъ; грачж, грацихъ; пишж, писахъ*. — *Щ* са измѣнува въ *ск: лъщіж, лъскавъ*.

11.—Зжбната *д* за омекотяванье пріема *ж: предж, прежда: виіж, виждамъ*; сжщо за омекотяванье *т* и *ст* измѣнуватъ са въ *щ: свѣтъ, свѣщь; злато, позлащамъ; гостъ, гощавамъ*.

Г. Слогъ, дума, удареніе и коренъ на думата.

12. — Гласна буква сама или съединена съ една или двѣ съгласны прави слогъ: *и, да, при*. Единъ или

Digitized by Google

повече слогове, изричаны изъедно и прѣдставителны на едно понятіе, съставятъ *дума; зѫбъ, вода, книга, желѣзо, радость ученикъ.*

13 — Думытѣ по числото на слоговетѣ си бывать: *едносложны, двусложны* или *многосложны*: *ты, азъ, Богъ, братъ*; *ни-ва, рож-ба ра-дость*; *у-чи-тель, про-по-вѣд-никъ.*

Забѣл. Има и таквызи думы, които не правѭтъ самы пъленъ слогъ: *въ, съ*: тѣ са изричатъ заедно съ другы думы: *въ село съ мене.*

14. — Въ двусложны и многосложны думы единъ слогъ са изрича по высоко и по напрѣгнѫто отъ другытѣ. Туй по силно изричанье на единъ слогъ въ думата зове се *удареніе* (или *тонъ*) на думата: *книга писана.* Тукъ удареніето е надъ слоговетѣ *кни, ги.*

15. — Въ сѣка дума онъзи нейна часть, която най напрѣдъ е пріета въ езыка за означаванье на нѣкое понятіе, самостоятелно и безъ относително къмъ друго, нарича са *корень* на думата: *дух, бѣл, свѣт,* а притурнатытѣ въ края на кореня буквы или слогове за да покажѫтъ понятіето му въ отношеніе къмъ друго, или за да са образова отъ кореня друга дума, наричатъ са *спомагателны буквы* и *слогове* или *окончанія: дух(ъ), дух(у), дух(ове), дух(овенъ), дух(овникъ), дух(овитъ), дух(амъ), дух(нѫ), дух(нѫть), дух(ало); бѣл(ъ), бѣл(а), бѣл(о), бѣл(ы), бѣл(ина), бѣл(ило), бѣл(изнявъ), бѣл(ѣіѫ); свѣт (ъ), свѣт(ове), свѣт(ило), свѣт(илникъ), свѣ(ш)т(ъ), свѣт(ливъ), свѣт(іѫ).* И тъй думытѣ споредъ кореня си бывать *коренны*, или *производны.*

Забѣлѣж. Часто кореньтъ на една и тъзи дума поради размѣстяньето или измѣненіето на буквытѣ му явява са въ

Digitized by Google

двоенъ видъ; *мр(ѫ)*, *мр(ѣхъ)*, *мор(ѫ)*, *смьр(ть)*, *мьр(тьвъ)*; *мел(ѫ)*, *мл(ѣхъ)*; *кол(ѫ)*, *кл(ахъ)*; *бер(ѫ)*. *бр(ахъ)*.

16. — Двѣ отдѣлны думы слѣны въ една, за да изрекжтъ двѣ поняти́я слѣны въ едно. правижтъ дума наричвана *сложна*: *земедѣлецъ*. *кръстоносецъ*. *скорописецъ*.

Д. Видове на думытѣ или части на рѣчьта.

17. — Изговорътъ или рѣчьта (Вижъ № 2.). съ която изричамы другыму мыслитѣ си. състои отъ думы. Кагато нашитѣ мысли сѫ малко. тогазъ съ малко думы ги изричамы. и то е *изговоръ*. А когато нашитѣ мысли сѫ доста. тогази много думы и доста изричаніи употрѣбявамы, и то е *рѣчь* или *слово*. Слѣдователно сичкытѣ употрѣбяваны въ рѣчьта думы сѫ *части* на *рѣчьта*.

18. — Врьхъ нашытѣ чувства дѣйствуватъ различнытѣ въпъ отъ тѣхъ прѣдметы, конто са зовжтъ *сѫщества*, а думытѣ въ рѣчьта. съ които изричамы другыму сѫществата. наричатъ са *сѫществителны имена*: *человѣкъ*, *умъ*, *книга*, *душа*. *перо*. *градъ пѣсень*, *ученіе*.

19. — Когато искамы да изъявимъ. че единъ прѣдметъ е намъ прѣдъупознатъ и вече извѣстенъ и опредѣленъ, тогази въ края на думата която означява прѣдмета употрѣбявамы единъ отъ тѣзи слогове: *а* или *тъ*. *та*, *то*, *тѣ*, *та*, конто са наричатъ *членове*: *орача* или *орачътъ* *прѣвора нивата*; *рѣката залѣ пѣсъка* и *брѣговетѣ*; *дѣтето изъвло яйцата*.

20. — Сѣко отъ сѫществата има свое си нѣкакво качество, или друга нѣкаква си свойщина. Когато искамы да изрѣчемъ на нѣкое сѫщество и качеството му

Digitized by Google

или свойщината му, тогази употрѣбявамы при сѫществителното име и друга дума значителна на качеството му или на свойщината му. Таквызи думы са наричатъ *прилагателны имена*: *добръ человѣкъ; Ивановъ сынъ*; *расланскый ревъ*; *днешня буря; меко перо; единъ, два, петъ хлѣба, третій день*,

21. — Нѣкога, като поменемъ имената на нѣкои прѣдметы или имената на нѣкои тѣхны качества, и послѣ тѣ като дойджтъ въ изговора да са повторѭтъ: тогазъ вмѣсто упоменѭтытѣ имена ный употрѣбявамы другы думы, които са зовѭтъ *мѣстоименія. Азъ и ты видѣхмы Петка. но той не ны позна. Стоянъ проводи сына си на нива; заряча му да я прѣоре. Моятъ братъ е такъвзи, какъвто и твоятъ.* Думытѣ: *азъ, ты, той, ны. си, му, я, мой, твой, такъвзи, какъвто*, сѫ *мѣстоименія*.

22. — За да изъявимъ, че еди-кой прѣдметъ има таквози или онѣквози качество, ный свързвамы сѫществителното име съ прилагателното чрѣзъ думата *е*, която за туй са нарича повече *свързка*: *облакътъ е свѣтелъ*; *ябълката е кисѣла*; *дърветото е зелено*. Но защото прѣдметытѣ не оставатъ за винагы въ сѫщытѣ си качества, а часто ты измѣнуватъ и прѣминуватъ отъ едно въ друго: за туй мѣжду прѣдмета и качеството му има и друга свързка *става, быва*: *облакътъ става тъменъ, ябълката става сладка, дърветото са зелене, съхне*. Думытѣ: *тъмнѣе, кисѣлѣе сладни, зелѣнѣе, съхне*, зовѭтъ са *глаголы*. Съ глаголытѣ ный изъявявамы не само що е и що става нѣкой прѣдметъ, но още дѣйствова ли той или страда, или какъ са нахожда: *ученикътъ чете, пише, спи*; *нивата са пожънѫ* Свръскытѣ: *е, быва, става* зовѭтъ са *сѫществителны глаголы*, защото изъявяватъ — що е, какъ быва и какъ става единъ прѣдметъ, а другытѣ

Digitized by Google

глаголы са наричатъ *прилагателны* или *категорически*, защото обнематъ въ тѣхъ си и прилагателнытѣ имена, сирѣчь състояніето или дѣйствіето или страданіето на прѣдмета.

23. — За да са изъяви състояніето или дѣйствіето или страданіето наложено на нѣкой предметъ сѫщо и врѣмето въ което е наложено, употрѣбявамы глаголытѣ съ окончаніе на прилагателнытѣ имена. Таквызи думы са зовѫтъ *причастія*, като що участвоватъ и отъ глаголъ и отъ прилагателно име: *легнѫлыятъ конь*: *челъ*, *чела*, *чело*, *съдраната риза*.

24. — За да са опрѣдѣли кечеството на глаголытѣ или на сѫществителнытѣ имена, или количество изобщо, или мѣсто, врѣме, обстоятелство, или способъ (какъ?), тѣзи признацы само окончаніята и другытѣ измѣненія на глаголытѣ и на имената като не сѫ достаточны да гы изъявѭтъ, тогазъ са употрѣбяватъ при тѣхъ и другы думы, които изричатъ тѣзи разны значенія. Таквызи думы са наричатъ *нарѣчія*: *твърдѣ добъръ человѣкъ*: *той много бърже бѣга*, *скоро пише*; *дойде тукъ сега*; *отиде тамъ снощи*.

25. — За да са покаже отношеніето на единъ прѣдметъ къмъ другый, прѣдъ името на едина прѣдметъ прѣдлагамы отдѣлно дума, знаменующа туй отношеніе, която и за туй са зове *прѣдлогъ*: *вода отъ кладенеца*; *слугата отишьлъ на нива*; *Иванъ дойде съ перото въ рѫка*. Прѣдлогътъ са прѣдлага още сложно въ началото на глаголытѣ за да покаже нѣкаква посока на дѣйствіето имъ: *влекѫ*, *привличамъ*, *завличамъ*, *отвличамъ*, *довличамъ*, *повличамъ*, *прѣвличамъ*, *въвличамъ*, *развличамъ*.

26. — За да свьржемъ една дума съ друга или едно изричаніе съ друго, или напротивъ за да гы раз-

Digitized by Google

дѣлимъ едно отъ друго, употрѣбявамы нѣкои думы които са зовѫтъ *съюзъ: Стоянъ и Никола четѫтъ а ти пишешъ. Ты отиде или братъ ти?*

27. — За да изъявимъ нѣкои внезапны и силны чувствованія, подбудены отъ силны душевны страсти, като отъ радость, скърбь, гнѣвъ, отъ ужасъ и проч., тогазъ изговарямы нѣкои краткы звукове мли и цѣлы думы прѣдставителны на внезапнытѣ ни чувствованія. Таквызи думы са зовѫтъ *междуметія: о! увы! охъ! ахъ! ту! ей! леле! тешко му! блазѣ ти!*

28. — Отъ горѣреченото за думытѣ става явно, че частитѣ на рѣчьта сѫ 10, именно: *сѫществително име, членъ, прилагателно име, мѣстоименіе, глаголъ, причастіе, нарѣчіе, прѣдлогъ, съюзъ и мѣждуметіе.*

Е. Измѣненіе на думытѣ.

29. — Прѣдметътъ, който са прѣдставя на чувствата ни, и става подлежаще на вѫтрѣшньето и вънкашньето слово (№ 1.) първо быва или единъ мли два или повече (то са показва *съ число*); второ той има нѣкакво отношеніе къмъ другый прѣдметъ (то са означава *съ падежъ*); третье той быва или отъ мѫжкый полъ или отъ женскый, или ниѣто отъ едина нито отъ другыя (различіе *по родъ*); четвьрто той дѣйствова, или страда, или са нахожда въ нѣкакво състояніе (тъзи разлика са зове *залогъ*); и пето той има сега, или е ималъ, или ще има такъвзи или онъкъвзи залогъ (туй са нарича *врѣме*). Думытѣ, които са съпроваждатъ съ тѣзи си свойства подлежѫтъ подъ нѣкаквы измѣненія. т е. измѣнуватъ са въ състава си и въ окончаніята си и са нарічатъ *измѣняемы.* А думытѣ, които опрѣдѣляватъ качествата (24), които

Digitized by Google

показватъ отношеніе на единъ прѣдметъ къмъ другый (25), които свьрзватъ думи съ думи (26), и които изъявяватъ внезапны чувствованія (27), тѣ нѣматъ нужда отъ никакво измѣненіе, и са наричатъ *неизмѣняемы*! И тъй измѣняемы части сѫ: *сѫществителното име, членътъ, прилагателното име, мѣстоименіето; глаголатъ и причастіето*, а неизмѣняемы сѫ: *нарѣчіето, прѣдлогътъ, съюзътъ и междуметіето.*

30. — Сичкытѣ измѣняемы части иматъ общы отъ свойствата си *число* и *родъ*: сѫществителното име, членътъ, прилагателното име, мѣстоименіето и причастіето иматъ общо и *падежъ*; мѣстоименіето и глаголътъ иматъ общо и *лице*; глаголътъ и причастіето иматъ общы: *залогъ, врѣме и видъ.*

31. — Споредъ раздѣленіето на думытѣ на 10 части, и словопроизводството са дѣли на 10 главы, отъ които въ сѣка ще са изслѣдова сѣка часть отдѣлно.

ГЛАВА ПЬРВА.

За сѫществително име.

32. — Сѫществата или прѣдметытѣ, що са изричатъ съ *сѫществителнытѣ имена* (18), бываватъ:

1) *одушевены* като: *человѣкъ, овца, дѣте*:

2) *неодушевены* като: *домъ, риза, дърво;*

3) *отвлечены* като: *умъ, душа, радость.*

33. — Сѫществителното име или са отдава само на единъ отъ много едновидны прѣдметы, и тогазь са зове *собственно: Иванъ, Рада, Търново, Дунавъ;* или пѫкъ съ него са нарича сѣкый единъ отъ много едновидны прѣдметы, и тогазь са зове *нарицателно*: *человѣкъ, градъ, жена, пѣсень, цвѣтье, село.*

Digitized by Google

34. — Нарицателно име, което означава много едновидны прѣдметы събраны въ едно цѣло, нарича са *събирателно: народъ, войска, чеда, стадо, тръпакъ, буренакъ.*

35. — Доста отъ нарицателнытѣ имена изричатъ са въ три вида:

1) въ обыкновенъ видъ: мжжъ, славей, жена, дѣте, ножъ, глава, брада, перо;

2) въ умалителенъ: мжжецъ, славейче, женица, дѣтенце, ножче или ножчение, главица или главичка, перце, брадица;

3) въ увеличителенъ: мжжага, женище, дѣтище, ножага, главяга или *главиндра, горище, брадяга* или *брадура.*

36. —Сѫществителнытѣ имена разглеждатъ са въ тритѣ си свойства: *родъ, число и падежъ.*

37. — Родове сѫ три: *мжжкый, женскый,* и *срѣдній.* Сѣко сѫществително име има единъ отъ тѣзи три рода, който са распознава въ имена на одушевены прѣдметы по значеніето имъ, а въ имена на неодушевены прѣдметы по окончаніята имъ. И тъй:

1) *Мжжкый родъ* сѫ имена на одушевены прѣдметы отъ мжжкый полъ и на неодошевены и отвлечены прѣдметы имена, които са окончаватъ *на ъ, й,* и нѣкои си на *ь: баща, юнакъ, волъ, плетъ, умъ, орачь, корень, славей, рой.*

2) *Женскый* родъ сѫ имена на одушевены прѣдметы отъ женскый полъ и на неодушевены и отвлечены прѣдметы имена, които са окончаватъ на *а, я,* и нѣкои си на *ь: майка, княгыня, овца, свиня, вода, слава, земя, святыня, радость.*

3) *Срѣдень родъ* сѫ имена на одушевены прѣдметы, въ които не са показватъ различіе на пола и на неодушевены и отвлечены прѣдметы имена, които са

Digitized by Google

окончаватъ на *е*, *о*: *чедо*, *лѣто*, *агне*, *поле*, *име*, *сѣме*, *цвѣтье*.

Забѣл. 1. Отъ мжжкый родъ нѣкои имена на одушевены прѣдметы, що значатъ чинъ, званіе или служба и сродство, употрѣбяватъ са и въ женскый родъ, нѣкои си и въ срѣденъ, като си промѣнятъ окончаніето: *князь*, *княгыня*, *князче*; *гостянинъ*, *гостянка*, *гостянче*; *кумецъ*, *кумица*, *кумче*; *сватъ*, *сватя*, *сватче*; *овчарь*, *овчарка*, *овчарче*; *учитель*, *учителка*. Тъй сѫщо и народнытѣ: *Българинъ*, *Българка*, *Българче*; *Гъркъ*, *Гъркыня*, *Гърче*; *Турчинъ*, *Туркыня*, *Турче*.

Забѣл. 2. Нѣколко имена на одушевены прѣдметы употрѣбяватъ са съ едно окончаніе и за мжжкый и за женскый родъ: *пѣница*, *убійца*. Таквызи може да са нарекѫтъ отъ *общый родъ*.

38. *Числа* сѫ двѣ: а) *единственно*, което показва само единъ прѣдметъ; *столъ*, *книга*, *перо*. б) *множественно*, което показва много едноименны прѣдметы: *столове*, *кныги*, *пера*.

Забѣл. *Двойственно число*, що показва два прѣдмета, изговаря са въ езыка само въ тѣзи имена: *рѫце*, *нозѣ*, *колѣнѣ*, *крылѣ*, *лактѣ*, *рога*, *крака*, (остатькъ отъ древностьта).

39. — *Падежи* (29) съ разны окончанія въ езыка ни не останѫли, защото древнитѣ падежи излѣзли отъ употрѣбеніе (освѣнь нѣкои архаизмы) и са замѣнили съ прѣдлозы, които притурваны при имената на прѣдметытѣ показватъ разнытѣ имъ отношенія на единъ прѣдметъ къмъ другый. Но за по лесно опрѣдѣленіе на отношеніята полагатъ са петь падежи: *именителенъ*, *родителенъ*, *дателенъ*, *винителенъ и звателенъ*.

40 — Значеніето на падежитѣ опрѣдѣлява са логычески съ въпросытѣ; *кой? на кого? кому? кого?* (кога са говори за лице), и — *що? на що? що?* (кога са говори за неличенъ прѣдметъ). Именно:

Digitized by Google

1) Именителнытъ падежъ отговаря на въпроса: *кой? що? — Кой пише? — Ученикътъ. Що реве? — Волътъ. Що е тамъ? — Перо.*

2) Родителнытъ отговаря на въпроса: *на кого:* или *отъ кого: на що!* или *отъ що? — На кого е тази клѣща? — На Петра. Отъ кого имашъ туй перо? — Отъ Ивана. На що* или *отъ що е този рогъ? — На коза* или *отъ коза.*

3) Дателнытъ отговаря на въпроса: *кому?* или *на кого? на що? — Кому* или *на кого даде хлѣбъ? — На дѣтето. На що са надѣвашъ? — На силата си.*

4) Винителнытъ отговаря на въпроса: *кого? що? — Кого мыятъ? — Петка. Що донесохъ? — Брашно. Що заклахъ? — Агне, коза, волъ.*

5) Звателнытъ надежъ са призовавать прѣдметытѣ, къмъ които са отправя рѣчьта: *Стоене! донеси ми дрехата.*

Забѣл. Именителнытъ и звателныя пад. са наричатъ *правы* а другытѣ *косвенны.*

41. — Измѣнението на сѫществителнытѣ имена, и въ двѣтѣ числа, по сичкитѣ падежи, излага са споредъ тритѣ имъ рода въ три разны отдѣла или *склонения*, за имена отъ сѣкый родъ по едно склоненіе.

ПЬРВО СКЛОНЕНІЕ.

42. — Тукъ са скланятъ отъ мѫжкый родъ сѫществителны имена, които имать едно или отъ твърдытѣ окончанія: *а, ъ, о*, или отъ мекытѣ: *ь, й, ю*. У тѣхъ, множественното число, за съотвѣтствіе срѣщо твърдото единственно окончаніе трѣба да стои пакъ твърдо *ы*, или *ове*, а срѣщо мекото пакъ меко *и*, или *ье* или *еве*. По тъзи тѣхна свойщина излагатъ са и примѣры за тѣхъ.

Digitized by Google

А. Съ твърды окончанія.

1. Примѣръ на *а*.

	Единст. число	Множест. число.
И.	войвода	войводы
Р.	на войвода[1])	на войводы [1])
Д.	на войвода	на войводы
В.	войвода	войводы
З.	войводо	войводы.

Тъй са скланять: *слуга*, *паша*, *убійца*, *пѣница* и другы. *Баща* и *вуйка* имать зват. един. *тейко* или *тате*. *вуйко* или *вуйчо*; *владыка* има множ. ч. *владыцы*.

2. Примѣръ на *ъ*.

Въ множ. ч. на *ы* безъ никаква прѣмѣна въ корени.

	Единст. число	Множест. число
И.	соколъ	соколы
Р.	на соколъ	на соколы
Д.	на соколъ	на соколы
В.	соколъ	соколы
З.	соколо	соколы.

Тъй и *гарванъ*, *бурянъ*, *поставъ*, *погребъ*, *народъ*. *прѣдѣлъ*, *зжбъ*, *мѣсецъ*, *поясъ*, *островъ*, *прѣстолъ* и другы. *Мжжъ* има множ. ч. *мжжы* и *мжжье* по мекото окончаніе.

Забѣл. Въ другытѣ примѣры, що слѣдовать, излагать са падежи само за различнытѣ окончанія, а другытѣ за мѣстно спистяваніе са изоставять, като що могжтъ ученицытѣ да изричатъ и тѣхъ лесно наслѣдъ горнитѣ два примѣра.

3. Примѣръ на *ъ*.

Въ множ. ч. на *ы*, прѣдъ което кореннытѣ небны: *г*, *к*, *х*, измѣнуватъ са въ *з*, *ц*, *с*, (10), а въ

[1]) Родителныятъ падежъ са изрича и съ прѣдлога *отъ*, който за мѣстно спистяваніе не са полага въ склоненіята, а въ упражненіята трѣбг да са изговаря отъ ученицытѣ.

Digitized by Google

единств. зват. над. прѣдъ окончанието *е* измѣнувать са въ *ж*, *ч*, *ш*.

Единственно число.

И.	залогъ	вълкъ	влахъ
З.	залого,-же	вълко,-че	влахо,-ше.

Множественно число.

И.	залози.	вълцы.	власы.

Като *залогъ* са скланятъ: *бѣлѣгъ*, *прѣдлогъ*, и другы, Като *вълкъ*—*пророкъ*, *порокъ*, *ученикъ*, *духовникъ*, *берникъ*, *мѣрникъ*, *зѣлникъ*, *кошникъ*, *конникъ*, *ячмыкъ*, *просякъ*, *Гъркъ*, и другы. *Ракъ* има множ. ч. *ракы* и *рацы*; *лѣшникъ лѣшникы* и *лѣшницы*.

Като *влахъ* — *сирмахъ*, *женихъ*, *орѣхъ*, *търбухъ*, *кожухъ*, и другы, но тѣ повечето иматъ множ. ч. на *хы*; *женихы*, *орѣхы*, *търбухы*, *кожухы*.

4. Примѣръ на *инъ*.

Въ множ. ч. на *е*, прѣдъ което са исхвърля слогътъ *инъ*.

Единст. число.		Множест. число.
И.	селянинъ	селяне
З.	селянино	селяне.

Тъй и—*гражданинъ*, *болѣринъ*. *Българинъ*, *Римлянинъ*, *Сърбинъ*, *Цыганинъ* и друг. *Турчинъ* има множ. ч. *Турцы*.

5. Примѣръ на *ъ*, въ множ. ч. на *ове*.

Единственно число.

И.	волъ	прагъ	лжкъ	духъ
З.	воло	праго,-же	лжко,-че	духо,-ше.

Множественно число.

И.	волове.	прагове.	лжкове.	духове.

Digitized by Google

По *волъ* са скланятъ: *столъ, дворъ, градъ, родъ, ледъ, дымъ, плетъ, листъ* и другы.

По *прагъ—Богъ, глогъ, снѣгъ, бѣгъ* и другы.

По *лѫкъ—вѣкъ, пекъ, лѣкъ,* и другы.

По *духъ—слухъ грахъ, мѣхъ, смѣхъ, блѣхъ, грѣхъ* и другы.

6. Примѣръ на ъ съ вмѣтнѫта гласна въ корена си.

Тѣ исхвьрлятъ вмѣтнѫта *е* или *ь* или *ъ* въ зват. един. пад. прѣдъ окончаніето *е*, и въ множ. число.

Единственно число.

И.	кумецъ	орелъ	одъръ
З.	кумецо-мче	орело,-рле	одъро,-дре.

Множественно число.

И.	кумцы	орлы	одрове.

По *кумецъ* са скланятъ: *търговецъ, старецъ, светецъ, конецъ, молецъ, скурецъ* и умалителнытѣ: *хлѣбецъ, градецъ, столецъ, конецъ, волецъ,* множ. ч. *воловцы,* и другы. *Братецъ* има зват. един. пад. *братко; злодѣецъ,* и *заецъ* иматъ зват. един. пад. *злодѣйцо,-йче, зайцо,* а множ. ч. *злодѣйцы, зайцы.*

По *орелъ—пѣтелъ, свръделъ, овенъ, купенъ, ръженъ, устенъ.*

По *одъръ—вѣтъръ* и другы: *момъкъ* има зват. ед. пад. *момко,* и *момъко,* а множ. ч. *момцы*: *львь и пьсъ* иматъ зват. един. пад. *лве, псе* и *пьсо,* а множ. ч. *лвы* и *львове, псы* и *пьсове.*

Б. Съ мекы окончанія.

1. Примѣръ на ь.

Единственно число.

И.	житель	царь
З.	жителю	царю.

Digitized by Google

Множественно число.

И.	жители.	царье, царьеве.

По *житель* са скланятъ: *учитель*, *спаситель*. *орачь*. *копачь*, *овчарь*, *рыбарь*, *деверь*, *падежь*, *грабежь*, *гребень*, *прьстень*, *степень*. *лепень*, *вьлень*. и другы.

По *царь* — *врачь*, *бичь*, *ежь*, *пьнь*. *рѣзень*, *глѣзень*, *огьнь*. *конь* множ. ч. *конье* и другы. *Князь* има зват. ед. над. *княже*.

2. Примѣръ на *й*.

Единственно число.

И.	славей	край
З.	славее	крае.

Множественно число.

И.	славеи	краеве.

По *славей* са скланятъ: *ратай*. *случай*, *гвоздей*. *грѣздей*. *прищей*, *рѣпей*, *улей*, *порой* и другы.

По *край* — *рай*. *змѣй*, *рой*, *гной*. *брой*. *бой* и другы.

В. Собственны имена на лица.

1. Примѣръ.

	Единст. число	Множест. число.
И.	Драганъ	Драгановцы
Р.	на Драгана	на Драгановцы
Д.	на Драгана,-ну	на Драгановцы
В.	Драгана	Драгановцы
З.	Драгане	Драгановцы.

Тъй и *Иванъ*. *Стоянъ*. *Пьрванъ*, *Проданъ*. *Миланъ*, и другы, а *Петъръ*, *Димитъръ* исхвьрлятъ вметнѫтата ъ.

Сѫщо са скланятъ и отъ притежателнытѣ прилагателны имена (48. 2.), коита означаватъ *прѣзвиме*: *Поповъ*. *Грозданов*. *Петковъ*, още и *Петровичь*. *Золотовичь*. и др. так.

Digitized by Google

2. Примѣръ.

Единст. число.	Множест. число
И. Радой	Радоювцы
Р. на Радоя	на Радоювцы
Д. на Радоя,-ою	на Радоювцы
В. Радоя	Радоювцы
З. Радое	Радоювцы.

Тъй и *Благой*, *Матвей*, *Георгій* и другы.

3. Примѣръ.

Единств. число	Множест. число
И. Петко	Петковцы
Р. на Петка	на Петковцы
Д. на Петка,-ку	на Петковцы
В. Петка	Петковцы
З. Петко	Петковцы.

Тъй и *Райко, Стайко, Нейко, Марко, Вичо, Минчо* и другы. Още и нѣкой нарицателны имена употрѣбяемы съ окончаніе *о*: *овчарко, босилко, орачко, рѣпейко* и другы.

4. Примѣръ.

Единст. число.	Множест. число.
И. Пею	Пеювцы
Р. на Пея	на Пеювцы
Д. на Пея	на Пеювцы
В. Пея	Пеювцы
З. Пея	Пеювцы.

Тъй и *Баю, Бою, Стою, Недю, Радню, Златю, Тотю, Митю, Матьо* и другы. Още нѣкои нарицателны имена употрѣбяемы съ окончаніе *ю*: *петлю, скѫплю, ревлю, шюдрю, дриплю* и другы. Тоже и *батю, татю*.

Забѣл. 1. Множественното число на собственнытѣ имена означава или много лица называемы съ сѫщото име, или много лица сходны между си по нѣкое прѣимущество: *Ве*

Digitized by Google

наше село има много Ивановцы, а Петковцы твърдѣ малко. Между забѣлѣжителнытѣ въ Исторіята полководцы малцына Ханнибаловцы са виждатъ. Тоесть като Ханнибала.

Забѣл. 2. Собственнытѣ имена на градове и села едны иматъ само един. ч., а другы само множественно: *Цариградъ, Търново, Елена, Аѳины, Тетювены.*

ВТОРОТО СКЛОНЕНІЕ.

43. — Тукъ са скланятъ отъ женскый родъ сѫществителны имена, които имѫтъ или твьрдо окончаніе *а*, или меко *я* или *ь*. Срѣщо твьрдото *а* въ множ. ч. стои *ы*, а срѣщо мекытѣ *я*, *ь* стои *и*.

1. Примѣръ. на *а*.

Единственно число.

И	гора	риза
Р.	на гора	на риза
Д.	на гора	на риза
В.	гора	риза
З.	горо	ризо

Множественно число.

И.	горы	ризы
Р.	на горы	на ризы
Д.	на горы	на ризы
В.	горы	ризы
З.	горы	ризы.

По *гора* са скланятъ: *вода, звѣзда, глава, жена, роса, снага, рѣка, снѫха, троха, муха, овца, душа* и другы.

По *риза* — *вила, нива, книга, мѫка, прилика, ружа, кѫща, чаша, плоча, мышца* и другы. *Мома* има зват. един. над *моме* и *момне*.

Digitized by Google

2. Примѣръ на *я*. 3. Примѣръ на *ъ*.

1. Примѣръ. 2. Примѣръ.

Единственно число.

И.	дыня	хытрость
З.	дыне	хытрость

Множественно число.

И.	дыни	хитрости.

По *дыня* са скланятъ: *пустыня, милостыня, Гърканя, княгыня, богыня, дуля, каделя, воля, земя, свиня* и други. И *шуря* множ. ч. *шури*, ако и да е мжжкый родъ.

По *хытрость*—*радость, милость, слабость, кость, проповѣдь, нощь, вещь, власть, кръвь, палть* и други.

СОБСТВЕННЫ ИМЕНА.

1. Примѣръ. 2. Примѣръ.

Единственно число.

И.	Неда	Марія
Р.	на Неда	на Марія
Д.	на Неда, Неди	на Марія
В.	Неда	Марія
З.	Недо	Маріе.

Множественно число.

И.	Недины.	Маріины

По 1-ыя примѣръ са скланятъ: *Стана, Пена, Елена, Рада, Герга, Мома, Кера, Велика, Анна, стрина, вуйна*, и други. Тъй и *Райка, Стойка, Пѣйка*, които въ зват. един. над. иматъ *е*: *Райке, Стойке, Пейке*. По 2-рыя — *Недѣля, леля* и други.

ТРЕТЬЕ СКЛОНЕНІЕ

44. — Тукъ са скланятъ отъ срѣденъ родъ съществителны имена, които имжтъ окончаніе *е* или *о*: тѣ въ множ. ч. иматъ *а* или *ета* или ъя или *ена* и рѣдко *еса*.

Digitized by Google

1. Прим.	2. Прим.	3. Прим.	4. Прим.

Единственно число.

И. В. З.	лице	поле	лозье, (іе)	име
Р.	на лице	на поле	на лозье	на име
Д.	на лице	на поле	на лозье	на име

Множественно число.

И. В. З.	лица	полета	лозья, (ія)	имена
Р.	на лица	на полета	на лозья	на имена
Д.	на лица	на полета	на лозья	на имена.

По 1-ый примѣръ са скланятъ: *слѣнце, сърце, яйце, училище, огнище* и други.

По 2-ри — *море, поле, дне, яре, конче, момче, момиче, теле, либе, псе, куче, пуле* и други.

По 3-ія — *цѣлтье, ястье, питье, четенье, моленье, ученіе, писаніе*, и други.

По 4-ри — *сѣме, врѣме, племе, брѣме, тѣме, име*, и други.

5. Примѣръ.	6. Примѣръ.

Единственно число.

И. В. З.	перо	чудо
Р. Д.	на перо	на чудо

Множественно число.

И. В. З.	пера	чудеса
Р. Д.	на пера	на чудеса.

По 5-ый примѣръ са скланятъ: *чреѣло, ребро, чърво, рало, чедо, стадо, блюдо*, и други.

По 6-ый — *слово, небо*, и *небе*; множ. ч. *слова* и *словеса, небета* и *небеса*.

Око и *ухо* въ множ. ч. имать *очи, уши*; *рамо* има *рамена, дѣте* има множ. ч. *дѣца; дърво* (за горенье) множ. ч. *дърва*, (за строенье) *дръвье*, (въ земятя съ кореня) *дървета и дръвья*.

Забѣл. 1. Умалителны имена, що означаватъ младичкы животны: *пиле, теле, прасе, агне*, въ множ. ч. са употрѣбяватъ и съ окончаніе *ци: пилци, телци, прасци, агнци*.

Забѣл. 2. На 3-тія примѣръ са относятъ нѣкои отъ мж. р. односложны нарицателны имена съ единственно окон-

Digitized by Google

чаніе *ье*, а съ значеніе множественно: *трьнье. колье, пръстье, снопье листье* и другы.

НЕПРАВИЛНЫ СѪЩЕСТВИТЕЛНЫ ИМЕНА.

45 — *Неправилны сѫществителны имена* сѫ, които въ склоненіето си иматъ нѣкоя неправилность по число или по окончаніе. Таквыви сѫ:

1) Нѣкои имена въ употрѣбеніе само въ един. ч. *животъ, пѣсъкъ, пепель, варъ, бобъ, лой, лукъ*, и друг. нѣк. (отъ 1-то склон.); *леща, любовь, соль*, (отъ 2-то склон.); *здравье* (отъ 3-то склон.) Нѣкои са употрѣбяемы само въ един. ч. съ окончаніе *акъ*, а иматъ значеніе събирателно: *орѣшакъ, габракъ, буренакъ, черничакъ, трьнакъ* и др.

2) Имена употрѣбяемы само въ множ. ч.: *мощы, плещы, гащы, клещы, ножицы, нѣщовы, трицы, заговѣзны. третины, деветины, сажды, захлупцы.* (по 2-то склон); *уста, хора. врата, кола, обуща* (по 3-то склон).

Нѣкои отъ 1-то склон. въ множ. ч. освѣнь съ обикновеннытѣ си окончанія: *ы, ове, и, ье, еве*, въ употрѣбеніе сѫ и съ окончаніето *ища* (по 3-то склон.): *плеть плетища, рътъ рътища, брѣгъ брѣжища, градъ градища*; *пѫть* има само *пѫтища, вѫглень вѫглени* и *вѫглища, край крайща, гной гноеве* и *гноища* и друг.

4) нѣкои отъ 2-то скл. въ множ. ч. освѣнь съ обыкновенното си окончаніе *ь*, въ употрѣбеніе сѫ и съ окончаніето *ья* (по 3-то склон): *нива—вы* и *нивья. кѫща кѫщья, книга книжья* и друг. Тъй и *овца овцы* и *овцье, свиня свини* и *свинье* съ окончаніето *ье*.

5) *Камъкъ* и *камыкъ. ремъкъ* и *ремыкъ, пламъкъ* и *пламыкъ*, въ множ. ч. *камъцы* и *камьни-нье, ремъцы* и *ремъни-нье, пламъцы* и *пламени-нье. Братъ* въ множ. ч. *братья* (по 3-то склон).

ПАДЕЖНЫ АРХАИЗМЫ.

46. — *Падежны архаизмы* отъ старобългарскыя езыкъ опазены въ езыка ни до сега въ стары пѣсни и въ нѣкои изричанія сѫ:

Digitized by Google

1) Родителенъ падежъ: *изъ Будима града; засбиралъ отъ мокра пѫпа; излѣзе изъ кѫщи;* нарѣчіята: *снощи, довечера, удома; сржкы, отрѭкы; три вола, петъ хлѣба. осемь стотинъ* (родит. множ. отъ *стотина*) и другы нѣкои.

2) Дателенъ: *моли са Богу; Мама Стояну думаше; Стоянъ мами си думаше; Петко Ради прьстень даде* и другы нѣкои.

3) Творителенъ: *редомъ, даромъ, тихомъ, мълкомъ, денемъ, нощемъ* или *нощья* и другы нѣкои. Тѣ са употрѣбяватъ сега за наречія.

Употрѣбяемытѣ архаизмы въ прилагателнытѣ имена и въ мѣстоименіята забѣлѣжватъ са сѣкый на мѣстото му.

ГЛАВА ВТОРА.

За члена.

47. — *Членъ* (19) въ един. ч. за мѫж. р. е *а* (слѣна съ окончаніето на името) или *тъ*, за женскыя родъ *та*, за срѣднія — *то*; въ множ. ч., за мѫж. и жен. родъ е *тѣ*, за срѣднія — *та*: *Хлѣбътъ* или *хлѣба е сухъ*; *нарѣзахѧ хлѣба*; *водата е быстра*; *перото е малко*; *воловетѣ пасѧтъ; птичкытѣ цьркатъ*; *дѣцата играѭтъ*.

Забѣл. За мѫжкыя родъ въ един. ч. ный имамы въ употрѣбеніе членъ двѣ формы; *а* или *тъ*, които происхождатъ отъ едно и туй начяло. Пьрвата форма *а* води началото си отъ най старото третьелично мѣстоимѣніе и, което са употрѣбявало въ старобългарскыя езыкъ за членъ въ края на прилагателнытѣ имена (вижъ старобълг. Грам. §. 125. Забѣл.) Туй мѣстоименіе въ винит. ед. пад. съдружаемо съ прѣдлогъ става и=ѧ нанѧ. Слѣдователно тѫпыятъ звукъ на *а*, който звучы въ езыка ни слѣдъ имена отъ мѫж. р. въ опрѣдѣлено значеніе не е друго освѣнь тъзи буква ѧ. Но тя въ края на думытѣ сега като не са произнося, замѣстя са съ буквата *а*. Втората форма *тъ* води началото си отъ старото опрѣдѣлително мѣстоименіе тъ, което въ древ-

Digitized by Google

ността още занело мѣстото на третьеличното мѣстоименіе **и**, както и сега са употрѣбява въ езика ни *той, тя, то*. И тъй първата форма има началото си отъ най старото третьелично мѣстоименіе **и**, а втората — отъ негова намѣстникъ — **тъ**.

Разликата въ употрѣбеніе на тѣзи двѣ формы е, че първата сама употрѣбяема достаточно изрича членната идея, а втората безъ първата употрѣбяема, защото въ нѣкой случай докарва доста затрудненіе въ произношеніето, но необходимость тя дава мѣсто прѣдъ себе си и на първата. Слѣдователно въ дирнія случай са употрѣбяватъ два члена, на пр: *Славей-а* (єдно) *славѣи пѣе*. и — *славейтъ* (а и двѣтѣ формы) *славѣятъ пѣе*. Въ таквозъ положеніе на развытіето си като е нашата писменность, въ употрѣбеніето на тѣзи двѣ формы азъ прѣдпочетохъ да държж срѣднія пѫть, що го слѣдвать доста отъ нашытѣ учены. Тоесть—въ имен. един. над. колкото за съотвѣтетніе на жен. р. *та* и срѣд. *то* употрѣбихъ втората форма *тъ* която, въ трудныя за произношеніе случяй, придружава са и отъ първата форма *а*, че става *ятъ*, а въ сичкытѣ косвенны надежи употрѣбихъ само първата форма *а*, напр: *Волътъ си искърни рога*, *Славеятъ исхвръкнѫ изъ кафеза*. А кой отъ тѣзи двѣ формы е по свойственна на езика ни за да са употрѣби изобщо въ нашата писменность, туй зависи отъ общото споразумѣніе на нашытѣ учены, като са земне въ вниманіе и гладкостьта на произношеніето, и по правото кое е, два ли члена да са пишѫтъ или само единъ.

Имена съдружены съ членъ.

Единст. число.	Множест. число.
Мѫжкый родъ.	
И. поясътъ или пояса	поясытѣ
Р. на пояса	на поясытѣ
Д. на пояса	на поясытѣ
В. пояса	поясытѣ
З. поясо	поясы.

Digitized by Google

Женскый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И. В.	главата	главытѣ
Р.	на главата	на главытѣ
Д.	на главата	на главытѣ
З.	главо	главы.

Срѣдній родъ.

И. В	лицето	лицата
Р.	на лицето	на лицата
Д.	на лицето	на лицата
З.	лице.	лица.

Забѣлѣжкы.

1) Звателныятъ падежъ и въ двѣтѣ чнела не пріема членъ.

2) Собственныятѣ имена, като извѣстны и упознаты употрѣбявать са безъ членъ: *Иванъ*, *Неда*, *Европа*, *България*, *Търново*, *Стара планина*.

3) Въ нѣкои имена членътъ са употрѣбява не по смысла на рода имъ но по окончаніето имъ: *войводата*, *мжжьето*, *кольето*, *пжтицата*, *нивьята*.

4) Имена отъ мжж. родъ въ множ. ч. съ окончаніе *ье*, конто означавать личны прѣдметы употрѣбявать са съ членъ *тѣ* или *то*: *царьетѣ* и *царьето мжжьетѣ* и *мжжьето*: конто означавать одушевены не личны прѣдметы пріематъ само *тѣ*: *коньетѣ*, *свиньетѣ*, а конто означавать неодушевены прѣдметы пріематъ само *то*: *клоньето*, *камъньето*.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

За прилагателното име.

48. — *Прилагателното име* (20) быва:

1) *Качественно*, което означава *качество* на прѣдметъ: *силенъ вѣтъръ*, *бѣла книга*, *меко перо*.

2) *Притежателно*, което показва *принадле-*

Digitized by Google

жность на прѣдметъ .къмъ другый или *родъ*, отъ който происхождать прѣдметътъ: *Петровъ конь, Иванова риза. Радино дѣте ; козій рогъ, слонова костъ. леняно сѣме.*

3) *Относително*, което показва *зависимость* на прѣдметъ отъ другый: *человѣческый гласъ. селска работа. людско говедо.*

4) *Обстоятелствено*, което показва нѣкое *случайно обстоятелство* на прѣдметы: *днешенъ хлѣбъ, вчерашня буря, тукашнье жито.*

5) *Числително*, което показва нѣкакво *изброяванье* на прѣдметы: *единъ. два. три... пьрвый. вторый... двойный, тройный... и проч.*

Забѣл. При туй раздѣленіе са прилага и *причастіето* като *дѣйствено прилагателно:* защото и неговото измѣненіе по родъ, число и падежь тукъ са относя: *паднѫлъ, паднѫла. паднѫло: роденъ, родена, родено.*

49. — Прилагателнытѣ имена са разглеждатъ по свойствата си: *родъ*, *число* и *падежъ*; само качественнытѣ иматъ и *степень на сравненіето.*

50. — Сѣко прилагателно има тритѣ рода и въ двѣтѣ числа. и са съгласува съ сѫществителното, при което е приложено, по родъ, число и падежь.

51. — Прилагателнытѣ имена въ един. ч. са прѣдставятъ съ едно отъ тѣзи двѣ окончанія: *ъ* или *ь* за мѫж. родъ, *а* или *я* за женскыя, *о* или *ье* за срѣднія: *правъ, синъ; права, синя; право синье.* Пьрвытѣ окончанія сѫ *твърды*, а другытѣ *мекы.* Въ множ. ч. срѣщо твьрдытѣ: *ъ. а, о* стои твърда *ы*, а срѣщо мекытѣ: *ь, я е* стои мека *и*: *правы. сини.*

Забѣл. Тѣзи окончанія: *ъ, а, о* и *ь, е, я*, наричатъ са *усѣчены*, защото въ старобългарскыя езыкъ прилагателнытѣ

Digitized by Google

са употрѣбяватъ и съ пълны окончанія, които са образували съ притурката на третьеличното мѣстоимение и, ꙗ, є, при усѣченытѣ окончанія: правдии, правдиꙗ, правдиє; синии, синиꙗ, синиє, употрѣбяемы съ значеніе на членъ. (Старобълг. Грам. § 30 забѣл 1). Но отъ пълнытѣ окончанія останѫли сега въ употрѣбеніе въ нѣкои изричанія като архаизмы само тѣзи: 1) *ый*, и *ій* за мѫж. р. въ имен. и зват. над. *ветый*, *новый завѣтъ*, *днешній урокъ*, *царю честитый!* *отче светый!* *любезный сыне!* *ая*, *яя* за жен. р. само въ зват. над. *сестро милая!* *главо дебелая!* *драгая майко!* *Вишняя сило!* А синкытѣ другы пълны окончанія и въ двѣтѣ числа и въ тритѣ рода замѣнены сѫ сега съ членоветѣ. Сѫщо и употрѣбяемото въ им. над. окончаніе *ый*, *ій* замѣнува са съ членъ, като що има членно значеніе: *ветыятъ* и *новыятъ завѣтъ*, *днѣшніятъ урокъ*, вмѣсто *ветый* и *новый*, *днешній*. Туй е *плеоназмъ*; излишнье повтореніе на двѣтѣ членны формы: *а*, *тъ* (Старобълг. Грамм. § 125 Забѣл).

Забѣл. Относителнытѣ прилагателны на *скый* или *кый* и родовытѣ притежателны на *ій* въ един. ч. отъ мѫж. р. въ употрѣбеніе сѫ само съ пълно окончаніе: *селскый человѣкъ*, *мѫжкый родъ*, *мечешкый ревъ*, *Божій сынъ*, *овчій*, *козій рогъ*.

52. — Отъ усѣченытѣ на ъ или ь прилагателны, които въ прѣдпослѣднія си слогъ за по лесно произношеніе пріематъ вмѣтнѫта ъ или ь или *е*, тѣ исхвърлятъ тѣзи буква въ жен. и срѣд. родъ, сѫщо и въ множ. ч. и на тритѣ рода, и още при употрѣбяванѣто имъ съ пълно окончаніе или съ членъ въ мѫж. родъ въ един. ч.: *мждъръ*, *мждра*, *мждро*, *мждры*, *мждрый*, *мждрыятъ*; *тежькъ*, *тежка*, *тежко*, *тежкы*, *тежкый*, *тежкыятъ*; *силенъ*, *силна*, *силно*, *силны*, *силный*, *силныятъ*; *днешенъ днешня*, *днешнье*, *днешни*, *днетній*, *днешніятъ*. — *Достоенъ*

Digitized by Google

и таенъ съкративатъ е въ й: достоенъ, достойна, достойно, достойны, достойный; таенъ, тайна, тайно, тайны, тайнытъ.

Забѣл. Качественнытѣ прилагателны са употрѣбляватъ и въ умалителенъ видъ съ окончаніе *ичькъ, ичка, ичко, бѣличькъ, бѣлички, бѣличко.*

53. — Едно и туй качество може да принадлежи на нѣколко прѣдмѣты не въ еднаква мѣра. На каква степень са намѣрва качеството у сѣкый отъ прѣдметытѣ, туй са изрича чрѣзъ *сравненіе. Степени за сравненіе* на качественнытѣ прилагателны сѫ три:

1) *Положителна*, която само съ обыкновенното окончаніе на качественното прилагателно изрича качеството самостоятелно колкото си е на прѣдмета безъ сравненіе къмъ друго: *бѣлъ вапъ, лекъ товаръ, умень человѣкъ.*

2) *Сравнителна*, която съ притурката на частицата *по* прѣдъ качественното прилагателно прѣдставя качеството въ по голѣма мѣра у единъ прѣдметъ нежели у другый: *Снѣгытъ е по бѣлъ отъ вара. Иванъ е по уменъ отъ Никола.*

3) *Прѣвъсходителна*, която съ притурката на частицата *най* прѣдъ качественното прилагателно прѣдставя качеството въ най голѣма мѣра у единъ прѣдметъ нежели у сичкытѣ другы: *Никола е най прилѣжателенъ отъ сичкытѣ ученицы. Златото е най тежко отъ сичкытѣ металлы.*

Забѣл. Качественно прилагателно отъ положителна степень, сложено съ прѣдлогъ *прѣ* или съ прилагателно *все*, добыва прѣвъсходителна степень самостоятелна: *прѣдобъръ всесиленъ.*

Digitized by Google

СКЛОНЕНІЕ.

На прилагателнытѣ имена.

54. — Тукъ са полагатъ два примѣра съдружены съ сѫществителны имена: пьрвыятъ за прилагателны съ твьрдо окончаніе ъ, *а*, *о*, вторыятъ за прилагателны съ меко окончаніе ь, *я*, *е*.

1. Примѣръ, *а*) безъ членъ.

Мѫжкый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	новъ поясъ	новы поясы
Р.	на новъ поясъ	на новы поясы
Д.	на новъ поясъ	на новы поясы
В.	новъ поясъ	новы поясы
З.	новъ поясо	новы поясы.

Женскый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	нова риза	новы ризы
Р.	на нова риза	на новы ризы
Д.	на нова риза	на новы ризы
В.	нова риза	новы ризы
З.	нова ризо	новы ризы.

Срѣдній родъ.

	Единст. число	Множест. число
И.	ново село	новы села
Р.	на ново село	на новы села
Д.	на ново село	на новы села
В.	ново село	новы села
З.	ново село	новы села.

Digitized by Google

б) Съдруженъ съ членъ.

Мжжкый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	новыятъ поясъ	новытѣ поясы
Р.	на новыя поясъ	на новытѣ поясы
Д.	на новыя поясъ	на новытѣ поясы
В.	новыя поясъ	новытѣ поясы
З.	новый поясо	новы поясы.

Женскый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	новата риза	новытѣ ризы
Р.	на новата риза	на новытѣ ризы
Д.	на новата риза	на новытѣ ризы
В.	новата риза	новытѣ ризы
З.	нова ризо	новы ризы.

Срѣдній родъ.

	Единств. число.	Множест. число.
И.	новото село	новытѣ села
Р.	на новото село	на новытѣ села
Д.	на новото село	на новытѣ села
В.	новото село	новытѣ села
З.	ново село	новы села

Тъй са склапять: *правъ*, *здравъ*, *младъ*, *злъ*, *зла*, *зло*, *драгъ*, *богатъ*, *бѣлъ*, *сладъкъ*, *миренъ* и другы.

2. Примѣръ. *а*) безъ членъ.

Мжжкый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синь месаль	сини месали
Р.	на синь месаль	на сини месали
Д.	на синь месаль	на сини месали
В.	синь месаль	сини месали
З.	синь месале	сини месали.

Digitized by Google

Женскый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синя книга	сини книгы
Р.	на синя книга	на сини книгы
Д.	на сини книга	на сини книгы
В.	синя книга	сини книгы
З.	сини книго	сини книгы.

Срѣдній родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синье цвѣтье	сини цвѣтья
Р.	на синье цвѣтье	на сини цвѣтья
Д.	на синье цвѣтье	на сини цвѣтья
В.	синье цвѣтье	сини цвѣтья
З.	синье цвѣтье	сини цвѣтья.

б) Съдруженъ съ членъ.

Мжжкый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синіятъ месаль	синитѣ месали
Р.	на синія месаль	на синитѣ месали
Д.	на синія месаль	на синитѣ месали
В.	синія месаль	синитѣ месали
З.	синій месале	сини месали.

Женскый родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синята книга	синитѣ книгы
Р.	на синята книга	на синитѣ книгы
Д.	на синята книга	на синитѣ книгы
В.	синята книга	синитѣ книгы
З.	синя книго	сини книгы.

Digitized by Google

Срѣдній родъ.

	Единст. число.	Множест. число.
И.	синьото цвѣтье	синитѣ цвѣтья
Р.	на синьото цвѣтье	на синитѣ цвѣтья
Д.	на синього цвѣтье	на синитѣ цвѣтья
В.	синьото цвѣтье	синитѣ цвѣтья
З.	синье цвѣтье	сини цвѣтья.

Тъй са склонятъ: *древній, днешній, долній, горній, овчій, ковій, мечій, Божій* и другы.

Забѣл. 1. Въ срѣднія родъ въ множ. ч. и въ двата примѣра членътъ *тѣ* са употрѣбява не по смысла на рода, но по окончанието на прилагателното име, макаръ и да са говори: *селата сѫ нови* и *цвѣтята сѫ сини.*

Забѣл. 2. Собственнытѣ имена на лица, съдружены съ прилагателны имена, употрѣбяватъ са въ косвенытѣ падежи съ старытѣ окончанія: И. *Светый Иванъ.* Р. *на Светого Ивана.* Д. *на Светого Ивана* или *Светому Ивану.* В. *Светого Ивана.* З. *Светый Иване.* Обыкновенно още са изговаря въ езыка: *Покани дѣртыго дяда. Бихѫ пѣныго Петка* (Вин. п.). *Поклони са злому като светому* (Дат. п.)

Забѣл. 3. Прилагателнытѣ *малко* и *много* употрѣбяватъ са при сѫществителны имена и въ двѣтѣ числа отъ сѣкый родъ: *малко, много, хлѣбъ, вода, ястье; малко, много камѣнье, ябълкы, пера.*

5. — Числителнытѣ имена бываатъ:

1). *Количественны*, коитo точно опрѣдѣлятъ съ число за колко прѣдметы са говори: *единъ, два, три, петъ, десетъ* и проч.

2). *Редовны*, коитo показватъ редъ на наредены прѣдметы: *пьрвый, вторый, третій* и проч.

3). *Умножителны*, коитo изричатъ умноженіе на прѣдметъ: *двоенъ, троенъ, четворенъ* и проч.

4). *Дробны*, коитo показватъ опрѣдѣлена нѣкоя часть отъ цѣло: *половина, третина* и проч.

5). *Отвлечены*: *единица, десетица, стотица.*

Digitized by Google

56. — Количественны числителны сж:

1. единъ, а, о	60. шейсеть
2. два, двѣ	70. седемдесеть
3. три	80. осемдесеть
4. четыре	90. девендесеь
5. петь	100. сто
6. шесть	200. двѣстѣ
7. седемь	300. триста
8. осемь	400. четыре стотинъ
9. деветь	500 петь стотинъ
10. десеть	600. шесть стотинъ
11. единайсеть	700. седемь стотинъ
12. дванайсеть	800. осемь стотинь
19. деветнайсеть	900. деветь стотинъ
20. двайсеть	1,000. хиляда, тысеща
30. трійсеть	10,000. десеть хиляды
40. четыресеть	100,000. сто хиляды
50. пендесеть	1,000,000. милiонъ.

Тѣ са скланятъ тъй:

1. *Единъ, една, едно,* съ членъ — *единътъ, едната, едното, еднытѣ* скалянятъ са по 1-вия прим. *новъ, нова, ново,* на прилагателнытѣ имена. То нѣкога са употрѣбява вмѣсто неопрѣдѣленъ членъ, и, ако са отнася на лице, въ косвенытѣ падежи пріема старытѣ окончанія: *го, му: на едного, едному, едного.* Нѣкога стои срѣщо мѣстоимѣніето *другый*: *Единъ плаче, другый са смѣе.* Въ този случай *единъ* и *другый* въ косвенытѣ падежи въ един. ч. пріиматъ членъ *то: едногото, другыгото,* на лице като са относятъ въ опрѣдѣленъ смысьлъ. — *Едны* множ. ч. нѣкога има значеніе на думата *чиятъ*: *едны волове, едны бутушы.*

2. *два двама* (за лица) мжж. родъ; *двѣ* жен. и срѣд. р. скланя са безъ членъ: И. *два, двама, двѣ.* Р. *на два, на двама, на двѣ.* Д. *на два, на двама, на двѣ.* В. *два, двама, двѣ.*

Digitized by Google

А, членъ пріема за мжж. р. *та*, за жен. и срѣдн. р. *тѣ*: *двата*, *двамата*, *двѣтѣ*.

И. В.	двата,	двамата	двѣтѣ
Р.	на двата,	на двамата	на двѣтѣ
Д.	на двата,	на двамата	на двѣтѣ
З.	два,	двама	двѣ.

3. *Три* за тритѣ рода, *трима* за лица отъ мжж. родъ. И. В. З. *три*, *трима*. Р. *на три*, *на трима*. Д. *на три*, *на трима*. Съ членъ: И. В. *тритѣ*, *тримата*. Р. *на тритѣ*, *на тримата*. Д. *на тритѣ*, *на тримата*. З. *три*, *трима*.

4. Като *три*, *трима* са склоня и *четыре*, *четырма* (за лица), но *четыре* пріема членъ *тѣ* и *тѣхъ*.

Забѣл. *Единъ*, *два*, *двама*; *три*, *трима*, *четыре* и редовното *пьрвый* употрѣбяватъ са и въ умалителенъ видъ: *едничькъ*, *едничка*, *едничко*, *двамца*, *двѣчкы*, *тримца*, *тричкы*, *четыркы*, *пьрвичькъ*, *пьрвичка*, *пьрвичко*.

5. *Петъ*, *шестъ*, *седемъ*, *осемъ*, *деветъ* а за лица *петима*, *шестима*, *седмина*, *осмина*, *деветима*, *десетима*, пріематъ членъ пьрвытѣ — *тѣ* и *тѣхъ* (старъ родит. пад.) а дирниты — *та*: *петьтѣ*, *шестьтѣ* и *петьтѣхъ*, *шестѣхъ*, *петимата*, *шестимата* и пр. Другытѣ количественны до *сто* употрѣбяватъ са и тѣ и съ членъ *тѣ* или *тѣхъ*, и безъ членъ. — *Двоица троица*, *четворица* въ употрѣбеніе сѫ за лица съ членъ *та*.

6. *Сто* пріема членъ *тѣ* или *тѣхъ*; *двѣстѣ*, *двѣстѣта*; *триста*, *тристата*; а *четыре стотинъ* (старъ родит. пад.), *петь стотинъ*... *деветь стотинъ* пріематъ членъ *тѣ* или *тѣхъ* слѣдъ пьрвата дума: *петьтѣ* или *петьтѣхъ стотинъ*.

Digitized by Google

7. *Тысеща* или *хиляда* са склапя по 2-то склон. на сѫществителнытѣ имена по примѣра на *а*. Тъй и *милiонъ* по 1-то склон. на *ъ*.

57. — Редовнытѣ: *първый*, *вторый*, *четвъртый*, *петый*... и умножителнытѣ: *двоенъ*, *троенъ*, *четворенъ*, *петократенъ* склапятъ са по 1-ыя прим. *новъ* на прилагателнытѣ имена, а *третiй* по 2-ыя прим. *синiй*.

58. — Дробнытѣ: *половина*, *третина*, *четвъртина* и отвлеченытѣ: *единица*, *десетица*, *стотица* склапятъ са по 2-то склон. на сѫществителнытѣ имена по примѣра на *а*.

Забѣл. Неопрѣдѣлителнытѣ количествены: *малцына*, *мнозина*, *нѣколцына* употрѣбляватъ са при сѫществителны имена въ множ. ч. що означаватъ лица: *малцына рыбари*, *мнозина орачи*, *нѣколцына овчари*.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

За мѣстоименiето.

59 — *Мѣстоименiята* (21) по значенiето си бываватъ: 1) *личны*, 2) *възвратны*, 3) *притежателны*, 4) *указателны*, 5) *въпросителны*, 6) *относителны*, 7) *опрѣдѣлителны*, 8) *неопрѣдѣлителны*.

60. — *Лица* показваны съ личнытѣ мѣстоименiя сѫ три: *първо*, *второ* и *третье*. Първото *азъ*, *ный* вынѫгы въ разговора говори: второто *тыи*, *вый*, е — комуто са говори, а третьето *той*, *тя*, *то*, е — за което са говори и го нѣма въ разговора.

Digitized by Google

Склоненіе на личнытѣ мѣстоименія.

За тритѣ рода.

	Първо лице.	Второ лице.
	Единствено число.	
И.	азъ	ты
Р.	на мене	на тебе
Д.	на мене, менѣ, ми	на тебе, тебѣ, ти
В.	мене, ма	тебе, та
	Множествено число.	
И.	ный, ные	вый, вые
Р.	на насъ	на васъ
Д.	на насъ, намъ, ни	на васъ, вамъ, ви
В.	насъ, ны, на.	васъ, вы, ва.

Забѣлѣж. *Азъ* са употрѣбява нѣкога и съ частицата *ка* за усилванье: *а. жа* или *азика*.

Третье лице.

Единственно ч ло.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	той, онъ	тя, она	то, оно
Р.	на него	на нея	на него
Д.	на него, нему, му	на нея, ней, ѝ,	на него, нему, му
В.	него, го	нея, я	него, го.

Множественно число.

И.	тѣ, оны
Р.	на тѣхъ, на нихъ
Д.	на тѣхъ, тѣмъ, имъ
В.	тѣхъ, гы.

} за тритѣ рода.

Digitized by Google

Забѣл. Старытѣ окончанія: *го, му* въ единст. ч. употрѣбяватъ са у повечето мѣстоименія, кога са отдаватъ на личны прѣдмети.

61. — Възвратното *себе си* употрѣбява са за тритѣ рода и лица и за двѣтѣ числа само въ косвеннытѣ падежи: Р. *на себе си*. Д. *на себе си, си*. В. *себе си, са*.

Забѣл. 1. Краткыятъ винителный типъ на личнытѣ мѣстоименія и на възвратното въ един. ч. — *ма, та, са* — днесь повечето нашы учены пишѫтъ го *мя, тя, ся*: но то не е по свойственното произношеніе на езыка ни. Защото тука не са чува звукъ ѧ, но *а* тѫпо, или ь; а буквата *я* е равна съ ѧ, а не съсъ старата носова ѧ=*ен*, съ която са пише въ древностьта този типъ (Старобълг. Грам. § 143. Забѣл. 1.). Слѣдователно най право бы было да са пише този типъ тъй *мь, ть, сь*, отъ старото мѧ, тѧ, сѧ=*мен, тен, сен* или *мьн, тьн, сьн*, безъ носовата *н*=*мь, ть, сь*. Но защото буквата ь въобще въ края на думытѣ не са произнося, затуй по добрѣ е да са пише съ *а* споредъ свойственното произношеніе на езыка безъ никакво затрудненіе.

Забѣл. 2. Дателныятъ кратъкъ типъ *си* употрѣбява са слѣдъ сичкытѣ косвенны падежи на личнытѣ мѣстоименія, и тогази тѣ иматъ значеніе на възвратното: *храныѫ мене си=себе си; обличате васъ си=себе си; обичатъ тѣхъ си=себе си*.

Забѣл. 3. Личнытѣ и възвратното мѣстоименіе са считатъ като сѫществителны, а сичкытѣ другы — като прилагателны.

62. — Притежателнытѣ мѣстоименія са произвождатъ отъ личнытѣ и означаватъ принадлежность на лице, отъ което сѫ произведены. Тѣ сѫ въ употрѣбеніе и съ членъ и безъ членъ.

Склоненіето имъ съ членъ.

Digitized by Google

1. За първото лице.

а) За единъ стопанъ.

Единствено число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	моятъ	моята	моето
Р.	на моя	на моята	на моето
Д	на моя	на моята	на моето
В.	моя	моята	моето
З.	мой	моя	мое.

Множественно число.

И.	моитѣ
Р.	на моитѣ
Д.	на моитѣ
В.	моитѣ
З.	мои

} за тритѣ рода.

б) За много стопаны.

Единствено число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	нашиятъ	нашата	нашето
Р.	на нашия	на нашата	на нашето
Д.	на нашия	на нашата	на нашето
В.	нашия	нашата	нашето
З.	нашъ	наша	наше.

Множественно число.

И.	нашитѣ
Р.	на нашитѣ
Д.	на нашитѣ
В.	нашитѣ
З.	нашы

} за тритѣ рода.

Digitized by Google

2. За второто лице.

а) За единъ стопанъ.

Един.	твоятъ	твоята	твоето
Множ.	твоитѣ	за тритѣ рода.	

б) За много стопаны.

Един.	вашиятъ	вашата	вашето
Множ.	вашитѣ	за тритѣ рода.	

3. За третьето лице.

а) За единъ стопанъ отъ мжж. или срѣд. родъ.

Един.	неговиятъ	неговата	неговото
Множ.	неговитѣ	за тритѣ рода.	

б) За единъ стопанъ отъ жен. родъ.

Един.	нейниятъ	нейната	нейното
Множ.	нейнитѣ	за тритѣ рода.	

в) За много стопаны.

Единст. тѣхниятъ, тѣхната, тѣхното
нихниятъ, нихната, нихното
Множ. тѣхнитѣ за тритѣ рода.
нихнитѣ.

Сичкытѣ третьеличны притежателны склонятъ са по 1-вия примѣръ *новъ* на прилагателнытѣ имена.

4. *Възвратното притежателно* е общо и за тритѣ лица, и за единъ, и за много стопаны.

Единст. своятъ, своята своето.
Множ. своитѣ за тритѣ рода.

Digitized by Google

Забѣл. 1. *Свой* употрѣбява са вмѣсто сѣко отъ първытѣ притежателны, когато са означава стопанътъ заедно съ притежанието си: *азъ четѫ своѭ книга=моя книга; ты ѣдешь свое ястье=твое: той, тя има свой кожухъ=неговъ, неинъ; ный ѣздимъ свой конь=нашъ; вый ѣдете свой хлѣбъ=вашъ; тѣ орѫтъ свои нивья=тѣхны.*

Забѣл. 2. Сичкытѣ притежателны мѣстоименія замѣнуватъ са въ езика съ съкратеныя дат. типъ на личнытѣ си мѣстоименія: *мой=ми, нашъ=ни, твой-ти, вашъ=ви, му=неговъ, ѝ=неинъ, имъ=тѣхенъ, си=свой: той продаде ножа ми=(моя ножъ), коня ни=(нашыя конь,) книгата ти=(твоята книга), кѫщата ви=(вашата кѫща), перото му (ѝ)=(неговото, нейното перо), ловъето имъ=(тѣхното ловье), учѫ брата си=(своя братъ), вый обичате роднинытѣ си=(своитѣ роднины), той знай урока си=(своя урокъ).*

Забѣл. 3. Краткыятъ типъ *си* на възвратното мѣстоименіе употрѣбява са нѣкога при сѣко отъ притежателнытѣ мѣстоименія, които тогази иматъ значеніе на възвратното притѣжателно *свой*: *азъ имамъ мой си конь=(свой), ты ѣздишъ твой си конь=(свой);* тъй и *нашъ си, вашъ си, неговъ си, нейнъ си, тѣхенъ си.* —Доро и *свой* пріема този си типъ: *ный ѣдемъ свой си хлѣбъ.*

63. — *Въпросытелныятѣ* мѣстоименія сѫ: ***кой?*** *чій? що? какъвъ? колькъ!* Тѣ служѫтъ за въпросы.

Склоненіето имъ.

1. Кой? коя? кое?

Единст. число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	кой?	коя?	кое?
Р.	на кой? на кого?	на коя?	на кое?
Д.	на кой? кому?	на коя?	на кое?
В.	кой? кого?	коя?	кое?

Digitized by Google

Множест. число.

И.	кои?	за тритѣ рода.
Р.	на кои?	
Д.	на кои?	
В.	кои?	

2. Чій? чія? чіе?

Единственно число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	чій?	чія?	чіе?
Р.	на чій?	на чія?	на чіе?
Д.	на чій?	на чія?	на чіе?
В.	чій?	чія?	чіе?

Множественно число.

И.	чіи?	за тритѣ рода.
Р.	на чіи?	
Д.	на чіи?	
В.	чіи?	

3. Що? само въ един. ч. срѣденъ родъ. И. *що?* Р. *на що?* Д. *на що?* В. *що?*

4. *Какъвъ? каква? какво?* и *колькъ? колка? колко?* скланятъ са безъ членъ по 1-ыя прим. *новъ* на прилагателнытѣ имена.

64. — *Указателнытѣ* мѣстоименія служѫтъ за посочванье на прѣдметытѣ слѣдъ въпросъ или и безъ въпросъ; тѣ сѫ: *тозн*, *онзи*, *такъвзи*, *онакъвзи*, *инакъвъ*, *толькзи*.

Digitized by Google

Склоненіето имъ.

1. този, тозь; тъзи, тъзь; туй.

Единственно число.

	Мѫж.	Жен.	Срѣд.
И.	този	тъзи	туй
Р.	на този, на тогози	на тъзи	на туй
Д.	на този, томузи	на тъзи	на туй
В.	този, тогози	тъзи	туй

Множественно число.

И.	тѣзи	за тритѣ рода.
Р.	на тѣзи	
Д.	на тѣзи	
В.	тѣзи	

Тъй са скланя и *онзи*, *онъзи*, *онуй*.

2. *Такъвзи*, *таквази*, *таквози*, *онъкъвзи*, *онъквази*, *онъквози*; *толькзи*, *толкази*, *толкози* скланятъ са сѫщо като *какъвъ* по 1-ыя прим. *новъ* на прилагателнытѣ имена, само имъ са отмахва окончаніето *ъ* въ мѫж. р. и имъ са прибавя частицата *зи*. Тъй и *инакъвъ*, *инаква*, *инакво* по сѫщыя прим. *новъ*.

65. — *Относителнытѣ* мѣстоименія показватъ идея на прѣдпоказанъ прѣдметъ, на който тѣ са и относятъ. Тѣ сѫ: *който*, *чiйто*, *щото*, *какъвто*, *колькто*.

Склоненіето имъ.

1. *Които*, *която*, *което*, множ. *които*; *чiйто*, *чiято*, *чiето*, множ. *чiито*; *щото* — скланятъ са по въпросителнытѣ *кой? чiй? що?* само са прилага и частицата *то* при сѣкый падежь.

Digitized by Google

1. *Какъвто, каквато, каквото*; множ. *каквито*; *колкото, колкато, колкото,* (то служи и за множ. число: *колко пары)* скланять са сѫщо като въпросителното *какъвъ*? само са прилага частицата *то* при сѣкый падежь, а на мжж. р. въ имен. един. пад. са исхвърля окончанието *ъ*.

66. — *Опрѣдѣлителныть* мѣстоименія опрѣдѣлять нѣкакъ си по изблизо прѣдметыть, или тѣхно качество или количество. Тѣ сѫ; *самъ, сѣкый,* или *сѣкой, другый, еди кой, сѣкакъвъ нѣкакъвъ, сичкый, все, нѣколко.*

Склоненіето имъ.

1. *Самый, сама, само*, въ умалителенъ видъ *самичькъ-чка-чко)*, множ. ч. *самы; сѣкакъвъ, сѣкаква, нѣкаково,* множ. ч. *сѣкаквы; нѣкакъвъ, нѣкаква, нѣкаково.* множ. ч. *нѣкаквы* скланять са по 1-ыя прим. *новъ* на прилагателныть имена. Тъй и *сичкыятъ, сичката, сичкото* множ. ч. *сичкытѣ.*

2. Сѣкый, сѣкой, сѣка, сѣко.

Само единст. число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	сѣкый	сѣка	сѣко
Р.	на сѣкый, на сѣкыго	на сѣка	на сѣко
Д.	на сѣкый, сѣкыму	на сѣка	на сѣко
В.	сѣкый, сѣкыго	сѣка	сѣко.

Тъй са скланя и *другый, друга, друго*: но то има и множ. ч. *другы, на другы* и пр.; *другый* пріема и членъ: *другыятъ, другата, другото, другытѣ, а сѣкый* не пріема никога членъ.

Digitized by Google

3. *Еди-кой*, *еди-коя*, *еди кое*, множ. ч. *еди-кои*, склоня са по въпросително *кой?* само са прѣдлага и дума та *еди*.

4. *Все* (отъ старото *вьсь*) е срѣденъ родъ само въ един. ч. за сичкытѣ падежи.

5. Нѣколко (отъ старото *нѣколикый*) употрѣбява са при прѣдметы повечето въ множ. число: *нѣколко земя*, *нѣколно вѫглеща*, за сичкытѣ падежи.

67. — *Неопрѣдѣлителныть* мѣстоименія занимаватъ мѣсто на сѫществителны имена или на прилагателны нѣкакъ си въ неопрѣдѣленъ смыслъ. Тѣ сѫ: *нѣкой*, *никой*, *нѣщо*, *нищо кой годѣ*, *що-годѣ*, *кой-да-е*, *що-да-е*, *какъвъ-годѣ*, *какъвъ-да-е*.

Склоненіето имъ.

1. *Нѣкой*, *нѣкоя*, *нѣкое*, множест. *нѣкои; ницкой*, *никоя*, *никое*, множ. ч. *никои* скланятъ като въпросителното *кой?* само са прѣдлага и частицата *нѣ* или *ни*. Тъй и *кой годѣ*, *коя-годѣ*, *кое-годѣ*, множ. ч. *кои-годѣ*, като са прибави и думата *годѣ*; тоже и *кой-да-е*, множ. ч. *кои-да-сѫ*.

2. *Нѣщо*, *нищо*, *що-годѣ*, *що да-е* скланятъ са като въпросителното *що?* съ прибавка на частицытѣ: *нѣ*, *ни*, *годѣ*, *да-е*.

ГЛАВА ПЕТА.

За глагола.

68. — *Глаголытъ*, споредъ каквото означаватъ *състояніе или дѣйствіе, или страданіе* на прѣдметъ (22), дѣлятъ са на три залога (29): *срѣдень*, *дѣйствителенъ* и *страдателенъ*.

Digitized by Google

1. Глаголытѣ отъ *срѣдень залогъ* показватъ *състояніе*, *почивка* на прѣдметъ, или нѣкакво негово мърданье, което си стои въ него и не прѣминува на другый прѣдметъ: *стоіж*, *лежж*, *ходіж*, *тичамъ*, *скачамъ*.

2. Глаголытѣ отъ *дѣйствителенъ залогъ* показватъ на прѣдметъ дѣйствіе, що го отправя той ча другый прѣдметъ, и го са опрѣдѣля съ въпросытѣ: *кой?* и *кого?* или *що?* — *Петко учи Ивана. Слугата сѣче дърва.*

3. Глаголытѣ отъ *страдателенъ залогъ* означаватъ страдателно състоянїе на прѣдметъ или че той подлежи подъ дѣствіето на другый прѣдметъ: *Хлѣбъ са ѣде, вино са піе, пари са трошатъ. Человѣкъ са обра.*

Забѣл. 1. Срѣдитѣ и дѣйствителнытѣ глаголы иматъ едны и тѣзи начални окончанія: ж, ы, мъ, а страдателнытѣ са образоватъ отъ действеннытѣ съ прибавка на възвратното мѣстоименіе *са*.

Забѣл. 2. Възвратното мѣстоименіе — *са* кога е приложено при дѣйствителенъ глаголъ, за да покаже дѣйствіе възвръщано на сѫщыя дѣйствующъ прѣдметъ, или че дѣйствіето прѣминува взаимно между дѣйствующытѣ прѣдметы отъ единъ на другый: то и въ тѣзи случаи глаголътъ е пакъ дѣйствителенъ: *обличамъ са (себе си)*; *мыешъ са (себе си)*; *дѣцата са біятъ (едно друго)*; *овнытѣ са ручкатъ (единъ другый)*.

Забѣл. 3. Нѣкои глаголы употрѣбяваны съ възвратного мѣстоименіе — *са* по значеніето си относятъ са на срѣднія залогъ: *надѣмъ са*, *радвамъ са*, *смѣмъ са* или *смѣмъ са*. Тъй — и *тичамъ*, *скачамъ зѣмъ*, *бивамъ*, употрѣбяваны съсъ — *са* пакъ отъ срѣденъ залогъ сж: *затичамъ са*, *надскачамъ са*, *прозѣвамъ са*, *сбива са*, *сбѫжда са*.

69. — Глаголытѣ въ състава и въ окончанїето си прїематъ разны измѣненія за да означаватъ слѣдующытѣ си свойщины:

Digitized by Google

1) *врѣме* на състоянието или на дѣйствието си,

2) *число лице* и *родъ* на дѣйствующытѣ прѣдметы,

3) *начинъ* въ изричаньето на състоянието или на дѣйствието си, що са нарича *наклоненіе* на глагола,

4) *продължаваньe* или *повтаряньe*, или пакъ *свършаньe* на състоянието или на дѣйствието, що сѫ зове *видъ* на глагола.

70. — *Врѣмето* споредъ минутата, въ която са говори, дѣли са на три : *настоящe; минѫло* и *бѫдущe*.

1. *Настоящето* показва, че дѣйствието става въ минутата, когато са говори: *лежѫ*, *четѫ*, *пѣѭ*.

2. *Минѫлото* прѣдставя дѣйствието ставало или станѫло прѣдъ минутата, когато са говори. То има петь разны отдѣла :

а) *Минавало* врѣме, което показва дѣйствието продължавано въ минѫло нѣколко врѣме съврѣменно съ друго станѫло дѣйствіе : *ты като лежѣше*, *азъ четѣхъ*. *Азъ като додохъ*, *той пѣѣте*.

б) *Прѣминѫло опрѣдѣлено*. което прѣдставя дѣйствието станѫло въ опрѣдѣлено врѣме : *четохъ*, *пѣхъ*.

в) *Прѣминѫло неопрѣдѣлено*, което прѣдставя дѣйствието станѫло въ неопрѣдѣлено прѣминѫло врѣме : *челъ съмъ*, *пѣлъ си*.

г) *Прѣминѫло прѣдварително*, което прѣдставя дѣйствието станѫло прѣдъ друго : (*Ты като са събуди*), *азъ бѣхъ легнѫлъ*. *Челъ бѣхъ*, *пѣлъ бѣхъ*, (*когато ты влѣзе*).

д) *Отдавна-прѣминѫло*, което прѣдставя дѣйствието отдавна станѫло въ неопрѣдѣлено прѣминѫло врѣме : *челъ съмъ былъ*, *пѣлъ съмъ былъ*.

3. *Бѫдщето* има три разны отдѣла :

Digitized by Google

а) *бждуще опрѣдѣлено*, което показва, че дѣйствіето ще става или ще стане въ опрѣдѣлено врѣме: *ще пѣмъ*, *ще четѫ*.

б) *Бждуще неопрѣдѣлено*, което показва, че дѣйствіето ще става или ще стане, но неопрѣдѣлено кога: *пѣ щѫ*, *чете щѫ*.

в) *Бждуще прѣдварително*, което показва, че дѣйствіето ще е или ще бѫде станѫло прѣдъ друго дѣйствіе, което ще бѫде: *докато са завърнешь. азъ ще съмъ вечерялъ и ще бѫдѫ заспалъ*.

71. — *Числа* у глаголытѣ сѫ двѣ: единствено и множественно, а *лица* — три: *първо*, *второ* и *третье*.

Единств. число	Множест. число.
азъ пѣѫ, пѣмъ	ный пѣемъ
ты пѣешь	вый пѣете
той пѣе	тѣ пѣѫтъ.

72 — Глаголытѣ изричатъ врѣмената си въ двѣтѣ числа и въ тритѣ лица или самичкы съ една дума, или съставено, сирѣчь съ помощьта и на другы думы. Отъ туй едны отъ врѣмената сѫ *прости*, а другы *съставены*. *Прости* сѫ: настоящето, минавалото и прѣминѫло опрѣдѣленото. *Съставены* сѫ: прѣминѫло опрѣдѣленото, прѣминѫло прѣдварителното, отдавнапрѣминѫлото и тритѣ бѫдущы.

За съставяньето на съставенытѣ врѣмена спомагатъ сѫществителныятъ (22) глаголъ *съмъ* и глаголътъ *щѫ*, и затуй тѣ са зовѫтъ *спомагателны*. Пьрвыятъ (отъ което врѣме са изъисква) прибавя са при причастіето на глагола за съставяньето на преминѫлытѣ; за съставяньето на прѣдварителното бѫдуще спомагатъ и двата глаголы *съмъ* и *щѫ* прибавяны при причастіето

Digitized by Google

на глагола, а за другытѣ двѣ бѫдущы спомага само глаголътъ *щѫ*.

73. — *Родътъ* у глаголытѣ са различава само въ съставенытѣ врѣмена отъ причастіе и спомагателенъ глаголъ, като: *пѣлъ, пѣла, пѣло, съмъ*.

74. — *Наклоненія* сѫ четыре: *изъявително, повелително, условно* и *подчинително*.

1. *Изъявителното* изрича дѣйствіето *положително* и *независимо: четѫ, четѣхъ, четохъ чель съмъ, ще четѫ*.

2. *Повелителното* изрича *повелѣніе, побужданье,* или *моленіе*, за да стане едно дѣйствіе: *Пѣй! Чети! Дайте!*

3. *Условното* изъявява *желаніе* или *възможность* по нѣкакво условіе: *Сѣдвамъ*, (ако ма поканишь). *Ѣдвамъ гроздье*, (ако има).

4. *Подчинителното* изрича дѣйствіето зависимо отъ друго, на което быва подчинено. То вынѫги быва придружено съ нѣкой подчинителенъ съюзъ: (*Дай ми воля*), *да ти кажѫ. (Щеше да са разгнѣви другарътъ ти), ако сѣднѣхъ до тебе. Рѣкѫ*, (*дума не ми са хваща*). Тукъ са подразумѣва *като* или *ако рѣкѫ*.

Забѣл. Въ старобългарскыя езыкъ има и *неопрѣдѣлително наклоненіе* съ окончаніе ти (Старобълг. Грамм. § 73), което неопрѣдѣля ни врѣме, ни лице, нито число и родъ на дѣйствующыя прѣдметъ. Отъ него наклоненіе сега има въ езыка ни остатки безъ окончаніето ти въ употрѣбеніе: 1) У сичкытѣ глаголы изобщо неопрѣдѣленото бѫдуще, що е съставено отъ него и отъ спомагателныя глаголъ щѫ, като: *Пѣ щѫ, писа щешь; игра ще*; 2) Слѣдъ глаголытѣ: *могѫ, смѣѭ, недѣй, недѣйте*, като: *могѫ стори. Смѣешь ли каза? Не дѣй ходи. Не дѣйте игра.* А съ окончаніето ти (измѣнена) и въ ѧ) въ употрѣбеніе имамы: *Познать го е по гласа. Не е видѣть нищо.*

Digitized by Google

75. — *Главны видове* глаголытѣ имать два: *несвършенъ* и *свършенъ*.

1. *Несвършеныятъ видъ* изрича дѣйствіето неизвършено до край, но съпроваждано за доста врѣме съ нѣкакво продължаванье или съ много кратко повтарянье: *четѧ, четѣхъ, четохъ, ще четѧ. чити! пиѣ, пиѣхъ, лежѧ, лѣгамъ, зѣѧ, зѣпамъ, копаѧ, мижѧ* или *жумѣ, мигамъ*.

2. *Свършеныятъ видъ* изрича дѣйствіето извършено до край или въ твърдѣ малко врѣме или въ едно мигванье съ едно мръдванье: *ще исчетѧ, прочетохъ, прочети! ще испѣѧ, испихъ, испій! ще срьбнѧ, срьбнѧхъ, срьбни! ще изѣмъ. изѣдохъ* или *ще хапнѧ, хапнѧхъ; ще легнѧ, легнѧхъ; ще зѣпнѧ, зѣпнѧхъ; ще копнѧ, копнѧхъ; ще зажумѣ, зажумѣхъ: ще мигнѧ, мигнѧхъ*.

Несвършеныятъ видъ, кога изрича дѣйствіето съпровождано съ многократно повтарянье, обыкновенно са зове *многократенъ*: *лѣгамъ, чукамъ, зѣпамъ, мигамъ, мърдамъ, валямъ, стрѣлямъ*.

Тъй и свършеныятъ видъ, кога изрича дѣиствіето извършено до край съ едно мръдванье, обыкновенно са зове *еднократенъ*: *ще копнѧ, рытнѧхъ, ще чукнѧ, мигнѧхъ*. Тѣзи два вида сѫ свойственны у глаголы които изричатъ мърданье или дѣйствіе извършено съ нѣкой тѣлесенъ членъ, и имать характеристика първыятъ *мъ*, вторыятъ *нѧ*.

Забѣл. Сѣкый глаголъ има двата главны видове *несвършенъ* и *свършенъ* по кое-да-е отъ реченытѣ значенія. Но има и нѣкои глаголы въ употрѣбеніе само въ несвършенъ видъ: *чакамъ, надѣѭ са, живѣѭ, желаѭ, траѭ, маѭ са, крѣѭ, баѭ*.

76 — За образованьето на видоветѣ служѫтъ: 1) разныгѣ прѣдлозы, 2) окончаніето *мъ* придружено

Digitized by Google

съ свръзката *а* или *я* (79), 3) слогътъ *нѣ*, 4) употрѣбението на другы еднозначущы глаголы.

1) По голѣмата часть отъ глаголытѣ образоватъ свьршеныя си видъ отъ несвьршеныя, като пріемнѫтъ въ началото си нѣкой прѣдлогъ, който тогази показва и посоката на дѣйствието (25): *четѫ*, *четохъ*, *ще прочетѫ*, *прочетохъ*; *орѫ*, *орахъ*, *ще съорѫ*, *съорахъ*.

2) Сѣкый отъ глаголытѣ, що иматъ окончаніе *ѫ* или *ѭ* и означаватъ мърданье или дѣйствіе извьршено съ нѣкой тѣлесенъ .чненъ, ако замѣни окончанието си *ѫ* или *ѭ* съ окончанието *амъ* или *ямъ* тогази тъзи глаголъ пріема многократенъ видъ, като: *лежѫ*, *лѣгамъ*; *текѫ*, *тичамъ*; *стрѣлѭ*, *стрѣлямъ*; *сѣдѭ*, *сѣдамъ*; *мижѫ* (*миг.*) *мигамъ*.

3) Слогътъ *нѣ*, прибавянъ при кореня на глагола отъ несвьршенъ видъ направя еднократныя му свьршенъ видъ: *ревѫ*, *ще ревнѫ*, *ревнѫхъ*; *бодѫ*, *ще боднѫ*, *боднѫхъ*; *копаѭ*, *ще копнѫ*, *копнѫхъ*; *викамъ*, *ще викнѫ*, *викнѫхъ*.

4) Нѣкои глаголы свьршеныя си видъ заематъ отъ другый еднозначущъ глаголъ: *пиѭ*, *ще срѣбнѫ*; *имъ*, *ще хапнѫ*; *ловѭ*, *ще хванѫ*; *видѭ*, *ще зарѫ*; *зовѫ го*, *ще го викнѫ*.

Забѣл. Безъ прѣдлогъ отъ свьршенъ видъ глаголы сѫ: *ще дамъ*, *дадохъ*; *ще рекѫ*, *рекохъ*; *ще кажѫ*, *казахъ*; *ще купѭ*, *купихъ*; *ще платѭ*, *платихъ*; *ще родѭ*, *родихъ*; *ще хвърлѭ*, *хвърлихъ*; *ще крѣстѭ*, *крѣстихъ*; *ще рѣшѫ*, *рѣшихъ*.

77. — Несвьршеныятъ видъ е въ употрѣбеніе у сичкытѣ врѣмена; свьршеныятъ не са употрѣбява въ настоящето и въ минавалото, а въ сичкытѣ другы врѣмена е въ употрѣбеніе.

78. — Съставътъ на глаголытѣ и измѣненіето на окончанията имъ по врѣмената, лицата, числата, наклоненията и по видоветѣ нарича са *спрѣженіе*.

Digitized by Google

79. — Въ спрѣганьето на сѣкый глаголъ забѣлѣжителны сѫ три нѣща: 1) *корень* на глагола, 2) *окончаніе* и 3) *свързка* между кореня и окончанието му (ако у нѣкои глаголы туй дирньето и да го нѣма), напр.: *мот-а-ѫ, мот-а-ѣхъ, мот-а-хъ, мот-а-й.* Тукъ *мот* е корень, *а* — свързка, другытѣ сѫ окончанія. Споредъ туй забѣлѣжванье, глаголытѣ по разликата на окончаніята си на настоящето врѣме въ изъявителното наклоненіе дѣлѫтъ са на три спрѣженія, а по разликата на свързката си подраздѣлятъ са на 10 класса, за които подробно ще са каже слѣдъ сѣко спрѣженіе, кой классъ на кое спрѣженіе са относя.

80. — Глаголытѣ въ спрѣганьето си още бываtъ: *правилны*, *неправилны* и *безличны* или *третьеличны*.

Правилны сѫ които правилно са спрѣгатъ по спрѣженіята.

Неправилны сѫ които въ спрѣганьето си отстѫпатъ отъ общытѣ правила. Но отъ дирнитѣ едва ли има въ езыка ни нѣколко глагола.

Безличны или *третьеличны* сѫ които сѫ въ употрѣбеніе само въ 3-то единст. лице, като: *трѣба*, *гърми*, *свѣтка са*.

81. — Окончанія на тритѣ спрѣженія:

Изъявително наклоненіе.

Настояще и опрѣдѣлено бѫдуще.

За първото спрѣженіе.

Единст число.	Множест. число.
ѫ, ѫ	ме (ймы)
ешь (шь)	те (йте)
е (й)	ѫтъ, ѫтъ.

Digitized by Google

За второто спрѣженіе.

Единст. число.	Множест. число.
ѫ, ѫ	имъ
ишь	ите
и	ѧтъ. ѫтъ.

За третьето спрѣженіе.

Единст. число	Множест число
мъ	мы
шь	те
—	тъ.

За тритѣ спрѣженія.

Врѣме минавало.

Единств число.	Множест. число
(ѣ)хъ=яхъ (вижь № 206)	(ѣ)хмы=яхмы
(ѣ)ше=еше	(ѣ)хте=ехте
(ѣ)ше=еше	(ѣ)хѫ=яхѫ.

Забѣл. Гласната ѣ е характеристика на туй врѣме само въ 1-то и 2-то спрѣженіе, а въ 3-то спрѣженіе окончаніята сѫ безъ нея.

Прѣминѫло опрѣдѣлено.

Единст. число.	Множест. число.
хъ	хмы
—	хте
—	хѫ.

За тритѣ спрѣженія.

Повелително наклоненіе.

Единст. число.		Множест. число.
2-ро лице	й, и, (ь)	йте, ѣте, (ьте).

Digitized by Google

Условно наклоненіе.

Настояще.

Единст. число.	Множест. число.
вамъ	вамы
вашь	вате
ва	ватъ.

Минавало.

Единст. число.	Множест. число.
вахъ	вахмы
ваше	вахте
ваше	вахѫ.

Причастія.

Дѣйствително: лъ, ла, ло.

Страдателно: тъ, та, то; нъ, на, но.

82. — Прѣдъ примѣрытѣ на тритѣ спрѣженія излага са спрѣженіето на спомагателныя глаголъ *съмь*, като потрѣбенъ за сѣко спрѣженіе.

Изъявително наклоненіе.

Врѣме настояще.

Единст. число.	Множест. число.
съмь	смы (сме)
си	сте
е	сѫ.

Врѣме минавало.

Единст. число.	Множест. число.
бѣхъ	бѣхмы
бѣше (ты)	бѣхте
бѣше (той, тя, то)	бѣхѫ.

Digitized by Google

Прѣминало опрѣдѣлено.

Единст. число.	Множест. число.
бѣхъ	бѣхмы
бѣ (ты)	бѣхте
бѣ (той, тя, то)	бѣхѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣленно.

Единст. число.		Множест. число.	
былъ, а, о	сьмь	были	смы
	си		сте
	е		сѫ.

Прѣминѫло прѣдварително.

Единст. число.		Множест. число.	
былъ, а, о	бѣхъ	были	бѣхмы
	бѣ (ты)		бѣхте
	бѣ (той, тя, то)		бѣхѫ.

Бѫдуще опрѣдѣлено.

Единст. число.		Множест. число.	
ще	сьмь	ще	смы
	си		сте
	е		сѫ.

или

ще	бѫде	ще	бѫдемъ
	бѫдешь		бѫдете
	бѫде		бѫдѫтъ.

Бѫдуще неопрѣдѣлено.

Единст. число.		Множест. число.	
бы	щѫ	бы	щемъ
	щешь		щете
	ще		щѫтъ.

Digitized by Google

Бѫдуще прѣдварително.

ще { сьмь / си / е } { былъ, а, ло ще } { смы / сте / сѫ } { были.

или

ще { бѫде / бѫдешь / бѫдешь } { былъ, *г*, ло ще } { бѫдемъ / бѫдѣте / бѫдѫтъ } { были.

Повелително наклоненіе.

—	нека бѫдемъ
бѫди	бѫдете
нека бѫде	нека бѫдѫтъ

Условно наклоненіе.

(перифрастически)

Настоящe.

Единст. число.	Множест. число.
могѫ да сьмь	можемъ да смы
можешь да си	можете да сте
може да е	могѫтъ да сѫ.

Минавало.

Единст. число.	Множест. число.
можѣхъ да сьмь	можѣхмы да смы
можѣше да си	можѣхте да сте
можѣше да е	можѣхѫ да сѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

	Единст. число.		Множест. число.
былъ, а, о	быхъ / бы (ты) / бы (той, тя, то)	были	быхмы / быхте / быхѫ.

Digitized by Google

Подчинително наклоненіе.

За туй наклоненіе езыкътъ ни като нѣма особита форма, то са нарича съ изъявителното наклоненіе по сичкытѣ му врѣмена, придружаваны съ нѣкой отъ подчинителнытѣ съюзы: *ако*, *да*, *като*, *щомъ* и пр. освѣнь въ прѣдварителното бѫдуще и неопрѣдѣленото бѫдуще. Още. Опрѣдѣленото бѫдуще отмахва спомагателныя глаголъ *ще*. Тъй быва сѫщо тъй и въ тритѣ спрѣженія на глаголытѣ, у които отъ свьршеныя видъ на опрѣдѣленото бѫдуще образова са минавало врѣме, що го има въ употрѣбеніе езыкътъ ни. И тъй въ примѣрытѣ ще са излага само туй минавало врѣме, що става отъ бѫдущето, а другытѣ врѣмена са изоставатъ, които лесно спрѣгаемы по изъявителното наклоненіе тъй: *ако сѫмъ, ако бѣхъ, ако бѣше, ако бѣхъ, ако бѣ, ако сьмь быль, ако бѣхъ былъ, ако бѫдѫ* и отъ него.

Врѣме минавало.

Единст. число	Множест. число.
ако бѫдѣхъ	ако бѫдѣхмы
ако бѫдѣше (ты)	ако бѫдѣхте
ако бѫдѣше (той, тя, то)	ако бѫдѣхѫ.

Причастія.

Настояще: сѫщый, сѫщъ, сѫща, сѫщо.
Прѣминѫло: былъ, была, было.
Бѫдуще: бѫдущый-щъ, бѫдуща, бѫдуще.

ПЬРВО СПРѢЖЕНІЕ.

83. — Пьрвото спрѣженіе има четыри примѣра:

1. *Мыѭ.* 2. *Орѧ.*

Изъявително наклоненіе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	мыѫ	орѧ
	мыешь, (мышь)	орешь
	мые, (мый)	оре

Digitized by Google

Мн. ч.	мыемъ, (мыймы)	оремъ
	мыете, (мыйте)	орете
	мыѭтъ.	орѫтъ.

Минавало.

Ед. ч.	мыѣхъ	орѣхъ
	мыѣше (ты)	орѣше (ты)
	мыѣше (той, тя, то)	орѣше (той, тя, то)
Мн. ч.	мыѣхмы	орѣхмы
	мыѣхте	орѣхте
	мыѣхѫ	орѣхѫ.

Прѣминѫло опрѣдѣлено.

(*) Ед. ч.	(о)мыхъ	(*) (съ)орахъ
	(о)мы (ты)	(съ)ора (ты)
	(о)мы (той, тя, то)	(съ)ора (той, тя, то)
Мн. ч.	(о)мыхмы	(съ)орахмы
	(о)мыхте	(съ)орахте
	(о)мыхѫ	(съ)орахѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Ед. ч.	(о)мыль а, о	сьмь си е	(съ)оралъ, а, о	сьмь си е
Мн. ч.	(о)мыли	смы сте сѫ	(съ)орали	смы сте сѫ.

Забѣл. На минавалото врѣме и на прѣминѫло неопрѣдѣленото дѣйствителното причастіе само безъ спомагателенъ глаголъ употрѣбява са въ третьето един. и множ. лице въ историческый видъ (Старобълг. Грам. §. 173. в. Забѣл.), като: *Аѳинянетѣ разказвали за Перикла. че, кога говорѣлъ, като че гърмъ гърмѣлъ на езыка му. — Адамъ и Ева живѣли най напрѣдъ въ рай.*

[*] Тѣзи врѣмена безъ прѣдлогъ сѫ отъ несвьршенъ видъ а съ прѣдлогъ — отъ свьршенъ видъ [76. 1.[.

Digitized by Google

Прѣминѫло прѣдварително.

Единствено число.

(о)мылъ, а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) } (съ)оралъ, а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) }

Множествено число.

(о)мыли { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ } (съ)орали { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ. }

Отдавна-прѣминѫло.

Единствено число

(о)мыль, а, о { сьмь / си / е } былъ, а, о (съ)оралъ, а, о { сьмь / си / е } былъ, а, о

Множествено число.

(о)мыли { смы / сте / сѫ } были. (съ)орали { смы / сте / сѫ } были.

Бѫдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч. { ще (о)мыѫ / ще (о)мыешь-(мышь) / ще (о)мые,-(мый) } { ще (съ)орѫ / ще (съ)орешь / ще (съ)оре }

Мн. ч. { ще (о)мыемь,-(ймы) / ще (о)мыете,-(йте) / ще (о)мыѫтъ. } { ще (съ)оремъ / ще (съ)орете / ще (съ)орѫтъ. }

Бѫдуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч. { (о)мы щѫ / (о)мы щешь / (о)мы ще } { (съ)ора щѫ / (съ)ора щешь / (съ)ора ще }

Мн. ч. { (о)мы щемъ / (о)мы щете / (о)мы щѫть. } { (съ)ора щемъ / (съ)ора щете / (съ)ора щѫтъ. }

Digitized by Google

Бѫдуще прѣдварително.

Ед. ч.	ще сьмь ще си ще е	(о)мылъ, а, о	ще сьмь ще си ще е	(съ)оралъ, а, о
Мн. ч.	ще смы ще сте ще сѫ	(о)мыли.	ще смы ще сте ще сѫ	(съ)орали.

или

Ед. ч.	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(о)мылъ, а, о	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(съ)-оралъ, а, о
Мн. ч.	ще бѫдемъ ще бѫдете ще бѫдѫтъ	(о)мыли.	ще бѫдѫ ще бѫдете ще бѫдѫтъ	(съ)орали.

Повелително наклоненіе.

Ед. ч.	—	—
	(о)мый	(съ)ори
	нека (о)мые,-(й)	нека (съ)оре
Мн. ч.	нека (о)мыемъ,-(ймы)	нека (съ)оремъ
	(о)мыйте	(съ)орете
	нека (о)мыѫтъ.	нека (съ)орѫтъ.

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	мыйвамъ	оравамъ
	мыйвашь	оравашь
	мыйва	орава
Мн. ч.	мыйвамы	оравамы
	мыйвате	оравате
	мыйватъ.	ораватъ.

Digitized by Google

Минавало.

Ед. ч.	мыйвахъ	оравахъ
	мыйваше (ты)	ораваше (ты)
	мыйваше (той, тя, то)	ораваше (той, тя, то)
Мн. ч.	мыйвахмы	оравахмы
	мыйвахте	оравахте
	мыйвахѫ.	оравахѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(о)мылъ, а, о	быхъ	(съ)оралъ, а, о	быхъ
	бы (ты)		бы (ты)
	бы (той, тя, то)		бы (той, тя, то)

Множественно число.

(о)мыли	быхмы	(съ)орали	быхмы
	быхте		быхте
	быхѫ.		быхѫ.

Подчинително наклоненіе.

По изъявителното тъй: *ако мыѫ*, *ако мыѣхъ*, *ако (о)мыхъ*, *ако сьмь (о)мылъ*, (*ако бѣхъ (о)мылъ*, *ако сьмь былъ (о)мылъ*, *ако омыѫ* и отъ него минавало врѣме.

— *Ако орѫ*, *ако орѣхъ*, *ако (съ)орахъ*, *ако сьмь (съ)оралъ*, *ако бѣхъ (съ)оралъ*, *ако сьмь былъ (съ)оралъ*, *ако съорѫ* и отъ него минавало врѣме.

Минавало врѣме.

Единственно число.

ако омыѣхъ	ако съорѣхъ
ако омыѣше (ты)	ако съорѣше (ты)
ако омыѣше (той, тя, то)	ако съорѣше (той, тя, то)

Мн. ч.	ако омыѣхмы	ако съорѣхмы
	ако омыѣхте	ако съорѣхте
	ако омыѣхѫ.	ако съорѣхѫ.

Digitized by Google

Причастія.

Дѣйст.: мыѣлъ, а, о; (о) мылъ, а, о; орѣлъ, а, о; (съ) оралъ, а, о.

Страд.: (о)мыть, а, о; (съ) оралъ, а, о.

По 1-ыя примѣръ са спрѣгатъ:

1) Глаголытѣ отъ 1-ый классъ, що иматъ гласна на края въ кореня си, и безъ никаква свьрзка присъединятъ окончаніята си при кореня, освѣнь въ услов. наклоненіе, дѣто посрѣдствува свръзка *й*, *като*: *ші-ѭ*, *ші-ѣхъ*, *(о)ши-хъ*, ще *(о)ші-ѭ*, повелит. *(о)ші-й*, *(о)ші-йте*; услов, *ші-й-вамъ*, *ші-й-вахъ*; прич. *ші-ѣлъ*. *(о)ши-лъ*. *(о)ши-ть*. Таквызи сѫ: *піѭ*, *віѭ*, *гніѭ*, *крыѭ*, *знаѭ*, *плюѭ*; *пѣѭ* (страд. прич. *пѣнъ*, *лѣнъ*) и другы так.

2) Глаголытѣ отъ 2-ый классъ, на които кореньтъ са окончава на гласна, и що иматъ свръзка *я* между кореня и окончаніята си само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята. У тѣхъ глаголы въ услов. наклоненіе свръзката *я* измѣнува са въ *й*: страд. причастіе пріема окончаніето *нъ*; още, въ окончаніята на минавалото врѣме характеристика *ѣ* (81) прѣминува въ *я* слѣна съсъ свръзката, като: *ба-ѭ*, *ба-яхъ*, *ба-яше*, *ба-я хъ*, *ба-я*, *ба-й*, *ба-йте*, *ба-й-вамъ*, *ба-й-вахъ*, *ба-я-лъ*, *ба-я-нъ*. Таквызи сѫ: *траѭ*, *лаѭ*, *маѭ*, *каѭ са*, *блѣѭ*, *вѣѭ*, *сѣѭ*, *крѣѭ* и др. так.

3) Глаголытѣ отъ 3-ій классъ, на каито кореньтъ са окончава на съгласна, и що иматъ между кореня и окончаніята си свръзка *а* или *ѣ* по сичкытѣ врѣмена. У тѣхъ на минавалото врѣме въ окончаніята характеристиката *ѣ* прѣминува въ *я*. страд причастіе пріема окончаніето *нъ*, като; *люл-ѣ-ѭ*, *люл-ѣ-яхъ*, *(за)люл-ѣ-хъ*, *ще (за)люл-ѣ-ѭ*; *(за)люл-ѣ-й*, *(за)люл-ѣ-йте*; *люл-ѣ-вамъ*, *люл-ѣ-вахъ*; *люл-ѣ-ялъ*, *(за)люл-ѣ-лъ*, *(за)люл-ѣ-нъ*. Таквызи сѫ: *желаѭ*, *мотаѭ*, *играѭ*, *ругаѭ*, *копаѭ*, *буздаѭ*, *грѣѭ*, *жевѣѭ*, *желѣѭ*, *умѣѭ*, *бѣлѣѭ*, *жьлтѣѭ*, *чьрнѣѭ*. *бѣлѣѭ*, *пилѣѭ*, *здрѣѭ* и др. так.

По 2-ыя примѣръ са спрѣгатъ:

1) Глаголытѣ отъ 4-ый классъ, що иматъ свьрзка *а* само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята, а въ услов.

Digitized by Google

наклоненіе едны я задьржатъ, а другы я исхвьрлятъ, като: *ков-ж*, *ков-ѣхъ*, (*за*) *ков-а-хъ*; (*за*) *ков-и*, (*за*) *ков-ѣте*; *кова-вамъ*, *ков-а-вахъ*; *ков-ѣлъ*. *ков-а-лъ*, *ков-а-нъ*. Таквизы сж: *кълвж*, *зовж*, *ревж*, *кжпіж*, *дрѣмж*; *лижж*. *мажж*, *рѣжж*, *лъжж*, *кажж*, *пишж*. *чешж*. *плачж*, *грачж*, *ищж*, *дращж*; прѣм. опрѣд. врѣме: *лизахъ*, *мазахъ*, *рѣзахъ*, *лъгахъ*, *казахъ*, *писахъ*, *чесахъ*, *плаках*ъ, *граиахъ*, *искахъ*, *драскахъ* (10) и др. так. *Кълнж* отъ старото КЛѦГИ=*клєнти*. (*с* въ *ъ*=*кльнти*) и тъй *кльнж* или *кьлнж*, *кьлнѣхъ*, (*про*)*клехъ* (отъ старото КЛѦХЪ—*кленхъ* безъ посовата *н*=*клехъ*): (*про*)*кьлни*, (*про*)*кьлнѣте*; *клевѣмъ*, (*про*)*клелъ*, (*про*)*клетъ* относя са на 1-ыя классъ, като що нѣма никаква свръзка, а спрѣга са по 2-ыя примѣръ.

2) Глаголытѣ отъ 5-ый классъ, които иматъ корень на *ер* или *ел* или *ор*, и слѣдъ него свръзка *а* ичи *ѣ* само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята, у които исхвьрлятъ коренната си *о* или *е*=*ь*, като: *бер-ж*, *бер-ѣхъ*, (*о*)*бр-а-хъ*, *ще* (*о*)*бер-ж*; (*о*)*бер-и*, (*о*)*бер-ѣте*, *бер-вамъ*, *бервахъ*, *бер-ѣлъ*, (*о*)*бр-а-лъ*, (*о*)*бр-а-нъ*. Таквизи сж: *держ*, *порж*, *перж*; *мелж*, *мелѣхъ*, (*съ*)*млѣхъ*, (*съ*)*мели*, *мелвамъ*, (*съ*)*млѣлъ*, (*съ*)*млѣнъ*; *колж*, *колѣхъ*, (*за*)*клахъ*. ..; *мрж*, (*мер*=*мьр*), *мрѣхъ*, *мрѣше*, (*у*)*мрѣхъ*, (*у*)*мрѣ*; (*у*)*мри*, (*у*)*мрѣше*; услов. *могж да мрж*; (*у*)*мрѣлъ*.

3. *Бодж*. 4. *Гънж*.

Изъявително наклоненіе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	бодж	гънж
	бодешь	гънешь
	боде	гъне
Мн. ч.	бодемъ	гънемъ
	бодете	гънете
	боджтъ.	гънжтъ.

Digitized by Google

Минавало.

Ед. ч.	бодѣхъ	гънѣхъ
	бодѣше (ты)	гънѣше (ты)
	бодѣше (той, тя, то)	гънѣше (той, тя, то)
Мн. ч.	бодѣхмы	гънѣхмы
	бодѣхте	гънѣхте
	бодѣхѫ.	гънѣхѫ.

Прѣминѫло опрѣдѣлено.

Ед. ч.	(у)бодохъ	(с)гънѫхъ
	(у)боде (ты)	(с)гънѫ (ты)
	(у)боде (той, тя, то)	(с)гънѫ (той, тя, то)
Мн. ч.	(у)бодохмы	(с)гънѫхмы
	(у)бодохте	(с)гънѫхте
	(у)бодохѫ.	(с)гънѫхѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Ед. ч. (у)болъ, а, о	сьмь	(с)гънѫлъ, а, о	сьмь
	си		си
	е		е
Мн. ч. (у)боли	смы	(с)гънѫли	смы
	сте		сте
	сѫ.		сѫ

Прѣминѫло прѣдварително.

Единственно число.

(у)болъ, а, о	бѣхъ	(с)гънѫлъ, а, о	бѣхъ
	бѣ (ты)		бѣ (ты)
	бѣ (той, тя, то)		бѣ (той, тя, то)

Множественно число.

(у)боли	бѣхмы	(с)гънѫли	бѣхмы
	бѣхте		бѣхте
	бѣхѫ.		бѣхѫ.

Digitized by Google

Отдавна-прѣминѫло.

Единственно число.

(у)болъ, а, о { сьмь / си / е } бѣлъ, а, о (с)гънѫлъ, а, о { сьмь / си / е } бѣлъ, а, о

Множественно число.

(у)боли { смы / сте / сѫ. } били. (с)гънѫли { смы / сте / сѫ } били.

Бѫдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч.	ще (у)бодѫ	ще (с)гънѫ
	ще (у)бодешь	ще (с)гънешь
	ще (у)боде	ще (с)гъне
Мн. ч.	ще (у)бодемъ	ще (с)гънемъ
	ще (у)бодете	ще (с)гънете
	ще (у)бодѫтъ.	ще (с)гънѫтъ.

Бѫдуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч.	(у)боде щѫ	(с)гънѫ щѫ
	(у)боде щешь	(с)гънѫ щешь
	(у)боде ще	(с)гънѫ ще
Мн. ч.	(у)боде щемъ	(с)гънѫ щемъ
	(у)боде щете	(с)гънѫ щете
	(у)боде щѫтъ.	(с)гънѫ щѫтъ.

Бѫдуще прѣдварително.

Ед. ч.	ще сьмь ще си ще е	(у)болъ, а, о	ще сьмь ще си ще е (с)гънѫлъ, а, о
Мн. ч.	ще смы ще сте ще сѫ	(у)боли.	ще смы ще сте ще сѫ (с)гънѫли.

Digitized by Google

или

Ед. ч.	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(у)боялъ а, о	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(с)гънѫлъ, а, о	
Мн. ч.	ще бѫдемъ ще бѫдете ще бѫдѫтъ.	(у)боли	ще бѫдемъ ще бѫдете ще бѫдѫтъ.	(с)гънѫли.	

Повелително наклоненіе.

Ед. ч.	(у)боди нека (у)боде	(с)гъни нека (с)гъне
Мн. ч.	нека (у)бодемъ (у)бодѣте нека (у)бодѫтъ.	нека (с)гънемъ (с)гънѣте нека (с)гънѫтъ.

Условно наклоненіе.

Настоящѐ.

Ед. ч.	бодвамъ бодвашъ бодва	гънвамъ гънвашъ гънва
Мн. ч.	бодвамы бодвате бодватъ.	гънвамы гънвате гънватъ.

Минавало.

Ед. ч.	бодвахъ бодваше (ты) бодваше (той, тя, то)	гънвахъ гънваше (ты) гънваше (той, тя, то)
Мн. ч.	бодвахмы бодвахте бодвахѫ.	гънвахмы гънвахте гънвахѫ.

Digitized by Google

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(у) болъ, а, о	быхъ	быхъ
	бы (ты) (с)гънѫлъ, а, о	бы (ты)
	бы (той, тя, то)	бы (той, тя, то)

Множественно число.

(у)боли	быхмы	(с)гънѫли	быхмы
	быхте		быхте
	быхѫ.		быхѫ.

Подчинително наклоненіе.

Ако бодѫ, *ако бодѣхъ*, *ако (у)бодохъ*, *ако сьмь (у)болъ*, *ако бѣхъ (у)болъ*, *ако сьмь былъ (у)болъ*, *ако (у)бодѫ* и отъ него минавало врѣме.—*Ако гънѫ*, *ако гънѣхъ*, *ако (с)гънѫхъ*, *ако сьмь (с)гънѫлъ*, *ако бѣхъ (с)гънѫлъ*, *ако сьмь былъ (с)гънѫлъ*, *ако сгънѫ* и отъ него минавало врѣме.

Минавало.

Единственно число.

ако убодѣхъ	ако сгънѣхъ
ако убодѣше (ты)	ако сгънѣше (ты)
ако убодѣше (той, тя, то)	ако сгънѣше (той, тя, то)

Множественно число.

ако убодѣхмы	ако сгънѣхмы
ако убодѣхте	ако сгънѣхте
ако убодѣхѫ.	ако сгънѣхѫ.

Причастіе.

Дѣйств. : бодѣлъ, а, о; (у)болъ, а, о;
— гънѣлъ, а, о; (с)гънѫлъ, а, о.
Страд. : (у)боденъ а, о; (с)гънѫтъ, а, о.

Digitized by Google

Забѣл. *Бодж* понеже има и еднократенъ свършенъ видъ *ще боднѫ*, *боднѫхъ*, то и въ услов. наклоненіе опрѣдѣленното бѫдуще: *ако боднѫ*, *ако боднешь* . . . и отъ него минавалото: *ако бодньхъ*. *ако бодньше*. . . по примѣра *гънж*; тъй и причастіята му: *боднѫлъ*, *а*, *о*, *боднѫтъ*, *та*. *то*.

По 3-ія примѣръ са спрѣгатъ глаголытѣ отъ 6-ыя классъ. Тѣхныятъ корень са окончава: 1) на зжбна *д* или *т*, — 2) на устнена *б*, — 3) на небна *г* или *к* или *х*, — 4) на езычна *з* или *с*: още, тѣ иматъ само въ нѣм. опрѣд. врѣме и въ страд. причастіе свръзка *о*=*ъ*. Тъзи гласна са измѣнува въ 2-то и 3-то лице на туи врѣме и въ страд. причастіе, което пріема окончаніето *нъ*. Въ дѣйст. причастіе свръзката *ъ* са задържа слѣдъ устнената *б*, слѣдъ небнытѣ *г*, *к*, *х*, и слѣдъ езычнытѣ *з*, *с*, а слѣдъ зжбната *д* или *т* тя заедно съ нея са исхвърля, и тогази окончаніето *лъ* са присъединява направо при корення, като: *мет-ѫ*. *мѣт-ѣхъ*. *мет-о-хъ*. *мет-е*; *мет-и*, *мет-ѣте*; *мет-вамъ*. *мет-вахъ*; *мет-лъ*. *мет-е-нъ*; — *гре-бѫ*, *греб-ѣхъ*, *греб-о-хъ*, *греб-е*; *греб-и*, *греб-ѣте*; *греб-вамъ*, *греб-вахъ*; *греб-ъ-лъ*, *греб-е-нъ*; — *пек-ѫ*, *печешь* (10), *печ-ѣхъ*, *печ-ѣше*, *пек-о-хъ*, *печ-е*; *печ-и*, *печ-ѣте*; *пек-вамъ*, *пек-вахъ*; *пек-ъ-лъ*, *печ-е-нъ*; — *върх-ѫ*, *върш-ешь*. (10), *върх-о-хъ*, *върш-е*; *върш-и*, *върш-ѣте*; *врьх-вамъ*, *врьх-вахъ*; *врьх-ъ-лъ*, *върш-е-нъ*; — *вез-ѫ*, *вез-ѣхъ*, *вез-о-хъ*; *вез-и*, *вез-ѣте*, *вез-вамъ*, *вез-вахъ*, *вез-ъ-лъ*, *вез-е-нъ*. Тъй и — *ведѫ*; *плетѫ*, *могѫ*, *стригѫ*, *текѫ*, *влѣкѫ*, *лѣзѫ*, *несѫ* и др. так.

По 4-ыя примѣръ са спрѣгатъ глаголытѣ отъ 7-ый классъ. Тѣ иматъ свръзка *нж*, която въ настоящето врѣме и въ минавалото, тоже и въ повел. наклоненіе, и въ условното остава само *н*, като: *ры-н-ѫ*, *ры-н-ѣхъ*, (*по*)*ры-нѫхъ*; (*по*)*ры-н и*. (*по*)*ры-н-ѣте*; *ры-н-вамъ*, *ры-н-вахъ*, (*по*)*ры-нѫлъ*, (*по*)*ры-нѫ-тъ*. Таквызи сж: *стенѫ*, *мънѫ*, *гънѫ*, *вѣнѫ*, *тънж*, *гаснѫ* и *пънѫ*, *жънѫ* или *женѫ* (ако и да сж отъ старытѣ **пѫти**=*пенти*=

Digitized by Google

пьн(ти) и ЖѪТИ = *жсн(ти)* и др. так. Сѫщо и отъ свършенъ еднократенъ видъ глаголытѣ: *ще зинѫ, зинѫхъ; ще минѫ, минѫхъ; ще станѫ, станѫхъ; ще сѣднѫ, ще легнѫ, ще мигнѫ, ще дигнѫ, ще грабнѫ, ще мръднѫ, ще чукнѫ, ще копнѫ* и пр. спрѣгатъ са по този примѣръ, освѣнь въ настоящето врѣме и въ минавалото.

ВТОРО СПРѢЖЕНІЕ.

84. — Второто срѣженіе има два примѣра:

1. *Учѫ, ѭ.* *Вьртѭ.*

Изъявително наклоненіе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	учѫ, ѭ	вьртѭ
	учишь	вьртишь
	учи	вьрти
Мн. ч.	учимъ	вьртимъ
	учите	вьртите
	учѫтъ, ѭтъ	вьртѭтъ.

Минавало.

Ед. ч	учѣхъ	вьртѣхъ
	учѣше (ты)	вьртѣше (ты)
	учѣше (тои, тя, то)	вьртѣше (той, тя, то)
Мн ч.	учѣхмы	вьртѣхмы
	учѣхте	вьртѣхте
	учѣхѫ.	вьртѣхѫ.

Прѣминѫло опрѣдѣлено.

Ед ч.	(на)учихъ	(за)вьртѣхъ
	(на)учи (ты)	(за)вьртѣ (ты)
	(на)учи (той, тя, то)	(за)вьртѣ (той, тя, то)
Мн. ч.	(на)учихмы	(за)вьртѣхмы
	(на)учихте	(за)вьртѣхте
	(на)учихѫ.	(за)вьртѣхѫ.

Digitized by Google

Пръминжло неопрѣдѣленно.

Единственно число.

(на)училъ, а, о { сьмь / си / е } (за)вьртѣлъ, а, о { сьмь / си / е }

Множественно число.

(най)учили { смы / сте / сѫ. } (за)вьртѣли { смы / сте / сѫ. }

Пръминжло прѣдварително.

Единственно число

(на)училъ, а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) } (за)вьртѣлъ а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) }

Множественно число

(на)учили { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ. } (за)вьртѣли { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ. }

Отдавна-пръминало.

Единственно число.

(на)училъ, а, о { сьмь / си / е } бѣлъ а, о (за)вьртѣлъ, а, о { сьмь / си / е } бѣлъ, а, о

Множественно число

(на)учили { смы / сте / сѫ } были. (за)вьртѣли { смы / сте / сѫ } были.

Digitized by Google

Бѫдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч.	ще (на)учѫ, ѭ	ще (за)вьртѫ
	ще (на)учишь	ще (за)вьртишь
	ще (на)учи	ще (за)вьрти
Мн. ч.	ще (на)учимъ	ще (за)вьртимъ
	ще (на)учите	ще (за)вьртите
	ще (на)учѫтъ.	ще (за)вьртѫтъ.

Бѫдуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч.	(на)учи щѫ	(за)вьртѣ щѫ
	(на)учи щешь	(за)вьртѣ щешь
	(на)учи ще	(за)вьртѣ ще
Мн. ч.	(на)учи щемъ	(за)вьртѣ щемъ
	(на)учи щете	(за)вьртѣ щете
	(на)учи щѫтъ.	(за)вьртѣ щѫтъ.

Бѫдуще прѣдварително.

Ед. ч.	ще сьмь	(на)-училъ, а, о	ще сьмь	(за) вьртѣлъ а, о
	ще си		ще си	
	ще е		ще е	
Мн. ч.	ще смы	(на)учили.	ще смы	(за)вьртѣли.
	ще сте		ще сте	
	ще сѫ		ще сѫ	

или

Ед. ч.	ще бѫдѫ	(на)-училъ, а, о	ще бѫдѫ	(за)-вьртѣлъ а, о
	ще бѫдешь		ще бѫдешь	
	ще бѫде		ще бѫде	
Мн. ч.	ще бѫдемъ	(на) учили.	ще бѫдемъ	(за)-вьртѣли
	ще бѫдете		ще бѫдете	
	ще бѫдѫтъ		ще бѫдѫтъ	

Повелително наклоненіе.

Ед. ч.	—	—
	(на)учи	(за)вьрти
	нека (на)учи	нека (за)вьрти

Digitized by Google

Мн. ч.	нека (на)учимъ	нека (за) вьртимъ
	(на)учѣте	(за) вьртѣте
	нека (на)учѫтъ.	нека (за) вьртѫтъ.

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	учвамъ	вьртѣвамъ
	учвашь	вьртѣвашь
	учва	вьртѣва
Мн ч.	учвамы	вьртѣвамы
	учвате	вьртѣвате
	учватъ.	вьртѣватъ.

Минавало.

Ед. ч.	учвахъ	вьртѣвахъ
	учваше (ты)	вьртѣваше (ты)
	учваше (той, тя, то)	вьртѣваше (той, тя, то)
Мн ч.	учвахмы	вьртѣвахмы
	учвахте	вьртѣвахте
	учвахѫ.	вьртѣвахѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(на)училъ, а, о	бихъ	(за)вьртѣлъ а, о	бихъ
	би (ты)		би (ты)
	би (той, тя, то)		би (той, тя, то)

Множественно число.

(на)учили	бихмы	(за)вьртѣли	бихмы
	бихте		бихте
	бихѫ.		бихѫ.

Digitized by Google

Подчинително наклоненіе.

Ако учѫ, ако учѣхъ, ако (на)учихъ, ако съмъ (на)училъ, ако бѣхъ (на)училъ, ако съмъ билъ (на)училъ, ако научѫ и отъ него минавало врѣме. — *Ако вьртіѫ, ако вьртѣхъ, ако (за)вьртѣхъ, ако съмъ (за)вьртѣлъ, ако бѣхъ (за)вьртѣлъ, ако съмъ билъ (за)вьртѣлъ ако завьртіѫ* и отъ него минавало врѣме.

Минавало.

Единственно число.

ако научѣхъ		ако завьртѣхъ
ако научѣше (ты)		ако завьртѣше (ты)
ако научѣше (той, тя то)		ако завьртѣше (той, тя, то)
Мн. ч.	ако научѣхмы	ако завьртѣхмы
	ако научѣхте	ако завьртѣхте
	ако научѣхѫ.	ако завьртѣхѫ.

Причастія.

Дѣйст.: училъ, а, о; (на)училъ, а, о; (за) вьртѣлъ, а, о.

Страд.: (на) ученъ, а, о; (за) вьртѣнъ, а, о.

По 1-ыя примѣръ са спрѣгатъ глаголытѣ отъ 8-ыя классъ, що иматъ само въ прѣм опрѣд. врѣме и въ причастіята свръзка *и* която въ страд. причастіе са измѣнува въ *е*. Отъ тѣхъ които иматъ окончаніето ѫ, или ѭ, ударяемо, тѣ въ услов. наклоненіе иматъ свръзка *я* или *а*, като: *сѫд-іѫ, сѫд-ѣхъ, (о)сѫд-и-хъ. ще (о)сѫд-іѫ; (о)сѫд-и, (о)сѫд-ѣте; сѫд-вамъ, сѫд-вахъ; (о)сѫд-и-лъ, (о)сѫд-е-нъ; — вар-ѭ, вар-ѣхъ, (с)вар-и хъ, ще (с)вар-ѭ; (с)вар-и, (с)вар-ѣте; вар-я-вамъ, вар-я-вахъ, (с)вар-и-лъ, (с)вар-е-нъ.* Таквызи сѫ: *служѫ, точѫ, рачѫ, вѫчѫ, мѫчѫ, лѫчѫ, вьршѫ, губѭ, готвѭ, правѭ, молѭ, мыслѭ, водѭ, гонѭ; хранѭ, борѭ, (са), носѭ, свѣ-*

Digitized by Google

тѣ, *мѧтѣ*. Още. *Ловѣ* (услов. *лов-я-вамъ*), *садѣ*, *клонѣ*, *мирѣ*, *корѣ*, *горихъ*, *гасѣ*. *грѣшѣ*, *душѫ*, *глушѫ*, *доѣ*, *броѣ*, *кроѣ*. *купѣ* *платѣ*. *хвърлѣ*, *родѣ*, *рѣшѣ*, (свършенъ видъ на многократнитѣ: *купувамъ*, *плащамъ*, *хвърлямъ*, *раждамъ*. *рѣшавамъ*) и други такивзи

По 2-ия примѣръ са спрѣгатъ глаголитѣ отъ 9-ый классъ, що иматъ въ прѣм. опрѣд. врѣме, въ услов. наклоненіе и въ причастіята свързка *ѣ* или *а* или *я*, която у нѣкои въ услов. наклоненіе са изъоставя. Въ изъяв. наклоненіе въ минавалото врѣме свръската *ѣ* са слива съ характеристиката му, и тъй формата на туй врѣме съвпада съ формата на прѣм. опрѣд. врѣме, а различава са по 2-то и 3-то един. лице, като: *лѣт-тѣ*, *лѣт-ѣхъ*, *лѣт-ѣше*, *лѣтехъ*, *лѣт-ѣ*, *лѣт-и*, *лѣт-ѣт-е*; *лѣт-ѣ-вамъ*. *лѣт-ѣвахъ*; *лѣт-ѣ-лъ*, (свършеныятъ му видъ — *ще хвръкнѫ*, *хвръкнѫхъ*). Такивзи сѫ: *горѣ*, *горѣхъ*, *търпѣ*, *врѣщѣ*, *пищѣ*, *лѣщѣ*, *врѫ*, *врѣхъ*, *видѣ*, *сѣдѣ*. (услов.) *вид-вамъ*, *сѣд-вамъ*, *мижѫ или жумѣ*. *мъчѫ*, *гълчѫ*, *лежѫ*, *стоѣ* и др. так.

ТРЕТЬЕ СПРѢЖЕНІЕ.

85. — Третьето спрѣженіе има два примѣра:

1. *Выкамъ*. 2. *Валямъ*.

Изъявително наклоненіе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	выкамъ	валямъ
	выкашъ	валяшъ
	выка	валя
Мн. ч.	выкамы	валямы
	выкате	валяте
	выкатъ	валятъ.

Минавало

Ед. ч.	выкахъ	валяхъ
	выкаше (ты)	валяше (ты)
	выкаше (той, тя, то)	валяше (той, тя, то)

Digitized by Google

Мн. ч.	выкахмы	валяхмы
	высахте	валяхте
	выкахѫ.	валяхѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Ед. ч.	(по)выкахъ	(о)валяхъ
	(по)выка (ты)	(о)валя (ты)
	(на)выка (той, тя, то)	(о)валя (той, тя, то)
Мн. ч.	(по)выкахмы	(о)валяхмы
	(по)выкахте	(о)валяхте
	(по)выкахѫ.	(о)валяхѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о { сьмь / си / е } (о)валялъ, а, о { сьмь / си / е }

Множественно число.

(по)выкали { смы / сте / сѫ } (о)валяли { смы / сте / сѫ. }

Прѣминѫло прѣдварително.

Единственно число.

(по)-выкалъ, а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) } (о)-валялъ, а, о { бѣхъ / бѣ (ты) / бѣ (той, тя, то) }

Множественно число.

(по)выкали { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ. } (о)валяли { бѣхмы / бѣхте / бѣхѫ. }

Digitized by Google

Отдавна-прѣминѫло.

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о { сьмь / си / е } былъ, а, о (о)валялъ, а, о { сьмь / си / е } былъ, а, о

Множественно число

(по) выкали { смы / сте / сѫ } были. (о)валяли { смы / сте / сѫ } были.

Бѫдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч.	ще (по)выкамъ	ще (о)валямъ
	ще (по)выкашь	ще (о)валяшь
	ще (по)выка	ще (о)валя
Мн. ч.	ще (по)выкамы	ще (о)валямы
	ще (по)выкате	ще (о)валяте
	ще (по)выкатъ	ще (о)валятъ.

Бѫдуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч.	(по)выка щѫ	(о)валя щѫ
	(по)выка щешь	(о)валя щешь
	(по)выка ще	(о)валя ще
Мн. ч.	(по)выка щемъ	(о)валя щемъ
	(по)выка щете	(о)валя щете
	(по)выка щѫтъ.	(о)валя щѫтъ.

Бѫдуще прѣдварително.

Ед. ч.	ще сьмь	(по)-выкалъ, а, о	ще сьмь	(о)-валялъ, а, о
	ще си		ще си	
	ще е		ще е	
Мн. ч.	ще смы	(по)выкали.	ще смы	(о)валяли.
	ще сте		ще сте	
	ще сѫ		ще сѫ	

Digitized by Google

или

Ед. ч.	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(по)-выкалъ, а, о	Ед. ч.	ще бѫдѫ ще бѫдешь ще бѫде	(о)-валялъ, а, о
Мн. ч.	ще бѫдемъ ще бѫдете ще бѫдѫтъ	(по)-выкали	Мн. ч.	ще бѫдемъ ще бѫдете ще бѫдѫтъ	(о)-валяли.

Повелително наклоненіе.

Ед. ч.	— (по)выкай нека (по)выка	— (о)валяй нека (о)валя
Мн. ч.	нека (по)выкамы (по)выкайте нека (по)выкатъ.	нека (о)валямы (о)валяйте нека (о)валятъ.

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	выкамъ выкашь выка	валвамъ валвашь валва
Мн. ч.	выкамы выкате выкатъ.	валвамы валвате валватъ.

Минавало.

Ед. ч.	выквахъ выкваше выкваше (той, тя, то)	валвахъ валваше (ты) валваше (той, тя, то)
Мн. ч.	выквахмы выквахте выквахѫ.	валвахмы валвахте валвахѫ.

Digitized by Google

Преминѫло неопрѣдѣленно.

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о	былъ бы (ты) (о)валялъ. а, о бы (той, тя, то)		былъ бы (ты) бы (той, тя, то)

Множественно число.

(о)выкали	быхмы быхте быхѫ.	(о)валяли	быхмы быхте быхѫ.

Забѣл. Въ условното наклоненіе прѣдъ окончаніето. *вамъ* у нѣкои глаголы съвпада още едно *в* и става трудно произношеніето. За отбѣгванье на туй затрудненіе таквызи глаголы може да образоватъ настоящето и минавало въ туй наклоненіе перифрастическы (съ другы думы), като: *могѫ вѣрва. можѣхъ вѣрва.* вм. *вѣрвамъ, вѣрвахъ*

Подчинително наклоненіе.

Ако выкамъ, ако выкахъ-аше, ако (по)выкахъ, ако сьмь (по)выкалъ, ако бѣхъ (по)выкалъ, ако сьмь былъ (по)выкалъ, ако повыкамъ и отъ него минавало врѣме.

Ако валямъ, ако валяхъ-яше, ако (о)валяхъ. . . ако оваляѫ и отъ него минавало врѣме.

Минавало.

Единственно число.

	ако повыкахъ	ако оваляхъ
	ако повыкаше (ты)	ако оваляше (ты
	ако повыкаше (той, тя, то)	ако оваляше (той, тя, то)
Мо. ч.	ако повыкахмы	ако оваляхмы
	ако повыкахте	ако оваляхте
	ако повыкахѫ.	ако оваляхѫ.

Выкамъ има свьршенъ видъ и—*ще выкнѫ*; *выкнѫхъ* по примѣра *гънѫ*; слѣдователно и въ услов. наклоненіе бѫдуще *ако выкнѫ ако выкнешь*, . . и отъ него минавало врѣме *ако выкнѣхъ, ако выкнѣше. . .* по примѣра *гънѫ*.

Digitized by Google

Причастія.

Дѣйст.: (по)выкалъ, а, о; (о)валялъ, а, о.
Страд: (по)выканъ, а, о; (о)валянъ, а, о.

По третьето спрѣженіе са спрѣгатъ глаголытѣ отъ 10-ый классъ просты и сложны съ прѣдлогъ, що иматъ начално окончаніе *мъ*. Тѣ иматъ свързка въ 1-ыя примѣръ *а*, въ 2-ыя *я*; чрѣзъ свързката са присъединяватъ окончаніята съ кореня имъ. освѣнь въ услов. наклоненіе. У тѣхъ минавалото врѣме въ изъяв. наклоненіе съвпада съ прѣм. опрѣд. врѣме, а различава са отъ него по 2-то и 3-то си един. лице. Съ тъзи форма глаголы сж най развитытѣ въ езыка ни.

По 1-ыя примѣръ са спрѣгатъ: *чукамъ, рытамъ, бутамъ, бѣгамъ, бѣгай* и *бѣжь* (повел. наклон.), *лѣгамъ, сѣдамъ, падамъ, давамъ, мърдамъ, тичамъ, сърбамъ, имамъ, бывамъ, думамъ, дѣлямъ, купувамъ*, и др. так. Тъй и сложены съ прѣдлогъ: *испивамъ, заливамъ, написвамъ, прѣоравамъ, пробивамъ, поучавамъ, наскърбявамъ*, и др. так.

По 3-ыя примѣръ: *калямъ, стрѣлямъ, хвърлямъ, хранямъ* (*са*), *търкалямъ* и сложены съ прѣдлогъ: *нахранямъ, забранямъ, намыслямъ, затварямъ, изгарямъ* и др. так.

Свършеныятъ видъ на туй спрѣженіе.

86. — Простытѣ глаголы едны иматъ свършеныя си видъ еднократенъ по 4-ыя примѣръ *гънж* на 1-то спрѣженіе, като: *лѣгамъ, ще легнж, легнжхъ; падамъ, ще паднж паднжхъ; дѣламъ, ще дѣлнж, дѣлнжхъ; стрѣлямъ, ще стрѣлнж, стрѣлнжхъ; търкалямъ, ще търкулнж, търкулнахъ*; а другы го образоватъ съ прѣдлогъ или по сжщото спрѣженіе, или по едното отъ пьрвытѣ двѣ спрѣженія, по което може да има и простъ глаголъ отъ свършенъ видъ отъ сжщыя корень или отъ другый, като: *чукамъ, ще чукнж, чукнжхъ*, или *ще побѣгнж, побѣгнжхъ* (по сжщото спрѣженіе); *бѣгамъ, ще побѣгнж, побѣгнжхъ* (по 4-ыя примѣръ на 1-то спрѣж.); *думамъ, ще продумамъ, продумахъ* (по сжщото спрѣж.) или *ще рекж, рекохъ; копувамъ,*

Digitized by Google

ще купіѫ, *купихъ* (по 1-ыя примѣръ на 2-то спрѣж.); *калямъ*, *ще окалямъ*, *окаляхъ* (по сѫщото спрѣж.): *хвърлямъ*, *ще хвърліѫ*, *хвърлихъ* (по 1-ыя прим. на 2-то спрѣж.); *кланямъ* (са), *ще са поклоніѫ*, *поклонихъ са* (по 1-ыя прим. на 2-то спрѣж.).

Сложнытѣ глаголы правятъ свьршеныя си видъ съ прѣдлозы сѫщо като простытѣ имъ глаголы по тѣхното спрѣженіе, като: *омывамъ*, *ще омыѭ*, *омыхъ*; *прѣоравамъ*, *ще прѣорѫ*, *прѣорахъ*; *приковавамъ*, *ще приковѫ*, *приковахъ*; *оплитамъ*, *ще оплетѫ*, *оплетохъ*; *загъвамъ*, *ще загънѫ*, *загънѫхъ*; *поучавамъ*, *ще поучѫ*, *поучихъ*; *прѣтърпѣвамъ*, *ще прѣтърпѭ*, *прѣтърпѣхъ*.

87. — Има нѣкои глаголы отъ 1-ыя, 2-ыя и отъ 6-ыя классъ, които, освѣнь съ обыкновенното си начално окончаніе *ѧ* или *ѭ*, въ употрѣбеніе сѫ само въ 1-то лице и съ окончаніето *мъ*, безъ никаква свръзка, като: *пѣѭ*, и *пѣмъ*, *знаѭ* и *знамъ*, *смѣѭ са* и *смѣмъ са*, *лѣѭ* и *лѣмъ*, *крадѫ* и *крамъ*, *кладѫ* и *кламъ*. Туй е единъ остатъкъ отъ най отколѣшня древность въ езыка ни (Старобълг. Грамм. § 8. 1. г.).

— Таквызи сѫ и глаголытѣ: *ѣмъ*, *ще ѣмъ*, и *ще дамъ*, *дадохъ* (свърш. видъ на *давамъ*) отъ *ѣдж* и *дадж*, които излѣзли отъ употрѣбеніето си. Тѣзи два глагола, освѣнь тъзи форма, относятъ са на 6-тыя классъ и безъ никаква неправилность спрѣгатъ са по примѣра *бодж*; повелително иматъ *ѣжь*, *ѣжьте*; *дай*, *дайте*.

Образованіе на сложнытѣ съ прѣдлогъ глаголы съ окончаніе *мъ*.

88. — Сложнытѣ съ прѣдлогъ глаголы, употрѣбяемы съ многократната характеристика *амъ* или *ямъ*, образоватъ са: а) едны, като прилагатъ тъзи характеристика направо при кореня си; б) другы, като при

Digitized by Google

съединяватъ характеристиката при кореня си чрезъ посрѣдствованіето на съгласната *в*; в) другы — и прѣдъ *в* като прибавитъ и свръзката на простыя си глаголъ, *а*, или *ѣ* или *и* измѣнена въ *я*. И тъй у тѣзи глаголы характеристиката быва: 1) *амъ*, 2) *ямъ*, 3) *замъ*, 4) *вамъ* съсъ свръзка *а*, или *ѣ*, или *я*.

1. *амъ* прилагатъ на право при кореня си:

а) Отъ 5-ыя классъ сичкытѣ глаголы, у които коренытѣ *е*, *о*, измѣнуватъ са въ *и*, *а*: *бер-ж*, *обир-амъ*; *мел-ѫ*, *домил-амъ*; *пор-ж*, *распар-амъ*; *кол-ѫ*, *закал-амъ*.

б) Отъ 6-ыя классъ нѣкои глаголы, у които коренытѣ, *е*, *о* измѣнуватъ са въ *и*, *а*: *плет-ж*, *заплит амъ*; *влек-ж*, *завлич-амъ* (10); *бод-ж*, *забад-амъ*; *мог-ж*, *помаг-амъ*; *стриг-ж*, *остриж-амъ* 10 и др. так.

в) Отъ 8-ыя классъ глаголы на *чж* и *шж* съ удареніе на прѣдпослѣднія слогъ: *точ-ж*, *затач амъ*; *вл.чж*, *навж-ч-амъ*; *лѫч-ж*, *ризлж-ч-амъ*; *мл.ч-ж*, *замл.ч-амъ*; *муш-ж*, *промуш-амъ* и другы освѣнь *учж*. И още нѣкои глаголы, като: *сжд-ѫ*, *осжжд-амъ* (11); *род-ж*, *прираждамъ*; *плат-ж*, *заплащ-амъ* (11).

г) Отъ 9-тыя классъ нѣкои глаголы, у които коренытѣ *е*=*ь*, *ѣ* измѣнуватъ са въ *и*: *вр-ж* (*вьр*), *завир-амъ*; *лѣт-ж*, *прѣлит-амъ*, тъй *вид-ж*, *завижд-амъ*.

д). Отъ 10-тыя классъ нѣкои глаголы оставатъ си съ сѫщата характеристика: *падамъ*, *припадамъ*; *легамъ*, *налѣгамъ*; *скачамъ*, *подскачамъ*.

2. *ямъ* прилагатъ направо при кореня си:

а) Отъ 8-мыя классъ доста глаголы, като: *губ-ѫ*, *загуб-ямъ*; *готв-ѫ*, *приготв-ямъ*, *лов-ѫ*, *улав-ямъ* (*о* въ *а*); *мол-ѫ*, *примал-ямъ* (*са*); *клон-ѫ*, *покланямъ* (*са*); *нос-ѫ*, *принос-ямъ* и *принас ямъ*; *прав-ѫ*, *направ-ямъ*; *хран-ѫ*, *нахран-ямъ*; *гас-ѫ*, *угас-ямъ*, *мысл-ѫ*, *намысл-ямъ*; *кърм-ѫ*, *накърм-ямъ* и др. так.

б) Отъ 9-ыя классъ нѣколко, като: *гор-ж*, *изгарямъ*; *търп-ж*, *прѣтърп-ямъ* и *прѣтърп-ѣ-вамъ*.

Digitized by Google

в) Отъ 10-ыя классъ нѣкои оставатъ си съ сѫщата характеристика *ямъ*: *хвърлямъ, захвърлямъ*; *кланямъ са, покланямъ са.*

3. *вамъ* пріематъ направо при кореня си:

а) Отъ 1-ыя классъ сичкытѣ глаголы: *пі-ѭ, испивамъ; пѣ-ѭ, опѣ-вамъ, кры-ѭ, покры-вамъ лѣ-ѭ изливамъ* (отъ старото ЛИ'ГИ. Тъй и *кълн-ѫ, закле-вамъ.*

б) Отъ 2-ыя классъ нѣкои, като: *вѣ-ѭ, прѣвѣвамъ; сѣ-ѭ, засѣвамъ*; *блѣ-ѭ поблѣ-вамъ.*

в) Отъ 4-ыя классъ нѣкои, като, *пиш-ѫ, написвамъ* (10); *чеш-ѫ, почесвамъ*; *рѣж-ѫ, разрѣз-вамъ* (10); *плач-ѫ, заплак-вамъ* (10); *лъ-жѫ излъг-вамъ* (10); *и-щѫ, поиск-вамъ* (10); *дрем-ѭ, задрѣм-вамъ* и др. так.

г) Отъ 7-ыя классъ сичкытѣ глаголы (освѣнь еднократнытѣ): *пъ-н-ѫ, прѣпъ-вамъ; гъ-н-ѫ, загъ-вамъ* тъй и *тъпѫ, потъвамъ.*

д) Отъ 10-ыя классъ нѣкои съ характеристика *амъ*: *бѣг-амъ, прибѣг-вамъ*; *рыт-амъ, подрыт-вамъ*; *бутамъ подбут-вамъ, чук-амъ, зачук-вамъ.*

4. *вамъ* пріематъ при кореня си посрѣдствомъ свръзката на простыя глаголъ:

а) Отъ 3-ыя классъ сичкытѣ глаголы, посрѣдствомъ свръзката си *а* или *ѣ*: *ум-ѣ-ѧ, проум-ѣ-вамъ*; *бѣлѣ-ѧ, побѣл-ѣ-вамъ*; *игр-а-ѧ, заигр-а-вамъ; буздѧ, обузд-а-вамъ.*

б) Отъ 4-ыя классъ нѣкои глаголы, посрѣдствомъ свръзката си *а*: *ор-ѧ, прѣор-а-вамъ*; *тык-ѧ, дотык-а-вамъ; рев-ѧ, рев-а-хъ, порев-а-вамъ*; *кълв-ѧ, прокълв-а-вамъ.* Тъй и *държ-ѧ, държ-а-хъ, задърж-а-вамъ* и *задърж-амъ*; *леж-ѧ, залеж-а-вамъ са*; *мълч-ѧ, замълч-а-вамъ*; *гълч-ѧ, погълч-а-вамъ*; *сп-ѧ, засп-а-вамъ.*

в) Отъ 8-ыя классъ нѣкои — посрѣдствомъ свръзката си *и* измѣнямa въ *а* или *я*: *уч-ѧ, уч-и-хъ, поуч-а-вамъ*; *грѣш-ѧ, грѣш-и-хъ, прѣгрѣш-а-вамъ; глуш-ѧ глуш-и-хъ, заглуш-а-вамъ*; *мир-ѧ, мир-и-хъ, умир-я-вамъ*;

Digitized by Google

кор-ѧ, укор-я-вамъ; мол-ѧ, умолявамъ; варѧ, сварявамъ, горѧ, гор-и-хъ, изгор-я-вамъ; свѣт-ѧ, просвѣт я-вамъ и *просвѣщ-а-вамъ* (11); *до-ѧ, до-и-хъ, издо-я-мъ; броѧ, бро-и-хъ* и *изброя-вамъ.*

г) Отъ 9-ыя классъ нѣкои глаголы, посрѣдствомъ свързката *си* ѣ : *сѣд-ѧ; сѣд-ѣ-хъ, прѣсѣд-ѣ-вамъ; пищ-ѧ, пищ-ѣ-хъ, запищ-ѣ-вамъ; врѣщ-ѧ, врѣщ-ѣ-хъ, приврѣщ-ѣ-вамъ.*

д) Отъ 10-ыя классъ нѣкои, посрѣдствомъ свръската *си я* или безъ нея; *стрѣл-я-мъ, застрѣл-я-вамъ; кал-я-мъ, укал-вамъ.*

89. — Прѣдлогътъ *по*, сложенъ съ нѣкои глаголы, показва дѣйствието имъ органичено въ малко количество; *похапнѫхъ, посрьбнѫхъ, полежахъ, ще поиграѧ.* А прѣдлогътъ *на*, сложенъ съ нѣкои глаголы придружаемы и съ възвратното мѣстоименіе *са*, придава особито значеніе на дѣйствието имъ, като че то быва въ доволно количество: *наѣдохъ са, напихъ са, належахъ са, ще са наиграѧ.*

Глаголы употрѣбяемы съ възвратното мѣстоименіе *са*.

90. — Дѣйствителнытѣ и срѣднитѣ глаголы употрѣбяемы съ възвратното мѣстоименіе *са*, споредъ показанытѣ имъ значенія (68. з.) Забѣл. 2. и 3.): спрѣгатъ са сѫщо по изложенытѣ примѣры въ спрѣженіята: само са прибавя туй мѣстоименіе при сѣко лице по сичкытѣ врѣмена: *мыѧ са, мыеш̀ь са, мые са, мыхъ са* ... и проч.

91. — Страдателнытѣ глаголы рѣдко са употрѣбяватъ въ езыка ни съ възвратното мѣстоименіе *са*, и то само въ третьето лице: *Гласъ са чува; запали са клѣща; обрали са тѫрговцы.* А повечето свойственно е на езыка да образова тѣзи глаголы съставно

Digitized by Google

отъ страдателното имъ причастіе и отъ спомагателныя глаголъ *съмь*. Въ спрѣганьето имъ само спомагателнятъ глаголъ са измѣнува, а причастіето са прибавя при сѣко лице у употрѣбяемытѣ врѣмена, които сѫ: въ изъяв. наклоненіе—минавало, прѣминѫло неопрѣдѣлено, преминѫло прѣдварително, отдавна-прѣминѫло и бѫдуще прѣдварително, и въ подчинително — сѫщытѣ врѣмена, но придружаемы съ подчинителенъ съюзъ.

Колкото за обученье ето единъ примѣръ.

Изъявително наклоненіе.

Врѣме минавало.

Един. число		Множ. число	
мытъ, а, о	бѣхъ	мыты	бѣхмы
	бѣше (ты)		бѣхте
	бѣше (той, тя, то)		бѣхѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Един. число.		Множ. число.	
мытъ, а, о	сьмь	мыты	смы
	си		сте
	е		сѫ.

Прѣминало прѣдварително.

Един. число.		Множ. число.	
мытъ, а, о	бѣхъ	мыты	бѣхмы
	бѣ (ты)		бѣхте
	бѣ (той, тя, то)		бѣхѫ.

Отдавна-прѣминѫло.

Един. число.			Множ. число.		
мытъ, а, о	сьмь / си / е	былъ, а, о	мыты	смы / сте / сѫ	были.

Бѫдуще прѣдварително.

Един. число.		Множ. число.	
ще съмъ	мытъ, а, о	ще смы	мыты.
ще си		ще сте	
ще е		ще сѫ	
или			
ще бѫдѫ	мытъ, а, о	ще бѫдемъ	мыты.
ще бѫдешь		ще бѫдете	
ще бѫде		ще бѫдѫтъ	

Подчинително наклоненіе.

Ако бѫхъ, ако бѫше (ты) мытъ, а, о..., ако съмъ мытъ, а, о..., ако бѫхъ, ако бѫ (ты) мытъ, а, о..., ако съмъ былъ мытъ, а, о..., ако бѫдѫ мытъ, а, о..., ако бѫдѫхъ мытъ, а, о, ако бѫдѫше (ты) мытъ, а о....

92. — На възвратното мѣстоименіе краткиятъ дат. типъ — *си*, употрѣбяемъ при дѣйствителенъ или при срѣдень глаголъ, придава му значеніе, какъ дѣйствіето или състояніето му става въ удоволствіе на дѣйствующето лице: *играѭ си, мыслѭ си, четешъ си.* А на нѣкои глаголы придава значеніе, какъ дѣйствующето лице вьрше дѣйствіето чрѣзъ другыго въ своя полза: *правѭ си кѫща*; *скроихъ си, ошихъ си дрехы.*

Неправилны глаголы.

93. — *Неправилны* глаголы въ българскыя езыкъ сѫ само тѣзи:

1. *Идѫ*: сичката му неправилность е въ причастіето му *ишьлъ*, а въ несъставенытѣ си врѣмена относя са на 6-ыя классъ и са спрѣга по 3-ыя примѣръ *бѫдѫ* на 1-то спрѣженіе: *идѫ, идѣхъ, (от)идохъ (от)ишьлъ съмъ* . . . и проч.

2. *Емѫ* (отъ старыя і-ѧтн=*енты*, і-ѧмліѫ,

Digitized by Google

і-ѧхъ). Тозъ глаголъ простъ е въ употрѣбленіе (у лозаритѣ само съсъ значеніе: *емѫ лозъто си*) *емѫ, емѣхъ, емѣше . . ., ще емѫ;* повелит. *еми;* условно *емвамъ, емвахъ;* подчинит. *ако емѫ, ако емѣхъ;* причаст. *емено* вм. *ето* по 1-ыя примѣръ *мыѫ* на 1-то спрѣж. А сложенъ съ прѣдлогъ въ употрѣбленіе е съ многократната характеристика: *пріемамъ, заемамъ, и отнемамъ* по 3-то спрѣженіе; свьршенныя си видъ образова съ прѣдлогъ и отъ простыя *емѫ* по 1-то спрѣж.: *ще пріемѫ пріехъ, ще заемѫ, заехъ; ще отнемѫ, отнехъ.*

3. *Дѣѫ.* Той отъ тъзъ форма има въ употрѣбеніе само повел. наклоненіе: *дѣй (дѣ!), дѣйте (дѣте!) не дѣй! не дѣйте!* Несвьршенъ многокр. видъ има по 3-то спрѣж. *давамъ, давахъ, . . .*, а свьршенъ еднокр. видъ — по 1-то спрѣж. по прим. *гънж*: *ще дѣнж, дѣнжхъ.*

Безличны или третьеличны глаголы.

94. — *Безличнытѣ* глаголы са спрѣгатъ само въ третье един. лице у сичкытѣ врѣмена по прѣдъизложенытѣ спрѣженія, освѣнь въ услов. наклоненіе.

Примѣръ *гърми*

Изъявително наклоненіе.

Настояще.	гърми,	
Минавало.	гърмѣше,	*Свърш. еднокр. видъ.*
Прѣм. опрѣд.	(по)гърмѣ,	гръмнѫ
Прѣм. неопрѣд.	(по)гърмѣло е,	гръмнѫло е.
Прѣм. прѣдв.	(по)гърмѣло бѣ,	гръмнѫло бѣ.
Отдав.-прѣм.	(по)гърмѣло е было	гръмнѫло е было.
Бжд. опрѣд.	ще (по)гърми,	ще гръмне.
Бжд. неопр.	(по)гърмѣ ще,	гръмнѫ ще
Бжд. прѣдв.	ще е (по)гърмѣло,	ще е гръмнѫло
или	ще бжде (по)гърмѣло.	ще бжде гръмнѫло.

Digitized by Google

Повелителио наклоненіе.

нека (по)гърми. нека гръмне.

Подчинително наклоненіе.

Ако гърми, ако гърмѣше, ако (по)гърмѣ, ако е (по)гърмѣло ако бѣ (по) гърмѣло, ако е было (по) гърмѣло, ако (по)гърми, ако (по)гърмѣше. Еднократенъ; *ако гръмне, ако гръмнѣше.*

Таквызи сж: *трѣщи, вали, чини; стои са по 2-то спрѣж.: съмва, мръква, трѣбва, бува, прилича, става, пада са, блѣска са, свѣтка са* по 3-то спрѣженіе, и др. таквызи.

— За безличны глаголы са пріематъ още:

1) Отъ дѣйствителенъ и срѣдень залогъ глаголы, на които са употрѣбява по сичкытѣ врѣмена само 3-то един. лице, придружаемо отъ възвратното мѣстоименіе — *са* — и отъ краткыя дател. типъ на личнытѣ мѣстоименія. Тогази тѣ глаголы означаватъ, че прилагаемото при глагола лице има наклонность къмъ дѣйствіето или състоянієто на глагола, като: *плаче ми са, спи ми са, играе ти са, вде ви са, піе имъ са* и др. так.

2) На нѣкои глаголы по сичкытѣ врѣмена само 3-то един. лице употрѣбяемо и придружаемо отъ краткыя винит. типъ на личнытѣ мѣстоименія — *ма, та, го, ны, вы, гы*, като: *мързи ма, боли ма, сърби ма* и др. так.

3) Сѫществителныятъ глаголъ — *съмь* — употрѣбяемъ по сичкытѣ врѣмена само въ 3-то един. лице, и придружаемъ или съ едно качественно прилагателно име отъ срѣдень родъ, като: *нужно е, потрѣбно е, прилично е, полезно е, вредно е, лесно е, мжчно е, срамно е* и др. так. или съ едно като тѣзи сѫществителны имена — *срамота, грѣхота*, — като: *срамота е, грѣхота е;* или пжкъ съ едно като тѣзи — *срамъ, страхъ, гнѣвъ, грѣхъ, смѣхъ,* и съ краткыя винит. типъ на личнытѣ мѣстоименія, като: *срамъ ма е, страхъ ма е* и проч.

Digitized by Google

Забѣл. Въ образуванието на врѣмената и наклоненията у глаголытѣ ученикътъ не ще срѣщне никакво затрудненіе, ако той научи добрѣ окончанията на глаголытѣ, ако запамети разнытѣ имъ свръзкы споредъ 10-тѣхъ классове, и ако навыкне точно да отдѣля кореня на сѣкый глаголъ, споредъ както обстоятелно са прѣдъизложи. За туй особны правила за образованието на врѣмената и наклоненията нѣма да са излагатъ, като излишны що сж.

ГЛАВА ШЕСТА

За причастието.

95. — *Причастія* (23) въ българскыя езыкъ има за минавалото врѣме двѣ: *дѣйствително* и *страдателно*. Пьрвото има окончанія *лъ. ла, ло*, а второто — *тъ. та, то* или *нъ, на, но*: *крывлъ, крывла, крывло; крывлъ, крыла, крыло; крытъ, крыта, крыто; метенъ, метена, метено.*

Забѣл. *Сжщый, бждущый горѣщый, вонѣщый, настоящый, слѣдующый* и другы нѣкои сж причастія настояще врѣме, но вече въ езыка тѣ сж пріели употрѣбеніе като за прилагателны само имена, прилаганы при сжществителнытѣ и съ членъ и безъ членъ.

Тъй и отъ страдателенъ залогъ, наст. врѣме има въ употрѣбеніе: *говоримъ, -ма, -мо; видимъ, -ма, -мо; измѣняемъ, -ма, -мо; наричаемъ, -ма, -мо* и др. так.

96. — Страдателнытѣ причастія и дѣйствителнытѣ на срѣднитѣ глаголы, освѣнь дѣто сж въ употрѣбленіе за спомаганье на съставенытѣ врѣмена (72) въ спрѣженията на глаголытѣ, още тѣ са употрѣбяватъ и като сжщы прилагателны имена приложены при сжществителны, и съ членъ, и безъ членъ, въ тритѣ рода и въ двѣтѣ числа; *битъ* и *битыятъ человѣкъ, бита* и *битата жена, бито* и *битото дѣте*: *легнжлъ* и *легнжлыятъ конь*; *умрѣла* и *умрѣлата овца*; *изгнило* и *изгнилото дърво*. А чисто дѣйст-

Digitized by Google

вителнытѣ причастія сѫ въ употрѣбеніе само за спомаганье на съставенытѣ врѣмена въ спрѣженіята въ тритѣ рода и въ двѣтѣ числа, а като прилагателны никога не придружаватъ сѫществителны имена нито съ членъ, нито безъ членъ.

97. — Причастіята, като производимы отъ глаголъ разгледватъ са въ петьтѣхъ си общы съ глагола свойства: *залогъ*, *видъ*, *врѣме*, *число* и *родъ*, а отъ тѣхъ употрѣбяемытѣ като прилагателны съ членъ и безъ членъ пригледватъ са и по падежь.

Забѣл. Отъ разнытѣ глаголы причастіята съ кое отъ окончаніята си са употрѣбяватъ и какъ го пріематъ, туй са каза обстоятелно въ сѣко спрѣженіе, въ сѣкый отъ 10 тѣхъ класса; за туй не е нужда да са повтаря и тукъ.

ГЛАВА СЕДМА.

За нарѣчіето.

98. — ***Нарѣчіята*** (24) са употрѣбяватъ при глаголъ, при прилагателно име и при сѫщо пакъ нарѣчіе, за да имъ означаватъ и опрѣдѣляватъ:

1. ***обстоятелство***, споредъ въпросытѣ; ***какъ? колко пѫти? кога? дѣ?***

2. ***точность***, споредъ въпроса ***тъй ли? наистина ли?***

3. ***мѣра*** на качеството имъ, споредъ въпроса ***колко? въ каква мѣра?***

99. — ***Обстоятелства*** що показватъ:

1. *Качество*, споредъ въпроса *какъ*? или *съ какъвъ начинъ*?— *Тъй, инакъ, какъ-годѣ, добрѣ, злѣ, по добрѣ, по злѣ, силно, слабо, умно, скоро, полека, тутакси, прилично, грозно, нарочно, сиромашкы, пріятелскы, еднакво, дружно, напразно, наопакы* и др. так.

2. *Количество*, споредъ въпроса *колко*? *колко пѫти*? или *часто ли*? — *еднъжь, дважь, трижь, четырежь, петь пѫти, много-*

Digitized by Google

кратно или *много пѫти, часто, рѣдко, ни еднъжь, много. малко, нѣколко. толкози. колкото, колко-годѣ* и др. так.

3. *Врѣме*, споредъ въпросытѣ:

а) *Кога?* — *Сега* или *нынѣ, дочась. днесъ, утрѣ, завчера, отнѣкынь, прѣди, деня, нощя, снощи, сутренъ. вечеръ, довечера, попладнѣ. въ срѣдь-нощь, отдавна, лѣтѣ. зимѣ, вынѫгы, нѣкога, никога, прѣди. сѣтнѣ, послѣ, онъзь-година, тъзь-година* и друг.

б) *Отъ кога?* — *Отсега, отдевѣ, отначало, отдѣтство* и др.

в) *До кога?* — *До сега. до тогазь, до когато, до като* и проч.

Тукъ при врѣменнытѣ нарѣчія са относятъ и думы що показватъ: *начало* на дѣйствіето — *вече продълженіе* — *още, все, повтарянье* — *пакъ, изново,* и *ускореніе* — *щомъ, като-току*

4. *Мѣсто* по въпросытѣ:

а) Дѣ? — *Тукъ. тамъ, тадѣзи, татакъ, сѣкѫдѣ, дѣгодѣ. насѣкѫдѣ, нейдѣ, нійдѣ. вънь, вѫтрѣ, близо, около, далечь. горѣ, долу, другадѣ посрѣдъ* и проч.

б) *Отъ-дѣ?*—*Оттукъ, отдѣ-годѣ. отвънъ отвѫтрѣ, отдалечь, отпрѣдъ, отзадъ* и проч.

в) *Кѫдѣ?* — *Тука. тамѣ. кѫдѣ-годѣ. удома, нагорѣ, надолу никадѣ. кѫдѣто* и проч.

100. — Що опрѣдѣлятъ *точность*:

1. *Въпросителны: мигаръ? нѣма? дали?*
2. *Утвърдителны: тъй точно, наистина, наздраво.*
3. *Прѣдположителны: може-да-е. невѣмъ надали. ужь.*
4. *Отрицателны: не, ни.*
5. *Ограничителны: само, садѣ, только, освѣнъ.*

101. — опрѣдѣлятъ *мѣра* на качеството:

1. Що усилватъ *потвърдѣніе*:

а) *Въ положителна степень: доста. весела. твърдѣ, много. малко, крайно. доволно.*

б). *Въ сравнителна: по, повечь, помного. помалко.*

в) *Въ прѣвъсходителна: най, прѣ.*

2. Що усилватъ *отричаніе: вовсе, съвсѣмъ, николко.*

3. Що ослабять *утвърденіе* или *отричаніе, едвамъ. еле, почти, комахай, не толкозь.*

Забѣл. Има и нарѣчія произведены отъ глаголъ: *жумишкомъ* и *жумишката, тропишкомь, припущецъ* и др. так.

Digitized by Google

ГЛАВА ОСМА.

За прѣдлога.

102. — *Прѣдлозы* (25) по употрѣбителны сж: *отъ*, *на*, *въ* или *во*. *у*, *съ*, (*съсъ*), *изъ*, *възъ*, *надъ*, *по*, *подъ*, *задъ*, *прѣдъ*. *о*, *(овъ)* ***до***, ***за***, ***при***, ***прѣ***, *бѣзъ*, *слѣдъ*, *срѣщо*, *между*, *низъ*, *ради* или *породи*.

103. — Прѣдлозытѣ: *пра*, *прѣ*, *про*, *раз*. употрѣбяватъ са само сложны съ другы думы: *прѣзъ* или *чрѣзъ*, *низъ*, *слѣдъ*, *къмъ*, *срѣщо*, *мѣжду*, *ради* употрѣбяватъ са само отдѣлно. а пжкъ другытѣ и отдѣлно и сложно са употрѣбяватъ.

104. — Като прѣдлозы се употрѣбяватъ и нарѣчіята: *прѣди*. *споредъ*, *спротивъ*, *откамъ*, *покрай*, *върху*, *около*, *вмѣсто*, *послѣ*, *посрѣдъ*.

Забѣлѣ. 1. *Въ* и *съ*, употрѣбяемы сложно съ друга дума нѣкога задържатъ буквата ъ: *въспирамъ* *сдирамъ*, а нѣкога я исхвърлятъ: *влизамъ*, *смирявамъ*.

Забѣл. 2. *Изъ*, *възъ*, *разъ*, употрѣбяемы сложно съ друга дума, която са начина отъ: *п*, *т*, *к*, *х*, *ч*, *ш*, *щ*, измѣнуватъ буквата си *з* на *с*: *испытъ*, *истокъ*, *раскжсвамъ*, *расхвърлямъ*, *исчистенъ* *расширочавамъ*.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

За съюза.

105. — *Съюзы* (26) по употрѣбителны сж: *и*, *а*, *ли*, *но*, *или*, *ни*, *то*, *че*, *та*, *на*, *ако*, *да*, *обаче*, *пжкъ*, *инди*. Освѣнь тѣхъ още двѣ или и три думы (нарѣчія, прѣдлозы, мѣстоименія), употрѣбяемы за свързванье на едно понятіе съ друго йли на едно изричанье съ друго, и тѣ са считатъ за съюзы: *затуй*, *защото*, *не само но и*, *тъй щото*, *ако бы*, *ако да*, *ако ли*,

Digitized by Google

ако и, и тъй, ту ту, такъвзи какъвто, този който, толкови колкото, тогази когато, тамъ дѣто, и др. так.

ГЛАВА ДЕСЕТА

За междуметіето.

106. — *Междуметія* (27) по употрѣбителны сѫ:

1) *Отъ изплъкванія*, принуждаемы отъ нѣкакво силно радостно или скърбно осѣщаніе: *ай! о! ахъ! охъ! олеле! пу! ха-ха-ха! хи-хи-хи! хо-хо-хо!*

2) *За посока*: *На! ето! ей!*

3) *За повыканіе*: *Хей!*

4) *За отвръщаніе: Ухъ! уха!*

5) *При учудваніе*: *Бе-е! бей!*

ПРИТУРКА.

За пьрвата часть.

За образованіето на думытѣ въ състава имъ.

107. — Образованіето на думытѣ въ състава имъ съдържава: А) производството имъ отъ тѣхнытѣ корени, Б) слаганіето имъ отъ двѣ отдѣлны думы. И тъй споредъ пьрвото думытѣ бываѫ: *корены* или *пьрвообразны* и *производны* (15), а споредъ второто — *просты* и *сложны* (16).

А. Производство на думытѣ.

108. — Производна дума са образова отъ коренната си, като са отнеме окончаніето отъ коренната или като са отдѣли само кореньтъ ѝ, че са приложи при него друго окончаніе, което може да е и отъ нѣколко слогове *спомагателны* наричваны (15). Тъй произведената съ друго окончаніе дума промѣнува и значеніето

Digitized by Google

на коренната си по друга нѣкаква посока като; *свѣт(ъ)*, *свѣт(лина)*, *свѣщ(ь)*, *свѣт(ило)*, *свѣт(илникъ)*, *(свѣт(ливъ)*, *свѣт(ѫ)*. Таквозь промѣняванье отъ разны окончанія при кореня повечето играе въ измѣнямытѣ части на рѣчьта: за туй ще са каже особито за сѣка часть, придружаема съ по общеупотрѣбителнытѣ окончанія.

а) Сѫществителны имена производимы отъ сѫществителны.

109. — Въ производството на сѫществителны имена пакъ отъ сѫществителны по общеупотрѣбителны при кореня имъ окончанія съ различны промѣненія на тѣхнытѣ началны значенія сѫ:

1. Окончаніята, що са употрѣбяватъ въ образованьето на умалителныя и увеличителныя имъ видъ (35).

2. Окончаніята, що са употрѣбяватъ за образованьето на жен. и срѣд. родъ у имена на одушевены прѣдметы (37, Забѣл. 1.).

3. Окончаніето *арь*, *арка*, *арче*, що показва лице, като са занимава съ изричаното отъ кореня понятіе: *рыбарь*, *рыбарка*, *рыбарче*: тъй и *овчарь*, *дърварь*, *лозарь* и другы.

4. *Нинъ*, *(а)нинъ* що показва прѣдметъ принадлежащъ на изричаното отъ кореня понятіе, или който са упражнява съ коренното понятіе: *войникъ*, *дух(ов)никъ*, *църковникъ*, *конникъ*, *зелникъ*, *крѣсникъ*, *гражданинъ*, *селянинъ*.

5. *Ство*, *щина*, що показва отвлечено свойщината на изричаното отъ кореня понятіе; *человѣчество*, *братство*, *царство*, *человѣщина*, *сватовщина*, *царщина*.

6. *Ница*, *ище*, що показва мѣсто дѣто са държи или са работи изричаното отъ кореня понятіе: *гробница*, *ледница*, *грънчарница*, *огнище*, *гнойще*, *овчарница*.

Digitized by Google

7. *Ецъ, ка, че* или *чанинъ, чанка, чанче*, които, прибавяны при кореня на имена собственны на градове, села и страны, означаватъ тѣхенъ житель: *Сищовецъ* или *Сищовчанинъ, Габровецъ* или *Габровчанинъ, Македонецъ*: Тъй и народнытѣ имена съ окончанія: *инъ*, или *ецъ, ка, че*: *Бѫлгаринъ, Бѫлгарка, Бѫлгарче; Арменецъ, Арменка, Арменче.* А *Грькъ* и *Влахъ*, иматъ *Гъркыня, Влахыня, Гърче, Влаше*; тъй и *Нѣмецъ, Сърбинъ — Нѣмкыня, Сърбкыня, Нѣмче, Сърбче.*

8. *Ако* прибавно при кореня на нѣкои нарицателны имена направя гы събирателны (34): *черничакъ, габракъ, камънакъ, гроходакъ.*

Сѫществителны отъ прилагателны.

110. — Сѫществителны имена, производимы отъ прилагателны съ отвлечено значеніе на качеството на дирнитѣ, иматъ слѣдующытѣ окончанія:

ость: *хытрость, якость, мѫдрость, лудость*;
ина: *хытрина, лудина, цѣлина, дължина, злина*;
щина и *ыня*: *глупавщина, лукавщина, светыня*;
ота или *ія*: *простота* и *простотія, мокрота* и *мокротія*;
ство, іе: *сиромашество, лукавство, здравіе.*

в) Прилагателны отъ сѫществителны.

111. — За прилагателны имена, производимы отъ сѫществителны, по употрѣбителны окончанія съ различны значенія сѫ:

1. *овъ, евъ, инъ*, които, прилаганы при кореня на собственны имена на лица, образоватъ отъ тѣхъ притежателнытѣ: *Ивановъ, Георгіевъ, Недѣлинъ.*

2. *ій, скый, цкый, яный* които показватъ или зависимость отъ коренното понятіе или происхожданье отъ него: *Божій, овчій, братскый, юнашкый, леняный, вълняный.*

3. *авъ, ливъ, ѣстъ, истъ*, които показватъ изобилность

Digitized by Google

отъ коренното понятіе: *шудравъ*, *пъргавъ*, *страхливъ*, *пѣсекливъ*, *мървеливъ*, *клонестъ*, *снажѣстъ*, *сѣнчѣстъ*, *зжбѣстъ*, *гористъ*, *блатистъ*.

4. *атъ*, което показва свойство на коренното понятіе: *брадатъ*, *расохатъ*, *рогатъ*.

г) Прилагателны имена отъ нарѣчія.

112. — Прилагателны имена, наричвани обстоятелственны, произвождатъ са отъ нарѣчія, що означаватъ мѣсто или врѣме, и иматъ окончанията *шній*: *тукашній*, *тамкашній*, *тадѣшній*, *днешній*, *утрешній*, *вчерашній*.

д) Сжществителны отъ глаголы.

113. — За сжществителны имена, произведены отъ глаголы, по употрѣбителны окончанія съ различны значенія сж:

1. (*а*)(*я*)(*и*)*тель*, *ачь*, *ецъ*, които показватъ дѣйствующето лице: *списатель*, *настоятель*, *учитель*, *орачь*, *сѣкачь*, *пѣвецъ*. У нѣкой и *никъ* значи сжщо: *работникъ*, *проповѣдникъ*.

2. *іе=ье*, *ба*, *ва*, които показватъ дѣйствіето на глагола отвлечено: *моленіе*, *ученье*, *смиреніе*, *сждба*, *кражба*, *жетва*. Тъй и окончанієто *ня*; *излъгня*, *сплетня*.

3. *мо*, *нь*, които показватъ дѣйствіето на глагола произведено: *писмо*, *валмо*, *орань*, *копань*.

4. *ло*, *но*, *ла*, *лка*, които показватъ орждіе, чрѣзъ което са вьрше дѣйствіето на глагола: *рало*, *чукало*, *сѣкало*, *врътено*, *тесла*, *метла*, *буталка*, *писалка*.

5 *ь*, *ка*, *а*, употрѣбяемы при имена произведены отъ сложны глаголы, означаватъ дѣйствіето на глагола произведено *расписъ*, *прѣписка*, *расадъ*, *разноска*, *заплата*.

е) Глаголы отъ имена сжществителны или отъ прилагателны.

114 — Производимытѣ глаголы отъ имена сжществителны или отъ прилагателны сж:

Digitized by Google

1. Отъ сѫществителни: *цар*ь, *роб*ъ, *глад*ъ, *поп*ъ *свѣт*ъ и проч. — *царувам*ъ, *робувам*ъ, *гладувам*ъ, *попувам*ъ, *свѣтувам*ъ, или *вцарявам*ъ, *роб*ѣ, *упопям*ъ.

2. Отъ прилагателны: *мждр*ъ, *чист*ъ, *свет*ъ, *бѣл*ъ, *жълт*ъ, *жив*ъ, и проч. — *мждрувал*ъ, *чистѣ*, *светѣ*, и *светявам*ъ, *бѣлѣ*, *жълтѣ* *живѣ* и проч.

Б) Слаганье на думытѣ.

115. — Двѣ отдѣлны думы слагатъ са и образоватъ една наричвана сложна дума (16) чрѣзъ съединителната гласна *о* или *е*: *дрьводѣлецъ*, *мореплаватель*.

116. — Слаганьето на думытѣ по отношеніето имъ на една къмъ друга бива: а) *опрѣдѣлително*, когато една отъ тѣхъ са относя къмъ другата като опрѣдѣленіе (125): *доброволенъ*, *злонравенъ*, и б) *допълнително*, когато едната са отнася къмто другата като допълненіе (125): *родолюбецъ*, *честолюбивъ*, *богомоліе*. Въ опрѣдѣлителното слаганье опрѣдѣленіето т. е. прилагателното име вынѫгы стои напрѣдъ. Тъй и въ допълнителното слаганье допълненіето вынѫгы напрѣдъ са полага, освѣнь у нѣкои имена сложены отъ повел. наклоненіе на глагола а отъ сѫществително име: *скоби-свекърва*; *раздѣли-братья*, *дери-мечка* и др. нѣкои.

ЧАСТЬ ВТОРА.

За словосъчиненіето.

ГЛАВА ПЪРВА.

Прѣдложеніе и неговытѣ части.

117. — *Словосъчиненіето* излага правила, какъ и дѣ трѣба да са употрѣбяватъ и распорѣждатъ думытѣ въ изговора и въ рѣчьта (17), т. е. подъ кои из-

Digitized by Google

мѣненія или устройства и на кое мѣсто трѣба тѣ тамъ да са располагатъ.

118. — Изговоръ (17) само на една мысьль, на едно разсѫжданіе нарича са *прѣдложеніе*. Кога казвамъ; *Богъ е праведенъ*, тукъ е едно прѣдложеніе; защото азъ разсѫждамъ, че качеството *праведенъ* прилича и са отдава на *Бога*.

119. — *Прѣдложеніето*, разглѣдвано грамматическы, има таквизи части, колкото думы обьема; разгледвано логическы, то съдьржа само три главны части: *подлежаще*, *сказуемо* и *свързка*.

120. — *Подлежаще* е името на прѣдмета (29), за който са разсѫжда и то е главната идея. *Сказуемо* е начинътъ или името на качеството или на свойството, което въ разсѫжданьето са отдава на подлежащето (22). Туй е идея притурвана. Свързка е думата, която свързва сказуемото съ подлежащето (22). Свързката подтвърдява, че изричаното отъ сказуемото качество принадлежи или не принадлежи на подлежащето. Въ изговора: *Богъ е праведенъ*. *Богъ* изрича сѫществото, което е прѣдметъ на изричваното разсѫжданіе, — ето подлежащето; *праведенъ* изрича качеството, което азъ разумѣвамъ присъединено у Бога, — ето сказуемото; думата — *е* изрича присъединеніето на сказуемото съ подлежащето съгласяваньето на едното съ другото, ето свързката.

121. — Подлежащето вынѫгы са изрича или съ сѫществително име (*пролѣтьта е весела*), или съ мѣстоименіе (*азъ съмь добъръ*, *ты си хытъръ*, *той става зълъ*, *никой не е кривъ*), или съ цѣло прѣдложеніе (*да стои человѣкъ празенъ е вредно*).

122. — Сказуемото са изрича или съ прилагателно име (*Надѣждата е обща*), или съ причастіе (*Слънцето бѣ*, *изгрѣяло*. *Дрѣхата е ошита*) или съ мѣ-

Digitized by Google

стоименіе прилагателно (*Кѫщата е моя. Стоянъ е такъвзи. Петъръ е никакъвъ*), или съ сѫществително име (*Лѣностьта е порокъ*).

123. — Свръзка бывать сѫществителнытѣ глаголы: *съмъ, бывамъ, ставамъ* (22): *мѣсецьтъ е свѣтелъ. Ябълката быва сладка. Дървото става сухо.*

Забѣл. Безличнытѣ глаголы изобщо нѣматъ явно подлежаще нѣкое лице, като: *съмва, мръква, гърми, мързи ма, боли ма, спи ми са, полезно е, грѣхота е, гнѣвъ ма е.* Въ дирнитѣ три сказуемото е — *полезно, грѣхота, гнѣвъ.*

124. — Сказуемото и свръзката слѣны въ една дума (22) правятъ глаголъ наричванъ *прилагателенъ* или *категорическый*: *Мѣсецьтъ свѣти. Ябълката сладни. Дървото съхне.* Слѣдователно категорическытѣ глаголы объематъ въ себе си и сказуемото и свръзката. Съ туй значеніе тѣ ще са казватъ само глаголы.

125. — Въ прѣдложеніето, когато тритѣ му главны логыческы части самы по себе си не изричатъ точенъ и пъленъ смысалъ, тогази тѣ иматъ при тѣхъ си и другы думы притурнѫты за да улеснѫтъ точното и пълното изричанье на мысльта имъ. Таквызи думы сѫ *опрѣдѣленія* и *допълненія*.

126. — *Логыческото опрѣдѣленіе* и *логыческото допълненіе* изричатъ сичко що служи за опрѣдѣленіе и допълненіе на подлежащего или на сказуемото, тъй и на глагола. Кога са каже: *Лъжливъ человѣкъ е сѫщество безчесно*; тукъ *человѣкъ* е подлежаще, *сѫщество* сказуемо, и свръзка — *е*. Но подлежащето и сказуемото самы безъ думытѣ *лъжливъ и безчестно* не прѣдставятъ мысьль съ точно значеніе; тѣ иматъ нужда да са опрѣдѣли мысльта имъ съ точно значеніе, като имъ са притури при пьрвото прилагателно *лъжливъ* и при второто прилагателното *безчестно*. И тъй *лъжливъ и безчестно* опрѣдѣлявать

Digitized by Google

подлежащето и сказуемото, слѣдователно тѣ сѫ тѣхны *опрѣдѣленія*.

— Въ изговора: *Изучваніето на наукытѣ възвышава человѣка*, подлежаще е *изучваніето*, глаголъ (сказуемо и свръзка слѣны) е *възвышава*. Но подлежащето и глаголътъ самы безъ думытѣ *на наукытѣ* и *человѣка* не изричатъ мысьль съ пълно значеніе; тѣ иматъ нужда да са допълни значеніето на мысьлта имъ. *Изучваніето* на що? *на наукытѣ*; тѣзи думы допълнятъ изричаната отъ подлежащето идея, и сѫ негово допълненіе. *Възвышава* кого? *человѣка*: тъзи дума допълня изричаната отъ глагола идея, и е негово допълненіе.

127. — Опрѣдѣленія на подлежащето и на сказуемото бываръ; прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія, причастія и нарѣчія. Допълненіята на подлежащето и на сказуемото или на глагола бываръ: сѫществителны имена и мѣстоименія, употрѣбяемы въ косвенны падежи или непосрѣдственно чрѣзъ нѣкой прѣдлогъ. Но и самытѣ опрѣдѣленія и допълненія нѣкога иматъ свои си опрѣдѣленія и допълненія. Още. Опрѣдѣленіе нѣкога быва едно прѣдложеніе опрѣдѣлително или изъяснително (143. 144. 145.); тъй и допълненіе нѣкога быва едно прѣдложеніе допълнително (146).

Забѣл. Нѣкога опрѣдѣленія, прилагателны имена, занимаватъ мѣстото на опрѣдѣляемытѣ си сѫществителны: *Силнытѣ трѣба да спомагатъ на слабытѣ, т. е. силнытѣ хора на слабытѣ хора.*

128. — Сѫществително име поставено слѣдъ друго сѫществително за негово поясненіе нарича са *пояснителна дума* или *поясненіе*: *Небесныятъ отецъ вынагы са грижи за бреннытѣ свои чада, за человѣцытѣ.* Тукъ подлежаще е *отецъ* глаголъ *грижи са небесныятъ* е опрѣдѣленіе на подлежащето, *вы-*

Digitized by Google

нѫгы опрѣдѣленіе на глагола, *за чада* допълненіе на глагола, *брѣнныть свои*, опрѣдѣленіе на допълненіето *за чада*, а *за человѣцыть* е поясненіе на допълненіето *за чада*.

Примѣры,

Слабыять человѣкъ сынѫгы има нужда отъ чужда помощь. Добродѣтелныять человѣкъ прѣдпочита честно сиромашество отъ неправедно богатство. Най добрыять наставникъ за сѣкыго въ предпріятіето му е опытъть.

129. — Сичкытѣ думы, що са относятъ на опрѣдѣленіето като неговы опрѣдѣленія или допълненія, правятъ негова часть. Тъй и сичкытѣ думы, що са относятъ на допълненіето като неговы опрѣдѣленія или допълненія и тѣ правятъ негова часть. Слѣдователно въ изговора: *Постоянныять въ своитѣ начала человѣкъ добыва уваженіето на почтенныть хора*, логическо опрѣдѣленіе на подлежащето *человѣкъ* е *постоянныять въ своитѣ начала*, а логическо допълненіе на глагола *добыва* е *уваженіето на почтенныть хора*.

130. — Отъ прѣдъизложеното става явно, че сичкытѣ думы, конто са приспособяватъ въ едно прѣдложеніе, и конто въ него не сѫ ни подлежаще, нито сказуемо или глаголъ, колкото и многобройны да бы были, и каквыто и да бы были, относятъ са сичкытѣ на подлежащето или на сказуемото както и на глагола, за да имъ опрѣдѣлѭтъ или допълнѭтъ значеніето на мысьлта.

131. — Сѫществителныятъ глаголъ *сьмь* не може да има никакъвъ видъ опрѣдѣленіе или допълненіе, защото той отъ само-себе си има пълно и точно значе-

Digitized by Google

ніе на мысльта си. Въ изговорытѣ; *Ты си за смѣхъ*; *азъ съмъ на ваша работа; выя сте въ търговія*; *за смѣхъ;* не е допълненіе на *ты си*, нито *на ваша работа*, е допълненіе на *азъ съмъ*, нито *търговія* е допълненіе на *вый сте*. Но *за смѣхъ* зависи отъ *станълъ* или *достоенъ*, сказуемо подразумѣвано въ пьрвото прѣдложеніе; *на ваша работа* зависи отъ *вдаденъ* или *поставенъ*. сказуемо подразумѣвано въ второто прѣдложеніе; *въ търговія* зависи отъ *занеты* или *вдадены*, сказуемо подразумѣвано въ третьето прѣдложеніе.

132. — Подлежащето и сказуемото сѫ *просты* или *сложны*, *съставены* или *несъставены*.

133. — Подлежащето е просто, кога изрича самоедно сѫщество или нѣколко сѫщества отъ единъ и този видъ пріеты събрано изъедно: *Небото е ясно. Звѣздытѣ сѫ свѣтливы.*

134. — Подлежащето е сложно, кога изрича нѣколко сѫщества отъ разны видове: *Богатството, славата и почестьта сѫ привѣменны.*

135. — Сказуемото е просто, кога изрича единъ начинъ, едно качество на сѫществото на подлежащето: *Надѣждата е обща. Слънцето грѣе. Въздържаніето е полезно.*

136. — Сказуемото е сложно, кога изрича много начины, много качества на сѫществото на подлежащето: *Славата е непостоянна и привръменна, Человѣкъ са ражда, живѣе и умира. Богатството, славата и почестьта сѫ непостоянны и привѣменны.*

137. — Подлежащето и сказуемото сѫ несъставены, когато тѣ самы по себе си иматъ пълно значеніе, т. е. кога тѣ нѣматъ никакъвъ видъ на опрѣдѣленіе, на допълненіе: *Истината е проста. Земята са върти.*

138. — Подлежащето и сказуемото сѫ съставены кога тѣ самы по себе си не прѣдставятъ значеніе точно

Digitized by Google

и пълно освѣнь чрѣзъ помощьта на едно или повечь опрѣдѣленія или допълненія: *Совѣстьта на злодѣеца никога не е спокойна. Трудолюбивыятъ человѣкъ никога не испада въ сиромашество. Да почитамы Бога, и да обичамы ближнія си е първата отъ нашытѣ длъжности.*

139. — Сичкытѣ опрѣдѣленія и допълненія, конто са относятъ на подлежащето и на сказуемото правятъ часть на подлежащето и на сказуемото. Тъй въ този изговоръ: *Единъ вашъ селянинъ отъ вашето съсѣдство бѣше донесълъ вчера много нѣща за продаванье.* логическото подлежаще е *единъ вашъ селянинъ отъ вашето съсѣдство* и логическото сказуемо е *донесълъ вчера много нѣща за продаваніе*, а свръзка — *бѣше.*

Забѣл. Безличнытѣ глаголы: *трѣба, быва, прилича, нужно е*, и др. так. иматъ нѣкога логическо подлежаще на лице, но приставено прѣдложеніе съ съюза *да*: *Трѣба да четемъ: Быва да отидете. Нужно е да смы съгласны* и проч.

140. — Въ единъ изговоръ нѣкога са изричатъ и повече мысли, повечь разсѫжданія. Въ такъвзи изговоръ съдържатъ са толкози прѣдложенія, колкото глаголы има въ него. Прѣдложеніята въ изговора изобщо бываятъ два вида: *главно* и *приставено.*

141. — Главното прѣдложеніе изрича главна мысьль самостоятелна; то не зависи отъ друго прѣдложеніе, но отъ него зависѫтъ другы. То быва *главно основно* и *главно второстепенно.* Основното главно съдържа основна главна мысьль, която е основаніето въ изговора, а второстепенното главно изрича второстепенна главна мысьль, която са извлича отъ основната мысьль, и служи за нейно подтвърдяванье и обяснѣванье. Въ изговора: *„Истинното благополучіе състои въ*

Digitized by Google

добродѣтелта която е прѣдпочетена отъ сичкытѣ добрины; человѣкъ, който не живѣе добродѣтелно, не быва наздраво благополученъ,“ има четыре прѣдложенія: отъ които двѣтѣ сѫ главны. Едно, *истинното благополучіе сѫстои въ добродѣтелта* е главно основно, отъ което зависи прѣдложеніето, *което е прѣдпочетена отъ сичкытѣ добрины*; другото *человѣкъ не быва наздраво благополученъ* е главно второстепенно, което има подъ своя зависимость другото прѣдложеніе *който не живѣе добродѣтелно.*

Забѣл. Въ изговора при основното главно може да има и двѣ или три второстепенны главны извлечены отъ основното, и служѫть за подтвърдяванье и обясняванье на мысьлта му.

142.—Приставено прѣдложеніе въ изговора е туй, което е притурнѫто при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за да ѝ опрѣдѣли или допълне значеніето. Въ прѣдъидущыя изговоръ има двѣ приставены прѣдложенія; едното е *което е прѣдпочетена отъ сичкытѣ добрины* прѣдложеніе. което изъяснява думата *добродѣтель*; другото е *който не живѣе добродѣтелно* прѣдложеніе, което опрѣдѣля подлежащето *человѣкъ.*

143. — Приставены прѣдложенія има тры вида: *приставено опрѣдѣлително, прѣставено изъяснително* и *приставено допълнително.*

144.—Опрѣдѣлителното приставено е притурнѫто при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за да я опрѣдѣли, да ѝ изрѣче нѣкое необходимо обстоятелство. което не може да ѝ са отнеме, безъ да са повреди или да са измѣни смысьлъта на прѣдложеніето, на което са относя приставенното. Въ изговора: *Страсти, които причиняватъ най много повреда сѫ славолюбіето и срѣбролюбіето*, прѣдложеніето, *които причиняватъ най много повреда*, е опрѣдѣлително приставено; защото ако то са изъостави, другото прѣдложеніе, *стра-*

Digitized by Google

сти сѫ славолюбіето и сребролюбіето, щѣше да прѣдставя съвсѣмъ другый смысьлъ, или по добрѣ да са каже, то не щѣше вѣче да е смысьлъ.

145.—Изъяснителното приставено са прилага при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за нейно изъясненіе, за да ѝ придаде нѣкои развитія, които сѫ толкози необходимы, тъй щото приставеното може да са изъостави безъ да са повреди нито доро да са измѣни смысьлътъ на другото прѣдложеніе. Въ изговора: *Моятъ пріятель, който е вамъ познатъ заминѫ за Цари-градъ*, прѣдложеніето, *който е вамъ упознатъ*, е приставено изъяснително; ако то са изъостави, прѣдложеніето, *моятъ приятель заминѫ за Цари-градъ*, пакъ си изрича пълнъ смысьлъ, удовлетворителенъ за ума и самостоятелно приличенъ на онзи смысьлъ, що го имаше прѣдъ изъоставяньето на приставеното.

146. — Допълнителното приставено е притурѧто при глагола на друго прѣдложеніе за да му допълне значеніето. Въ изговорытѣ: *Азъ знамь, що работишь; ты като заминѫ*, *азъ та потърсихъ*, прѣдложеніето, *що работишь*, е допълнителното приставено при глагола *знамь*, а прѣдложеніето, *ты като заминѫ*, е допълнително приставено при глагола *потърсихъ*.

147.—Опрѣдѣлителнытѣ и изъяснителнытѣ приставенны свързватъ са съ прѣдложеніята отъ които тѣ зависѧтъ, или чрѣзъ относителнытѣ мѣстоименія: *който*, *щото*, *чійто*, *какъвто*, *колъкто*, или чрѣзъ относителнытѣ нарѣчія: *както*, *колкото*.

148. — Допълнителнытѣ приставены са свързватъ съ глагола, отъ който тѣ зависятъ, чрѣзъ съюзытѣ: *че*, *пакъ*, *какво*, *защо*, *ако*, *да*, *за да*. *щото* или чрѣзъ нарѣчіята: *дѣто*, *когато*, *кждѣто*. Когато допълнителното приставено е косвенъ въпросъ, тогази то логычески са свързва съ прѣдложеніето, отъ което зависи,

Digitized by Google

като: *Видѣ що работишь. Знамъ що мислите. Азъ познахъ кой зелъ книгата.*

Забѣл. Въ изговоръ отъ нѣколко прѣдложенія нѣкога са нахожда и таквозь прѣдложеніе, което нѣма никаква связь съ друго прѣдложеніе, не грамматическы не логическы, и може да са изхлърле безъ да си повреди мысльта въ изговора. Таквозь прѣдложеніе са зове *вмѣтнато*: *Въ Измиръ, пише братъ ми, станѫло страшно земетресеніе.* Тукъ *пише братъ ми* вмѣтнато прѣдложеніе.

149.—Нѣкои опрѣдѣлителны приставены прѣдложенія въ изговора може да са замѣнѧтъ съ опрѣдѣлителна дума, като: *Человѣкъ, който е трудолюбивъ не осиромашава = трудолюбивыятъ человѣкъ не осиромашава.* Сѫщо и нѣкои допълнителны приставены може да са замѣнѧтъ съ допълненія непосрѣдственны (127), като: *Азъ знамъ, че ты си добръ = азъ знамъ твоята добрина. Видѣхъ що работишь=видѣхъ твоята работа. Ты като изучи урока си, не си започевалъ другый = ты слѣдъ изучваніето на урока си не си започевалъ другый.*

150. — Сѣко прѣдложеніе споредъ цѣлостьта на съставнытѣ си части быва или *пълно* или *непълно*.

151. — Прѣдложеніето е пълно, когато сичкытѣ му съставны части са изричатъ, тъй, щото нѣма нужда да му са добавя нѣщо за разчлененьето му: *Въздържаніето е полезно.*

152. — Прѣдложеніето е непълно, когато нѣкои отъ съставнытѣ му части сѫ изъоставены и лесно са подразумѣватъ, напр.: *Нека смы внимателны. Бѫдѣте вѣрны. Ризата е на парцалы. Кога ще дойдете? — Утрѣ.* Въ пьрвото и второто прѣдложеніе подразумѣва са подлежаще *ный, ный*; въ третьето са подразумѣва сказуемото *надрана*; въ четвьртото са подразумѣва подлежащето *вый*; въ петото са подразумѣва подлежащего *азъ* и глаголътъ *ще дойдѫ*.

Digitized by Google

1) Когато въ прѣдложенія на разговоръ то е лично мѣстоименіе отъ пьрво и второ лице, като що сѫ извѣстны едно на друго, като: *Пріятелю! давамъ ви туй писмо, да го вручите на брата ми.— Да му искамъ ли отговоръ?—Искайте му, и ми га испроводѣте.* Напротивъ пьрвото и второто лице не са изоставя, когато въ прѣдложеніето е нужда за указванье или за разлика: *Азъ ви направихъ туй добро, но вый не го познавате.*

2) Когато подлежащето е третьелично мѣстоименіе, помѣнѫто наблизо въ предъидущето предложеніе; още когато е явно въ предложеніето отъ кой предмѣтъ са въpше дѣйствіето на глагола: *Никола е способенъ, но не са труди, Дойде ли си Иванъ?—дойде си и легнѫ да спи. Сега оржтъ, жънѫтъ, вьрхатъ* (хората). Или *сега са оре, жъне са* (нивата); *вьрше са* (снопьето). *Говорѫтъ, казватъ, думатъ* (*хората*).

3) При два и повечь глаголы, що изричатъ дѣйствіе на едно и туй лице, пьрво было, второ было, третье было; туй лице тогазь не са повтаря при сѣкый глаголь: *Азъ обичамъ брата си. Вый цѣлъ день стоите, спите, расхождате са, а работа не похващате. Животныть стоѫтъ, лежѫтъ, спѫтъ, ѣдѫтъ, піѫтъ, но нѣматъ способность да мыслѫтъ и да разсѫждатъ.*

4) Третьето лице *той, тя, то*, нѣкога е изоставено въ прѣдложеніето, когато при него има опрѣдѣлително приставено предложеніе съ свое подлежаще относително мѣстоименіе: *Който са труди, не става осклдень.*

151. — Свръзката само въ третье лице нѣкога и сказуемото заедно, още и глаголътъ (сказуемо и свръзка слѣны) изъоставены сѫ, когато наблизо сѫ поменѫты предъидущето прѣдложеніе и лесно са подразумѣватъ: *Тѣлото е смьртно, а душата — безсмьртна. Добринитѣ сѫ достойны за похвала, а злинитѣ—*

Digitized by Google

за укоряванье. Азъ четѫ Исторія а вый — Грамматика. Вый работите у васъ а ный — у дома.

155. — Въ предложенія, що служѫтъ за отвѣтъ, изъоставены сѫ сичкитѣ думы, що сѫ поменѫты въ въпроса, като: *Кой направи свѣта? — Богъ.* вм. *Богъ направи свѣта. Въ колко дни го направи? — Въ шестъ дни го направи.*

156. — Още треба да имамы прѣдъ очи, че и самъ съюзъ изрича приставено прѣдложеніе, като: *той живѣе като сирмахъ; проси като просякъ; граби като вълкъ. Тѣ сѫ таквызи каквыто и вый.* Въ сѣкый отъ тѣзи изговори има по двѣ прѣдложенія първото главно, дирньето приставено, именно: *Той живѣе тъй, както живѣе сирмахъ; проси тъй, както проси просякъ; граби тъй, както граби вълкъ. Тѣ сѫ таквызи, каквыто сте и вый.* Приставеното нѣкога може да са замѣни съ нарѣчіе качественно: *като сирмахъ = сирмашкы, като просякъ = просяшкы, като вълкъ=вълчешкы.*

157. — Междуметіята понеже изричатъ съ една сама дума силны душевны страсти, то тѣ обѣематъ въ себеси цѣло прѣдложеніе: *охъ!* или *олеле!* вм. *боли ма*; *хо-хо-хо*, вм. *драго ми е; на!* вм. *вижъ го*, и проч. *Да* и *не* сѫщо изричатъ по едно прѣдложеніе: *Четете* ли? — *Да.* Тоесть *четѫ.* — *Ще ли отидешъ?* — *Не.* Тоесть *не щѫ да отидѫ.*

ГЛАВА ВТОРА.

Употребеніе на думытѣ въ прѣдложеніето.

158. — Кога какъ са употрѣбяватъ думытѣ въ прѣдложеніето, туй са показва: А) чрѣзъ съгласуванієто на една дума съсъ друга по общитѣ имъ свойщины,

Digitized by Google

Б) чрѣзъ управяніето на една дума къмъ друга по падежъ споредъ отношеніето на едната къмъ другата.

А. Съгласуваніето на думытѣ.

159 — Съгласуваніето на една дума съсъ друга приспособява са: I. на главнытѣ части на прѣдложеніето, II, на опрѣдѣлителнытѣ думы съ опрѣдѣляемытѣ имъ.

1. Съгласуваніе на главнытѣ части въ прѣдложеніето.

160. — Просто подлежаще съгласува са съсъ свръзката или съ глагола по *число* и *лице*, а сказуемото просто или сложно, кога е прилагателно или причастіе, по *родъ*, *число* и *падежъ*: *Трудътъ е полезенъ. Азъ четѫ*, *Вый пишите. Душата е безсмъртна невещественна.* Тукъ въ пьрвото прѣдложеніе, подлежащето *трудътъ* е число един. лице третье, и свръзката—*е*—са употрѣбява въ един. ч. и въ третье лице; подлежащето *трудътъ* е родъ мѫж. ч. един., падежъ именит., и сказуемото *полезенъ* са употрѣбява въ мѫж. родъ, един. ч., пад. именителенъ. Тъй става съгласуваніето и въ другытѣ прѣдложенія.

Исключеніе. На безличнытѣ глаголы причастіята, като сѫ сказуемы, въ употрѣбеніе сѫ въ срѣд. родъ; *Градъ хваняло. Дъжъ валяло* и пр.

161. — Сказуемо сѫществително имe никога не са съгласува съ подлежащето по *родъ* и *число* а по *падежъ* вынѫгы сѫ съгласува: *лѣностьта е порокъ. Стадото е волове.*

162. — Сложно подлежаще отъ имена на два или повечь прѣдмѣты, употрѣбены въ един. ч. и свързаны съ съюза *и* пріема сказуемото и свръзката си или

Digitized by Google

глагола си въ множ. число: *Кирилъ и Меѳодій сѫ пърѵитѣ български просвѣтители. Римъ и Картагенъ доста врѣме съперничествували за всемирната власть.*

Отъ туй правило има исключенія:

1) Кога при сѣка отъ частитѣ на сложното подлежаще са повтаря нѣкой отъ съюзытѣ: *и, ни, нито, или, ту*: *И Иванъ, и Никола е добъръ. Ни богатството, ни славата, нито почестьта съдружява человѣка на онзи свѣтъ.*

2) Кога частитѣ на сложното подлежаще сѫ прилагателны имена, употрѣбены въ срѣд. родъ, то свързката и сказуемото или глаголътъ са съгласуватъ съ подразумѣваното подлежаще въ единъ число: *Доброто и правото винѫги помага.* Тоесть *доброто и правото нѣщо* или *дѣло.*

163. — При подлежаще отъ двѣ имена собственно и нарицателно отъ различенъ родъ, а отдаваны на единъ и този прѣдметъ, сказуемото са съгласува съ нарицателното, като що е то сѫщото подлежаще, а собственното — негово поясненіе: *Гората Всзувій е огнедышуща. Село Елена е прочуто.*

164. — Сложно подлежаще отъ думы пьрво, второ и третье лице, употрѣбены въ един. число има въ употрѣбеніе сказуемото и свръзката си или глагола си въ множ. число, тъй щото пьрвото лице са прѣдпочита отъ второто и третьето, а второто отъ третьето: *Азъ, ты и братъ ми смы работны. Ты и Петко пишете.*

165. — Дробнытѣ числителны: *половина, четвъртина*, неопрѣдѣлителнытѣ: *нѣколцына. малцына, мнозина,* и нарѣчіята: *много, малко, повече*, употрѣбяемы нѣкога за подлежаще. пріематъ сказуемо и свръзка илъ глаголъ въ множ. число: *Четвъртината отъ работницытѣ избѣгаѫ. У насъ малцина оцѣняватъ достойнството. Отъ ученицытѣ повечето четѫтъ, а малко пишѫтъ.*

166. — Глаголытѣ на сложно сказуемо, кога оз-

Digitized by Google

начаватъ дѣйствіето на едно и туй подлежаще, употрѣбяватъ са въ едно наклоненіе, врѣме, число и лице: *Той работи, труди са, тича насамъ нататъкъ и спечеля.*

II. Съгласуваніе на опрѣдѣлителнытѣ думы съ опрѣдѣляемытѣ имъ.

167. — Опрѣдѣлителнытѣ думы (прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія и причастія) съгласуватъ са съ опрѣдѣляемытѣ си по *родъ*, *число* и *падежъ; Вѣрныятъ пріятель са упознава въ сѣка нужда.* Тука опрѣдѣленіето *вѣрныятъ* употрѣбено е въ сѫщія родъ, число и падежь, въ които е и опрѣдѣляемото *пріятель* и опрѣдѣленіето *сѣка* употрѣбено е то въ сѫщыя родъ, число и падежь, въ които е и опрѣдѣляемото *нужда.*

Забѣл. Поясненіето само по падежь, са съгласува вынѫгы съ поясняемата си дума, а по родъ и число нѣкога са съгласува, нѣкога е различно: *Дневныятъ царь—слънцето—сѣка сутрена изгрѣва великолѣпно. Нощната царица—луната—гордо разлива нощья блѣскавата си свѣтлина.*

168. — На двѣ или повечь сѫществителны имена отъ различенъ родъ опрѣдѣленіето кога е относително прилагателно, то са съгласува съ по близко до него сѫществително: *Человѣческый гласъ и пѣянье са чува.*

169. — Кога нѣколко съ различны свойщины прилагателны сѫ опрѣдѣленія на едно туй сѫществително име, отдавно въ особенность на неличны прѣдметы едноименны а различны по свойщината на прилагателното: тогази името на прѣдметытѣ, вмѣсто да са повтаря при сѣко прилагателно, употребява са веднъжь въ един. ч. слѣдъ най дирньето прилагателно: *Приелекателната и оттласкателната сила на земята,*

Digitized by Google

вм. *привлекателната сила и отталскателната сила на землята. Черно и Бѣло море.* вм. *Черно море и Бѣло море. Мжжскый и женскый глась са чува* вм. *мжжскый глась и женскый глась.* Но кога прилагателнытѣ са относятъ на личны прѣдметы, или на прѣдметы, които дѣйствуватъ по вліянието на личны, то името на прѣдметытѣ са употрѣбява въ множ. число: *Французскыятъ, русскыятъ, и австрійскыятъ Императоры имать прѣговоры. Турската, русската и нѣмската пощы въ единъ часъ дойдохж.*

170. — Относителнытѣ мѣстоименія: *който, що, чійто, какъвто, колкто*, съгласуватъ са съ сжществителното, на което са относятъ по *родъ* и *число*, а *падежъ* иматъ какъвто са изисква въ приставеното прѣдложеніе, на което тѣ правятъ часть. *Приятельтъ, когото заведохъ у дома, былъ вашъ братъ. У чійто слугы са издыри краденото, господарътъ имъ ще ѣ кривъ.*

Забѣл. Относителното мѣстоименіе *що* и нарѣчіето *дѣто* употрѣбляватъ са нѣкога вм. относителното мѣстоименіе *който, която което* и за третѣ рода, и въ двѣтѣ числа: *жената, що* (или) *дѣто довѣдохж, е твоя сестра. Человѣцытѣ, що* (или) *дѣто сж дошли, не ми сж познаты.*

171. — Относително мѣстоименіе кога са относя на два или повечь прѣдметы, употрѣбены въ един. число, то са употрѣбява въ множ. число: *Вѣра, надѣжда и любовь, които сж главнытѣ богословскы добродѣтели, изискватъ са отъ сѣкый Христіенинъ-*

Б. Управяніе на думытѣ.

172. — Управленіето на една дума къмъ друга по падежь, споредъ отношеніето на едната къмъ другата приспособява са на подлежащето и на допълненията. Чрезъ назначенытѣ въ 40-ыя Н° въпросы, логическы

Digitized by Google

лесно са опрѣдѣля употрѣбеніето на сѣкый падежь. както надолу са излага.

173. — Въ именителенъ падежь са употрѣбява подлежащето по въпроса *кой?* или *що?* слѣдователно и сказуемото, като съгласуемо съ него (160): *Богъ е праведенъ. Ледътъ е студенъ. Дрѣхытѣ сѫ скроены.* Споредъ туй и глаголытѣ: *наричамъ са, казвамъ са, зовѫ са, именувамъ са, думамъ са* иматъ като второ сказуемо именителенъ падежь: *Азъ са казвамъ учитель. Ты са зовешь търговецъ.*

174. — Въ звателенъ падежь са употрѣбява прѣдметътъ, що са призовава: *Иване? дай мы книгата.*

175. — Въ винителенъ падежь са употрѣбяватъ:

1) Непосрѣдственны допълненія при дѣйствителны глаголы по въпроса *кого?* или *що?* — *Обичамъ (кого?) брата си. Почиташь (кого?) майка си. Той държи (що?) перо.*

2) Непосрѣдственны допълненія, що означаватъ при глаголъ опрѣдѣлено врѣменно пространство: *Цѣлъ день писахъ. Единъ часъ постояхъ. Миналата срѣда ты видѣ брата си.*

3) Посрѣдственны (съ предлогъ) допълненія при глаголы съ разны значенія: *Рѣжѫ хлѣбъ (съ какво?) съ ножа. Ты ходи (при кого?) при бащя си. Той го проводи (за що?) за вода. Учишь брата си (що?) книга (или на що?) на книга.*

4) При глаголы сложены съ прѣдлогъ винителныятъ са употрѣбява нѣкога съсъ сѫщія прѣдлогъ: *Приближавамъ при него. Одари са о камъкъ; влѣзохѫ въ село*, а нѣкога и безъ прѣдлогъ: *захващамъ работа; дочитамъ книгата*; *заора нивата; прѣсече дървото.*

Забѣл. 1. Нѣкога кратнытѣ типове на личнытѣ мѣстоименія въ винит. пад. повтарятъ са при сѫщый глаголъ: *Мене ма милватъ, тебе та біѭтъ, а него го мърѫтъ.*

Digitized by Google

Забѣл. 2. Глаголытѣ *зовж са. наричамъ са* и проч. обърнжты въ дѣйствителны, при непосрѣдственныя си винителенъ, задържатъ и второто си сказуемо именителныя падежъ: *Нарѣкохж го войвода*; *зовжтъ го учитель*.

176. — Въ родителенъ падежъ са употрѣбляватъ посрѣдственны допълненія съ предлозитѣ: *отъ, изъ на*, що означаватъ *отдѣленіе, происхожданье, принадлежность* и проч. по въпроситѣ: *отъ кого? изъ кого? на кого?* или *отъ що? изъ що? на що?* — *Братья отъ една майка. Излѣзе изъ града. Сынъ на единъ баща и на една майка. На сърна рогата сж расохѫты. Вы искате отъ мене помощь.*

Забѣл. При количественытѣ числителны имена допълненіята повечьто са употрѣбяватъ непосрѣдственно въ старыя родит. падежъ: *два стола, петь сола, десеть реда*; тъй и *осемь стотинъ* (46). — *День* са употрѣбява или *два дни, три дни*, или *два деня, три деня*.

177. — Дателныятъ падежъ означава приближаванье по въпроса *кому?* или *на кого?* Слѣдователно въ дат. падежъ са употрѣбяватъ непосрѣдственны допълненія рѣдко, а повечьто посрѣдственны съ прѣдлога *на* или *къмъ*, що означаватъ приближаванье къмъ прѣдметъ за да му са даде или да му са стори нѣщо: *Ты даде милостыня* (кому?) *на сиромасытѣ. Струва добро (на кого?) на брата си. Азъ ти помагамъ, Моли са Богу. Ты ми направи пакость.*

Споредъ туй и нѣкои думы, що означаватъ близость къмъ прѣдмѣтъ, като: *приличенъ, ближенъ, подобенъ, пріятель, сродникъ*, пріематъ допълненіето си въ дат. пад.: *приличенъ на Петка, ближенъ на брата ми, подобенъ на тебѣ*.

178. — Два или повече глаголы, поставены единъ слѣдъ другы, като пріематъ допълненіе отъ единъ и този падежъ, то допълненіето са употрѣбява само веднѫжъ слѣдъ най дирнія глаголъ. *Той обича, почита*

Digitized by Google

и уважава баща си. Ако ли глаголытѣ изискватъ разны падежи, то при сѣкый са поставя неговото допълненіе: *Моятъ братъ ма обича и ми са покоряза. Азъ на Бога са надѣвамъ и отъ него просѧ сичко.*

ГЛАВА ТРЕТЯ.

За періодытѣ.

179. — *Періодъ* е пъленъ изговоръ на една главна основна мысьль или само съ едно главно основно прѣдложеніе, распространено съ своитѣ опрѣдѣленія, или пѫкъ основната мысьль са и подвьрдява, обяснява съ едно или двѣ главны второстепены, распространены и тѣ съ своитѣ опрѣдѣленія, допълненія, даже и съ приставены прѣдложенія, колкото са изисква.

180. — Основното главно е темата, основаніето на періода, а второстепенното (едно или двѣ были) са извлича отъ основното, и служи за поптвьрдяванье и объясняванье на неговата мысьль.

181. — Въ періода ако е само едно главно основно прѣдложеніе, той са нарича *простъ*; ако ли има и едно или двѣ главны второстепены, той са зове *сложенъ*. Въ сложныя періодъ главнытѣ прѣдложенія (основны были или второстепенны) наричатъ са неговы членове, които отъ четыре повече не бываатъ: *двочленны, трочленны, четырочленны.*

182. — Сложнія періодъ, отъ колкото члена и да състои, вынѫгы има двѣ части наричаны *прѣдъидуще* и *послѣдующе.* Основното главно (едно было или двѣ) быва въ едната часть или въ пьрвата или въ дырнята, а второстепенното главно (едно было или двѣ) быва въ другата часть.

183. — Сложнытѣ періоды, по съотвѣтствіето на

Digitized by Google

разнытѣ второстепенны главны къмъ основното, иматъ и различны названія, спорѣдъ които и частитѣ имъ са свързватъ съ разны съюзы, що показватъ сжщытѣ значенія. А именно сложнытѣ періоды бываатъ:

1) *Сравнителенъ*, за който частитѣ са свързватъ съюзытѣ: *както — тъй, какъвто — такъвзи; колкото — толкози, тъй, подобно, съ такъвзи начинъ.*

2) *Противителенъ* — съ съюзитѣ; *но, а, обаче, напротивъ.*

3) *Съединителенъ* — съ съюзытѣ: *и, не само — но и.*

4) *Изъяснителенъ* — съ съюзытѣ; *тъй — щото толкози — щото, тъй, съ такъвзи начинъ.*

5) *Относителенъ* — съ съюзытѣ: *този — който, тамъ — дѣто.*

6) *Заключителенъ* — съ съюзытѣ: *и тъй, споредъ туй, слѣдователно, инди.*

7) *Условенъ* — съ съюзытѣ: *ако, ако бы, ако да бы — то, то бы.*

8) *Причиненъ* — съ съюзытѣ: *защото, затуй, затуй, — защото, понеже — то.*

9) *Устъпителенъ* — съ съюзытѣ: *ако и да, нека и да — но, обаче, при сичко туй.*

10) *Раздѣлителенъ* — съ съюза *или,*

11) *Постепененъ* — съ съюзытѣ: *най напрѣдъ, слѣдъ туй, слѣдъ него, най послѣ.*

12) *Послѣдователенъ* — съ съюзытѣ: *когато — тогази, между туй като.*

Забѣл. Въ преднытѣ шесть періода, които иматъ началото си отъ умозаключенія безъусловны, прѣдъидущето и послѣдующе може нѣкога да са нахождать мѣжду си въ просто съотвѣтствіе, безъ да са свързватъ съ никакъвъ съюзъ, както са види по долу въ 4-й и 9-й примѣръ. Тогази періодътъ по съотвѣтствіето на частитѣ му логическы са познава какъвъ е.

Digitized by Google

Примѣры.

I. Просты періоды.

1) Нашето отечество, България, е богато и изобилно отъ земедѣлны произведенія, като: разны храны, разны вошкы, гроздье и още отъ разны животны.

2) Градъ Търново, който лежи въ срѣдата на България, расположенъ на мѣстоположеніе природно укрѣпено, былъ е нѣкога столица на България.

II. Сложны двочленны.

3) «Както кремътъ съсъ своя благовоненъ, но слабъ и нѣженъ дѫхъ, съсъ своя бѣлъ, но не свѣтливъ и като че срамѣжливъ цвѣтъ, служи за украшеніе на градинытѣ (*1-й членъ прѣдѣидуще*): тъй нравственната чистота, непорочностьта на помышленіята, простотата и искреностьта на сърцето съставятъ прѣкрасната страна въ живота на юноша. (*2-й членъ и послѣдующе*).

4) «Момъкъ, който са вълнува отъ тъмны желанія, който са безпокои отъ излишностьта на своитѣ силы, съ небрѣженіе тъпчи цвѣтоветѣ, съ които природата и сждбата украсяватъ неговытѣ пѫтекы въ свѣта (*1-й членъ и прѣдѣидуще*): человѣкъ, който е прѣтърпѣлъ безбройны теглила, въ най голѣмытѣ си горчевены обыча да благодари Небето съсъ сълзы за най малкото си отдѫхванье.» (*2-й членъ и послѣдующе*).

5) «Сърца, които сѫ дарены съ глъбока или раздразнена чувствителность, часто не знаѫтъ срѣднье нѣщо (*1-й членъ и прѣдѣидуще*): и тъй сичко на тѣхъ быва или добро или зло.» (*2-й членъ и послѣдующе*).

6) «Сумнѣніето въ юношескыя възрастъ не сѫществува и не може да сущеествува (*1-й членъ и прѣдѣидуще*); защото то вече е слѣдствіе отъ сравненіе, за което сѫ нужны понятія, цѣлъ сборъ отъ опыты и въспоминанія.» (*2-й членъ и послѣдующе*).

III. Тречлѣнны.

7) «Силната мысьль, истината, красотата на образа, изразителното слово, щомъ влѣзне въ ума, оживява душата

Digitized by Google

(*1-й членъ*), и я напълня съ чясто, пълно сродно ней удо волствіе (*2-й членъ и прѣдъидуще*): тъй щото тя въ тѣзи честиты минуты съвсѣмъ забравя другытѣ зены добрыны» (*3-й членъ и послѣдующе*).

8) «Ты си человѣкъ, сжщество слабо по тѣло и по умъ (*1-й членъ*), подложень си на враждебнытѣ дѣйствія на стихіитѣ и още на най лошавытѣ врагове, душевнытѣ страсти (*2-й членъ и прѣдъидуще*): слѣдователно имашь нужда въ помощь отъ ближнитѣ си и отъ Бога.» (*3-й членъ и послѣдующе*).

IV. Четыречленны.

9) «Истинныятъ мждренъ благославя своята мждрость затуй, че може да я съобщи на ближнитѣ си (*1-й членъ*), инакъ, смѣя да кажж, тя ще бжде брѣме за неговата человѣческа душа (*2-й членъ и прѣдъидуще*): Александръ не рачилъ съ принесената нему вода да погаси своята жедность тогази, когато сичката му войска гаснѣла (*3-й членъ*); въ тъзи минута той былъ наздраво Великый Александръ.» (*4-й членъ и послѣдующе*).

10) «Самата природа, ката спазва разнобразіе и постепенностъ, най напрѣдъ ожизява земята съ появяванъето на пролѣтьта (*1-й членъ*): слѣдъ туй позлатява нивьята съ горѣщото лѣтнье слънце (*2-й членъ и прѣдъидуще*): по нататъкъ, като обрѣмени дърветата съ плодове, истощава дѣятелностьта си въ бурнытѣ есенны вѣтрове (*2-й членъ*), а най послѣ успокоява земята подъ снѣжната покрывка на зимата.» (*4-й членъ и послѣдующе*).

11) «Здравіето което тъй малко са тачи на млады годины, става въ зрѣлыя възрасть истинната добрина (*1-й членъ*) самото чувство на живота быва най мило тогазь, когато вече е прѣминжла пъргавата му половина (*2-й членъ и прѣдъидуще*): тъй остаткытѣ отъ яснытѣ есенны деньe располагатъ ны по живо да осѣщамы прѣлъстьта на природата (*3-й членъ*); като мыслимь, че скоро сачко ще увѣне, боимъ са да пропуснемъ минута безъ наслажденіе.» (*4-й членъ и послѣдующе*).

Digitized by Google

Упражненіе

Граматическый разборъ.

„*Когато прѣминѫтъ на младостьта бурнытѣ години, които лѣстѧтъ съ мечты и съ играта на въображеніето* (1-й *членъ и прѣдъидуще*): *тогазъ настава на мѫжеството възрастьтъ, който ище храна и наслажденія въ трайны удоволствія на ума и на сърцето.*“ (2-й *членъ и послѣдующе*).

Този изговоръ е единъ періодъ послѣдователенъ, двочлененъ, споредъ както явно са видьтъ бѣлѣжены частитѣ и членоветѣ му. Въ него има четыре прѣдложенія, отъ които двѣтѣ сѫ въ прѣдъидущето и двѣтѣ въ послѣдующето. Отъ тѣхъ двѣтѣ сѫ главны и двѣтѣ приставены. Едното главно е въ послѣдующето основно главно *настава на мѫжеството възрастьтъ*, които има подъ своя зависимость изъяснителното приставено *който ище храна и наслажденія въ трайны удоволствія на ума и на сърцето*, що изъяснява на основното главно подлежащето *възрастьтъ* Другото главно е въ прѣдъидущето второстепенно главно ***прѣминѫтъ бурнытѣ на младостьта години,*** отъ което зависи другото изъяснително приставено ***които лѣстѧтъ въ мечты и съ играта на въображеніето***, що изъяснява на второстепенното главно подлежащето *години*.

На основното главно ***настава на мѫжеството възрастьтъ*** подлежащето е ***възрастьтъ***, негово посрѣдственно допълненіе е *на мѫжеството*, родителенъ притежателенъ, свързка и сказуемо или глаголътъ е *настава*. На изъяснителното приставенно ***който ище храна и наслажденія въ трайны удоволствія на ума и на сърцето*** подлежащето е *който*, глаголътъ е *ище*, неговы двѣ непосрѣдственны допълненія сѫ *храна и наслажденія*, свързаны съ съюза *и*, тѣхно посрѣдственно допълненіе *въ удоволствія* негово опрѣдѣленіе е *трайны*, а на посрѣдственното допълненіе *въ удоволствія* двѣ посрѣдственны допълненія сѫ *на ума и на сърцето*, свързваны съ съюза *и*.

На второстепенното главно ***прѣминѫтъ на младо-***

Digitized by Google

стьта бурнытѣ години, подлежащето е *години*, негово опрѣдѣленіе е *бурнытѣ*, а посрѣдственно негово допълненіе, е ***на младостьта***, глаголътъ е ***преминѫтъ***. На изъяснителното приставено ***които лъстѧтъ съ мечты и съ играта на въображеніето*** подлежащето е *които*, глаголътъ е *лъстѧтъ*, неговы двѣ посрѣдственны допълненія сѫ ***съ мечты и съ играта***, свързаны съ съюза *и*, на дирньето посрѣдствено допълненіе съ *играта* посрѣдственно допълненіе е ***на въображеніето***.

Отъ двѣтѣ изъяснителны приставены прѣдложенія едното са подчинява на основното главно чрѣзъ относителното мѣстоименіе *който*, а другото—на второстепенното главно чрѣзъ *които*. Още, прѣдъидущето съ послѣдующето са свързватъ съ нарѣчіята *когато—тогази*, които иматъ сила на съюзъ.

Логическый разборъ.

Въ прѣдъидущыя разчлененъ граматическы періодъ, на основното главно прѣдложеніе логическото подлежаще е *на мѫжеството възръстътъ*, *който ище храна и наслажденія въ трайны удоволствія на ума и на сърцето* свързка и сказуемо или глаголътъ е *настава*. А на второстепенното главно прѣдложеніе логическото подлѣжаще е *на млъдостьта бурнытѣ години*, *които лъстѧтъ въ мечты и съ играта на въображеніето*, свързка и сказуемо или глаголътъ е *прѣминѫтъ*. (Вижь Н-ро 139).

Забѣл. Въ грамматическыя разборъ добрѣ е ученицытѣ да пригледватъ прѣдложеніята пълны ли сѫ или непълны, още, подлежащето и сказуемото просты ли сѫ или сложны, съставены ли сѫ или несъставены, че да гы казватъ каквыто сѫ:

184. — Нѣкога рѣчьта състои отъ краткы прѣдложенія, които логыческы по смысьла си зависѧтъ едно отъ друго, и не сѫ свързаны съ никакъвъ съюзъ, Таквази рѣчь са зове *отрывиста*, напр: ***Небето бѣше ясно, въздухътъ тихъ, слънцето грѣяше, отъ лошо врѣме нѣмахмы страхъ.***

Digitized by Google

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Распорежданіе на думытѣ въ прѣдложеніето и на прѣдложеніята въ періода.

185. — Думытѣ въ прѣдложеніето не стоятъ вынгы по единъ редъ, т. е. подлежащето, свързката че сказуемото или глаголътъ и проч. Но тѣ са распорѣждатъ тъй, споредъ както гы изисква свободныятъ естественный ходъ на изричаната мысьль по свойството на езыка. Въобще най напрѣдъ са постави онъзи дума, на която идеята повече привлича вниманіето на читателя. Тъй на примѣръ:

1. Въ повѣствователны прѣдложенія: *Богъ е праведенъ. Праведенъ е Богъ. Най напрѣдъ направи Богъ свѣтлината. Съсъ словото Си Богъ сичкытѣ твари произведе освѣнъ человѣка. Сичкытѣ твари Богъ гы произведе. Днесь работѫ, а утрѣ ще почивамъ.* Тука ясно са види, че най първата дума въ сѣко отъ тѣзи прѣдложенія привлича повече вниманіето.

1. Въ въпросителны: *Кой направи свѣта? Вый ли четете? Иванъ ли пѣе? Гладенъ ли си? Работите ли днесь? Ябълка ли ядете? Дѣ живѣйте? Кадѣ ходихте? Тука ли стоите? Сега ли отхождате?* И тука въ сѣко прѣдложеніе най първата дума повече привлича вниманіето, т. е. за нея са изисква отвѣтъ.

186. — Опрѣдѣленія — прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія и причастія поставятъ са прѣдъ сѫществителнытѣ, що гы опрѣдѣляватъ: *Доброто и смиреното дѣте сѣкый го обича. Тѣзи клеты сирмасы просѫтъ милостыня.*

Исключеніе. Когато опрѣдѣленіето има свое допълненіе и когато е като титла при собственно име, то-

Digitized by Google

газь то са поставя слѣдъ опрѣдѣляемата си дума: *Той е человѣкъ постоянен и въ дѣлата си и въ намѣренията си. Александъръ Македонскый. Мохамедъ вторый.*

187. — Когато нѣколко прилагателны едно слѣдъ друго трѣба да стоѫтъ при едно сѫществително, тогазъ тѣ са распорѣждатъ сѣко по важностьта си тьй, щото най близо до сѫществителното да бѫде туй, което означава сѫщественното качество на прѣдмета: *Нова тънка копринена риза.*

188.—Прилагателно кога опрѣдѣлява нарицателно име извѣстно и прѣдъупознато, членътъ са поставя веднѫжь при прилагателното: *Прилѣжателныятъ ученикъ лесно научава урока си.* Ако нарицателното име е придружено съ нѣколко прилагателны отъ еднакво значеніе, то членътъ са полага при сѣко прилагателно: *Добрытѣ, смиренытѣ и добронравнытѣ дѣца вынѫгы сѫ похвалены.* Ако ли името е придружено съ прилагателны отъ разны значенія, то членътъ са поставя само веднѫжь слѣдъ най пьрвото прилагателно: *Вчерашніятъ буренъ вѣтръ. Страшныятъ расланскый ревъ.*

189.—Опрѣдѣленія—нарѣчія—вынѫгы трѣба да сѫ близо до опрѣдѣляемытѣ си—до глагола, до прилагателното или пакъ до нарѣчіе: *Твърдѣ добръ человѣкъ. Той добрѣ са учи, а злѣ са обхожда. Днесь много рано станѫхъ.*

190. — Двѣ нарѣчія качественно и обстоятелственно като опрѣдѣляватъ единъ и този глаголъ, обстоятелственното са полага понапрѣдъ, а слѣдъ него качественното близо до глагола: *Вый днесь много са трудихте.*

191. — Допълненията са поставятъ близо до допълняемата си дума: *Ты вѣрвашъ сѣкыго. Вый по-*

Digitized by Google

читате брата си. Той са моли Богу. Азъ са грижѫ за прихраната си. Надѣжда на Бога. Цѣръ за очи.

192. — Непосрѣдственното допълненіе въ винит. падежъ, що означава прѣдмета на дѣйствіето, кога са изисква да са постави най напрѣдъ въ прѣдложеніето, тогази слѣдъ туй допълненіе до глагола са полага и краткыятъ винителенъ типъ на лично мѣстоименіе, що означава сѫщыя прѣдметъ: *Меня ма обичатъ. Тебя та мърѫтъ. Нивата ѫ прѣорахѫ. Никола го мыѭтъ.* Но кога трѣба да са покаже разлика, т. е. че дѣйствіето на глагола преминува на допълненіето а не на другый прѣдметъ, и кога въ прѣдложеніето най напрѣдъ стои подлежащето, а слѣдъ него е допълненіето прѣдъ глагола, тогази личното мѣстоименіе не са полага: *Тебя викатъ, а не Петка. Исторія четете а не Географія. Орачътъ нивата прѣора.*

193. — На личнытѣ мѣстоименія и на възвратното краткытѣ типове на дател. и вин. падежъ и въ двѣтѣ числа, именно: *мы, ма, ни, ны, ти, ти, ви, вы, му, й, го, я, имъ, си, са*, употрѣбяемы за допълненія на глаголъ, поставятъ са:

1) Слѣдъ подлежащето и прѣдъ глагола, кога подлежащето е наблизо прѣдъ глагола: *Ты ма обичашъ като себе си. Петко сега та вижда. Богатытѣ са надѣватъ на имота си.*

2) Слѣдъ глагола, кога подлежащето е отдалечено прѣдъ глагола или са подразумѣва: *Ты, който си едничькъ мой пріятель, обичашъ ма като себе си. Помагамъ му, колкото могѫ. Моятъ пріятель, който ожида брата си, надѣе му са утрѣ да си дойде.*

3) Кога прѣдъ туй мѣстоименіе има нѣкой съюзъ, или когато е допълненіе на глаголъ отъ бѫдѫще

Digitized by Google

опрѣдѣлено, тогази то вынжгы са полага прѣдъ глагола: *Ако го повикашъ. Стоянъ като ти каза. Щомъ са появи и.... Той или са мые, или са облича.— Ще имъ кажж. Ще са понадѣвате.*

4) Тѣ никога не са употрѣбяватъ въ началото или въ края на прѣдложеніето, освѣнь въ твьрдѣ малко случаи.

194. — Когато при единъ глаголъ са изискватъ двѣ допълненія едното въ дат. а другото въ вин. падежь, тогази тѣ са поставятъ:

1) По напрѣдъ дат. падежь, а винителныятъ слѣдъ него, когато тѣзи падежи сѫ отъ краткытѣ типове на реченытѣ мѣстоименія, дат. падежь, отъ кое-да-е лице, а вин. само отъ третье (или сѫществ. име): *давамъ ти го. Струвашъ ми го. Гѣ имъ го обадихж. Ще ѝ го кажж. Правѧ му честь.*

2) Кога винителныятъ падежь е отъ пьрво или отъ второ лице, тогази той са поставя напрѣдъ, а дателныятъ не отъ краткыя типъ полага са слѣдъ винителныя, и то кога сѫ слѣдъ глагола; ако ли сѫ прѣдъ глагола, то пакъ дателныятъ е напрѣдъ: *Прѣдадохж та на мене. На тебе ма повѣрихж.*

3) Кога и двата падежи сѫ сѫществителны имена, или винителныятъ е кратъкъ типъ отъ личнытѣ мѣстоименія, тогази тѣ са поставятъ споредъ както ги изисква ходътъ на мысьлта: *Дадохъ на Никола книгата*, или *книгата дадохъ на Никола*, или *на Никола дадохъ книгата. Повѣрихъ го на Никола, или на Никола го повѣрихъ.*

195. — Кога при глагола освѣнь непосрѣдственното допълненіе има и посрѣдственно, тогазь непосрѣдственното са полага понапрѣдъ, а посрѣдственното послѣ: *Той сѣче дървото съ брадва. Зехъ перото отъ Петка турихъ книгата на стола.*

Digitized by Google

196. — Въ прѣдложеніето кога глаголътъ е отъ съставено врѣме, ако подлежащего му е наблизо, то причастіето са полага слѣдъ спомагателныя глаголъ; ако подлежащето е отдалечено, или са подразумѣва, то причастіето са полага прѣдъ спомагателныя глаголъ: *Азъ-съмъ писалъ. Вый, които сте много трудолюбивы, свършили сте вече работата си. Говорило са е много за васъ.*

197. — Приставенытѣ прѣдложенія са поставятъ колкото е възможно по близо до думата, която тѣ опрѣдѣляватъ, изъясняватъ или допълняватъ; при туй тѣ вынѫгы са начеватъ съ нѣкой подчинителенъ съюзъ или съ относително мѣстоименіе. (Примѣры вижь у №. отъ 143 до 148 и въ періодытѣ.)

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

За правописаніето.

198. — *Правописаніето* показва, какъ да са пишѫтъ думытѣ правилно по свойството на езыка, т. е. дѣ кои и какви буквы и знакове да са употрѣбяватъ за вразумително изобразяванье на думытѣ.

199. — Тѫзи часть съдържа:

I. употрѣбеніето на буквытѣ по произношеніето имъ,

II. употрѣбеніето на буквытѣ по начьртаніето имъ,

III. раздѣленіето на думытѣ на слогове,

IV. съкратяваніето на думытѣ,

V. употребеніето на прѣпьвателнытѣ знакове.

Digitized by Google

ГЛАВА ПЪРВА.

Употрѣбеніето на буквытѣ по произношеніето имъ.

200. — Въобще употрѣбеніето на буквытѣ въ окончаніята на думытѣ зависи повече отъ произношеніето, а въ кореня на думытѣ повечъ зависи отъ етимологіята, т. е. отъ издырваніето на началныя корень на думата.

I. Употрѣбеніе на гласныгѣ буквы.

201. — Гласната *а* съ удареніе, освѣнь въ края на думата, произнося са отворено, а безъ удареніе и на края съ удареніе произнося са малко тѫпо: *вада, вода, махамъ.*

202. — Е съ удареніе слѣдъ съгласна произнося са малко твьрдо: *село, мрежа, дѣте*; безъ удареніе произнося са като *и*: *перо=пиро, земя=зимя, име=ими, ревѧ=ривѧ*, (освѣнь въ окончаніята *енень, есень*, у прилагателны имена: *врѣменень, тѣлесень*). А слѣдъ гласна и въ началото на думытѣ произнося са остро, като че е съдружено напрѣди си съ *і: ере, единъ, ученіе*. Въ дырнія случай въ древностьта писало са *і-е* (Вижь Старобъл. Грам. § 135.).

Забѣл. Гласната *е* трѣба да занимава мѣстото и на старытѣ носовы: ѧ=*ен*, і-ѧ=*і-ен*, на които старото носово произношеніе са изгубило въ сегашнія ни езикъ, а са опазило само основното (Старобъл. Грам. § 8. 1. в. г. и § 143. Бѣл. 1.). Напр. въ думытѣ: *име, племе, врѣме, месо, петь, деветь, проклетъ, езыкъ, пріехъ* отъ старытѣ: имѧ, племѧ, врѣмѧ, сѣмѧ, мѧсо пѧтъ, девѧтъ, проклѧтъ, і-ѧзыкъ, пріі-ѧхъ=*имен, племен, врѣмен, сѣмен, менсо, пенть, девенть, проклентъ, ензыкъ, пріенхъ*. Отъ туй произношеніе сега са чува въ езыка ни само въ думытѣ: *пен(т)десеть, девен(т)десеть.*

Digitized by Google

203. — *О* съ удареніе има обикновенното си произношеніе: *лозье*, *рой*, *конь;* безъ удареніе произнося са като *у: ло*ꙁа=*луза*, *море*=*муре*, *ловѭ*=*лувѭ*.

204. — У има обыкновенното си произношеніе: *муха*, *буря*, *куковица*.

205. — *Я* има меко йотировано произношеніе като *іа* слѣно; съ удареніе са произнося отворено освѣнь на края въ думытѣ, а безъ удареніе — малко тѫпо: *умолявамъ*, *прѣстоявамъ*, *свиня*, *моя*, *тиня*,

206. — Гласната *ѣ* има двояко произношеніе.

1) като *я* са прознося кога въ слѣднія слѣдъ нея слогъ стои твьрда гласна, и въ края на думытѣ: *вѣра*, *мѣра*, *желѣзо*, *грѣхъ*, *млѣко*, *бѣлъ*, *сѣкѧ*, *бодѣхъ*, *живѣхъ*, *прѣдъ менѣ*, *тебѣ*, *горѣ*, *кѫдѣ*, и проч.

2) Като *е* йотировано са произнося, кога въ слѣднія слѣдъ нея слогъ стои мека гласна или твьрда съчетана съ нѣкоя отъ езычнытѣ *ж*, *ч*, *ш*, *щ*: *вѣренъ*, *мѣрникъ*, *желѣзенъ*, *грѣшенъ*, *живѣѭ*, *грѣшѭ*, *грешка*, *млѣченъ*, *млѣчокъ*, *млѣчина*, *бѣлина*, *сѣченъ*, *бодѣше*.

207. — Старата носова *ѫ* сега има тѫпото произношеніе на *а* съсъ едвамъ осѣщано носово произношеніе (Старобъл. Грам. § 8, 1. а): *гѫба*, *мѫжъ*, *рѫка*, *ѫгълъ*, *бѫдѫ*.

208. — Старата носова *ѭ* са произнося като тѫпо *я* съ едвамъ забѣлѣжително носово произношеніе (Старобъл. Грам. § 8. 1. б): *крыѭ броѭтъ*.

Гласнытѣ *а*, *я*.

209. — Тѣзи гласны по близкото имъ произношеніе слѣдъ езычнытѣ *ж*, *ч*, *ш* и слѣдъ гласната *і* употрѣбяватъ са:

Digitized by Google

1) Слѣдъ езычнытѣ *ж*, *ч*, *ш*, на които мекотата стои въ тѣхъ си, а не въ гласната, вынѫгы са пише *а*: *кожа*, *луча*, *душа*.

2) Слѣдъ *і* у имена на *ія* и у произведены отъ тѣхъ вынѫгы са пише я: *търговія*, *Исторія*, *Азія*, *Азіятецъ*, *Българія*.

Гласнытѣ *а*, *ѫ*.

210 — На гласната *а* (съ тѫпото ѝ произношеніе) и на носовата *ѫ* употрѣбеніето зависи въ окончаніята отъ точното тѣхно запомняніе, а въ кореня на думытѣ — отъ етимологіята: *ковѧ*, *метѧтъ*, *лѧчѧ*, *зѣпнѧхъ*, *ще зѣпнѧ*, *писахъ*, *писа*, *писахѧ*, *махамъ*, *махахъ*, *маха*, *тѣ сѧ са замаяли*; *гълѫбъ*, *сѧдба*, *брада*, *глѫба* и проч.

Гласнытѣ *ы*, *и*, *і*.

211. — Произношеніето на тѣзи гласны е едно и туй безъ никаква разлика: но за съотвѣтствіе на твьрдытѣ и мекы окончанія у сѫществителнытѣ и прилагателнытѣ имена и у мѣстоименіята употрѣбеніето имъ е слѣдующето:

1) *ы* (като твьрда въ древностьта, слѣна отъ ъ і=ъі) трѣба да стои въ множ. ч. срѣщо твьрдытѣ единст. окончанія, сѫщо и въ пълното единст. твьрдо окончаніе на мѫж. р. у прилагателны имена и мѣстоименія прѣдъ *й*: *злъ, злы; прѣлѣзъ, прѣлѣзы, сирмахъ, сирмасы, вила, вилы, кожа, кожы, душа, душы, ветый ветъ вета вето веты, глухый глухъ глуха глухо глухы, самый самъ сама само самы*, Употрѣбява са още у сѫществителны имена на *ыня*: *светыня* (освѣнь свиня).

2) *и*, като меко трѣба да стои въ множ. ч. срѣщо мекытѣ единст. окончанія: *пастырь пастыри*, *рѣ-*

Digitized by Google

пей рѣпеи, кадѣля кадѣли, часть части, синь синя синье сини, мой моя мое мои.

3) *й* съсъ знака кратка, надъ нея употрѣбява са слѣдъ гласна, когато съ нея заедно са произнося кратко: *рой, гвоздей, знаймы, вторый, твой.*

4) *і* са употрѣбява прѣдъ *й* въ пълното единст. меко окончаніе на мѫж. родъ у прилагателны имена и мѣстоимѣнія и въ окончаніето *іе* на имена отъ срѣденъ родъ: *днешній, божій, чій, строеніе, моленіе.*

5) Въ кореня на думытѣ употрѣбеніето и на трытѣ зависи отъ етимологіята: *рыба, быкъ, бытіе, біѩ, битъ, рынѫ, шіѩ, шило, корыто, гніѩ, гнилъ* и проч.

Гласнытѣ *е*, *ѣ* по близкото имъ произношеніе.

212. — Въ думытѣ дѣ трѣба да са пише *е*, и *ѣ*, познава са по етимологіята. Пригледва са етимологическы въ кореня на думата този звукъ ако са измѣнува въ *я* въ друга дума отъ сѫщыя корень споредъ показаното въ №. 205 правило, то трѣбва той да са пише съ *ѣ*; ако ли не са измѣнува, то трѣба да са пише съ *е*; *снѣжень отъ снегъ=снягъ, бѣсенъ* отъ *бѣсъ=бясъ, срѣдень* отъ *срѣда=сряда, ѣденье* отъ *ѣмъ=ямъ; милѣѩ милѣхъ=миляхъ, дрѣмѩ дрѣмахъ дрѣмка=дрямка; дрехы дреха, прѣдрешамъ са, прѣдрешихъ са; метенье, сметъ. метѫ метохъ; нареденъ, редъ* отъ старото рѧдъ=*рендъ.*

Гласнытѣ *ѣ*, *я* по еднаквото имъ произношеніе.

213. — Звукътъ *я* дѣ трѣба да са пише съ *ѣ*, дѣ съсъ *я*, чрѣзъ етимологіята са познава. Пригледва са този звукъ *я* измѣнува ли са въ *е* у друга дума отъ сѫщыя корень споредъ показаното въ Н° 205 правило или не. Ако той са измѣнува, то трѣба да са

Digitized by Google

пише съ *ѣ*, ако ли не, то трѣба да са пише съ *я*; напр. *дѣдо дѣднина=діеднина, пѣна пѣнливъ=піенливъ, мѣхъ мѣшастъ=міешастъ, гнѣвъ гнѣвенъ=гніевенъ, прѣсна прѣсно прѣсенъ=пріесенъ, дѣлъ дѣлба дѣленъ=діелень*; *постоянъ състояніе ярость раѣярень* и проч.

Гласнытѣ *я*, *ѣ* по близкото имъ произношеніе.

214. — Употрѣбеніето на тѣзи гласны въ окончаніята на глаголытѣ зависи отъ точното тѣхно запомняніе: *знаѣ*, *кроѣ*, *коры*. *крыѣтъ*, *стоѣ*, *стояхъ*, *стоя ты* и проч.

Полугласнытѣ *ъ*, *ь*.

215. — Тѣхното употрѣбеніе, въ отношеніе къмъ буквыте *а*, *ѧ*, въ кореня на думытѣ зависи отъ етимологіята въ отношеніе къмъ старобългарскыя езыкъ. Тѣ са употрѣбяватъ:

1) На края въ думытѣ слѣдъ окончателната съгласна, дѣто нѣматъ никакво произношеніе, само служѫтъ да опрѣдѣлятъ твьрдото или меко произношеніе на крайната съгласна: *плетъ*, *пѫть*, *медь*, *мѣдъ*.

2) Въ срѣдата на думытѣ най повечь съдружены отпрѣдѣ си или издырѣ си съ една отъ мекытѣ съгласны *л*, *р*, и са произносятъ като тѫпо *а*: *пълть* или *плътъ*, *кръвъ*, *кървавъ*, *смьртъ*, *мьртъвъ*, *съгласіе*, *въскрѣпямъ*, *гълчѫ*, *глъчка*, *мълчѫ*, *млъкнѫхъ*.

3) У прѣдлозытѣ: *въ*, *съ*, *изъ*, *надъ*, *подъ*, *объ* сложены съ дума, която начева отъ гласна, полугласната *ъ* рѣдко са произнося като тѫпа *а* (*съизволеніе*), повече има нѣкакво придыхателно произношеніе, като: *съорахъ*, *съѣдохъ*, *въѣдеса*, *изомыхъ*, *надъигравамъ*, *подъигравка*, *обяснявамъ*.

Digitized by Google

4) Меката ъ са употрѣбява още съдружена съ окончанието *е* въ имена прилагателны и сѫществителны и служи за омекотяванье на крайната имъ съгласна: *тръньe*, *колье*, *царье*, *цвѣтье*, *третье*, *днешньe* и пр. Въ имена женс. р. на ъ съдружаемы съ членъ тъзи буква не са произнося, само опрѣдѣля мекото произношеніе на съгласната: *радостьта*, *властьта* и пр.

II. Употрѣбеніе на съгласнытѣ.

216.—Въобще съгласнытѣ буквы пріематъ слѣдъ себе си кога твърда, кога мека гласна споредъ твърдыя или мекыя звукъ, който гы съпроважда: *ръть*, *зетъ*, *редъ*, *мѣдъ*, *устенъ*, *устны*, *пръстенъ*, *пръстени*, *мжжъ мжжо мжжы*, *падежъ падежи*, *среда*, *градѫ*, *душа душо душы*, *шіѭ. широкъ*, *пърчь пърчо*, *мечь*, *чаша*, *пещь*, *сѫщъ*, *леща*, *жалба*, *божій*, *учѧ*, *учихъ*, *душж душихъ*, *мирѫ*, *миренъ*, *миръ*, *пастыръ* и проч. Само небнытѣ *г*, *к*, *х* въ окончанията пріематъ слѣдъ себе си твърда гласна, а кога дойде слѣдъ тѣхъ мека, тѣ са измѣнуватъ въ езычна (10), освѣнь собственнытѣ: *Райке*, *Стойке*, *Марійке* и проч.

217. — Има нѣколко съгласны, отъ които сѣка, като е на края въ думытѣ прѣдъ тѫпата ъ или ь, пріема произношеніето на друга съгласна близка и сходна ней по произношеніето. Таквызи сѫ:

1) *б* произнося са като *п*: *бобъ=бопъ*, *дребъ=дрепъ*.

2) *в* произнося са като *ф*: *ловъ=лофъ*, *кръвъ=кръфъ*. Сѫщо и въ началото на думата като е съчетана съ друга съгласна *вторый=фторый*, *вдѣзвамъ=фдѣзвамъ*.

3) *г* произнося са като *к*: *глогъ=глокъ*, *снѣгъ=снѣкъ*, *рогъ=рокъ*.

Digitized by Google

4) *д* като *т*: *плодъ=плотъ, ледъ=летъ, мѣдъ =мѣтъ.*

5) *ж* като *ш*: *ножъ=ношъ, мжжъ=мшшъ, вижъ =вишъ.*

6) *з* като *с*: *бъзъ=бъсъ, язъ=ясъ, тозъ—тосъ.*

218.—*хв* въ сѣко положеніе произнося са като *ф*: *хвала=фала, хвърлямъ=фърлямъ, прихващамъ =прифащамъ.*

219.—Буквата *ѳ* са употрѣбява само въ грьцки думы: *Миѳологія, Ѳома, Ѳеодоръ, Аѳины, Ѳивы* и проч.

ГЛАВА ВТОРА.

Употрѣбеніе на буквытѣ по начьртаніето имъ.

220.— Буквытѣ по начьртаніето си въ думытѣ сж *редовны* (каквыто редомъ са пишатъ въ думытѣ и въ редоветѣ), *начални* или *голѣмы* и *полегаты*.

221.—Начална и голѣма буква са пише:

1) Въ началото на сѣкый періодъ, слѣдъ точка въ началото на сѣко прѣдложеніе слѣдъ въпросителнытѣ и удивителнытѣ знакове, употрѣбяемы вмѣсто точка.

2) Въ началото на сѣкый стихъ, напр.:

„*Слънцето изгрѣва*
Горъ надъ планины,
Редомъ осѣтява
Полскы равнины
Водопадъ са пѣни
Въ буйны стрьмнини,
Водны искры пуща
Въ сини глжбины.“ **П. Р. Сл.**

3) Въ собственны имена на лица отъ каквыто думы и да състоѫтъ, въ собственны имена на градове,

Digitized by Google

села, страны, морета, рѣкы, горы и въ имена на извѣстны прѣзъ годината празницы: *Александръ Македонскый*, *Іоаннъ Кръстителъ*, *Търново*, *Софія*, *Габрово*, *Европа*, *Турція*, *Мермерно-Море*, *Дунавъ*, *Стара-Планина*, *Ивановъ-день*, *Сурвикы*, *Великъ день* и проч.

4) Нарицателны сѫществителны и прилагателны имена са пишѫтъ съ мачална буква слѣдующытѣ:

а) Които са отдаватъ съ почитаніе на Истинаго Бога, на светцытѣ и на добрытѣ дохове: *Богъ*, *Господь*, *Създатель*, *Спаситель*, *Приснодѣва*, *Ангелъ*, *Апостолъ*, *Всевышній*, *Небесното Провидѣніе*, *Неговото Всевидяще Око* и проч.

б) Които означаватъ титли, чинове или службы, употрѣбяемы при името на лицето: *Царь Петъръ*, *Патріархъ Игнатій*, *Игуменъ Серафимъ*, *Стоянъ Войвода*, *Губернаторъ Драганъ* и проч.

в) Думытѣ *Господинъ* и *Господжа*, употрѣбяемы прѣдъ име на лице или прѣдъ дума що означава прѣзъиме, чинъ или служба: *Господинъ Петко*, *Госпожа Стана*, *Господинъ*, *Поповъ*, *Господинъ Директоръ*. Сѫщо и думытѣ *Отецъ*, *Пастырь*, отдаваны на духовны лица: *Отецъ Протопопъ*, *Пастырь Църковный*.

г) Въобще думы що означаватъ въздиганье, величіе и привѣтствіе, отдаваны на высоки лица отъ разны чинове: *Негово Царско Величество*, *Държавный Русскый Царь*, *Александръ II. Негово Высочество Българскый Князь Александръ I. Благородіе*, *Господство Му*, *Тѫхна Милость*, *Светыня Му* и проч.

д) Народны и вѣроисповѣдны имена: *Българинъ Сърбинъ*, *Турчинъ*, *Христіенинъ*, *Мюсюлманинъ* и проч.

Digitized by Google

е) Имена на науки и искуства, нѣкога и съ прилагателны придружены: *Географія, Българска Граматика*. Сжщо и заглавіе на книга: *Очеркы изъ Исторіата*.

ж) Нѣкои имена за разлика по значеніето имъ: *Богъ* (Истинный); *богъ* (баснословный); *Небо* (Най Върховната Сила). *небо* (въздушното пространство); *Вѣра (религія)*, *вѣра* (вѣрность); *Цьрква* (сичкытѣ вѣрны въ едно пріеты), *цьрква* (зданіе Богомолно).

з) Мѣстоименіята; *Вы*, *Васъ*, *Вамъ*, *Вашъ*, употрѣбяемы въ писма къмъ по горны лица.

222.—Съ полегаты буквы са пишжтъ цѣли думы, които служжтъ за термины, или опрѣдѣленія на нѣкои названія въ наукытѣ, като: отъ морето часть вдадена въ сушата зове са *заливъ*. Още са пишжтъ съ таквызи буквы думы или цѣлъ изговоръ, що служжтъ за примѣръ на нѣкое показано правило. Примѣры изъ Граматиката доста.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Раздѣленіе на думытѣ на слогове.

223. — Сѣка отдѣлна дума са пише изъедно освѣнь—кога тя дойде на края въ реда тъй щото да не може цѣла да са смѣсти тамъ. Тогазь една часть отъ нея са пише на края въ реда и слѣдъ нея къса пржчеца (-) наричана съединителенъ бѣлѣгъ, а другата часть са прѣнася въ началото на другыя редъ. Какъ са дѣлжтъ думытѣ на слогове въ такъвзи случай, показва са отъ слѣдующытѣ правила:

1) Едносложны думы не са раздѣлятъ, че да са прѣнася отъ тѣхъ часть на другыя редъ, като: *братъ*, *честъ* а не *бра-тъ че-стъ*. Още, буквы, които не правятъ слогъ не са дѣлжтъ.

Digitized by Google

2) Въ просты думы кога между слоговитѣ, които трѣба да са раздѣлѭтъ, стои една съгласна, то тя са зема съ послѣднія слогъ: *свѣ-тель*, *ми-лость*.

3) Въ просты думы кога между раздѣляемытѣ слогове стоѭтъ двѣ съгласны, ако са нахожда въ езыка дума проста наченвана съ тѣзи съгласны, тогазь тѣ и двѣтѣ съгласны са зематъ съ послѣднія слогъ; ако ли нѣма таквази дума, тогазь едната съгласна са зема съ прѣднія слогъ, а другата съ послѣднія, като: *чуде-сно*, *мѫдрость* (защото има въ езыка *снага*, *снаха*; *другый*, *драгый*); *прав-да*, *сѫд-ба* (защото нѣма въ езыка проста дума да са наченва съ *вд*, *дб*).

4) На окончаніята: *ство*, *ствіе*, *ный*, *скый ственный*, буквытѣ не са раздѣлятъ, но окончаніето цѣло са отдѣля, като: *цар-ство*, *ща-стіе*, *праведный*, *българ-скый*, *есте-ственный*.

5) Думы сложены съ прѣдлогъ или съ друга дума раздѣлятъ са на частитѣ си: *без-редіе*, *раз-боръ*, *исходъ*, *леко-уміе* и проч.

224.—Съединителныятъ бѣлѣгъ са употрѣбява още между двѣ думы съединяемы въ една безъ измѣненіе на окончаніето на пьрвата, кога и двѣтѣ означаватъ названіе на единъ и този прѣдметъ, като: *дери-быволъ*, *Вице-Краль*, *Георгіевъ-день*.

225.—Частицытѣ: *еди*, *годѣ*, *да* и сѫществителныятъ глаголъ *е*, *сѧ*, притурваны при нѣкои мѣстоименія или нарѣчія, за да имъ придадѫтъ неопрѣдѣлено значеніе, отдѣлятъ са чрѣзъ съединителныя знакъ като: *еди-кой*, *кой-годѣ*, *що-годѣ*, *кой-да-е*; *кои-да-сѫ*, *що-да-е*, *какъ-годѣ*, *колко-годѣ*, *кѧдѣ-годѣ*. Тъй и думытѣ: *туко-рени*, *като-току*.

226.—Частицата *то*, притурвана при относителны мѣстоименія и при нарѣчія, не трѣба да са отдѣля,

Digitized by Google

но са пише изъедно: *който*, *щото*, *чийто*, *какъвто*, *колъкто*, *както* и прч.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Съкратяванье на думытѣ.

227.—Нѣкои извѣстны и часто въ редоветѣ срѣщаны думы, за спистяванье на врѣмето и мѣстото, пишѫтъ са съкратено. На таквызи съкратены думы изъясненіето е притурнѫто въ началото на Грамматиката.

228. —Въ съкратяваніето си думытѣ обыкновенно са прѣсичатъ до съгласна буква, и до прѣсичанъето са поставя точка, като: *напр.* (напримѣръ), *и проч.* (и прочая).

229.—Нѣкога на съкратяванытѣ думы само пьрвытѣ буквы са употрѣбяватъ, като: *Н. Ц. В.* (Негово Царско Величество), Г. (Господинъ), Г. г. (Господарье). А нѣкога при пьрвытѣ имъ буквы притурятъ са и послѣднытѣ: *Г-нъ* (Господинъ), *Г-жа* (госпожа), *Н-во П-во* (Негово Превъсходителство).

230. —Редовнытѣ числителны имена прѣдставятъ са съкратены чрѣзъ числитѣлнытѣ си цыфры, слѣдъ които са поставятъ послѣднитѣ буквы на тѣхъ имена тъй: *1-ый*, *1-ва*, *1-во* (пьрвый, пьрва, пьрво), *2-ый*, *3-ый*, *4-ый* (вторый, третый, четвьртый) и проч.

ГЛАВА ПЕТА.

Употрѣбеніе на прѣпьвателнытѣ знакове.

231. —Въ изговора на мыслытѣ си ный карамы гласа си не все еднакво. Нѣйдѣ са въспирамы малко, нейдѣ повече, нейдѣ извыквамы съ учудваніе, нейдѣ пытамы, нейдѣ си спишамы гласа и си отпочивамы, а пѫкъ нейдѣ си прѣсичамы говора безъ да го доизрѣ-

Digitized by Google

чемъ. Този различенъ ходъ на гласа и въ изговора прѣдставя са съ особиты знакове, наричваны *прѣпъвателны знакове*, които въ четеньето показватъ, дѣ да са запирамы и какъ да си карами гласа.

232.—Таквы знакове сѫ:

Запетая	(,)
Точка съ запетая	(;)
Двоеточіе	(:)
Точка	(.)
Въпръсителна	(*?*)
Удивителна	(*!*)
Чърта	(—)
Многоточіе	(.....)
Вмѣстителна	( )
Вносны или кукечкы	(„“)

233.—Запетая са поставя:

1) Мѣжду двѣ или повечѳ еднаквы подлежаща, мѣжду двѣ или повечь еднаквы сказуемы или глаголы, тъй и мѣжду двѣ или повечѳ опрѣдѣленія или допълненія; поставены едно слѣдъ друго въ прѣдложеніето безъ да са свьрзаны съ съединителныя съюзъ *и*, като: *Зрѣніето, слушаніето, обоняніето, вкусътъ и осязаніето сѫ петьтѣ чувства на человѣка. Пролѣтьта е радостна, весела и сѫживителна. Человѣкъ са ражда, живѣе и умира. Добрытѣ, смиренытѣ и прилѣжателнытѣ ученицы бывать похвалены. Никола изучи Грамматика, Аритметика, Географія и Исторія.*

Забѣл. Опрѣдѣленія, прилагателны имена не отъ еднакво значеніе не са отдѣлятъ съ запетая: *Прѣсенъ, рьжанъ хлѣбъ; вчерашнѳ студено ѣстье.*

2) Мѣжду свьрзаны съ съюза *и* еднаквы думы, когато прѣдъ съюза и слѣдъ прѣднята дума стоятъ и

Digitized by Google

другы думы, като: *Той си научи урока добрѣ, и е готовъ да го каже.*

3) Прѣдъ съюзытѣ: *и, ни, нито, ту*, кога тѣ са повтарятъ при еднаквы думы, и прѣдъ съюза *а*; като: *И родители, и братья, и сестры, и роднины го обичатъ. Ни отъ свѣтъ, ни отъ заплашваніе, нито отъ бой зема. Малкытѣ дѣца ту плачатъ, ту са смѣятъ, ту играятъ. Деня е видѣло, а нощя — тъмно.*

4) Прѣдъ съюза *или*, когато той раздѣля не двѣ думы, а повече; когато са повтаря и когато слѣдъ него стои дума изъяснителна на първата: *Казахъ му. да си научи урока, или да испише прѣвода си. Или работи добрѣ, или почивай. Аритметика, или Числителница.* А когато този съюзъ раздѣля само двѣ думы, мѣжду които стои, тогазъ запетая прѣдъ него не са поставя: *Дайте му хлѣбъ или брашно.*

5) Приставены предложенія отдѣлятъ са съ запетая отъ частитѣ на другытѣ прѣдложенія: *Человѣкъ, който постоянно са труди въ занятіето си, не осиромашава.* Сѫщо и вмѣтнѫты прѣдложенія, вмѣтнѫты думы и пояснителны думы отдѣлятъ са и тѣ съ запетая: Въ *Цариградъ, пише братъ ми, цѣната на храната испаднѫла. Помните ли, пріятелю що ви зарѫчахъ? Праздностьта, майката на много пороцы е вредителна.*

234.—Точка съ запѣтая са поставя:

1) Между членоветѣ на сложныя періодъ, когато тѣ са распространены доста, освѣнь ако посчѣдныятъ членъ са начева съ съюзъ *и, а*, тогазъ прѣдъ него са поставя запетая. (Примѣры вижь въ періодитѣ).

2) Въ отрывиста рѣчь между краткытѣ и прѣдложенія, що сѫ съединены по смыслъ, особито, когато тѣ съдържатъ не разказъ, а разсѫжданіе или описаніе:

Digitized by Google

Врѣмето е драгоцѣнно; то съ нищо не са замѣнува; скоро прѣминува; лошаво е да са не спистѣва; да са употрѣбява въ зло—още по лошаво. Ако ли краткытѣ прѣдложенія съдържатъ расказъ, то тѣ са отдѣлятъ съ запетая. (Примѣръ вижь въ № 184).

3) Между исчисляѣмы идеи относваны на една цѣла, когато тѣ сж распространены. (Примѣри вижь въ №. 32, 35 и 88).

235.—Двоеточіе са поставя:

1) Между двѣтѣ половыны на сложныя періодъ, кога тѣ съдържатъ по нѣколко членове раздѣлены съ точка съ запетая или съ запетая. (Примѣры вижь въ сложнытѣ періоды).

2) Въ прѣдложеніе прѣдъ исчисляемы отъ него части или подробности, прѣдъ названія и прѣдъ привожданы чужди думы: *Душевны силы сж: умътъ, памеѣта и волята. Вый учите отъ словосъчиненіето третята глава: за періодытѣ.* Пословицата казва: *който копае яма другыму, той самъ си пада въ нея.*

236.—Точка са поставя тамъ, дѣто са свърша пълныятъ смысьлъ на изговора. Слѣдователно тя са поставя въ края на періодъ, на отдѣлно прѣдложеніе и на отдѣлна дума, която служи за заглавіе.

Забѣл. Употрѣбеніето на точка въ съкратяваніето на думытѣ, трѣба да са различава отъ туй употрѣбеніе.

237.—Нѣколко точкы поставены редомъ означаватъ прѣкъсванье на мысьлта, която не са донзрича: *Азъ ще ти кажа за .... можешъ ли позна за кого?*

238.—Въпросителна са поставя вмѣсто запетая или точка въ края на сѣко въпросително прѣдложеніе: *Кой иде? Що носите? Тука ли сте?* Но слѣдъ косвенъ въпросъ тозы знакъ не са употрѣбява; *Азъ*

Digitized by Google

знаѫ, кой дойде. Той видѣ, що носите. Познаѫ, кждѣ сте ходили.

139.—Удивителна са употрѣбява вмѣсто запетая, точка съ запетая, двоеточіе и точка, слѣдъ отдѣлна дума или слѣдъ прѣдложеніе, що изрича учудваніе, повелѣніе или выканіе: *Охъ! що ми дойде до главата! Ей! чакай! Пріятелю! върни са!* Слѣдъ звателна дума, като е въ срѣдата на прѣдложеніето, поставя са запетая, а не удивителна: *Почакай, братко, да си свършѫ писмото.*

240.—Чърта са поставя:

1) Между въпросы и отвѣты на лица неспоменуваны въ разговора: *Кой ви даде тъзи книги? — Учителѭъ.—Кждѣ я занесяте?— У дома.*

2) Вмѣсто изоставена дума: *Той отъ една страна вы мѫмри, а отъ друга—вы съжалѣва.*

3) Прѣдъ неожидано промѣнуванье на мысьлта въ изговора: *Тѣ са свадихѫ; псувахѫ са, бихѫ са до кръвь, и—са помирихѫ.*

241. — Съсъ вмѣстителна, или съ скобкы са отдѣлятъ вмѣтнѫты прѣдложенія или думы, поставены слѣдъ друга дума за нейно изъясненіе. *Когато Римлянетѣ намысляли да разсыпѫтъ нѣкой градъ, консолѭтъ имъ скрышно молѣлъ пенатытѣ му (дѣдны и прадѣдны богове), да са отдалечѫтъ отъ него и да си избержтъ за живѣлище Римъ.*

242. — Съсъ вносны, или кукечкы са означаватъ чужды думы привожданы въ рѣчьта. Въ началото имъ са поставятъ кукечкытѣ отгорѣ надолу, а въ края имъ—отдолу нагорѣ: *Цезаръ, като видѣлъ между убійцытѣ и Брута, промълвилъ: „и ты ли сыне мой, Бруте!“*

КРАЙ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

НАЧАЛНА

ПРАКТИЧЕСКА ГРАММАТИКА

съ

ПИСМЕННИ ЗАДАВКИ

за

III и IV отдѣления на първоначалнитѣ училища.

СЪСТАВИЛЪ

Ат. Т. Илиевъ

(Съставена споредъ программата и снабдена съ упжтванье за учителитѣ, какъ да прѣподаватъ по нея).

ПЛОВДИВЪ,
Издание и печать на Христо Г. Дановъ
1887.

Digitized by Google

Digitized by Google

ЗА

СПОМЕНЪ

НА

ПОКОЙНИЯ

НИКОЛА ПЪРВАНОВЪ,

родомъ изъ Ломъ-Паланка,

Първия начинатель на пбсериозно и научно издирванье законитѣ на българския езикъ,

ПОСВЕЩАВА СЕ

ТОЗИ МАЛЪКЪ ТРУДЪ.

Digitized by Google

Digitized by Google

ПРѢДГОВОРЪ

и

Упѫтванье за какъ да се прѣподава по учебника.

Въ книжовния лѣтописъ на Търнов. период. списание «Трудъ» (кн. X и XI, 1887, стр. 697), като се извѣстява за единъ новъ учебникъ по бълг. езикъ и се наброяватъ до 22 подобни учебника, между другото се казва: «Промѣнете параграфитѣ на нѣкоя прѣжня грамматика, исхвърлете изъ неѭ нѣколко думи, *ѣроветѣ* и замѣстете съ *юсове,* приложете или исхвърлете нѣколко примѣра и правила, и ще се явите новъ грамматикъ. Книгата всичко търпи.»

За да не би да се направи подобна прѣцѣнка и за нашата «Начална практична Грамматика съ писменни задавки», като се разгледа отгорѣ-отгорѣ, безъ да се види съ внимание, да ли е станѫла тя съ промѣнение само параграфитѣ на нѣкоя пбнапрѣжна грамматика, съ приложение или исхвърлянье само нѣколко примѣра и проч., или се прокарватъ въ неѭ нови нѣща, за нѣкои отъ които не е било дори загатвано въ досегашнитѣ доста на брой грамматики, — ний сме принудени да кажемъ тукъ, какво ни е подбудило, при толкозито други грамматики, особито за първоначалнитѣ училища, да напишемъ и ний своята, и по какво се различава тя отъ досегашнитѣ. Това ще трѣба да расправимъ отъ двѣ страни: *научна* и *дидактическа.* Като говоримъ за нашата книжка отъ дидактическа страна, ний даваме въ сѫщото врѣме упѫтванье за учителитѣ, какъ да прѣподаватъ по неѭ въ III и IV отдѣления на първоначалнитѣ училища.

I.

Като исключимъ «Извод из българската грамматика» отъ покойния Н. Първанова [1]), който изводъ, за зла честь, никакъ не е билъ оцѣненъ отъ досегашнитѣ наши грамматици, и всѣкиму познатата «Грамматика на ново-българский езикъ» отъ покойния Н. Момчилова, която отъ никого нашъ грамматика

1) Русчукъ, 1870 г.

Digitized by Google

не е била до сега надминѫта въ нѣщо, за всичкитѣ други грамматики, горѣказаната прѣцѣнка на «Трудъ» си има мѣстото. Всѣка отъ тѣзи грамматики вмѣсто да излага *законитѣ на българския езикъ*, които да търси изъ найчистия и вѣрния паметникъ на днешния нашъ майчинъ и бащинъ езикъ, народната словесность, и да намира тълкуването имъ въ научнитѣ издирвания на чуждитѣ и наши филолози, — лута се насамъ нататъкъ въ хаоса на прѣкроявани и несвоиственни за нашия езикъ форми и синтактични съчитания, като се мѫчи и да ги тълкува отъ чуждитѣ грамматики. По този начинъ вмѣсто «наука, която ни учи право да говоримъ и пишемъ български» Грамматиката, като захваща да учи наопаки българския езикъ още отъ първоначалнитѣ училища, продължава да върви по сѫщия пѫть и въ классоветѣ, ей тъй че ученикътъ мѫчно вече може да се отърве и да излѣзе изъ хаоса.

Ето какво ни подбуди, при систематическата грамматика, написана отъ насъ (въ която се излагатъ законитѣ на българския езикъ), а не издадена още на бѣлъ свѣтъ [1]), да съставимъ единъ съвсѣмъ малъкъ изводъ отъ нея, споредъ програмата [2]) за *грамматическитѣ упражнения* въ III и IV отдѣления на първоначалнитѣ училища. И тъй нашата «Начална практическа грамматика» има за първа цѣль, *до колкото е възможно за сега*, да отвори вратата на първоначалнитѣ училища за *реформата* въ изучване майчиния и бащинъ езикъ, която реформа отколѣ вече чака на прага, ала, за зла честь, вмѣсто да се приеме като найдрага гостенка въ всичкитѣ наши училища, тя не е била пущана да прѣмине прага отъ нашитѣ до сега грамматици. А пакъ тази реформа не е друго нищо, ами изучванье сѫщинскитѣ закони на българския езикъ, — на този езикъ, който служи за найглавно отличие на нашия народъ отъ другитѣ народи и за найглавна здравина за непропаданьето му като отдѣленъ народъ: «Народъ не умира, докѫдъ езикъ живѣе».

Наистина, много чудно и дивно трѣба да се види всѣкиму, който горѣ-долу е запознатъ съ съврѣменното състояние на словѣнската филология, какъ нашитѣ досегашни грамматици сѫ могли тъй високомѣрно да игнорувать, не вече научнитѣ

---

1) Найподирнията дѣлъ отъ нея, именно *Синтаксисъть*, ще се напечата още тая година отъ книжарницата на Г-на Хр. Дановъ.

2) *Программа на иредмѣтитѣ въ първоначалнитѣ училища* (изработена отъ първ. учит. съборъ 1—20 Авг. 1885 г. и утвърдена съ приказъ отъ 7 Септ. № 186) стр. 8, 9, 13.

Digitized by Google

издирвания на чуждитѣ филолози, особито на славния Ф. Миклошича, ами и всичко, което е писано на български, още отъ основанието «Периодическото списание», на българското книжовно дружество [1]), и най-вече отъ нѣколко години насамъ, отъ какъ взехѫ да се обнародватъ въ него сериознитѣ и тъй многозаслуженитѣ въ изучванье майчиния и бащиния ни езикъ студии отъ талантливия и неуморния нашъ младъ филологъ, Г-нъ Д-ръ А. Тодоровъ. Трѣбаше само да се прочете неговата студия за ь [2]) и критиката му на една българска грамматика [3]), написана на чески езикъ, споредъ всичкитѣ български грамматики, — и изведнажъ да се отворѧтъ вратата, както на първоначалнитѣ, тъй и на срѣднитѣ училища, за реформата въ изучванье бълг. езикъ, на която реформа тури найздрава основа този нашъ найпърви за сега филологъ. Ала това не би до сега, за зла честь. Отъ 1870 и 1883 год. насамъ колко грамматики сѫ се написали «съ промѣнение параграфитѣ», както казва «Трудъ», а нито за една може да се каже, че е направила една стѫпка напрѣдъ въ приготвянье понѣ пѫтя за реформата. А пакъ найчудното е, че сѫ се намѣрили нѣкои, както слушаме, да се гаврѧтъ дори съ тѣзи сериозни студии, тъй високо оцѣнявани отъ чуждестраннитѣ (словѣнски) филолози. Това толкози странно явление може да се истълкува, заедно съ много други подобни явления у насъ, — съ пълното неразбиранье значението на латинската поговорка: *sutor non ultra crepidam,* т. е. никой да се не залавя за работа, която не разумѣва и не знае.

Въ такъвъ единъ кратъкъ учебникъ, какъто е нашиятъ, написанъ методически, а не систематически, стѣсненъ отъ програмата и отъ приетия и прѣпорѫчения отъ Министерството на Народното Просвѣщение правописъ на Бълг. книж. друж. (който, ако и пóусъвършенъ отъ стария, все още остава ненагласенъ споредъ гласовнитѣ закони на бълг. езикъ), разумѣва се, не могѫтъ да излѣзѫтъ нà явѣ тъй очивѣстно новитѣ нѣща, които го различаватъ отъ другитѣ нему подобни учебници. Ала все пакъ, който разбира отъ работата, ще съзрѣ доста, ако и дребни и незначителни на гледъ, различия. Отъ тѣхъ нѣкои сѫ: 1) приманье *й* и *і*, което влиза въ състава на буквитѣ *я, ю, ѣ,* за съгласка; 2) приеманье казанитѣ три букви за съставени отъ два гласа; 3) допълнянье зѣяньето

1) Год. I, кн. 1, Браила 1870 г.
2) Периодическо списание, кн. IV и V, Срѣдецъ, 1883 год.
3) Сѫщо, кн. VI, (стр. 153).

Digitized by Google

съ *й*, кога *е* и *и* дойдѫтъ слѣдъ самогласка, и слѣдователно нуждата отъ тази *й*; 4) Опрѣдѣлени прилагателни, останѫли отъ старо врѣме съ *и* на края, а не «пълно окончание» съ *ий*, което го нѣма вече въ бълг. езикъ и т. н. А наймного се различава нашиятъ учебникъ отъ всичкитѣ подобни нему учебници по глагола.

Глаголитѣ сѫ се излагали найразбъркано въ всичкитѣ наши грамматики (освѣнъ «Извода» отъ Н. Първанова). Това е дало причина да се оплаква отъ тѣхъ една чужденка (Англичанка), която изучвала бълг. езикъ, като казвала, както ни извѣсти единъ приятель, че никакви правила нѣмало въ българската грамматика за глаголитѣ. Пълно излаганье всичкитѣ закони за образуванье глаголитѣ въ бълг. езикъ, за раздѣляньето имъ на классове, за тънкото значение и употрѣбение на врѣмената и начинитѣ (наклоненията) и т. н. ще бѫде вмѣстено въ нашата систематическа грамматика, и много малко може да се расправя върху това въ краткия учебникъ за III и IV отдѣления. Ала все пакъ ний раздѣлихме въ него глаголитѣ на петь образеца, като взехме за основа (трупина) свършеното врѣме. Тѣзи петь образци, приспособени за практическо изучванье, отговарятъ на Миклошичевитѣ шесть класса (глаголитѣ отъ VI классъ събрахме въ V-ия), на които сѫ раздѣлени глаголитѣ въ всичкитѣ словѣнски езици. Нѣкои разреди (напр. *мрѣ-хъ*, *кле-хъ* и др.) изоставихме да се изучватъ въ пóгорнитѣ классове, за да не осложняваме изучваньето пóглавнитѣ нѣща въ III и IV отд. Ограничавахме се, разумѣва се не отъ научни съображения, пóвечето въ етимологическо образуванье образцитѣ и врѣмената и само кратки правила за значението на врѣмената и начинитѣ вмѣстихме. Ако и да се съгласяваме съ Г-на Д-ра А. Тодорова, че раздѣлението нашитѣ глаголи на классове, споредъ Лескина [1]), е пóрационално отъ Миклошичевото, ний пакъ приехме Миклошичевото, едно, защото то е пóобщеупотрѣбено, и друго, защото като го изучѫтъ ученицитѣ практически още отъ отдѣленията, ще имъ бѫде пóлесно да разберѫтъ послѣ значението на глаголитѣ като непрѣходни (срѣдни) и прѣходни (напр. *гор-ѣ-хъ* отъ III кл. непрѣходенъ и *гор-и-хъ* отъ IV кл. прѣходенъ; *о-стар-ѣ-хъ* и *съ-стар-и-хъ*, *по-черн-ѣ-хъ* и *на-черн-и-хъ*, *о-слѣп-ѣ-хъ* и *о-слѣп-и-хъ* и т. н.) Въ образ-

1) Периодическо списание на Б. К. Д. кн. XIX и XX, Срѣдецъ 1886 год. (стр. 149 и 179).

Digitized by Google

цитѣ II, III а) и IV нарочно турихме производни глаголи *(съхнѫ-хъ* отъ *сухъ, черн-ѣ-хъ* отъ *черенъ, сол-и-хъ* отъ *соль)* за да се видѣтъ по̀лсно отъ ученицитѣ *нѫ, ѣ, и* въ основата за свършеното врѣме. Отъ друга страна и Лескиновото раздѣление донѣйдѣ излиза на явѣ въ излаганье крайнитѣ букви за сегашното врѣме (въ стр. 58).

Кое отъ научни, кое отъ дидактически съображения, ний се принудихме да измѣнимъ и нѣкои граматически термини, приети отъ досегашнитѣ ни граматици. Нѣкои отъ тѣзи измѣнени термини сѫ: 1) вмѣсто прѣдмѣтъ» приехме само *нѣщо;* 2) вмѣсто «окончания» — *крайни букви;* 3) вмѣсто «притежателни» прилагателни — *стопанственни* (за по̀лсно запознаванье и опрѣдѣление самото имъ значение); 4) вмѣсто прилагателни «съ непълни и пълни окончания», ний разгледваме, каквито си сѫ нашитѣ прилагателни, и приемаме само въ мѫжки родъ «съ *и* на края»; 5) «степенитѣ за сравнение» нарѣкохме *степени за примѣрванье;* 6) «Мѣстоименията» назовахме *мѣстоимена:* 7) «наклоненията» — *начини,* «изявителното» — *опрѣдѣленъ начинъ* (за различие отъ *заповѣдния,* вм. «повелителното наклонения», *условния* и *неопрѣдѣления начинъ,* остатъци отъ който има въ бълг. езикъ и който ще се изучва въ по̀горнитѣ классове); 8) «Причастието», съгласно съ Даничича, нарѣкохме *глаголно прилагателно,* въ който смисълъ то се и употрѣбява въ бълг. езикъ; при това ний приехме и двѣ дѣйствителни глаголни прилагателни: *свършено* и *несвършено,* защото наистина ги има въ езика и тѣ найдобрѣ опрѣдѣлятъ самото значение на сложнитѣ минѫли врѣмена, които избродихме до 5 въ бълг. езикъ; 9) «Дѣепричастието,» съгласно съ Даничича, назовахме тъй сѫщо *глаголно нарѣчие;* 10) «Въпросителни» мѣстоимена и изрѣчение нарѣкохме *запитни* (т. е. служѫтъ за питанье), «подлѣжащето»—*подлогъ,* «сказуемото»—*прилогъ,* «обстоятелственнитѣ думи» — прибавки и т. н.

II.

Всѣки, който е ималъ случай да се намѣри на испити по бълг. езикъ въ III и IV отд. на първоначалнитѣ ни училища, или е наблюдавалъ, какви познания по сѫщия прѣдмѣтъ донасятъ ученицитѣ отъ тѣзи училища, като влазятъ въ I кл., навѣрно ще се е убѣдилъ за голѣмата имъ слабость, като трѣба да прѣпишѫтъ или напишѫтъ 1—2 реда, или да отговорятъ непапагалски на нѣкое питание отъ началната бълг.

Digitized by Google

грамматика, прѣдписана отъ програмата да се изучва въ първоначалнитѣ училища. Не ще сбъркаме, мислимъ, ако кажемъ, че дори голѣмъ дѣлъ отъ лошето слѣдванье писменнитѣ упражнения въ классоветѣ, което тая година, както навѣрно се научихме, добрѣ се е разбрало отъ държавнитѣ инспектори и е съобщено въ министерството на народното просвѣщение, води корена си още отъ отдѣленията. А нѣма съмнѣние, че една отъ найглавнитѣ причини за лошото прѣподаванье бълг. езикъ въ отдѣленията сѫ били самитѣ учебници, които държѫтъ въ рѫцѣтѣ си учителитѣ и ученицитѣ отъ първоначалнитѣ училища.

Като имахме прѣдъ очи това, ний се помѫчихме да съставимъ нашата нова «Начална Практическа Грамматика съ писменни задавки» по една опитана вече метода, основана на писменни упражнения отъ край до край. Дълги и широки правила и сухи опрѣдѣления въ нашия учебникъ не се срѣщатъ. Новитѣ грамматически познания се изваждатъ отъ самитѣ ученици изъ примѣритѣ, или изъ цѣли статийки, нарочно нагодени за това. Редътъ, по който се даватъ грам. познания въ учебника е тъй нагоденъ, каквото по̀необходимото да се прѣподава по̀напрѣдъ, и първото запознаване съ нѣкое ново нѣщо да трае по̀дълго врѣме, каквото добрѣ да се усвои отъ ученицитѣ, особито върху основата на писменни задавки. Кроежътъ на нашата «Начална Грамматика» е такъвъ, че тя се дѣли на два отдѣла съ по двѣ половини (I и II) въ всѣки отдѣлъ: първиятъ отдѣлъ служи за едно въвеждание и приготвянье къмъ грамматиката, а вториятъ отдѣлъ съдържа сѫщитѣ грамматически правила.

Първата половина (I) отъ Първия отдѣлъ е единъ видъ притурка на читанкитѣ за III и IV отдѣления. Тя съдържа редъ отбрани статийки и нарочно нагодени за запознаванье съ началния синтаксисъ. Четеньето на тѣзи статийки трѣба да бѫде свързано съ *разбора на изрѣчението*, найнапрѣдъ като се търси и намира свързката между дѣловетѣ не изрѣчението съ помощѫ на питания, послѣ — и при запознанье съ първитѣ термини на синтаксиса.

Вмѣстяньето тѣзи статийки въ първия отдѣлъ, който има за цѣль да въвежда ученицитѣ къмъ изучванье грамматиката, ще се разбере напълно, ако се вземе въ внимание, какво отъ собственното *четмо* не можемъ да чакаме грамматическо изучванье езика. Четмото е дѣло на навикъ отъ съвсѣмъ другъ

Digitized by Google

родъ, отъ колкото е навикътъ въ грамматиката. Способностà да се чете и да се разбира четеното (синтетическа [1]) много повече надминува у дѣцата въ III и IV отд. аналитическата способность за грамматически наблюдения. Поради това да се правѧтъ и двата рода упражнения върху статии, нагодени и за четмо и за грамматически упражнения въ разборъ, — то значи да нѣматъ възможность ученицитѣ още отъ първитѣ стѫпки на обучението да се обогатяватъ и съ нови думи и съ разнообразни стройове на рѣчта, — или пъкъ изведнажъ да се загубѧтъ въ лабиринта на синтактическитѣ «особенности,» безъ да сѫ били хубавѣ утвърдени въ началата на синтаксиса.

Втората половина (II) на този приготовителенъ къмъ грамматиката отдѣлъ е въвежданье въ етимологията и единъ редъ систематически *упражнения* въ писанье. И отъ тази втора половина трѣба да се захване учението по това рѫководство въ III отдѣление

Още отъ 1-вия членъ (стр. 7) се види, че слѣдъ прочитанъето отъ нѣкого ученика изрѣчението: *азъ учѫ уроци*, иде устната задавка, която трѣба да се зададе въ видъ на питанье отъ учителя, и на която трѣба да отговарятъ ученицитѣ по въведения вече и въ нашитѣ първоначални училища *катехитически* начинъ за слѣдванье уроцитѣ. Ала да се слѣдва този начинъ още не значи: да се прѣдлагатъ на ученицитѣ питания, на които тѣ трѣба да отговарятъ съ готови отговори отъ думитѣ на учителя или на учебника. Напротивъ, катихитическиятъ начинъ, основанъ върху евристическата метода въ прѣподаванъето, състои найглавно въ подбужданъето, насочванъето и развиванъето, съ помощà на питания, дѣтинската наблюдателность и испитливость въ дѣцата и въ съзнателното усвояванье прѣподавания урокъ. Учительтъ трѣба да задава питанията, като стои правъ, съ високъ гласъ, раздѣлно, ясно, каквото всичкитѣ ученици да могѫтъ да чуѫтъ добрѣ. При неправилния и несполучливия отговоръ, учительтъ трѣба да понрави ученика съ помощà на другаритѣ му. Въ катихитическия начинъ учительтъ слѣдва работата не съ единъ само ученикъ, ами съ цѣлото отдѣление, каквото вниманието

---

[1]) *Синтезътъ* (отъ която дума става *синтетическа* способность) е метода, която отива отъ простото къмъ сложното, отъ дѣловетѣ къмъ цѣлото, отъ причината къмъ дѣйствията, отъ началото къмъ сѣтнинитѣ. Нему срѣщуположенъ е *анализътъ* (разборътъ), т. е. расчепкванъето цѣлото на неговитѣ дѣлове, раздѣлянье изрѣченията на подлогъ, прилогъ и т. н.

Digitized by Google

на всичкитѣ ученици да бѫде обърнѫто къмъ урока. Слѣдъ изяснение по този начинъ *сричката*, запознаванье съ *самогласкитѣ* и *съгласкитѣ*, съ *ъ*, *ь*, *ѣ*, *ударенията*, както и що е *нѣщо (живо, неживо* и *умствено)* дохождатъ вече *писменнитѣ упражнения* (стр. 13).

Обученнето въ *правописа*, прѣдписано въ програмата за III отд., тъй често бива несполучливо само за това, че се върши недостатъчно методически. Отъ една страна, механизъмътъ въ писанъето изисква постепенность, която трѣба да се поддържа още по̀строго, отъ колкото въ четмото. Докѫдъ ученикътъ не може да се наблѣга върху етимологически познания, тази постепенность все трѣба да има опрѣдѣлена подпорка. А каква друга подпорка е по̀възможна за дѣцата, едвамъ обучени въ четмо, освѣнъ този анализъ на думата, която рѫководи самото четмо, т. е. съставътъ на думитѣ отъ срички? Ето защо, ако учителтъ желае писанъето да не бѫде безмисленна и прѣбързана механическа работа, ако той иска още отъ първитѣ стѫпки да запази дѣцата отъ неизбѣжнитѣ сѣтнини на тази прѣбързанность, които излазятъ на явѣ и съ разваляньe думитѣ и съ испущаньe буквитѣ и т. н. — той е длъженъ да имъ даде материялъ за писанье, наредень споредъ гласовния съставъ на думитѣ. Всѣка сполука въ механизма, както се знае, се придобива съ повтарянье еднообразенъ редъ работи въ силата на *навика*, върху който хваща коренъ всѣки механизъмъ. Ето защо първитѣ упражнения въ писанье състоѧтъ отъ редове повтаряни работи, прилични една на друга. И за тази цѣль въ нашия учебникъ сѫ вмѣстени за прѣписванье *думи въ извѣстенъ редъ на гласовния имъ съставъ*. (Отд. Първи II, членове 25 до 47).

Отъ друга страна писанъето не трѣба да бѫде само единъ чистъ механизъмъ, както не трѣба да бѫде и четмото. Писачътъ още отъ найнапрѣдъ трѣба да се навикне да не остава на страна и смисъла на написанитѣ отъ него думи. За да се избѣгне чистия механизъмъ въ прѣписванъето още въ тази възрасть, кога писанъето съдържателни статийки е още прѣдиврѣменно и може да поврѣди механическата страна на работата, — съ тѣзи упражнения е свързана логическа задавка.

Като се запознаѧтъ ученицитѣ съ *нѣщата* (прѣдмѣтитѣ) и съ видоветѣ имъ (живи, неживи и умствени) тѣ ще срѣщнѫтъ въ тѣзи упражнения купове имена на такива нѣща, размѣсени помежду си, и ще иматъ задавка да ги прѣписватъ не въ този редъ, въ който стоѧтъ тѣ въ книгата, ами да ги съ-

Digitized by Google

бирать на купове по видоветѣ на самитѣ прѣдмѣти. Това упражнение отлично ще послужи за да подбужда вниманието на ученицитѣ къмъ онова, което прѣписватъ. И при това все пакъ съображението, което въ такъвъ случай е необходимо отъ страна на писача, не му отвлича вниманието отъ самия гласовенъ съставъ на думитѣ, защото то *върви прѣди* самото написванье всѣка дума. По този начинъ цѣлото упражнение състои отъ двѣ работи, които се замѣняватъ една съ друга: 1) съображение въ отбора на думата, която трѣба да се прѣпише, и 2) самото прѣписванье. Отдѣлянье думитѣ съ *запетаи*, а пъкъ всѣки купъ думи съ *точки* — има за цѣль още отъ найнапрѣдъ да се навикне ученика да вижда въ прѣпинателнитѣ бѣлѣзи тѣхното логическо значение.

Можеше това упражнение да се продължи по̀нататъкъ, въ многосрични думи, ала всичко трѣба да си има мѣрката. Ученикътъ, като се навикне на тъкмо и редовно извършванье първитѣ работи, ще продължава да прави това и въ по̀подирнитѣ, и пъкъ отъ друга страна сглобяваньето срички въ двоесрични и едносрични думи се повтаря и въ многосричнитѣ. Ала все пакъ прѣди да се прѣмине къмъ прѣписванье цѣли статийки, ученицитѣ ще продължаватъ да прѣписватъ думи съ по̀голѣмо разнообразие въ гласовния съставъ, защото тѣзи упражнения, както казахме по̀горѣ, по̀лесно се вдаватъ на контрола върху вниманието къмъ написаното. За това сѫ нагодени подирнитѣ задавки (чл. 47—66), въ които сѫ вмѣстени разнообразни думи. Тукъ настава ново логическо упражнение — и занимателно и полезно — размѣстянье имената на нѣща споредъ подраздѣляньето на самитѣ нѣща. Нека се навикнѫтъ дѣцата да расподѣлѭтъ въ извѣстенъ редъ понятията, които отъ по̀напрѣдъ имъ сѫ били втълпени въ ума. Разумѣва се, че тукъ сѫ събрани тъй сѫщо имена на нѣща, по̀вечето добрѣ познати на дѣцата, и сѫ наредени категории лесно достѫпни за тѣхъ. А ако би да се срѣщне нѣкое име, непознато на нѣкой ученикъ, учительтъ, както винаги, ще му помогне да го разбере и запомни, и да го вмѣсти въ категорията, въ която спада. Тѣзи категории (питомни и диви животни; птици и звѣрове; птици домашни, пѣснопойни и грабливи и т. н.) сѫ означени въ писменнитѣ задавки (чл. 47 — 66). Найподирнятъ членъ (67) на първи отдѣлъ II съдържа едно стихотворение, отъ което ученицитѣ съ помощѫ на учителя ще отберѫтъ и прѣпишѫтъ имената на живитѣ, неживитѣ и умственнитѣ нѣща, които се намиратъ въ него.

Digitized by Google

За въ полза на тѣзи логически упражнения има още едно основание. Съ подвеждане даденитѣ понятия подъ извѣстна категория, ученицитѣ се приготвятъ за грамматическото учение, за което е вече потрѣбно извѣстно умѣние за такова распоредѣляне понятията. Щомъ като се научатъ още отъ найнапрѣдъ да распоредѣлятъ понятията, повечето отъ които сж конкретни и познати тѣмъ, ученицитѣ полесно ще изучватъ грамматиката съ новитѣ придобивани въ нея грамматически понятия и категории.

Тѣзи писменни упражнения, които отъ найнапрѣдъ ще ставатъ въ училището подъ ржководство на учителя, а попедиръ и дома, ще направятъ възможно методическото писане *прѣди грамматиката*, и при това не само прѣписваньето, а и *диктовката*. Главната близкость на съпоставенитѣ думи въ първитѣ упражнения отъ само себе си често насочва вниманието на ученика къмъ отдѣлнитѣ букви въ думата. Като отбира въ нѣкой купъ имена отъ извѣстна категория, ученикътъ ще срѣща такива думи, които се различатъ само съ една буква (напр. ива, нива; коза, коса; свѣтъ, цвѣтъ) или съ двѣ букви (глогъ, гробъ; страхъ, струпъ). Като ржководи вниманието на окото въ прѣписваньето, това съпоставяне ще ржководи и вниманието на ухото въ диктовката: а пъкъ знае се, че отъ едното и другото е сложена и способностъ за усвояване правописа. Тѣзи упражнения, като съставятъ писменния дѣлъ на уроцитѣ, прѣди да се захване етимологията (Втор. Отд. I), ще дадатъ врѣме на учителя да не бърза съ втория отдѣлъ въ устното прѣподаване, ами, както се и пада въ правилното прѣподаване, понапрѣдъ да запознае ученицитѣ съ състава на изрѣчението, за която цѣль, както се каза и погорѣ, сж нагодени прозаическитѣ статийки въ първата половина на този първи отдѣлъ.

Споредъ программата за грамматическитѣ упражнения въ II отд., ученицитѣ се запознаватъ практически съ изрѣчението (прѣдложение), съ подлога и прилога и съ распознаване по питания второстепеннитѣ дѣлове безъ да ги именуватъ и опрѣдѣляватъ, още въ това отдѣление. Ала тѣзи упражнения трѣба да се повторятъ и въ III отд., като се продължатъ съ запознаване практически найнапрѣдъ: късо и распространено изрѣчение и второстепеннитѣ дѣлове на изрѣчението — опрѣдѣление, допълнение и прибавки (обстоятелства), безъ раздѣлението имъ. За тѣзи прѣдварителни упражнения стигатъ първитѣ петь статийки (стр. 1—2), въ които нагледно сж прѣд-

Digitized by Google

ставени дѣловетѣ на изрѣчението и какъ се распространява съ второстепенни дѣлове едно изрѣчение.

Още отъ четмото въ читанката, ако обучението се води правилно, дѣцата постепенно трѣба да се доведѫтъ до умѣяньето да отдѣлятъ една мисъль отъ друга, и съ помощѫ на питания да намиратъ: *нѣщото, за което се говори* и *какво се говори за това нѣщо* (т. е. подлога и прилога, безъ да ги именуватъ), както и думитѣ, които се отнасятъ къмъ подлога и прилога. По този начинъ като се захване упражнението и по казанитѣ петь статийки, не е мѫчно вече за учителя да употрѣби и самитѣ първи термини отъ синтаксиса. Учителтъ, напримѣръ, кара да се прочете първото изрѣчение *Облакъ се показа* и задава питание: За кое нѣщо е казано тука *показа се?* Какво е казано *за облака*? Слѣдъ като му се е отговорило, както трѣба, той продължава: Да назовемъ нѣщото, за което се говори *подлогъ*, а това, което се говори за нѣщото — *прилогъ;* а пъкъ събиранѣето подлога съ прилога да назовемъ *изрѣчение.* Послѣ се прочита второто изрѣчение *Голѣмъ облакъ се показа*: облакъ — *подлогъ, показа се* — прилогъ (ще ги намѣрѫтъ ученицитѣ, разумѣва се). Какъвъ облакъ се показа? — Голѣмъ. Да назовемъ думата, която отговаря на питание *какъвъ? Опрѣдѣление,* защото опрѣдѣля, какво е нѣщото. Прочита се (на редъ отъ ученицитѣ) третето изрѣчение *Голѣмъ облакъ се показа на небето.* Повтаря се пакъ съ питания облакъ — *подлогъ*, показа се — *прилогъ*, голѣмъ — *опрѣдѣление.* Дѣ се показа облакътъ? *На небето.* Да назовемъ думата, която отговаря на питание *дѣ? Прибавка.* Какво показва тая прибавка? Мѣсто. Съ разбора на четвъртото изрѣчение ще се повтаря сѫщето. Слѣдъ това ще се расправи на ученицитѣ, кое изрѣчение се зове *късо* и кое *распространено,* като се захване пакъ отъ началото на 1-вата статийка. Какъ назовахме прочетеното найнапрѣдъ *Облакъ се показа?* Изрѣчение. Въ това изрѣчение отъ какви дѣлове състои? Отъ *подлогъ*—облакъ и *прилогъ*— показа се. Освѣнь подлога и прилога има ли въ това изрѣчение и други думи? Нѣма. Ами въ второто изрѣчение каква друга дума има, освѣнъ подлога и прилога? *Опрѣдѣление*— Голѣмъ. Ами въ третето и т. н. Сега изрѣчението, въ което нѣма, освѣнъ подлогъ и прилогъ, други думи, да назовемъ *късо;* а онова, въ което има и други думи — *распространено.* Отъ всичкитѣ 4 изрѣчения въ 1-вата статийка кое е късото? Първото. Ами второто? Ами третето? Ами 4-тото?

Digitized by Google

Кое отъ 3-тѣ изрѣчения е найраспространено? Кое по̀малко распространено отъ 4-тото? Кое по малко отъ 3-тето и т. н. Като се слѣдва тъй упражнението и въ останѫлитѣ статийки, ще се повтарятъ тѣзи термини и ще се откриватъ нови: *на облака* отговаря на питание: *чий* край?— Опрѣдѣление (въ 2-ра ст.); *ясно* отговаря на питание: *какъ* свѣтнѫ? *Прибавка; послѣ* отговаря на питанье: *кога* загърмѣ? *Прибавка* (показва *врѣме*) (въ 3-тя ст.); *клашника* отговаря на питание: *какво* облѣче? — *Допълнение; отъ дъжда* отговаря на питание: *отъ какво* полѣгнѫ тревата? — *Прибавка* (въ 4-та ст.); *за яденье* отговаря на питание: *защо* се приготвихме? *Прибавка* и т. н. Разумѣва се, всичкитѣ тѣзи упражнения не трѣба да ставатъ набѫржѣ, ами полека и послѣдователно въ нѣколко урока, като се повтарятъ въ всѣки новъ урокъ по̀първитѣ упражнения, докѫдъ се усвоѫтъ отъ ученицитѣ първитѣ термини отъ синтаксиса.

Слѣдъ като се свършѫтъ всичкитѣ писменни упражнения и слѣдъ практическото запознаванье съ състава на изрѣчението (отъ II и I Първи отдѣлъ), захваща се етимологията (Втор. отд. I). Писменнитѣ работи тогава вече се прѣнасятъ къмъ запознаванѣто съ разнитѣ видове думи и съ тѣхнитѣ промѣни по родъ, число и т. н. и намиратъ въ тѣзи етимологически познания нова, вече грамматическа подпорка. Писменнитѣ задавки въ членоветѣ на Втори отдѣлъ трѣба да се испълнятъ по̀вечето въ училището. Освѣнъ това за диктовка още отъ найнапрѣдъ могѫтъ да се употрѣбяватъ, прѣзъ **2 — 3** урока, изрѣченията и цѣлитѣ статийки, които сѫ вмѣстени въ **чл. 37, 53, 58, 62, 70, 72, 74, 81, 83, 84, 90, 91, 98, 105, 124.** Всичкитѣ тѣзи изрѣчения и статийки подкрѣпяватъ по нѣкое грамматическо правило и служѫтъ за добро упражнение въ правописа. Подобенъ родъ диктовка се прѣдписва и отъ програмата на бъл. езикъ въ III отд. *(Диктовка).* Като сѫ се навикнѫли малко по малко да написватъ думи отъ разнообразенъ гласовенъ съставъ въ извършванье задавкитѣ въ Пър. отд. II, ученицитѣ могѫтъ сега да прѣписватъ *у дома си поотбрани къси раскази* отъ читанката, и дори трѣба да се задължаватъ да правѫтъ това, за да се навикнѫтъ да пишѫтъ разнитѣ видове думи въ разнообразнитѣ имъ промѣни, които ще трѣба постепенно да изучватъ като прѣминуватъ грамматиката. Написваньето форми, които вече не веднажъ сѫ се повторили въ прѣписваньето, и въ които ученикътъ, безъ да ще, се е взиралъ, по̀лесно се вдаватъ и на грамматическото

Digitized by Google

обяснение. Между тѣзи упражнения въ диктовка и прѣписване трѣба да се обясняватъ на ученицитѣ практически правилата по правописанието: прѣнасянье срички въ писаньето, употрѣбение главнитѣ букви, запетая, точка, бѣлѣзи за запитванье (въпросителна) и за въскликванье (удивителна), а дѣто прилѣгне и видоветѣ на изрѣчението: утвърдено, отрѣчено, запитно, отвѣтно, заповѣдно и въскликно.

Първата половина отъ Втор. отдѣлъ на нашата «Начална прак. Грамматика съ писменни задавки» съдържа прѣдписанитѣ отъ програмата за III и IV отд. познания по етимологията. Въ възрастà на дѣцата отъ тѣзи отдѣления, като не може да се прѣподава систематическа грамматика, всичкитѣ етимологически познания сѫ изложени *методически*. Много правила, както казахме и по̀горѣ, нѣма. Опрѣдѣленията сѫ кратки и ясни, и като по̀вечето *приврѣменни*, т. е. само за въ началния учебникъ, не обематъ цѣлитѣ понятия, напр. за прилагателнитѣ имена, глаголитѣ и пр., а само въвеждатъ ученицитѣ въ началното по̀вечето практическо запознаванье съ тѣхъ. Всѣко познание *правописа* се наблюдава въ извѣстни примѣри и подиръ се прилага на дѣло въ *писменнитѣ задавки*, които се извършватъ по̀вечето въ училището подъ ржководство на учителя. И тукъ се пази сѫщото, както въ работитѣ на Първ. отдѣлъ, именно: първитѣ опити въ кой да е дѣлъ отъ грамматиката трайтъ по̀дълго врѣме, т. е. задаватъ се по̀вечко задавки, за да придобие ученикътъ потрѣбната леснина за прилаганье найнапрѣдъ основното правило отъ този дѣлъ, слѣдъ което съ по̀голѣма скорость ще усвои цѣлъ редъ подобни нему правила.

Програмата по български езикъ прѣдписва запознаванье съ сѫществителнитѣ и прилагателнитѣ имена, както съ рода и числото имъ още въ II отдѣление, а въ III отд. се прѣдписва запознаването съ собственнитѣ и парицателни сѫщест. имена, съ прилагателнитѣ: качественни, стопанственни и числителни, както и степенитѣ за примѣрванье въ прилагателнитѣ. Като се взима въ нашия учебникъ всичко прѣдписано въ програмата за III отд., едно, за повтарянье и по̀основно запознаванье, а друго, за прокарванье по случай упражненията въ промѣна сѫщ. и прил. имена по числа и родове и распознаването на сродногласнитѣ букви (прѣписано отъ програмата за III отд.), — вмѣстени сѫ цѣлъ редъ упражнения по родъ и число на сѫщ. и прил. имена. Съ много писменни задавки за обращанье сѫщ. имена отъ един. въ мн. число въ

Digitized by Google

тритѣ рода и ноопаки се наблюдава и изважда на видѣло исхвърляньето *с*, *ъ* въ множ. число, распознаванье на сродногласнитѣ букви (*б* и *п*, *г* и *к*, *д* и *т*, *ж* и *ш*, *з* и *с*, а при това ученикътъ се навиква и правилно да ги пише. Не трѣба да дотѣгватъ на учителя тѣзи упражнения: тѣхната полза ще се разбере послѣ отъ навикваньето на ученицитѣ да различаватъ крайнитѣ букви на думитѣ изобщо отъ *основитѣ* — нѣщо, което е много важно въ грамматическия правописъ. Сѫщото трѣба да се забѣлѣжи и за прилаг. имена, които съ цѣлъ редъ упражнения се промѣнятъ отъ ученицитѣ отъ мѫж. въ жен. и срѣд. родъ, отъ един. число въ мн. и наопаки. Всичкитѣ тѣзи упражнения обематъ членове 1 до 31 (Гл. I сѫщ. имена) и 36 до 50 (Гл. II прил. имена) отъ I пол. Втор. отдѣлъ. Въ чл. 52 до 57 ученицитѣ се запознаватъ съ собственно и нарицателно име и съ прилагателни съ *и* на края въ мѫж. родъ. Членове 32 до 35, както и 51 могѫтъ да останѫтъ за учение въ *IV* отдѣление.

Както казахме по̀горѣ, споредъ реда, по който се даватъ грам. познания въ нашия учебникъ, винаги по̀необходимото дохожда по̀напрѣдъ. Ето защо слѣдъ понятията за сѫщ. и прил. им. идѫтъ *мѣстоименатa*, запознаваньето съ които е тѣй свързано съ сѫщ. и прил. имена. Особито нѣкое опрѣдѣление изобщо за тѣхъ не е потрѣбно. Още въ чл. 3 (Гл. I сѫщ. им.), като се говорѣше за рода на сѫщ. имена, се каза за замѣстяньето имената отъ тритѣ рода съ *той, тя, то,* — значи тѣзи думи стоѭтъ вмѣсто имена, т. е. тѣ сѫ *мѣстоимена,* въ който терминъ се явяватъ вече въ задавкитѣ на чл. 58. Въ III отдѣление отъ тѣхъ трѣба да се изучѫтъ *личнитѣ* (чл. 59), защото ще трѣбатъ за образуванье лицата и числата въ глагола. Другитѣ членове (60 — 66) отъ тази глава, т. е. распрѣдѣление мѣстоименатa, оставатъ за IV отд. Слѣдъ мѣстоименатa идѫтъ (въ гл. IV) числителнитѣ имена: *прости* (количественни) и *редовни*, отъ които въ III отдѣление ще се вземѫтъ само членове 67—69. Тѣзи членове сѫ придружени съ упражнения за правописа на числ. имена. Останѫлитѣ 70—72 членове оставатъ за IV отдѣление. Слѣдъ числителнитѣ имена се изучватъ степенитѣ за примѣрванье въ прилагателнитѣ имена (Гл. V). Въ 73—75 членове при другитѣ упражнения трѣба да се повтори разбора на изрѣченията, турени за примѣри въ тѣзи членове, за да се запознаѭтъ ученицитѣ и съ прилогъ *съставенъ* — съ прилагателно име. Въ гл. VI (чл. 76 до 80) се расправя за члена заедно съ сѫщ. и прил. имена, като се задаватъ писм. задавки за употрѣбението му.

Digitized by Google

Въ изучваньето сѫщест., прил. и мѣстоимената, споредъ програмата, практическото запознаванье съ склоненията имъ остава за IV отдѣление; по тази причина и промѣната имъ по падежъ въ нашия учебникъ е турена въ други глави (IX—XI). Глаголътъ дохожда направо слѣдъ члена (Гл. VII). Колкото въ изучваньето имената е по̀удобно да се отдѣли промѣната имъ по падежъ: толкова, напаки, запознаваньето съ глагола много печели отъ наблюдаваньето му изведнажъ въ тритѣ главни врѣмена: *минѫло, сегашно* и *бѫдѫще,* защото и сѫщностá на глагола е исказванье дѣйствие (работа) въ врѣме. Този възгледъ е приетъ и приложенъ въ програмата, като се прѣдписва отъ нѣѫ запознаваньето съ глагола (още въ II отдѣление)—да става въ свързка съ тритѣ му главни врѣмена, а въ III отдѣление и съ подраздѣление минѫлото на двѣтѣ му прости врѣмена: *свършено* и *несвършено*, съ *лицата* и *числата* (разумѣва се, както на тритѣ главни, тъй и на двѣтѣ отдѣлни минѫли врѣмена). Ето защо още отъ найнапрѣдъ изучваньето глагола въ нашия учебникъ се захваща въ свързка съ тритѣ му главни врѣмена (чл. 81 — 85), каквото да се повтори ученото въ II отдѣление. Безъ правила само съ питания се обучаватъ ученицитѣ да намиратъ тѣзи врѣмена. Като се изоставятъ за IV отдѣление членове 85—88, въ чл. 89—92 става съ съвсѣмъ къси опрѣдѣления, а съ по̀вече примѣри и упражнения, подраздѣляньето на минѫлото врѣме. Слѣдъ това се захваща промѣната по лица и числа на изученитѣ врѣмена. Особити правила за лицата и числата на глаголитѣ не се вмѣстихѫ, защото обяснението имъ става найлесно съ личнитѣ мѣстоимена, съ които ученицитѣ се запознахѫ по̀напрѣдъ, т. е. ако глаголътъ може да се искаже заедно съ личн. мѣст. 1-во лице, един. число, бива отъ 1-во л. ед. ч. и т. н. Отъ останѫлитѣ членове за глагола (гл. VII) въ III отд. ще се вземѫтъ членове: 93—99, 100—106 (съ промѣната на глаголъ *сѫмъ* само въ сегашно врѣме, споредъ програмата, въ чл. 107), 108—111, 116—121, 123—124 и 127. Въ тѣзи членове влиза расподѣлението глаголитѣ на классове (въ учебника V образци), тъй необходимо за основното изучванье промѣната на глаголитѣ въ бълг. езикъ, и тъй важно за тълкуванье самото значение на глаголитѣ като *прѣходни* (дѣйствителни) и *непрѣходни* (срѣдни), като *свършени, несвършени* и *многопѫтни* (многократни), което тълкуванье ще остане вече за въ классоветѣ. Тукъ трѣба тъй сѫщо да забѣлѣжимъ, че устнитѣ и писменни упражнения, вмѣстени въ

Digitized by Google

тѣзи членове, да не дотѣгватъ на учителя, защото ползата отъ тѣхъ ще се разбере въ пòлесното усвояванье и самия правописъ на глаголитѣ. Както се види изъ чл. 93—95, за основа въ промѣната на бълг. глаголи въ нашия учебникъ е приетo *свършеното* врѣме, — което и естественно дохожда прѣди сегашното, — по която причина се захванѫ и съ него запознаванъето съ глагола още отъ примѣритѣ въ чл. 81. Дѣйствителното и страдателното състояние на глаголитѣ, както и значението имъ като срѣдни и възвратни (прѣдвиденитѣ въ програмата «залози: *дѣйствителенъ, срѣденъ* и *страдателенъ*) като се разбиратъ и пòлесно запомнятъ въ свързка съ синтаксиса, въ нашия учебникъ сѫ прѣнесени въ чл. 9—12, въ повторителния прѣгледъ на синтаксиса (Отд. Втор. II), и то да се изучватъ въ IV отд., слѣдъ като се запознаѫтъ ученицитѣ съ падежитѣ. Въ награда срѣщу това отстѫпванье отъ програмата ний мислимъ, че е достатъчно расподѣляньето глаголитѣ на образци, което ще изисква и доста врѣме за да се запознаѫтъ ученицитѣ съ него; ала ако учительтъ види, че все пакъ му остава врѣме, може да запознае и съ тѣзи членове ученицитѣ, разумѣва се, кога повтарятъ синтактическитѣ си познания, както ще се каже пòдолу.

Като изостави за IV отд. главитѣ VIII и IX, за допълнение етимологическитѣ познания на дѣцата въ III отд., на учителя остава да ги запознае съ *непромѣнливитѣ* думи, («неизмѣняемитѣ части на рѣчта») като ги нарѣче за отличие отъ *промѣнливитѣ*, които до сега изучихѫ ученицитѣ, *думици: прѣдлогъ, съюзъ* и *междумѣтие*. Споредъ програмата за III отд. отъ ученицитѣ се иска само да *разпознаватъ* тѣзи думици. За распознаванье *прѣдлога* отъ другитѣ думи ще послужѫтъ на учителя примѣритѣ въ гл. X чл. 171 и като промѣни въ правилото *винителния падежъ* съ *допълнението*, съ което вече практически сѫ се запознали ученицитѣ въ упражненията по статийкитѣ (1—5) отъ Отд. Пър. I, ще имъ каже, че допълнението отговаря не само на питание: *кого?* и *какво?* ами още на питания *съ кого?* и т. н., а пъкъ думицитѣ: *съ, въ, на* и т. н. се зовѫтъ *прѣдлози*. Това распознаванье само на прѣдлозитѣ безъ да учѫтъ опрѣдѣлението имъ (което, споредъ програмата се прѣдписва за IV отд.), ще трѣба да се подкрѣпи съ изучванье наустъ народната пѣсня (чл. 173), въ която, освѣнъ първия стихъ, всичкитѣ други 9 стиха захващатъ съ по единъ прѣдлогъ, а въ 10-ия стихъ се срѣщатъ и два прѣдлога, като прѣдварително сѫ направили

Digitized by Google

разборъ на всичкитѣ промѣнливи думи и непромѣнливи прѣдлози въ нея. Писменната задавка въ чл. 174, ще ги научи и сами да употрѣбяватъ прѣдлозитѣ. Другитѣ членове въ тази X гл., както и цѣлата XI гл., оставатъ за IV отдѣление. Упражнения за распознаванье нарѣчието ще се правятъ по чл. 183 (гл. XII) сѫщо тъй практически, както съ прѣдлога. Учителтъ ще разясни на ученицитѣ, че *нарѣчието бива прибавка* [1]) въ изрѣчението съ една дума и отговаря на питания: *кѫдѣ* и *дѣ? кога?* и *какъ?*, а слѣдъ това ще се захване разборътъ на стиховетѣ, вмѣстени въ този членъ; 184 чл. само ще се прочете (безъ крайния дѣлъ за степенитѣ) отъ самитѣ ученици. Другитѣ членове отъ тази глава оставатъ за IV отд. По гл. XIII, чл. 187 и по гл. XIV, чл. 188 практически ще се упражняватъ да распознаватъ *сѫзъ* и *междумѣтие*. Запознаваньето съ *коренъ*, «*прѣдставка* и *окончание*» (крайни букви), *първообразни, производни, прости* и *сложни* думи трѣба да става по чл. 187—195, както и по чл. 202 (отъ гл. XV). Съ това запознаванье въ нашия учебникъ е свързанъ и правописа на коренитѣ съ *ѣ* (въ споменѫтитѣ членове) които неволно възбуждатъ любопитството на ученицитѣ. Останѫлитѣ членове отъ тази глава, оставатъ за IV отдѣление. Отъ гл. XVI (чл. 203) ще се повтори само списъка на промѣнливитѣ и непромѣнливитѣ думи, съ които вече сѫ се запознали ученицитѣ, безъ правилото, а само съ практическото обяснение отъ учителя.

Втората половина II) отъ Втор. отдѣлъ съдържа начала отъ *синтаксиса* и е нагодена за прѣгледъ всичкитѣ членове на изрѣчението и случаитѣ за тѣхното исказванье. Отъ упражненията по статийкитѣ (1—5, стр. 1—2), както и по примѣритѣ въ гл. V (чл. 75), трѣба да сѫ запознати вече ученицитѣ отъ III отд. практически съ прѣдписанитѣ отъ програмата понятия по синтаксиса, или понѣ съ пѡвечето отъ тѣхъ. Сега ще стане едно повторение по чл. 1—4, 6, 8, 13—15, 16—21, въ които се расправя за всичкия материялъ отъ синтаксиса, прѣдписанъ да се вземе въ III отд. А по членове 9, 11—12 ще се запознаѫтъ ученицитѣ съ «залозитѣ.» Въ всичкитѣ тѣзи членове учителтъ ще изоставя и ще отбѣгва да споменува нѣщо за падежитѣ, тъй: въ чл. 1 ще изостави думитѣ *имен. пад.*, въ чл. 6 ще изостави питаньето

1) Да имъ напомни, че прибавката *далеко* въ 3-те изрѣчение 2-ра стат. (стр. 1) е нарѣчие; сѫщо тъй: *ясно, послѣ* въ 3-та ст.

Digitized by Google

устн. зад., дѣто се споменува за *падежъ*, въ чл. 8 за допълнението — вмѣсто *падежъ* ще расправи, че то отговаря само на питания: *кого, какво, кому? на кого? на какво* и т. н., въ чл. 9 и 11 ще изоставя само думата *винит. пад.*, въ чл. 13—15 ще изоставя само расподѣлението на прибавкитѣ, т. е. *за мѣсто, врѣме* и т. н. Въ другитѣ, по̀горѣ вече споменѫти, членове и нѣма какво да изоставя. Останѫлитѣ членове сѫ за IV отд. Слѣдъ повтаряньето синтактическитѣ познания, трѣба да се продължи четеньето и разборътъ на статийкитѣ: 1 — 8 (стр. 2 — 3), като се расправа пакъ практически за употрѣбението на *точка* и *запетая*. А заедно съ това упражнение трѣба да става и писменното излаганье по плановетѣ (задавкитѣ), вмѣстени найнакрая (стр. 120).

До тука въ свързка съ расправата изобщо за кроежа на нашия учебникъ се даде и едно опѫтванье за прѣподаваньето по него въ III отдѣл. Въ допълнение ще кажемъ тука, че ако прѣподаваньето въ това отдѣление е ставало редовно по устнитѣ и писм. задавки, всичко, прѣписано въ програмата по *грам. упр.* като се изучи—и то непапагалски, ами съзнателно—ще се постигнѫтъ въ сѫщето врѣме и другитѣ двѣ нѣща, тъй сѫщо прѣдписани отъ програмата по бъл. сзикъ: *писание* и *диктовка*. И дори ако несвари учительтъ да прѣмине всичкия материялъ по нашия учебникъ, пакъ ще има много по̀голѣма полза отъ досегашното сухо прѣподаванье грам. въ III отдѣление; а колкото не може прѣминѫ (особенно повтаряньето на синтак. познания и «залозитѣ») въ III отд., ще остане за IV отд. Особито по синтаксиса въ III отд., споредъ насъ, по̀добрѣ било дори, ако се задоволи учительтъ съ практическото распознаванье и намиранье синтакт. термини въ разбора по статийкитѣ.

Ако учительтъ е прѣподавалъ по нашия учебникъ въ III отд.. ще му бѫде много лесно съ едно късо повтарянье устно и писменно материяла, взетъ въ III отд., да слѣдва по̀нататъкъ всичко изоставено за IV отд. Ала все пакъ и за учителя, който е прѣподавалъ вече по него въ III отд., и за оногози, който първи пѫть ще го введе въ IV отд., ний ще дадемъ тука едно късо упѫтванье, найповече защото въ послѣднето отдѣление тази «Начал. практическа грам.» ще се прѣподава въ свързка съ нашата «Читанка за IV отдѣл.»

Грамматиката въ IV отдѣление трѣба да се захване найнапрѣдъ съ разбора на първитѣ 5 статийки (1—2 стр.), при което—пакъ съ питания—ще повторѫтъ ученицитѣ изучени-

Digitized by Google

тѣ въ III отд. синтактически термини и ще се запознаятъ съ раздѣление прибавкитѣ (обстоятелственнитѣ думи) въ изрѣчението: *за мѣсто, за врѣме, за начинъ, за причина* и *за намѣрение.* За тази цѣль ще послужатъ за учителя думитѣ: *на небето, далеко, по пѫтя, на земята, до града, въ стая, по стълба, около масата, на постелки* (приб. за мѣсто); *послѣ, бързо, всѣка минута, надвечеръ, бързе, тосъ часъ* (за врѣме); *на ивица, ясно, малко по малко, какъ-да-е, на драго сърдце, сладко* (за начинъ); *отъ дъжда, отъ уморяванье* (за причина); *за яденье* (за намѣрение). По сѫщия начинъ ще се продължава разбора отъ 1—15 стат. (стр. 2—5), дѣто между другото ще се обясняватъ и прѣпинателнитѣ бѣлѣзи, свързванъето изрѣченията и дѣловетѣ на изрѣченията съ съюзи, разнитѣ видове изрѣчения, които се срѣщатъ, главни, прибавени и вносни изрѣчения, дѣто се срѣщнятъ, приложението (наприм. въ стат. 12: *голо мѣсто, незаградено* и т. н.), грамматическата връска, скратение на приставенитѣ изрѣчения (напр. *показващиѫ* въ ст. 15), вмѣтнятитѣ думи и изрѣчения, — съ една дума всичко прѣдписано въ програмата. А кога стават тѣзи устни упражнения, заедно съ четенъето статиитѣ на «Читанката за IV отд.», ще се правятъ и писменни упражнения, отъ които въ свързка съ синтаксиса ще бѫдатъ *писменнитѣ работи* (въ читанката стат. 1, 7, 13, 15, 26, 27 и т. н.), а пъкъ за писменни упражнения изобщо — писменното изглаганье и расказванье (напр. въ ст. 1, 3, 7, 15, 23, 26, 27, и т. н.). Като прилѣгне на учителя между това, може и да зададе нѣкоя къса прозаич. статийка отъ читанката и за прѣписванье подъ диктовка (напр. 10, 12, 18, 20, 26 и т. н.). По този начинъ и четиртѣ упражнения: въ *четмо* (статийкитѣ отъ читанката), въ *грамматика* (разбора по статийкитѣ и ученье грам.), *писменнитѣ упражнения* и *диктовка* (по читанката), прѣдписани отъ програмата за IV отдѣление, ще вървятъ заедно.

Слѣдъ практическото запознаванье съ всичкитѣ нови нѣща отъ синтаксиса по разбора на горѣказанитѣ статийки, съ което не трѣба да се бърза, за да нонапрѣднятъ и окрѣпнятъ ученицитѣ въ свободното, вразумително и изразително четмо, расказванье съ свои думи прочетеното и въ писменнитѣ излагания и расказвания споредъ плановетѣ въ читанката,—понѣ въ нѣколко урока ще трѣба да се повторятъ правилата съ упражнения, до колко сѫ ги запомнили ученицитѣ, въ гл. I

Digitized by Google

и II (Отд. Втор. I), т. е. сѫщ. и прил. име, като въ сѫщето врѣме се изучва и изоставеното въ III отд. Слѣдъ това се изучва цѣлата глава III; гл. IV, V, VI и VII, кое се повтарятъ на късо, кое се изучватъ изоставенитѣ въ тѣхъ нѣща. Особито въ VII гл. (85 — 88) се изучватъ двата начина: опрѣдѣленъ и заповѣденъ («изявително и повелително наклонение»), разлика между *тѣ* и *те* въ глаголитѣ, *внимателно* се повтарѧтъ образцитѣ на глаголитѣ заедно съ врѣмената, изучватъ се неправилнитѣ глоголи въ проститѣ врѣмена, второто бѫдѫще врѣме и се прави разборъ върху статийкитѣ въ чл. 125 и 126, за да се види до колко сѫ запомнили ученицитѣ врѣмената и начинитѣ. Слѣдъ това ще се захване (гл. VIII) *глаголното прилагателно* («причастие») на *лъ*, отъ което ставатъ 5-тѣ сложни врѣмена и условния начинъ. Гл. IX съдържа промѣната на сѫщ. имена по падежъ и е пълна съ примѣри и диктовка за практическо запознаванье съ падежитѣ и за разборъ. Отъ Прѣдлозитѣ (гл. X) се захваща запознаваньето съ непромѣнливитѣ думи. По-късо и по-ясно опрѣдѣление, освѣнъ въ свързка съ винит. падежъ, на питания: *на кого? на какво?* и т. н. за прѣдлозитѣ нѣма; за това тѣ сѫ турени изведнажъ слѣдъ промѣната на сѫщ. им. по падежъ. Съ прѣдлога се изяснява и дател. падежъ (съ на), станѫлъ отъ вин. (чл. 172). Въ членове 175 — 177 се говори и за събираньето на прѣдлозитѣ съ глаголитѣ и имената («приставка»), прѣдписано отъ програмата. Въ промѣната на личнитѣ мѣстоимена по падежъ (гл. XI) като се отдѣлѧтъ *по-голѣми* и *по-малки образи* (*мене* и *ме* и т. н.), както и трѣба да се дѣлѧтъ, споменува се за употрѣбението на прѣдлозитѣ съ по-голѣмитѣ образи и за дателния падежъ отъ по-малкитѣ, който се употрѣбява вмѣсто стопанственнитѣ мѣстоимена. Гл. XII съдържа *нарѣчието*, гл. XIII *съѫза*, гл. XII междумѣтието. Въ гл. XV, слѣдъ като се повторѧтъ коренитѣ, правописа на *ѣ*, трѣба да се изучи въ свързка съ образуванието на думитѣ и правописа на *ѫ*, който се прѣдписва отъ програмата; колкото за *ъ* и *ь* въ края на думитѣ, съ тѣхното употрѣбение се запознаватъ ученицитѣ въ упражненията въ гл. I и II. Гл. XVI трѣба да служи за едно повтарянье на всичкитѣ промѣнливи и непромѣнливи думи. Въ цѣлата втора половина отъ този отдѣлъ (кратъкъ синтаксисъ) се повтарятъ и пооснователно изучватъ (въ свързка съ падежитѣ) всичкитѣ синтактически познания, прѣдписани отъ програмата за IV отдѣление. На края въ чл. 36 — 38 има

Digitized by Google

вмѣстени статийки за упражнения въ употрѣбение прѣпинателнитѣ бѣлѣзи и за разборъ, каквото да се види, до колко сж усвоили ученицитѣ грамматиката.

Слѣдъ изучваньето особито на сложното изрѣчение стават вече по-възможни опититѣ въ малко-много по-самостоятелни писменни излагания (неголѣми *съчинения*), като описания и сравнения на по-познати животни, [1]) растения и други нѣща по зададени питания и планове, както и упражнения въ писанье писма [2]) съ практическо съдържание, — упражнения, прѣдписани отъ программата (*писменни упражнения*), за които нашата «читанка за IV отд.» дава на учителя изобиленъ материялъ и упжтване чрѣзъ многобройнитѣ *планове* за какъ да стават тѣзи упражнения. Между това и разборътъ на статийкитѣ (18—19) въ Първ. Отд. I трѣба да се довърши.

Ако прѣсмѣтне учительтъ въ IV отдѣл., че не може свари да прѣмине всичкия материялъ — съ приповтаряньето и съ писменнитѣ задавки — може да изостави за I кл. тѣзи членове, които и не сж строго прѣдписани въ программата за IV отд: (Въ Отд. Втор. I) **32 — 35, 51, 201** и (въ Отд. Втор. II) запознаваньето съ грамматическата връска на изрѣченията (**чл. 25**) да стане съвсѣмъ практически, само въ разбора. Тъй сжщо може да изостави и нѣкои писменни задавки, ако се е увѣрилъ, че ученицитѣ вече сж добрѣ запознати съ практическото прилаганье на правилото.

И тъй отъ всичко горѣказано за кроежа на нашата «Начална практическа грамматика» и за употрѣбението ѝ като учебникъ въ III и IV отд. на първоначалнитѣ уч., мислимъ, всѣки ще се е увѣрилъ, че тя и отъ дидактическа страна въ много нѣща се различава отъ всичкитѣ досегашни подобни грамматики, и особито се отличава по малкото си правила, а многото писменни задавки, — тъй необходими за по-основателно изучванье майчиния и бащиния ни езикъ, още отъ първон. училища. На свършъкъ ний ще помолимъ, въ интереса на полезното прѣподаванье изобщо, Г-да учителитѣ отъ

---

1) Напр. *Овцата* и *Кравата* (Чит. IV отд. Ст. **53** и **96**), *врабчето* и *славейчето* (ст. **57** и **59**), *гълъбътъ* и *сокольтъ* (ст. **63** и **66**), *липата* и *крушата* (ст. **70** и **72**), *пролѣть* и *есень* (ст. **114**) и т. н.

2) Съобщаванье на приятель за *бждни вечеръ* въ село (ст. **47**), въ скратенъ видъ, *зора въ село* (ст. **92**), *осойница* (ст. **104**), *лѣтна расходка* (ст. **112**), *гроздоберъ* (ст. **116**) и т. н.

Digitized by Google

III и IV отд., които би ѫ дали въ рѫцѣтѣ на ученицитѣ си, — *прѣдварително тѣ сами добрѣ да се запознаятъ съ нея*, прѣди да захванѫтъ да прѣподаватъ по нея, и, като иматъ за рѫководство всичко казано за нея въ този прѣдговоръ, *прѣдварително да си направятъ единъ конспектъ за постепенното по нея прѣподаване.*

Ний ще бѫдемъ много благодарни, както на безпристрастната критика, тъй и на Г-да учителитѣ за всичкитѣ бѣлѣжки, които бихѫ ни направили върху недостатъцитѣ на нашата грамматика, било отъ научна, било отъ дидактическа страна, и се обѣщаваме да ги имаме прѣдъ очи въ прѣработванъето ѝ. Съвършенство въ подобни опити у насъ, особито отъ научна страна, — при лишението ни отъ една *научна грамматика*, която да обема всичкитѣ закони на езика, избродени и издебени отъ самия живъ езикъ и истълкувани сравнително, — всѣки, който разбира, не ще изисква отъ нашия учебникъ: добра воля за съвършенство ще забѣлѣжи. Ний ще сме честити, ако ни се припознае само добрата воля да тикнемъ малко на напрѣдъ, отъ колкото сѫ правили досегашнитѣ грамматици ученьето сѫщитѣ закони на езика въ първоначалнитѣ ни училища.

Стара Загора. **А. Т. И.**

8 Септемврий 1887.

Digitized by Google

Поправки на печатни погрѣшки.

Бѣлѣжка. Въ учебника сѫ се промъкнѫли нѣкои печетни погрѣшки, пóглавнитѣ отъ които, — особито тѣзи, които прѣчѫтъ на смисъла, — ще се поправѫтъ тука. Молѫтъ се учителитѣ, прѣди да се заловѫтъ съ прѣподаванѣто, да ги поправѫтъ въ книжкитѣ на ученицитѣ.

Стран. :	редъ :	вмѣсто :	чети :
3	3	тиха	тихо
6	33	пѣсни	пѣсни
8	4	Слѣдъ думитѣ : *нѣколко съгласки,* — да се тури : *освѣнъ й,*	
12	2	дара	дарба
13	3	Вмѣсто : *всѣка дума показва нѣщо,* да се поправи : *всѣка дума показва какво-годѣ нѣщо.*	
15	28	въ реда	по реда
40	25	първи отдѣлъ II	Втор. отд. I
42	24	питания	питание
45	6	рала на нива	рала на нива,
„	9	мотики на лозье	мотики на лозье,
52	25	*правѣ*	правѣхъ
57	20—25	съх-н-ѫ	съх-нѫ
		съх-н-е-шъ	съх-не-шъ
		съх-н-е	съх-не
		съх-н-е-мъ	съх-не-мъ
		съх-н-е-те	съх-не-те
		съх-н-ѫтъ	съх-нѫтъ
64	18	115	116
„	30—35	съх-н-ѣ-хъ	съх-нѣ-хъ
		съх-н-ѣ-ше	съх-нѣ-ше
		съх-н-ѣ-ше	съх-нѣ-ше
		съх-н-ѣ-х-ме	съх-нѣ-х-ме
		съх-н-ѣ-х-те	съх-нѣ-х-те
		съх-н-ѣ-х-ѫ	съх-нѣ-х-ѫ
69	29	тѣт-а-хъ	мѣт-а-хъ

Digitized by Google

Digitized by Google

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Предговоръ и упживанье за какъ да се прѣподава по учебника . . V

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ.

I.

Прозаически статийки за запознаванье съ състава на изрѣченисто и за синтактически разборъ.

За прѣдварителнитѣ упражнения (1—5) . . 1
1. Умъ 2
2. Мѣсеца . . . . . —
3. Нощь . . . . . —
4. Утро . . . . . —
5. Селска нощь 3
6. Ябълка . . . . . —
7. Есень. . . . . —
8. Пролѣть . . . . . —
9. Заекъ. . . . . —
10. Мишка . . . . . —
11. Водата 4
12. Гробища . . . . . —
13. Дъждовна нощь. . . . . —
14. Прѣнощуванье подъ чадъра . . . . . —
15. Разсъмванье. 5
16. Лѣтна горещина . . . . . —
17. Завръщанье въ родно мѣсто. . . . . —
18. Дохожданье на прѣлѣтнитѣ птици 6
19. Български народни пѣсни . . . . . —

II.

Запознаванье съ гласовния съставъ на думитѣ и упражнение въ писанье.

А) Сричка. Гласове и букви . 7
Б) Ударения 9
В) Устни упражнения за разборъ на сричката;
Любица 10
Сиракъ Начо 11

Digitized by Google

Стр.
Коледна пѣсня 11
Рѣпа 12
Нѣщо (прѣдмѣтъ) 13

Г) Писменни упражнения:

ИМЕНА НА НѢЩА.

I. Двоесрични . . . . . —
II. Едносрични 15
III. Двоесрични съ ь въ срѣдата. 17
IV. Двоесрични съ й на края . . . . . —
V. Думи разнообразни . . . . . —
Утрина. 21

ВТОРИ ОТДѢЛЪ.

I.

Запознаванье съ разнитѣ видове думи и съ тѣхнитѣ промѣни. (Етимология).

I. Сѫществително име. Неговитѣ числа и родове (1-3) 23
Мѫжски родъ (4—19). 24
Женски родъ (20—26) 27
Срѣденъ родъ (27—31) 28
Неправилности въ множ. число (32—33) . . . 29
Сѫществ. сборни. 30
Сѫществ. въ едно число 31
II. Прилагателно име. . . . . . —
Прилагателни, безъ които не могѫтъ сѫществителнитѣ (51). 36
Имена сѫществ. собствени (52). . . . . —
Прилагателни съ и на края 37
III. Мѣстоимена
Стоянъ, Любица, малко момче. 39
Лични мѣстоимена 40
Възвратно . . . . . —
Запитни 41
Стопанственни . . . . . —
За посочванье 42
IV. Числителни имена.
прости и редовни . . . . . —
V. Степени за примѣрванье въ прилаг. имена. 45
VI. Членъ 47
VII. Глаголъ 49
Сегашно, минѫло, бѫдѫще врѣме . . . . . —

Digitized by Google

Стр.

Опрѣдѣленъ начинъ 50
Заповѣденъ начинъ . . . . . —
Свършено врѣме 51
Несвършено врѣме 52
Промѣна на свършено врѣме . . . . . —
Промѣна на сегашно врѣме 57
Неправилни глаголи. 61
Промѣна на бѫдѫще врѣме . . . . . —
Второ бѫдѫще врѣме 62
Промѣна на несвършено врѣме 64
Статии за разборъ на глаголнитѣ форми:
Лѣтенъ дъждъ 68
Мишка. 69
По пролѣть . . . . . —
VIII. Глаголно прилагателно, врѣмената, които ставатъ отъ него 70
Спомагателенъ глаголъ 72
Промѣна на 1-во и 2-ро сложно минѫло врѣме . 73
Промѣна на 3-те сложно минѫло врѣме . . . 75
Промѣна на 4-то и 5-то сложно минѫло врѣме . 76
Условенъ начинъ 77
Промѣна на условенъ начинъ. 78
IX. Промѣна на сѫществ. имена по падежъ . 80
X. Прѣдлози. 87
XI. Промѣна на мѣстоимената по падежъ . . 90
XII. Нарѣчие 92
XIII. Съѭзъ 94
XIV. Междумѣтие 95
XV. Корени и производство на думитѣ . . . —
XVI. Промѣнливи и непромѣнливи думи 101

II.

Синтаксисъ.

Що е изрѣчение. Подлогъ и прилогъ (1—3) . . 102
Изрѣчения безлично и слѣто (4) 103
Обращанье (5) . . . . . —
Опрѣдѣление (6) 104
Приложение (7) . . . . . —
Допълнение (8) 105
Дѣйствително и страдателно състояние на глаголитѣ (9—10) . . . . . —
Срѣдни и възвратни глаголи (11—12) . . . 106

Digitized by Google

Стр.
Прибавки за мѣсто, врѣме и начинъ (13) . . 107
Прибавки за причина и намѣрение (14—15) . 109
Изрѣчения късо и распространено, пълно и непълно (16—18) . . . . . —
Изрѣчения утвърдено и отрѣчено, запитно и отвѣтно, въскликно и заповѣдно (19—21) . . 111
Сложно изрѣчение (22—23) 112
Главно и прибавено (24—25) 113
Съставно и раздѣлно (28) 115
Съкратяванье прибавенитѣ изрѣчения (29—30) . 116
Вмѣтнѫто (31) . . . . . —
Чужди думи (32) . . . . . —
Скратени думи (33) 117
Статийки за разборъ и прѣписванье:
Слонътъ . . . . . —
Лъвъ и мишка 118
Лъвътъ 119
Задавки за писменно излаганье 120

Digitized by Google

НАЧАЛНА
ПРАКТИЧЕСКА ГРАММАТИКА
съ
ПИСМЕННИ ЗАДАВКИ.

Първи Отдѣлъ.

I.

Статийки за запознаванье съ отношението на думитѣ въ изрѣчението, за практически прѣгледъ на изрѣчението и неговитѣ дѣлове (прѣди изучванье правилата на синтаксиса) и изобщо за синтаксически разборъ (слѣдъ изучванье правилата).

1.

Облакъ се показа.

Голѣмъ облакъ се показа.

Голѣмъ облакъ се показа на небето.

Голѣмъ облакъ се показа на синето небе.

2.

Краятъ на облака се прострѣ.

Источниятъ край на облака се прострѣ по небето.

Источниятъ край на черния облакъ далеко се прострѣ по небето.

Источниятъ край на черния облакъ далеко се прострѣ по небето на ивица.

Источниятъ край на черния облакъ далеко се прострѣ по синето небе на тѣсна ивица.

3.

Завалѣ дъждъ. Свѣтнж свѣткавица. Загърмѣ гръмотевица.

Digitized by Google

Завалѣ дребенъ дъждъ. Ясно свѣтнѫ синята свѣткавица. Послѣ загърмѣ страшна гръмотевица въ небесата.

4.

Дъждътъ се усили. Потекохѫ вади. Тревата полѣгнѫ. Каруцаринътъ облѣче клашника. Коньетѣ се плъзгахѫ по пѫтя.

Дъждътъ малко по-малко се усили. По пѫтя потекохѫ вади. Отъ дъжда тревата полѣгнѫ на земята. Каруцаринътъ бързо облѣче своя клашникъ отъ дебела аба. Нековантѣ конье всѣка минута се плъзгахѫ по раскаления пѫть.

5.

Ний пристигнѫхме.

Надвечерь ний пристигнѫхме до града.

Какъ-да-е надвечерь ний пристигнѫхме до близния градъ.

Ний влѣзохме.

Ний влѣзохме въ топлата стая.

Ний бърже влѣзохме по стръмната стълба въ топлата стая на гостинницата.

На драго сърдце насѣдахме около масата. Приготвихме се за яденье.

Сладко ядохме топлото ястье.

Слѣдъ вечерята отъ умореванье точасъ заспахме на мекитѣ постелки.

1. Умъ.

Умъ царува, умъ робува, умъ патки пасе.

2. Мѣсеци.

Сѣчко сѣче, Марта дере, Априлъ кожи продава.

3. Нощь.

Слънцето зайде. Вѣтърътъ разгони облацитѣ. Пълниятъ мѣсецъ изгрѣ.

4. Утро.

На утрото мѣсецътъ залѣзе. Зората се сипнѫ на истокъ. Птичкитѣ сладко запѣхѫ весели пѣсни.

Digitized by Google

5. Селска нощь.

Мѣсецътъ свѣтѣше; селската нощь бѣше тиха; нарѣдко завѣваше вѣтрецъ, и тиха шумолѣше близната дѫбрава.

6. Ябълка.

Расла ябълка. Тя била присадена.

Настанѫла суха зима, и студътъ силно измразилъ ябълката. Стопанътъ на пролѣтта ѫ подрѣзалъ по̀ниско. Излѣзли диви младочки.

7. Есень.

Бѣше есень. Пепелени облаци покривахѫ небето; хладенъ вѣтъръ завѣваше отъ поженѫтитѣ ниви и разнасяше червенитѣ и желтитѣ листа отъ срѣщнитѣ дървета.

8. Пролѣть.

Снѣгътъ се стопи. Покара тревица. Вода испълни долищата и рѣкичкитѣ. Тѣ прѣлѣхѫ брѣговетѣ си и залѣхѫ ливадитѣ и нивята. Буйно текнѫхѫ порои. Мостоветѣ на всѫдѣ се занесохѫ; пѫтищата до сушь се развалихѫ. Много села истеглихѫ отъ пороитѣ, много сгради се завлѣкохѫ. Дълго врѣме ще се помни тази пролѣть.

9. Заекъ.

Взехъ пушката и отидохъ въ гората. Виждамъ: близу до мене, въ тревата, лѣжи заекъ. Вдигнѫхъ пушката: заекътъ не се мръднѫ. Това ме зачуди: азъ отидохъ по̀ близу: той пакъ се не мърда. Наближавамъ до него и виждамъ: заекътъ мъртъвъ.

10. Мишка.

Една мишка се проврѣла прѣзъ една малка дупка въ единъ сѫндъкъ, а въ сѫндъка имало бългуръ. Мишката се наяла до ситость, а не можала да излѣзе: ситата мишка станѫла два пѫти по̀дебела. Домакинката дошла за бългуръ, отворила сѫндъка, уловила мишката и дала ѫ на котката.

Digitized by Google

11. Водата.

Отъ изворитѣ, блатата и вадитѣ водата тече въ малкитѣ рѣки; отъ малкитѣ рѣки — въ голѣмитѣ, а отъ голѣмитѣ рѣки тече въ моретата. Отъ всички страни текѫтъ въ моретата рѣки още отъ създание на свѣта. Кѫдѣ се дѣва водата отъ морето? Защо се не прѣпълнюва то и не се оттича по сухата земя?

Изъ морето водата се издига на мъгла; мъглата се издига на горѣ, и отъ неѭ ставатъ облаци. Вѣтърътъ разгонва облацитѣ и ги разнася по всичкитѣ страни надъ земята. Изъ облацитѣ водата пада на сухата земя; отъ сухата земя се стича въ блатата и вадитѣ; отъ вадитѣ тече въ рѣкитѣ, изъ рѣкитѣ — въ морето. Изъ морето водата се издига пакъ въ облацитѣ и като дъждъ пада на земята.

12. Гробища.

Дойдохме до гробищата, голо мѣсто, съ нищо незаградено, посѣяно съ дървени кръстове, незасѣнено нито съ едно дръвце. Нийдѣ по образованитѣ страни нѣма такива запустѣли гробища.

13. Дъждовна нощь.

Дъждътъ се не спираше. Водата на вадички течеше по шинеля ми, напитъ съ дъждъ. Най-послѣ студенъ вѣтъръ взе да ме пронизва, и за скоро врѣме дъждътъ до сушь ме измокри. Нощта бѣше тъмна; солдатинътъ ѣздѣше напрѣдъ, показващиць пѫтя. Взехме да се катеримъ по планината.

14. Прѣнощуванье подъ чадъра.

Слѣдъ малко дъждътъ прѣстанѫ, и облацитѣ се разнесохѫ. До селото оставахѫ още два часа. Вѣтърътъ, вѣещицъ свободно, бѣше тъй силенъ, щото за четвърть часъ ме изсуши съвсѣмъ. Азъ не мислѣхъ че ще избѣгнѫ трѣската. Най-послѣ около срѣдъ нощь стигнѫхъ въ селето.

Digitized by Google

Запрѣхме се до чадъра, дѣто побързахъ да влѣзѫ. Тукъ намѣрихъ дванадесеть солдати, които спѣхѫ единъ до други. Сторихѫ и менѣ мѣсто: азъ се прострѣхъ на шинеля си, безъ да се осѣщамъ отъ умореванье. Азъ заспахъ като закланъ.

15. Разсъмванье.

Солдатитѣ ме разбудихѫ въ зори. Най-напрѣдъ помислихъ, да ли нѣмамъ трѣска; ала осѣтихъ, че, слава Богу, бѣхъ здравъ; нѣмаше никаква диря не само отъ болесть, — ами и отъ умореванье.

Азъ излѣзохъ изъ чадъра на прѣсния въздухъ. Слънцето изгрѣваше. На ясното небе се бѣлѣяхѫ снѣжни планински върхове. «Коя е тая планина?» попитахъ, протѣгащиць се, и чухъ въ отговоръ: «То е Рила планина.»

16. Лѣтна горещина.

Юлската горещина бѣше голѣма. Слънцето силно печеше. Въздухътъ бѣше напълненъ съ задушливъ прахъ. Чернитѣ врани, зинѫли, жално погледвахѫ къмъ хората, като че се молѣхѫ за помощь. Само къситѣ врабчета още по-силно отъ напрѣдъ чуруликахѫ и се борѣхѫ по плетищата, задружно хвъркахѫ отъ прашния пѫть и на сиви облаци се вияхѫ надъ нивитѣ.

17. Завръщанье въ родно мѣсто.

Нетърпѣнието да видѫ пакъ мѣстата, дѣто си бѣхъ прѣкаралъ най-хубавитѣ години, тъй силно ме бѣше захванѫло, щото азъ ни една минута не давахъ мира на каруцарина. Най-послѣ азъ съзрѣхъ познатата менѣ дѫбрава и слѣдъ десеть минути влѣзохъ въ бащиния си дворъ. Сърдцето ми силно тупкаше; азъ гледахъ на около си съ необикновенно развълнуванье.

Шесть години не бѣхъ видѣлъ азъ родното си мѣсто. Фиданкитѣ, които бѣхѫ посадени, до като бѣхъ още тука, порасли и станѫли високи дървета. Освѣнъ това други

Digitized by Google

нови овощни дървета се завъдили и азъ ги заварихъ натегнѫли отъ плодъ. Нѣколко петровски ябълки бѣхѫ подпрѣни, за да се не поломѭтъ.

Никой не извѣсти на домашнитѣ ми за моето пристиганье, ала тѣ ме чухѫ и въ една минута излѣзохѫ на срѣща ми. Най-напрѣдъ ме посрѣщнѫ старата ми майка. Дълбоко отъ сърдце бѣхъ азъ развълнуванъ, и радостно се цѣлувахъ съ всички.

Тъй се намѣрихъ въ смиренната си бащина кѫща и заспахъ въ сѫщата стая, дѣто прѣди двадесеть години бѣхъ роденъ.

18. Дохожданье на прѣлѣтнитѣ птици.

Деньетѣ станѫхѫ по-дълги. Слънцето захванѫ да грѣе пò-силно, и по пладнѣ дори прѣжаря. Снѣгътъ се стопи: почернѣхѫ пѫтищата и нивитѣ. Води затекохѫ по улицитѣ.

Прѣлѣтнитѣ птици взехѫ да се явяватъ. Щъркътъ, чучулигата, лястовичката дойдохѫ и ни поздравихѫ съ пролѣтта. Кукувицата закука своето: «куку! куку!» Славеятъ запѣ своитѣ весели и сладки пѣсни.

19. Български народни пѣсни.

Колко народни пѣсни се пѣѭтъ по България!

Въ всичкитѣ български страни се пѣѭтъ разни народни пѣсни. Около Дунавъ и Стара-Планина, Марица и Родопитѣ, Искъръ и Витошъ, Вардаръ и Перинъ планина, изворътъ на народнитѣ пѣсни не прѣсъхва. Кога се пасѫтъ овцетѣ, кога се жене храната, кога се бѣлѭтъ платна, по празници, по сборове, по хора, по сѣдѣнки, по свадби, винаги се пѣѭтъ народни пѣсни. Тѣзи пѣсни биватъ овчарски, жетварски, коледни, лазарски, юнашки, свещенни, свадбарски, смѣшни и т. н. Съ народни пѣсни се приспива, до като е още дѣте пеленаче, съ пѣсни се бави, съ пѣсни се годи и жени българинътъ.

Digitized by Google

II.

Запознаванье съ гласовния съставъ на думитѣ и упражнение въ писанье.

А) Сричка (слогъ). — Гласове (звукове) и букви.

1.

Азъ учѫ уроци.

Устна задавка. На колко пѫти се изрича тука всѣка дума?

На колкото пѫти се изрича една дума, толкова **срички** има.

Думитѣ биватъ **едносрични** (азъ), **двоесрични** (у-чѫ) и **многосрични** (у-ро-ци).

2.

А три спрѫ ей мой сплуй.

Въ всѣка сричка има единъ **самогласенъ гласъ** или **самогласка**, тя свободна се изговаря.

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ тѣзи едносрични думи самогласкитѣ:

а о е и у ѫ.

3.

При самогласкитѣ стоѫтъ въ сричкитѣ и **съгласни гласове** или **съгласки.** Съгласка е и **й.**

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ сѫщитѣ думи съгласкитѣ. и тѣхното мѣсто при самогласкитѣ.

4.

Тя плю миѫ.

Буквитѣ **я, ю** и **ѭ** сѫ съставени отъ два гласа **йа, йу** и **йѫ,** отъ съгласката **й** и самогласка **а, у** и **ѫ.**

Digitized by Google

5.

Волъ	кѫтъ	растъ
Соль	пѫть	честь

Ако думата свършва на една или нѣколко съгласки, слѣдъ тѣхъ се туря буква **Ъ** или **Ь**: **Ъ** показва твърдо изговарянье, а **Ь** меко изговарянье на подирната съгласка.

Буква **Ъ** се срѣща и въ срѣдата на думитѣ, и тогава тя е самогласка и се изговаря като **Ѫ**:

Мъхъ	смърть	Българинъ

Буква **Ь** се срѣща въ крайната сричка на нѣкои думи прѣди **е** и показва меко изговарянье на съгласката прѣдъ нея:

спанье	дранье	кланье
ястье	пръстье	дръвье

Буква **Ь** се изговаря прѣди **ТЪ**: коньтъ, учительтъ, пѫтьтъ.

6.

Ми	сплу	не	по
Мие	сплуе	неи	пои

Буквитѣ **е** и **и** подиръ всѣка самогласка се изговарятъ като **йе** и **йи**.

7.

Буква ѣ

Буква **Ѣ** се изговаря и като **Я** и като **е**:

вѣра	пѣна	мѣсто
вѣри	пѣни	мѣста

8.

Буква щ.

Буква **щ** е станѫла отъ двѣ съгласки **ш** и **т**:

щѫ	пищи	врѣщи
(штѫ)	(пишти)	(врѣшти).

Digitized by Google

9.

Букви хв

Буквитѣ **хв** се изговарятъ като съгласка **ф**:

хващамъ	хвърчила	хвала
(фащамъ)	(фърчило)	(фала).

Б) Ударения.

10.

пара́	хора́	прави́
па́ра	хо́ра	пра́ви.

Устна задавка. На коя сричка е ударението въ всѣка отъ тѣзи двоесрични думи?

11.

Мяу! ясла, остро; испий, орелъ, соколъ.

Устна задавка. Да се раздѣлятъ тѣзи думи на срички. — На коя сричка тука сж. ударенията?

12.

Ни-ва, у-тро, би-стро; у-лей, о-токъ, о-стровъ; стрѣ-ли, скж-талъ, стра-шенъ.

Устна задавка. На коя сричка сж тука ударенията? (Да се отговаря на редъ отъ ученицитѣ).

13.

За-вѣтъ, из-мъкъ, при-пѣкъ, об-разъ, ис-токъ, из-воръ; съ-сѣдъ, ръж-да, а-прилъ, лъ-жа, крос-но, иг-ла, ко-нецъ.

Устна задавка. На коя сричка сж тука ударенията? (Да се отговаря на редъ отъ ученицитѣ).

Хитъръ Петъръ плетъ плете. По три пръта прѣплита. Плети, Петре, плета. Подпри, Петре, плета.

14.

Носи́ло	клепа́ло
Но́сило	кле́пало

Устна задавка. Раздѣли на срички. — На коя сричка сж тука ударенията?

Digitized by Google

15.

Едносрични думи при други думи могѫтъ да взиматъ ударения, а могѫтъ и да не взиматъ:

На́ сънѣ при́ живѣ по́ голѣмъ кѫдѣ́ щешь? по ко́лко? за Бо́га до ве́чера на пѫ́тя.

16.

Нѣкои отъ случаитѣ за турянье ударение въ българскитѣ думи.

2-срични: . . .	´⏑	вто́р-никъ
	⏑´	све-те́цъ
3-срични: . . .	´⏑⏑	сѫ́-бо-та
	⏑´⏑	не-дѣ́-ля
	⏑⏑´	про-се-ни́къ
4-срични: . . .	´⏑⏑⏑	за́-го-вѣз-ни
	⏑´⏑⏑	бра-да́-ви-ца
	⏑⏑´⏑	во-де-ни́-ца
	⏑⏑⏑´	из-об-ра-зи́
5-срични: . . .	´⏑⏑⏑⏑	сла́-вей-чен-це
	⏑´⏑⏑⏑	сви-дѣ́-тел-ство
	⏑⏑´⏑⏑	Бо-го-ро́-ди-ца
	⏑⏑⏑´⏑	бла-го-сло-ви́-я

В) Устни упражнения.

Любица.

17.

Лю|би|ца|, мла|да| не|вѣ|ста,
Бѣ|ла| е| пи|та| мѣ|си|ла
Въвъ| но|що|ви| чем|ши|ро|ви.

Устна задавка. По колко срички има въ всѣки стихъ? — Да се покаже на редъ отъ ученицитѣ самогласката въ всѣка сричка. — Отъ какви гласове е станѫла буква **ю**? Въ *невѣста, бѣла* какъ се изговаря **ѣ**? *Въвъ* колко самогласки има?

18.

Пита се пече, прѣпече,
Люба ѭ тури въ прѣстилка,

Digitized by Google

Па си взе гърне съ вариво,
Та си на нива отиде.

Устна задавка. Да се прочетѫтъ тѣзи 4 стиха най-напрѣдъ по думи, а послѣ по срички. — *Въ прѣстилка* и *съ вариво* колко срички има? *въ* и *съ* правѫтъ ли сричка? Имп *въвъ* и *съсъ*? Да се покажѫтъ на редъ отъ ученицитѣ самогласкитѣ въ всѣка сричка.

Сиракъ Начо.

19.

Останѫлъ е Начо
Отъ три дни сираче
Безъ баща, безъ майка,
Сиракувалъ Начо,
Аргатувалъ Начо,
Двадесеть години.

Устна задавка. Да се прочете по срички. да се покаже на редъ отъ ученицитѣ самогласката отъ всѣка 2-срична и многосрична дума. Въ кой стихъ има три едносрични думи? Колко многосрични думи има?

20.

На връхъ на Великдень
Хора въ цѫрква влазятъ,
Начо рало стѣга
И биволи впрѣга,
Дребни сълзи рони
И се Богу моли.

Устна задавка. Въ кои думи дохождатъ срички съ три съгласки? Коя дума нѣма самогласенъ гласъ въ втория стихъ? Защо тази дума сама не може да състави сричка? Дѣ стои **ъ** вмѣсто **ѫ**? Дѣ **ѣ** се изговаря като **я**? Да се покаже паредъ отъ ученицитѣ самогласката на всѣка сричка? Дѣ стоѫтъ **ъ** и **ь** на края за твърдо и меко изговаряние на подирната съгласка?

21.

Коледна пѣсня.

Стани нинѣ, Господине!
Добри ти сѫ гости дошли,

Digitized by Google

Добри гости, коледници,
Добра дара да ги даришъ:
Прѣвитъ кравай на купраля,
На кравая кръстъ дукато.

Устна задавка. Да се прочете по думи и по слогове. — Въ кои думи има четири срички? — Да се покажатъ на редъ отъ ученицитѣ ударенията въ всѣка 2-срична и многосрична дума. — Въ кои думи дохожда ѣ, който се изговаря като е?

Рѣпа.

22.

Посѣлъ е дѣдо рѣпа — израсла е голѣма, прѣголѣма. Тегли дѣдо рѣпа изъ земята: дърпа, и не може да ѫ издърпа.

Викалъ дѣдо баба на помощь. Баба за дѣда, дѣдо за рѣпа: теглѫтъ, мъкнѫтъ, не могѫтъ да ѫ истеглѫтъ.

Викала баба внучка. Внучка за баба, баба за дѣдо, дѣдо за рѣпа: теглѫтъ, мъкнѫтъ, не могѫтъ да ѫ измъкнѫтъ.

Устна задавка. Въ подирния отдѣлъ да се покажатъ на редъ отъ ученицитѣ ударенията въ всѣка дума.

23.

Викала внучка кучка. Кучка за внучка, внучка за баба, баба за дѣда, дѣдо за рѣпа: мъкнѫтъ, търгатъ, не могѫтъ да ѫ истъргнѫтъ.

Викала кучка котка. Котка за кучка, кучка за внучка, внучка за баба, баба за дѣда, дѣдо за рѣпа: търгатъ, дърпатъ, не могѫтъ да ѫ издърпатъ.

Викала котка мишка. Мишка за котка, котка за кучка, кучка за внучка, внучка за баба, баба за дѣда, дѣдо за рѣпа: дърпатъ, скубѫтъ, — изскубнѫли рѣпа.

Устна задавка. Въ най-подирния отдѣлъ да се раздѣлятъ думитѣ на срички и да се покажатъ на редъ отъ ученицитѣ самогласкитѣ и ударенията. — Коя дума е съ 4 срички?

Digitized by Google

24.

Нѣщо (прѣдмѣтъ).

Всѣка дума показва нѣщо.

Едни думи показватъ **живи нѣща**, които ний видимъ, и които могѫтъ сами да се мърдатъ по волята си: Любица, Начо, баща, майка, хора, биволъ.

Устна задавка. Да се покажѫтъ всичкитѣ живи нѣща въ *коледната иѣсня* (чл. **21**) и въ прикаската *Рѣпа.* — Могѫтъ ли да се мърдатъ по волята си?

Други думи показватъ **неживи нѣща**, които ний тъй сѫщо видимъ, и които не могѫтъ да се мърдатъ по волята си: пита, нощови, прѣстилка, гърне, рало; нива, църква.

Устна задавка. Да се покажѫтъ неживитѣ нѣща въ *коледната иѣсня.* Не се ли мърдатъ сами: кравай, купраля, дукато? Кой може да ги движи по своята воля? — Какво неживо нѣщо има въ прикаската *Рѣпа?* Кой е помръднѫлъ това нѣщо отъ мѣстото му?

Можемъ ли ний да видимъ: *день, година, Великдень, Богъ?*

Нѣща, които ний не видимъ съ очи, а съ ума си ги разбираме, зовѫтъ се **умствени нѣща.**

Г) Писменни упражнения.

ИМЕНА НА НѢЩА.

I. Двоесрични.

I. Съ една съгласка въ всѣка сричка.

25.

Ива, нива, баба, жаба, ука*), кука, гѫба, име, яма, бѣда.

Устна задавка. Да се каже, кои отъ тѣзи имена сѫ имена на живи и умствени нѣща.

Писменна задавка Да се напишѫтъ тѣзи думи по този редъ: най-напрѣдъ имената на *живитѣ нѣща;* послѣ на *не-*

*) т. е. наука.

Digitized by Google

живитѣ и най-подиръ на *умственнитѣ*. Между тѣзи три отдѣла да се турятъ точки, а между думитѣ — запетаи.

Бѣлѣжка. Подиръ точка думата захваща съ главна (голѣма) буква.

26.

Дѫга, липа, лъжа, муха, мѫка, кума, жило, воля, пила, сила, рана, цѣна.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. **25.**

27.

Рѣпа, рѣка, рѫка, дѣте, ухо, нива, вино, дѣдо, баба, зима.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. **25.**

28.

Баня, жена, риза, дума, коза, коса, душа, тѣло, жила, вила, шило, село.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. **25.**

29.

Лоза, риба, зора, паша, суша, въже, лице, руно, сѣно, мома, перо, жито, сито, лѣто.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ тъй сѫщо, както е показано въ чл. **25.**

30.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка всичкитѣ имена на неживи нѣща изъ чл. **25** и **26.**

31.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка всичкитѣ имена на неживитѣ нѣща изъ чл. **27**, **28** и **29.**

2. Съ двѣ съгласки прѣдъ самогласкитѣ отъ първата сричка.

32.

Срѣда, храна, глина, плѣва, крило, трева, слуга, тръба, блюдо, слава, шука (штука).

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по сѫщия редъ, както е показано въ чл. **25.**

Digitized by Google

33.

Слива, птица, грива, стадо, пчела, срака, хвала, блато, злато, слама, врѣме.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ както е показано въ чл. **25.**

3. Съ двѣ съгласки прѣдъ самогласкитѣ въ втората сричка.

34.

Игла, жетва, жалба, добро, дъска, топло, булка, писмо, мъгла, метла, зърно, кърма. борба, молба, дърво.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ както е показано въ чл. **25.**

35.

Патка, пѫпка, котка. вишня, мишка, шапка, игра, пѣсня, халва, вълна, ребро, ведро, сърна, мѣсто, дарба, дѣлба, рожба, зайче, шейна.

Писменна задавка. **1.** Да се напишѫтъ както е показано въ чл. **25.**

Писменна задавка. **2.** Да се напишѫтъ подъ диктовка всичкитѣ имена на уметвенитѣ пѣща изъ чл. **32—34.**

4. Съ двѣ съгласки прѣдъ всѣка самогласка.

36.

Птичка, стъкло, правда, свинче, гнѣздо, служба, дружба, клетва, стъпка.

Писменна задавка. **1.** Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. **25.**

Писменна задавка. **2.** Да се напишѫтъ подъ диктовка въ реда на книгата.

II. Едносрични.

37.

1) на й.

Рай, май, чай, край, лой, бой, гной, змѣй.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. **25.**

Digitized by Google

2) на **Ъ и Ь** съ по една съгласка отъ двѣтѣ страни на самогласката.

38.

а) съ р, л, м, н прѣдъ **Ъ и Ь.**

Боръ, даръ, волъ, соль, домъ, димъ, миръ, дѣлъ, кумъ, шумъ, синъ, конь, ленъ, царь, пънь, сънь, моръ, виръ, чинъ, дъхъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ, както е показано въ чл. 25.

39.

б) Съ други съгласки прѣдъ **Ъ и Ь**

Бикъ, вѣкъ, мѣхъ, пѫть, часъ, носъ, бодъ, зобъ, дѫбъ, ловъ, зѫбъ, кошъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ както въ чл. 25.

3) Съ двѣ съгласки прѣдъ самогласкитѣ и съ една съгласка прѣдъ **Ъ и Ь.**

40.

Столъ, дворъ, звѣръ, гръмъ, споръ, хрѣнъ, слонъ, храмъ, срамъ, трънъ, сминъ, станъ, плѣнъ.

Писменна задавка. 1. Да се напишѫтъ, както въ чл. 25.
Писменна задавка. 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 37 и 38.

41.

Внукъ, глогъ, гробъ, слухъ, гледъ, пръть, братъ, плетъ, сватъ, смѣхъ, квасъ, мразъ, мракъ, цвѣтъ, свѣтъ, плачъ, смокъ, влакъ, трудъ, вратъ, платъ, кръвь.

Писменни задавки. 1. Да се напишѫтъ споредъ чл. 25.
Писменни задавки. 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 39.

4) Съ три съгласки прѣдъ самогласкитѣ.

42.

Страхъ, струпъ, скрежъ, стрѫкъ, смрадъ.

Писменна задавка. 1. Да се напишѫтъ споредъ чл. 25.
Писменна задавка. 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 40.

Digitized by Google

5) Съ двѣ съгласки слѣдъ самогласката.

43.

Листъ, мостъ, постъ, вѣсть, сърпъ, скърбь, вълкъ, мъсть.

Писменна задавка 1. Да се напишѫтъ както е показано въ чл. 25.

Писменна задавка 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 41.

44.

Честь, дългъ, гость, кость, дъждъ. пълкъ, лостъ.

Писменна задавка 1. Да се напишѫтъ както въ чл. 25.

Писменна задавка 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 42.

III. Двоесрични съ ь *прѣди* е *въ крайната сричка.*

45.

Спанье, бранье, пранье, лозье, гроздье, прътье, дръвье, ястье.

Писменна задавка 1. Да се напишѫтъ както е показано въ чл. 25.

Писменна задавка 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 43.

IV. Двоесрични съ й *на края.*

46.

Рѣпей, случай, покой, осой, разбой, прѣвой, завой, повой, Радой.

Писменна задавка 1. Да се напишѫтъ както е показано въ чл. 25.

Писменна задавка 2. Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. 44.

V. Думи отъ разнообразенъ гласовъ съставъ.

ИМЕНА НА ЖИВИ НѢЩА.

47.

Конь, слонъ, свиня, коза, рогачъ, волъ, овца, вълкъ, заекъ, тигъръ, камила, мечка, куче, глиганъ.

Digitized by Google

Писменна задавка **1.** Да се напишѫтъ по-напрѣдъ имената на *питомнитѣ животини*, послѣ слѣдъ точка — имената на *дивитѣ животини*.

Писменна задавка **2.** Да се напишѫтъ подъ диктовка думитѣ въ чл. **45** и **46**.

48.

Соколъ, еленъ, вълкъ, врабче, бикъ, паунъ, катерица, лястовица, сврака.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по-напрѣдъ имената на *птицитѣ*, послѣ слѣдъ точка на *звѣроветѣ*.

49.

Орелъ, кукумявка, врана, пѣтелъ, славей, мисирка, канарче, кокошка, бухалъ, осойка, синигеръ, папунякъ, чучулига.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по-напрѣдъ имената на *домашнитѣ птици*, послѣ на *пѣснопойнитѣ* и най-послѣ на *грабливитѣ*. Отдѣлитѣ да се раздѣлѭтъ съ точки.

50.

Косъ, гѫска, жеравъ, лебедъ, пъдпъдъкъ, патка, дропла, кукувица, яребица, гургурица, кълвачъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по-напрѣдъ имената на *горскитѣ* птици, послѣ на *полскитѣ*, и най-послѣ на *воднитѣ*. Отдѣлитѣ да се раздѣлѭтъ съ точки.

51.

Мрѣна, брънбаръ, жаба, мравка, сомъ, шаранъ, щука, муха, змия, пчела, гущеръ, оса, пъстърва, осойница, пепелянка.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по-напрѣдъ имената на *рибитѣ*, послѣ на *носѣкомитѣ* и най-послѣ на *влекоходнитѣ* (змиитѣ). Отдѣлитѣ да се раздѣлѭтъ съ точки.

52.

Момче, ковачъ, рибарь, пеленаче, воденичарь, селянинъ, мѫжъ, овчарь, гражданинъ, старецъ, търговецъ, чиновникъ, колибарь, Търновчанинъ, Софиянецъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ имената на хората по *възрасти*, послѣ по *занаяти*, и най-послѣ по *мѣстото*, дѣто живѣѭтъ. Отдѣлитѣ да се раздѣлѭтъ съ точки.

Digitized by Google

ИМЕНА НА НЕЖИВИ НѢЩА.

53.

Боръ, мѣдь, дѫбъ, лобода, срѣбро, бъзъ, куршумъ, топола, желѣзо, липа, злато, върба, живакъ, ела.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ имената на *растенията,* послѣ слѣдъ точка на *минералитѣ.*

54.

Орѣхъ, ябълка, лѣшникъ, къпина, малина, лоза, триндафилъ, липа, брѣстъ, елха, кипарисъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ *по̀-голѣмитѣ* дървета и послѣ слѣдъ точка *по̀-малкитѣ — храстовитѣ.*

55.

Кремъкъ, мѣдь, мряморъ, куршумъ, гранитъ, пясъчникъ, срѣбро.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ *металитѣ,* послѣ слѣдъ точка *камънитѣ.*

56.

Кѫща, покривъ, църква, стѣна, хизба, таванъ, хамбаръ, пещь, полица, оборъ (конюшница), училище, олтарь, иконостасъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ *сградитѣ,* послѣ слѣдъ точка *дѣловетѣ на сградитѣ.*

57.

Гора, рѣка, каналъ, пещера, рѫка, плетъ, нога (кракъ), копито, обуща, рѫкавица, зърно, улей, петало, жито, хлѣбъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ *даденитѣ отъ природата нѣща,* и послѣ слѣдъ точка *искуственнитѣ* (които човѣкъ е направилъ).

58.

Столъ, ведрица, маса, чаша, долапъ, гърне, мендеръ, талерка, огледало, паница, креватъ, възглавница, лъжица, вилушка.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по̀-напрѣдъ нѣщата за *покѫщнина* и послѣ *сждоветѣ.*

Digitized by Google

59.

Кавалъ, булгария, цигулка, гайда, свирка, хармоника, китара, кларнетъ, зурна, тъпанъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ отдѣлно онѣзи *орждия* за свирня, *които се свирѫтъ съ уста* и отдѣлно онѣзи, *които се свирѫтъ съ ржцѣ.*

ИМЕНА НА УМСТВЕННИ НѢЩА.

60.

Пролѣтни мѣсеци: Мартъ, Априлъ, Май.
Лѣтни мѣсеци: Юний, Юлий, Августъ.
Есенни мѣсеци: Септемврий, Октомврий, Ноемврий
Зимни мѣсеци: Декемврий, Януарий, Февруарий.

Устна задавка. Кои мѣсеци се пишѫтъ съ **й** на края?
Писменна задавка. Да се напишѫтъ отъ умъ (узустъ) всичкитѣ **12** мѣсеца, като се начне отъ Януарий.

61.

Година, часъ, недѣля, минута, вѣкъ, день, мѣсецъ, секунда.

Писменна задавка **1.** Да се напишѫтъ тѣзи мѣрки на врѣмето по редъ отъ най-малката до най-голѣмата.
Писменна задавка **2.** Сѫщо отъ най-голѣмата до най-малката.

62.

Вторникъ, пролѣть, сѫбота, петъкъ, есень, срѣда, лѣто, понедѣлникъ, зима, недѣля, четвъртъкъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ два отдѣла съ заглавия: 1) *врѣмената на годината.* 2) *Днитѣ въ недѣлята.* Отдѣлитѣ да се раздѣлѫтъ съ точки.

63.

Аршинъ, ока, рупъ, раскрачъ, дремъ, педя, лакъть, денкъ, увратъ (погонъ), лѣха.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ *мѣркитѣ за дължина* отъ най-малката до най-голѣмата, послѣ слѣдъ точка *мѣркитѣ* за тежина отъ най-голѣмата до най-малката.

64.

Петь чувства: гледанье, слухъ, пипанье, мирисанье. и вкусъ.

Digitized by Google

Орѫдията на чувствата (имена на неживи нѣща): езикъ, носъ, пръсти, уши, очи.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ едно до друго името на всѣко чувство (умственно нѣщо) съ името на неговото орѫдие (неживо нѣщо), като се отдѣлѫтъ една до друга всѣки двѣ думи съ точка и запетая.

65.

Горещина, червенина, сладость, студъ, чернина, топлина, свѣтлина, миризма, виенье, шумоленье, блѣсъкъ, киселина, желтина, викъ, гладкость, тъмнина, прозирность, писъкъ, грапавость, горчевина, тъмнина, гърмежъ.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по реда на тѣзи петь чувства (вижъ чл. 64), съ които осѣщаме тѣзи нѣща. Отдѣлитѣ да се раздѣлѫтъ съ точки.

66.

Трудъ, лъжа, правда, истина, кривда, мързелъ, милость, твърдость, немилосърдие, празность, страшливость, юначество, откровенность, притворство, благодарность, ласкателство.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ два отдѣла: 1) съ заглавие *добри нѣща*, 2) *лоши нѣща*. Отдѣлитѣ да се раздѣлѫтъ съ точки.

67.

Утро.

Слънце гори позлатява,
Хубавъ *день* се появи;
Славей хубость му въспѣва.
Дѣте, лѣгло остави.

Безброй *устни Бога* славѫтъ.
Стани, *синко,* стани, вижъ,
Какъ ни *Господь* благославя.
Стани да благодаришъ.

Digitized by Google

Стани, слушай *пѣснопѣнье,*
Стани, синко, ти стани,
Стани, дъхай *благовонье,*
На Бога се поклони.

Утро! часъ благословенъ е,
Найприятенъ на *свѣта:*
Хубаво въ *зори живѣнье;*
Стани, вижъ ти *красота.*

Писменна задавка. Да се прѣпишатъ имената на *живитѣ, неживитѣ* и *умственнитѣ* нѣща, които сж напечатани съ полѣгати букви въ стихотворението, и да се наредятъ на три отдѣла, като се турятъ между всѣкой отъ тритѣ отдѣла точки, а между думитѣ запетаи. Имената, които се намиратъ въ други падежи и въ мн. число (*гори, устни, Бога, синко, свѣта, зори*) трѣба прѣдварително да се обърнатъ отъ учителя въ имен. падежъ и един. число (*гора, устна, Богъ, синъ, свѣтъ, зора*).

Digitized by Google

Втори Отдѣлъ.

I.

Запознаванье съ разнитѣ видове думи и съ тѣхнитѣ промѣни. (Етимология).

I. Сѫществително име.

1.

Името на всѣко нѣщо живо, неживо или умственно е **сѫществително име.**

Това име отговаря на питанье *кой?* кога показва живо нѣщо, а на питанье *какво?* или *що?* кога показва неживо или умственно нѣщо: волъ, стѣна, врѣме.

2.

Числа (бройове).

Кога се говори за едно нѣщо (волъ, стѣна, врѣме), сѫществителното име се туря въ **единственно число;** а кога се говори за двѣ или много нѣща, то се туря въ **множественно число** (волове, стѣни, врѣмена).

Устна задавка. Да се кажѫтъ въ множественно число:

Биволъ, вълкъ, коза, оса, пънь, куче, име, стадо, море, поле, овенъ, орелъ, пѫть, градъ, старецъ, врабче.

Да се кажѫтъ въ единственно число:

Столове, риби, денье, прозорци, гѫби, зѫби, мишки, ведра, чеда, дѣди, пари, ниви.

3.

Родове.

Сѫществителнитѣ имена биватъ отъ мѫжки, женски и срѣденъ родъ (мѫжъ, жена, дѣте). Вмѣсто първитѣ

Digitized by Google

може да се каже думата *той* (онъ), вмѣсто вторитѣ *тя* (она), вмѣсто третитѣ *то* (оно).

Устна задавка. Да се покаже на редъ отъ ученицитѣ рода на всѣко сѫществително име въ чл. 53 отъ I-й отдѣлъ II.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ по родове въ три отдѣла сѫществителнитѣ имена отъ чл. 57. (сѫщи отдѣлъ).

Мѫжски родъ.

4.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ единствено число и да се подчертае подирнята буква на всѣка дума:

биволи конье учители ратаи

Крайнитѣ букви на сѫществителнитѣ имена отъ мѫжски родъ сѫ:

	Въ един. число.	Въ множ. число.
твърда . . .	ъ	и
мека	ь, й	ье, и.

5.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Поясъ, царь, рогачъ, рѣпей, краль, овчарь.

Устна задавка. Кои отъ тѣзи сѫществителни имена свършватъ на твърда и кои на мека буква?

6.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Лакъть, орелъ, конецъ, пѣвецъ.

Устна задавка. Какво станѫтъ самогласкитѣ ъ и е въ множ. число?

7.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Вѣнецъ, старецъ, пѣтелъ, овенъ, молецъ, кумецъ, светецъ, котелъ, загорецъ, пѣснопоецъ.

Устна задавка. Какво станѫ самогласката е въ множественно число?

8.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ един. число и да се подчертае подирната буква на всѣка дума:

волове	пѫтища	трапове
бойове	краища	трапища.

Digitized by Google

Нѣкои еднорични сѫществителни имена отъ мѫжски родъ иматъ крайни букви:

	Един. число.		Множ. число.
твърда	ъ	ове, ища.	
мека	ь, й		

9.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Градъ, връхъ, столъ, друмъ, брѣгъ, снѣгъ, прътъ, ножъ, плодъ, сънь, гной, рой.

Устна задавка. Кои отъ тѣзи свършватъ въ множ. число и на *ове* и на *ища*, кои само на *ове*, кои само на *ища*.

10.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Вѣтъръ, огънь.

Устна задава. Какво станѫ самогласна **ъ** въ множ. число?

11.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ един. число:

Сомове, жерави, глигани, елени, дворове и дворища, пънйове, славеи, китайци, одрове, загорци, ерменци, кумци, родове.

12.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Търговецъ, день, лъвъ, цвѣтъ, свѣтъ, образъ, даръ, вечеръ, гущеръ, синъ, остенъ, ръженъ, станъ, мостъ, сватъ.

13.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Робъ, вързопъ, гробъ, зѫбъ, стълбъ, гълъбъ, снопъ, дѫбъ, сърпъ, зобъ.

Да се напишѫтъ въ един. число:

Бобове, попове, хлѣбове, дробове, потопи, въртопи.

Устна задавка. Дѣ се чуватъ по-ясно съгласкитѣ **б** и **п**: въ множ. или въ един. число? Защо? (Защото дохождатъ прѣди самогласка).

Digitized by Google

14.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Дъждъ, зидъ, имотъ, животъ, лапатъ, гладъ, постъ, гость, расходъ.

Да се напишѫтъ въ един. число:

Плодове, трудове, лебеди, плетове и плетища, градове и градища, ледове, прътища, пѫтища, дробове, ногтье.

Устна задавка: Дѣ се чуватъ по́-ясно съгласкитѣ **д** и **т**: въ множ. или въ един. число? Защо? Каква самогласка излѣзе въ дума *ногтье* въ един. число?

15.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Часъ, ялмазъ. носъ, мразъ, образъ, поясъ, класъ.

Да се напишѫтъ въ един. число:

Приноси, нанизи. язове, гласове.

Устна задавка. Дѣ се чуватъ по́-ясно съгласкитѣ **з** и **с**: въ множ. или въ един. число? Защо?

16.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Плугъ, снѣгъ, скокъ, прагъ, ножъ, кошъ, мѫжъ, бодежъ, мѣнежъ.

Да се напишѫтъ въ един. число:

Лѫкове, лѫгове, влакове, ежове, лешове, грабежи, годежи. вѣкове, брѣгове.

Устна задавка. Дѣ се чуватъ по́-ясно съгласкитѣ **г** и **к**, **ж** и **ш**: въ множ. или въ един. число? Защо?

17.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Столъ, случай, дѫбъ, народъ, солдатъ, дъждъ, ногътъ, язъ, поясъ, мигъ, викъ, ежъ, лешъ, пѫть, бодъ, конь, синъ, сънь, станъ.

Устна задавка. Кои съществителни имена тука свършватъ на твърда буква, и кои на мека?

18.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ един. число:

Слонове, звѣрове, змѣйове, зѫби, лебеди, ялмази,

Digitized by Google

ножове, кошове, ногтье, лактье, огнйове, врагове, прѣлѣзи, прѣкопи.

Устна задавка. Дѣ се чуватъ по-ясно съгласкитѣ б, д, г, з, ж въ думитѣ *зжби, лебеди, врагове, язмази, ножове?*

19.

Кога нѣкоя съгласка не се чува ясно, трѣба да измѣнимъ думата тъй, щото тази съгласка да дойде прѣдъ нѣкоя самогласка.

Писменна задавка. Да се напишжтъ подъ диктовка всичкитѣ думи въ единств. число отъ чл. 13 до 16, като се изговарятъ при това и въ множ. число.

Женски родъ.

20.

Писменна задавка. Да се напишжтъ въ един. число и да се подчертае подирнята буква на всѣка дума:

риби шии кости

Крайнитѣ букви на сжществителнитѣ имена отъ женски родъ сж:

	Въ един. число.	Въ множ. число.
твърда	а	и.
мека	я, ь	и.

21.

Писменна задавка. Да се напишжтъ въ множ. число

Нива, стая, глина, баня, сила, воля, птица.

Устна задавка. Кои отъ тѣзи сжществителни имена иматъ на края си твърда буква и кои мека?

22.

Писменна задавка. Да се напишжтъ въ един. число:

Жени, лози, змии, гжби, души, игли, нощи, лопати, вили, свини, върби, греди, тъмници.

23.

Писменна задавка. Да се напишжтъ въ множ. число:

Дъга, рѣпа, муха, лъжа, рана, храна, наука, заповѣдь, купраля, вѣщица.

Digitized by Google

Да се напишатъ въ единств. число:

Щуки, робини, кражби, клѫщи, пещи, клѣдели, стрѣли, ризници, метли, моми, рѣчи, исповѣди, пѣсни, басни.

24.

Писменна задавка Да се напишатъ въ един. число:

Недѣли, сърни, страни, невѣсти, клетви, стрѣхи, посоки, понуди, цѣдилки, писалки, веселби, държави, дѫбрави, огребачки, здравици, свѣтулки, свирни, мисли.

Устна задавка. Какво е станѫла самогласката ъ въ множ. числѣ въ думата *мисъль*?

25.

Писменна задавка. Да се напишатъ подъ диктовка: като се изговаря и множ число за всѣка дума (сравни чл. 19).

Скърбь. исповѣдь, заповѣдь, пещь, нощь, плъть.

26.

Писменна задавка. Да се напишатъ въ множ. число и да се изговаритъ съ ударение на първата сричка:

Овцá. коза́. нога́.

Устна задавка. Какво се случи съ ударението на тѣзи думи, като се промѣни числото? Измѣни ли се при това самогласката отъ 1-вата сричка? Кога се чува тя по́-ясно?

Кога самогласката въ началото или въ срѣдата на думата не се чува ясно, трѣба да измѣнимъ думата тъй, щото ударението да падне на тази самогласка.

Срѣденъ родъ.

27.

Писменна задавка. Да се напишатъ въ един. число и да се подчертае подирнята буква:

села́ учéния поля́

Крайнитѣ букви на сѫществителнитѣ имена отъ срѣденъ родъ сѫ:

	Въ един. число.	Въ множ. число.
твърда	о	а
мека	е	я

28.

Писменна задавка. Да се напишатъ въ множ. число:

Стадо, море, видение, копие.

Digitized by Google

Да се напишѫтъ въ един. число:

Ведра, мнѣния, оржжия.

29.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Месо, дърво, стъкло, блато, езеро, кросно, вино, крило, ребро, лѣгло, свисло, зърно, сѣчиво, вариво, писмо, повѣсмо, клепало, хвърчило, търпение, спасение.

30.

Слѣдъ буквитѣ **ц** и **щ** крайната буква въ срѣдродъ един. число е **е**, а въ множ. число **а**.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Яйце, лице, сърдце, крилце, перце, огнище, стърнище, градище, селище, купище, бунище.

31.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число, и да се изговорѫтъ съ ударение на втората сричка:

Бла́то. се́ло, по́ле, мѣ́сто.

Да се напишѫтъ въ един. число и да се изговорѫтъ съ ударение на първата сричка:

Стада́, меса́, моря́, тѣста́.

Устна задавка. Какво се случи съ ударението въ тѣзи думи, като имъ се промѣни числото? Измѣни ли се при това самогласката отъ първата сричка? Какъ се изговаря **ѣ**, кога има на него ударение и какъ, кога нѣма?

(Да се напомни чл. 26).

Неправилности въ множественно число.

32.

бѣлѣгъ — бѣлѣзи
юнакъ — юнаци
сиромахъ — сиромаси
човѣкъ — човѣци, людье, хора
братъ — братя
мѫжъ — мѫжѣ́

дѣ́до — дѣди.
гражданинъ — граждани
селянинъ — селяни
рогъ — рогове и рога́
кракъ — крака́
Турчинъ — Турци.

Digitized by Google

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Пророкъ, залогъ, влахъ, ракъ, търновчанинъ, християнинъ, българинъ.

Да се напишѫтъ въ един. число:

Англичани, сърби, руси, кохуси.

33.

нива — ниви и нивѧ	чудо — чудеса
рѫка — рѫцѣ	небе — небеса
нога — ноги и нозѣ	рамо — рамена и раменѣ
име — имена	крило — крила и крилѣ
пиле — пилета и пилци	око — очи
теле — телета и телци	ухо — уши
прасе — прасета и прасци	дѣте — дѣца.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ един. число:

Племена, врѣмена, пулета, момчета, врабчета, свинчета.

Да се напишѫтъ множ. число:

Виме, кѫща, краче, братче, птиче, момиче, сѣме, конче.

34.

Сѫществителни сборни (събирателни).

Нѣкои сѫществителни имена въ образъ на единственно число могѫтъ да показватъ много еднакви нѣща, събрани заедно. Тѣ се зовѫтъ **сборни:**

Войска, стадо, роякъ, гора, мравунякъ, буренякъ, орѣшакъ, прътье, трънье, лозье, гроздье.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ тѣзи сѫществителни сборни и при всѣко отъ тѣхъ да се тури името на тѣхнитѣ еднакви нѣща, отъ които е събрано множеството, което тѣ показватъ.

Digitized by Google

35.

Сѫществителни въ едно число.

Нѣкои сѫществителни имена се говорѫтъ само въ множественно число:

Врата, кола, гащи, ножици, нощови, трици, сажди, заговѣзни, патоки и т. н.

А други нѣматъ множественно число:

Лой, злато, срѣбро, сладость, юначество, чуденье, и т. н.

II. Прилагателно име.

36.

Яворъ.

Израсълъ е зеленъ яворъ;
Върхове му въ сине небе,
Корени му въвъ бѣлъ Дунавъ.

Гора.

Буки високи
Тамо растѫтъ,
Доли дълбоки
Тихо шумтѫтъ
Звѣрове диви
Крияѫтъ се тамъ,
Еленъ страшливи
Лута се самъ.

При сѫществителнитѣ имена могѫтъ да стоѫтъ нѣкои думи, които показватъ каквината на нѣщата. Тѣ отговарятъ на питания *какъвъ? каква? какво?*

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ пѣснята *Яворъ* имената на *нѣщата* и тѣхната каквина. Да се покажѫтъ въ стих. *Гора* имената на *нѣщата* и тѣхната каквина.

Дума, която показва каквината на едно нѣщо, е **прилагателно име.** *)

*) *Буково* дърво. *Мѣденъ* кавалъ. *Сестринъ* синъ. Тѣзи прилагателни сѫ станѫли отъ сѫщест. имена: *букъ, мѣдь, сестра.* Тѣ показватъ *отъ какво е направено нѣщо,* или *чие* е то. Такивизи прилаг. се зовѫтъ относителни (показватъ че се отнасятъ *дървото* къмъ *бука, кавалътъ* къмъ *мѣдьта, сестрата* къмъ *сина*).

Digitized by Google

37.

Орлови ногтье, сврача опашка, чукундурова глава (гатанка, значи: кантаръ). — Божието око всичко види. — Наядохъ се като попово дѣте на задушница.

Прилагателнитѣ имена, които отговарятъ на питания: *чий? чия? чие?* показватъ стопана на нѣщо и се зовѫтъ **прилагателни стопанственни** (притежателни *).

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ горната гатанка и поговорки имената на нѣщата и чии сѫ тѣ (т. е. кой имъ е стопанътъ). — Отъ кое сѫществително е станѫло всѣко отъ тѣзи стопанственни прилагателни?

38.

Новъ плетъ, нова кѫща, ново блюдо,
синь зюмбюлъ, синя боя, сине небе.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и да се подчертае послѣднята буква на всѣко прилагателно име въ всичкитѣ родове.

Крайнитѣ букви на прилагателнитѣ имена въ единственно число сѫ:

	За мжж. родъ.	*За жен. родъ.*	*За срѣд. родъ.*
твърда . .	ъ	а	о
мека . . .	ь	я	е

39.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и допишѫтъ прилагателнитѣ имена:

вет плетъ, вет кѫща, вет блюдо,
сив соколъ, сив котка, сив стадо,
крив дѫбъ, крив круша, крив дърво,
сух пясъкъ, сух земя, сух поле,
глупав овенъ, глупав овца, глупав дѣте.

*) Тѣ всичкитѣ сѫ относителни.

Digitized by Google

40.

Нови плетове, нови кѫщи, нови блюда,
Сини зюмбюли, сини бои, сини небеса.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и да се подчертае подирнята буква на прилагателнитѣ.

Крайната буква на прилагателнитѣ имена въ множественно число е **и** за всичкитѣ родове.

41.

Добъръ мѫжъ,	добра жена,	добро дѣте,
Остъръ ножъ,	остра брадва,	остро ножче,
Дългъ дворъ,	дълга вила,	дълго перо,
Бистъръ кладенецъ,	бистра рѣка,	бистро езеро,
Кротъкъ овенъ,	кротка овца,	кротко агне.

Устна задавка. Какво станѫ самогласката ъ въ прилагателнитѣ отъ мѫжски родъ, като се обърнѫхѫ въ женски и срѣденъ родъ?

42.

Писменна задавка **1.** Да се напишѫтъ въ множеств. число всичкитѣ прилаг. и сѫществ. имена въ горния чл. **41.**

Писменна задавка **2.** Да се напишѫтъ въ един. число:

Мокри кожуси,	мокри дрехи,	мокри крила,
Мѫдри мѫже,	мѫдри жени,	мѫдри дѣца,
Едри петли,	едри кокошки,	едри пилета,
Хитри вълци,	хитри лисици,	хитри кучета,
Сладки плодове,	сладки ябълки,	сладки вина.

Устна задавка. Какво е станѫла самогласката ъ въ прилагателнитѣ отъ мѫжски родъ въ множ. число въ всичкитѣ родове?

43.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Черенъ биволъ,	черна котка,	черно куче,
Пъленъ домъ,	пълна бъчва,	пълно блюдо,
Дребенъ мѫжъ,	дребна жена,	дребно дѣте,
Гладенъ вълкъ,	гладна лисица,	гладно куче,
Боленъ волъ,	болна крава,	болно теле.

Digitized by Google

Устна задавка. Какво станѫ самогласката **е** въ прилагателнитѣ имена отъ мѫж. родъ един. число. кога се обърнѫхѫ въ жен. и срѣд. родъ един. число и въ всичкитѣ родове въ множ. число?

44.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и допише крайната буква въ множ. число:

Млад	мѫже,	млад	жени,	млад	дѣца,
Ранн	босиляци,	ранн	круши,	ранн	пилета,
Бѣл	цвѣтове,	бѣл	кокошки,	бѣл	агнета,
Силн	волове,	силн	крави,	силн	телета,
Малк	столове,	малк	кѫщи,	малк	пера.

Устна задавка: Въ кои прилагателни има въ мѫж. родъ самогласки **е** и **ъ**, които падатъ въ жен. и срѣд. родъ един. число и въ всичкитѣ родове множ. число?

45.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и допише крайната буква въ прилагателнитѣ:

Празен мѫжъ — остър ножъ. — Гладн кокошка просо сънува. — Бистр водица — мирн главица. — Ранн пиле рано пѣе. — На зл круша зъл прътъ. — Въ стар село нов законъ. — Остр желѣзо въ торба не стои. — Бѣл книже съ черн слово. — Зимн врѣме деньетѣ сѫ къс , а нощитѣ дълг ; лѣтн врѣме нощитѣ сѫ къс , а деньетѣ сѫ дълг . — Овч месо е сладк , овч пастърма не е добр за яденье.

46.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Вечеренъ часъ,	вечерна звѣзда,	вечерно врѣме,
Пролѣтенъ день,	пролѣтна нощь,	пролѣтно цвѣтье,
Лѣтенъ пекъ,	лѣтна жега,	лѣтно жито,
Есененъ потокъ,	есенна слана,	есенно утро,
Зименъ студъ,	зимна мъгла,	зимно празнуване.

Устна задавка. Какво станѫ самогласката **е** въ мѫж. родъ един. число, като се обърнѫхѫ прилагателнитѣ въ жен. и срѣд. родъ един. число и въ всичкитѣ родове множ. число? Отъ кои сѫществителни имена сѫ станѫли тѣзи прилагателни?

Digitized by Google

47.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ долнитѣ сѫществителни имена и да се турѫтъ прѣдъ тѣхъ прилагателни, които показватъ каквината имъ съ питания *какъвъ? каква? какво?*

1) По боята:

. . . . лимонъ . . . . череша . . . . цвѣтье
. . . . въгленъ . . . . пръсть . . . . яйце
. . . . соколъ . . . . котка . . . . куче
. . . . снѣгъ . . . . мастило.

2) По голѣмината:

. . . . дворъ . . . . стая . . . . дърво
. . . . мостъ . . . . улица . . . . мѣсто.

48.

3) По тежината:

. . . . . куршумъ . . . . . перо.

4) По веществото, отъ което е направено нѣщото:

. . . . ножъ . . . . свирка . . . . корито.
. . . . пръстенъ . . . . фурка . . . . блюдо.

5) По нрава:

. . . . вълкъ . . . . лисица . . . . куче
. . . . заекъ . . . . котка . . . . магаре.
. . . . щурецъ . . . . мравка
. . . . рогачъ . . . . овца

Писменна задавка. Тъй сѫщо (срѣщуположни, едно до друго), както въ чл. 47.

6) Разни каквини:

. . . . . зима . . . . . лѣто
. . . . . день . . . . . нощь
. . . . . камъкъ . . . . . възглавница
. . . . . топола . . . . . триндафилъ.

49.

Писменна задавка. Да се намѣрѫтъ разни имена на нѣща, които да се турѫтъ при прилагателнитѣ:

Висок . . . . . , дълбок . . . . . , тънък . .

Digitized by Google

. . . . . , широк . . . . . , желт . . . . . ,
син . . . . . тлъст . . . . . , бодлив . . . . . ,
орлов . . . . . , сврач . . . . . , овч . . . . . ,
грапав . . . . . , болен . . . . . .

50.

Писменна задавка. Тъй сѫщо, както въ чл. 49.

Брадат . . . . . , крилат . . . . . кичаст . .
. . . . . , зѫбяст . . . . . , честит . . . . . ,
костян . . . . . , кожан . . . . . , дѫбов . . . . . ,
слонов . . . . . , гърбав . . . . . , мъглив . . .
. . . , мързелив . . . . . Петров . . . . . ,
яворов . . . . . , луков . . . . . .

Устна задавка. Има ли нѣкои прилагателни имена въ чл. 49 и 50, които сѫ станѫли отъ сѫществ. имена? Кои сѫ тѣ и отъ кои сѫществ. имена сѫ станѫли?

51.

Прилагателни, безъ които не могѫтъ сѫществителнитѣ имена.

Нѣкои нѣща не могѫтъ да се кажѫтъ само съ сѫществителнитѣ имена безъ прилагателни:

Хитъръ Петъръ, Царева ливада, моминска сълза, кукувича прѣжда, козя брада, вълчи ябълки, меча стѫпка, Великдень (великъ день), Ивановъ день, Стара планина, бѫдни вечеръ.

Нѣкои нѣща се отбѣлѣзватъ само съ едно прилагателно, безъ сѫществително:

Сладко, печено, варено, пържено, насѣкомо, топло, добро, зло.

52.

Имена сѫществителни собствени.

Много отдѣлни нѣща иматъ си отдѣлни имена, за да се отличаватъ отъ други нѣща, тѣмъ прилични. Таквизи сѫществителни имена се зовѫтъ **собствени** за да се различѫтъ отъ другитѣ, които се зовѫтъ **нарицателни.**

Digitized by Google

Собствени имена сѫ:

Имената на хората: Петко Рачевъ Славейковъ.

Имената на животинитѣ и други нѣща, които боравѧтъ въ баснитѣ: Лисица и Вълкъ. Дѫбъ и Тръсть.

Дѣловетѣ на земята: Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия.

Страни, тѣхнитѣ дѣлове, градове, села: България, Търновски окрѫгъ, София, Пловдивъ, Русчукъ, Цариградъ, Мъглишъ, Шипка.

Острови: Сицилия, Критъ.

Океани, морета, тѣхнитѣ дѣлове: Ледовити океанъ, Черно море, Охридско езеро, Солунски заливъ, Цариградски протокъ.

Рѣки: Дунавъ, Марица, Янтра.

Планини, гори, пустини и т. н: Стара планина, Срѣдна гора, Витошъ планина, Арапска пустиня.

Собственнитѣ имена се захващатъ всѣкога съ голѣма (главна) буква, а нарицателнитѣ само подиръ точка. Ако собственното име е станѫло отъ сѫществително нарицателно съ прилагателно, тогава съ голѣма буква се захваща само първата дума: Стара планина, Софийски окрѫгъ.

Писменна задавка. Напишете своето кръстно и бащино име. Напишете града или селото, дѣто живѣете. Напишете единъ градъ, село или околия, дѣто сте ходили или които сте чували.

Прилагателни имена съ самогласка И на края въ мѫжски родъ, един. число.

53.

Свети Петъръ въ рай отива. — Бѫдни вечеръ ей настанѫ. — Остри връхъ се зове единъ отъ върховетѣ на Срѣдна гора. — Единъ стръменъ пѫть въ Стара планина се казва Зли пролѣзъ. — Въ Търновско има село, нарѣчено Добри дѣлъ. — Еленъ страшливи лута се самъ

Digitized by Google

изъ гората. — Човѣшки гласъ се чу. — Той ходилъ на Божи гробъ. — Марко сѣди на диванъ високи.

Има прилагателни имена които въ мѫжски родъ един. число свършватъ на **и.**

Устна задавка. Да се покажѫтъ. кои прилагателни въ примѣритѣ иматъ на края си **и** въ мѫж. родъ един. число.

54.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ множ. число:

Божи човѣкъ, зайчи кракъ, овчи торъ, човѣшки гласъ, царски обѣдъ, горски пѫтникъ, български шаякъ, хайдушки кладенецъ, котленски платъ, мѫжски родъ, кози рогъ, риби зѫбъ.

Прилагателнитѣ имена съ **и** на края въ мѫж. родъ един. число иматъ множ. число еднакво съ един. число.

55.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ прилагателнитѣ въ чл. **54** въ женски и срѣденъ родъ, като имъ се намѣрѫтъ сѫществителни тъй сѫщо отъ жен. и срѣд. родъ.

Устна задавка. Кои прилагателни на края въ жен. родъ иматъ **а**, кои **я**, а въ срѣд. родъ кои **о**, кои **е**?

Прилагателнитѣ имена съ **и** на края си въ мѫж. родъ един. число правѫтъ жен. родъ на самогласки **а** (твърда) и на **я** (мека) и срѣденъ родъ **о** (твърда) и **е** (мека).

56.

Устна задавка. Отъ кои сѫществителни имена сѫ станѫли прилагателнитѣ въ чл. **54**? Какви сѫ тѣзи прилагателни? На кои питания отговарятъ?

57.

Писменна задавка. Да се обърнѫтъ въ прилагателни съ **и** на края въ мѫж. родъ един. число:

Светъ, добъръ, зълъ, остъръ. високъ, дълъгъ, бистъръ, кротъкъ, мокъръ, мѫдъръ, едъръ, хитъръ, сладъкъ, черенъ, дребенъ, пъленъ, гладенъ, боленъ, раненъ, силенъ, лѣтенъ, вечеренъ, зименъ.

Устна задавка. Какво станахѫ самогласкитѣ **ъ** и **е**?

Digitized by Google

III. Мѣстоимена.

58.

Стоянъ.

Стоянъ си орань орѣше
Съ хубави руси биволи.

Стоянъ пшеница сѣеше,
Пшеница чернокласица.

Стоянъ си орань изора,
Стоянъ пшеница си посѣ.

Любица.

Любица брашно сѣяла
Съсъ позлатено струненце.

Любица нита мѣсѣла
Въвъ ношови чемширови.

Любица пенци палѣла
Съсъ яворова шумица.

Момче.

Малко момче стадо пасе
Изъ корийка султанова.

Малко момче подъ брѣстъ стои,
Малко момче съ кавалъ свири.

Сиво стадо се напасло,
Сиво стадо си пладнува.

Устна задавка. За да не се повтаря едно и сѫщо сѫществително име, дѣ въ тритѣ пѣснички можемъ да туримъ вмѣсто него *той, тя, то?*

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ подъ диктовка на редъ първитѣ и третитѣ стихове отъ всѣка пѣсничка, като се тури вмѣсто сѫществителнитѣ имена — **мѣстоимена** *той, тя, то* и се раздѣлѫтъ изрѣченията съ точки.

59.

Лични мѣстоимена. Кога говоримъ за себе си, не се зовеме по име. Вмѣсто името си казваме *азъ* въ

Digitized by Google

единств. число, и *ний* въ множ. число: Азъ идѫ, ний идемъ. *Азъ, ний* сѫ мѣстоимена отъ *първо лице.*

Кога говоримъ нѣкому другиму, казваме *ти, вий:* ти идешъ, вий идете. *Ти, вий* сѫ мѣстоимена отъ *второ лице.*

Кога говоримъ за нѣкое трете лице или за какво-да-е нѣщо, и не искаме да повторимъ сѫществителното име, казваме

въ един. число	*той, тя, то* (онъ, она, оно)	Мѣстоиме отъ *трете лице.*
въ множ. число	*тѣ* (они)	

Тѣзи мѣстоимена показватъ *лица,* и за това се зовѫтъ **лични мѣстоимена.**

60.

Мѫже орань орѣхѫ. Мѫже пшеница сѣяхѫ.
Жени брашно сѣяли. Жени пити мѣсѣли.
Момчета стада пасѫтъ. Момчета съ кавалъ свирѫтъ.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ и да се туриѫтъ мѣстоимена вмѣсто сѫществителнитѣ имена, дѣто е потрѣбно.

61.

Възвратно мѣстоиме е *себе* и *се:*
Обичай съсѣда си, като *себе* си. — Той *се* е прочулъ.

Запитни мѣстоимена.

62.

За нѣщата запитваме съ мѣстоиме *кой?* или *какво? (що?),* споредъ това, да ли нѣщото е живо или не. (Вижъ чл. 1, първи отдѣлъ, II).

Прѣдъ мене стои градинка. Въ неѫ се разцъвтѣла люлика. Пѣѫтъ птичета, и църтѫтъ щурчета. Горещина още не е настанѫла.

Израсълъ е зеленъ яворъ. —
Заминѫ Стоянъ и Рада.

Устна задавка. Да се запита за всѣко нѣщо.

Digitized by Google

63.

За каквината на нѣщата запитваме съ мѣстоиме *какъвъ? каква? какво?* въ един. число и *какви?* въ множ. число.

Устна задавка. 1. Да се запита за всѣка каквина въ примѣритѣ един. и множ. число въ чл. 39.

64.

Устна задавка. 1. Да се запита за стопанството на нѣщата въ един. и множ. число:

Ивановъ синъ.	Иванова дъщеря,	Иваново дѣте,
Стояновъ плетъ,	Стоянова кѫща,	Стояново блюдо,
Поповъ дворъ,	Попова нива,	Попово мѣсто.
Зайчи страхъ.	зайча глава,	зайче сърдце,
Сврачи мозъкъ,	сврача опашка,	свраче крило.

Устна задавка. 2. Какви сѫ тѣзи прилагателни имена:

За стопанството на нѣщата запитваме съ мѣстоиме *чий? чия? чие?* въ единств. число и *чии?* въ множественно число.

65.

Стопанственни мѣстоимена.

На питания *чий? чия? чие?* могѫтъ да отговарятъ и мѣстоимена, които се различаватъ по лица. Тѣ показватъ стопанство и се зовѫтъ **стопанственни.**

Стопанство само на едно 1-во лице: мой, моя, мое; мои (*мой* дивитъ, *моя* книга, *мое* перо; *мои* обуща); на много 1-ви лица: *нашъ* учитель, *наша* стая, *наше* блюдо; *наши* столове.

Стопанство на всѣко отъ тритѣ лица: азъ облѣкохъ *свой* кожухъ, ти облѣче *своя* дреха, той облѣче *свое* палто; *ний* обухме *свои* обуща, *вий* обухте *свои* обуща, тѣ обухѫ *свои* обуща.

Устна задавка. Кои сѫ стопанственнитѣ мѣстоимена само за едно 2-ро и 3-те лице и за много 2-ри и 3-ти лица? (Само мѫж. родъ един. число сѫ: *твой, ваш; неговъ, нейнъ тѣхънъ*).

Писменна задавка. Напишете ги и ги обърнете въ жен. и срѣд. родъ и множ. число, като притурите при тѣхъ и по нѣкое сѫщест. име.

Digitized by Google

66.

Мѣстоимена за посочванье.

Тоя столъ е строшенъ; ще вземѫ *оня* столъ.
Тая книга се прочете, а *оная* още не.
Това огледало е счупено, а *онова* е цѣло.
Тия цвѣтя овѣхнѫхѫ, а *ония* не сѫ.

Съ мѣстоиме *тоя (този), тая (тази), това (туй); тия (тѣзи)* посочваме по-близни нѣща, а съ мѣстоиме *оня (онзи), оная (онази), онова (онуй); ония (онѣзи)* посочваме по-далечни нѣща.

Писменна задавка. Да се турѫтъ мѣстоимена за посочванье при сѫществителнитѣ имена:

. . . . . столъ е високъ, а . . . . . низъкъ. — . . . . . мастилница е празна, а . . . . е пълна съ мастило. — . . . . . дѣте слуша, а . . . . . не слуша. — . . . . . книги сѫ на масата, а . . . . . въ долапа.

Съ мѣстоиме *такъвъ, такава, токова; такива* се посочва на нѣкоя каквина, която е по-напрѣдъ казана.

Валѣ *едъръ* градъ. *Такъвъ* градъ рѣдко вали.

IV. Числителни имена.

67.

Числата (бройоветѣ) се изговарятъ съ **числителни имена** на питания *колко?* и *кой редъ?*

На питание *колко?* (прости)	На питания *кой редъ?* (редовни).
1. единъ, една, едно, едни	първъ и първи, първа, първо, първи.
2. два, двѣ	втори.
3. три	трети.
4. четири	четвърти.
5. петь	пети.
6. шесть	шести.

Digitized by Google

7. седемь	седми.
8. осемь	осми.
9. деветь	девети.
10. десеть	десети.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ съ думи: **2** метра безъ **3** сантиметра правѣтъ **1** метъръ и **7** сантиметра.

Устна задавка. Какво станѫ съ самогласка и отъ мѫжски родъ въ *една, едно? Два* е отъ мѫжски родъ, а *двѣ?* Съ какво свършва на края двѣ? Каква буква иматъ на края си проститѣ числителни отъ петь на горѣ? Редовнитѣ числителни отъ мѫжски родъ каква самогласка иматъ на края си?

68.

11. единадесеть	единадесети, а, о, и
12. дванадесеть	дванадесети
13. тринадесеть	тринадесети
14. четирнадесеть	четирнадесети
15. петнадесеть	петнадесети
16. шестнадесеть	шестнадесети
17. седемнадесеть	седемнадесети
18. осемнадесеть	осемнадесети
19. деветнадесеть	деветнадесети
20. двадесеть	двадесети

Устна задавка. На каква букна свършватъ на края си тѣзи прости числителни имена? А редовнитѣ?

Писменна задавка. Да се напишѫтъ съ думи: **23** безъ **12** правѣтъ **11**. — **15** и **2** правѣтъ **17**. — **20** безъ **1**=**19**. — **20** безъ **2**=**18**. — **11**-и мѣсецъ. **21**-и день.

69.

30. тридесеть	тридесети
40. четиридесеть	четирдесети
50. петдесеть	петдесети
60. шестдесеть	шестдесети
70. седемдесеть	седемдесети
80. осемдесеть	осемдесети
90. деветдесеть	деветдесети
100. сто	стотни
200. двѣстѣ	двѣстотни

Digitized by Google

300.	триста	тристотни
400.	четиристотинъ	четиристотни
500.	петстотинъ	петстотни
1000.	хиляда	хилядни.

Устна задавка. Кои числителни прости имена свършватъ на края съ **ь**? кои съ **ъ**?

Писменна задавка. Да се напишжтъ съ думи: 90 и 10=100. 40 безъ 30=10. 50 и 60=110. 80 и 18=98. 70 и 17=87. 60 и 16=76. 50 и 15=65. 100-о яйце. 90-а страница. 40-и день.

70.

1.

На планина до два снѣга,
Подъ планина два извора.

2.

Събрали се двѣстѣ краля,
Двѣстѣ краля, триста бана,
Да си яджтъ, да си пиjжтъ
И веселба да си чинjжтъ.

Устна задавка. Кои сж числителнитѣ имена въ тази статийка? Кои сжществ. имена стоjжтъ слѣдъ числителнитѣ? Отъ кой родъ и число сж? Какви самогласки иматъ на края си въ множ. число?

Сжществителнитѣ имена отъ мжж. родъ множеств. число, кога стоjжтъ слѣдъ проститѣ числителни по-вече отъ два, взиматъ на края си **а** (твърда) и **я** (мека).

71.

Писменна задавка. Да се прѣпишжтъ и допишжтъ:

Дв лѣшник на един орѣхъ надвиватъ. — Дв остри камък не мелжтъ брашно. Дв дини подъ едн мишница не се носjжтъ. — На момкови дворове дв слънца изгрѣхжъ. — Дв се змѣ на планина биjжтъ. — Ранили го трист тънки пушки. — Един вълкъ стига на едн стадо.

Digitized by Google

72.

Пѣсня.

Азъ имамъ до деветь сина,
И имамъ деветь снашици.

Ако на нива идеме
Съсъ деветь рала на нива
Моето рало десето;

Ако на лозье идеме
Съ деветь мотики на лозье
Моя мотика десета.

Устна задавка. 1. Кои сѫ проститѣ и редовнитѣ числителни имена въ пѣсенята? Въ първия стихъ съществителното име каква самогласка има на края си?

Устна задавка. 2. Покажете съществителнитѣ имена, опрѣдѣлете рода и числото имъ?

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка пѣсенята.

V. Степени за примѣрванье въ прилагателнитѣ имена.

73.

Мѣсецътъ е свѣтливъ, ала слънцето е *по*-свѣтливо. — Иванъ е добъръ, ала Стоянъ е *по*-добъръ. — Ивановъ баща е старъ, а дѣдо му е *по*-старъ. — Моята книга е нова, ала твоята е *по*-нова.

Кога прилагателното име показва, че въ едно нѣщо нѣкоя каквина е по-голѣма отъ каквината въ друго нѣщо, това прилагателно стои въ втора степень.

Прилагателното стои въ *втора степень* кога се тури прѣди него *по*. Безъ това *по* то стои въ първа степень *).

Устна задавка. Съ какви думи е изказанъ прилогътъ въ горнитѣ изрѣчения? Въ коя степень за примѣрванье сто-

*) Относителнитѣ прилагателни (вижъ въ чл. 36 бѣлѣжката подъ редоветѣ) имать само първа степень: мѣденъ, буковъ, сестринъ.

Digitized by Google

ѫтъ прилагателнитѣ въ първото и второто изрѣчение на всѣки примѣръ?

Писменна задавка. Да се напишѫтъ въ втора степень и въ тритѣ рода прилагателнитѣ: *хитъръ, веселъ, смѣшенъ, голѣмъ, високъ, далеченъ, близъкъ, низъкъ, силенъ, слабъ, вѣрвъ.*

74.

Неприятели на зайцитѣ.

Заекътъ е *най*-страшливата животина. Него ловѫтъ и вълци, и лисици, и кучета, и грабливи птици. Ала *най*-голѣмъ неприятель му е човѣкътъ: пушката му е *най*-слабото оржжие срѣщу зайцитѣ: тѣхъ ловѫтъ много хрътките и грабливитѣ животини.

Третя степень на прилагателнитѣ показва, че нѣкоя каквина въ едно нѣщо е по-голѣма, отъ колкото въ всичкитѣ други нѣща, съ които се примѣрва.

Третя степень става, кога се тури прѣдъ прилагателното *най*. Безъ това *най* то си остава въ първа степень.

Устна задавка. Кои прилагателни стоѫтъ въ третя степень въ стат. *Неприятели на зайцитѣ*?

Писменна задавка **1.** Да се напише подъ диктовка статията „Неприятели на зайцитѣ“.

Писменна задавка **2.** Да се напише третята степень отъ прилагателнитѣ въ писм. задавка на чл. **73.**

75.

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка, и да се подчертаѫтъ *по* и *най*:

Останѫ Рада вдовица
Съсъ седемь дребни дѣчица:
Едно отъ друго по-малки,
Едно отъ друго по-дребни. —

Найпърви ученикъ е Стоянъ. — Подобра е своята леща отъ чуждата кокошка. — Найхубава птица е паунътъ, а наймногогодишна е гарванътъ. — Нѣщо е по-добро отъ нищо. — Рѣката е дълбока, а морето . . . . . Черницата е висока, а тополата . . . . . .

Digitized by Google

VI. Членъ.

76.

Мѫжъ оре.	—	Мѫжъ*тъ* оре.
Жена преде.	—	Жен*ата* преде.
Дѣте играе.	—	Дѣт*ето* играе.
Мѫже орѫтъ.	—	Мѫже*тъ* орѫтъ.
Жени предѫтъ.	—	Жени*тъ* предѫтъ.
Дѣца играѫтъ.	—	Дѣц*ата* играѫтъ.

На края на сѫществителнитѣ имена се туря членъ въ един. число *тъ* (за мѫжски родъ), *та* (за жен. родъ), *то* (за срѣд. родъ), въ множеств. число *тѣ* (за мѫж. и жен. родъ), *та* (за срѣд. родъ) за да се покаже, че нѣщата ни сѫ познати.

Кога се туря членъ *та* при имената отъ женски родъ на **ь**, тази буква **ь** се исхвърля: кръвта, цепта.

Устна задавка. Да се покаже члена въ горнитѣ примѣри. Каква буква се пише слѣдъ **т** въ члена отъ множеств. число мѫж. и жен. родъ?

77.

Писменна задавка. Да се прѣпише и да се тури членъ дѣто трѣба:

Наука отваря очи на човѣка. — Птиченце трудъ не знае. — Слънце зайде. — День бѣше ясенъ. — Заекъ скоро бѣга, а куче го стига. — Кръв потече. — Нощ се прѣсполови. — Сѣнка обикаля все около дърво. — Ниви сѫ вече поженѫти, и снопове повършени. — На бивола око въ просо. — Кучета лаѫтъ. — Пѫть ни бѣше срѣдъ село. — Учитель дойде. — Царь умрѣ.

Устна задавка. Въ кои думи прѣди членъ **тъ** се изговаря **ь**?

78.

Силенъ мѫжъ оре.	—	Силни*ятъ* мѫжъ оре.
Добра жена плете.	—	Добр*ата* жена плете.
Малко дѣте играе.	—	Малк*ото* дѣте играе.

Digitized by Google

Силни мѫже орѫтъ. — Силнитѣ мѫже орѫтъ.
Добри жени предѫтъ. — Добритѣ жени предѫтъ.
Малки дѣца играѫтъ. — Малкитѣ дѣца играѫтъ.

На края на прилагателното име и въ тритѣ рода се туря членъ за да се покаже, че каквината му е позната.

Членътъ при прилагателното отъ мѫжски родъ един. число се туря като вземе прилагателното на края си **И**, и прѣди да му се тури членъ се вмѣтне **Я**.

Тъй взимать членъ *тъ* и сѫществ. имена мѫжски родъ на **Й**: отъ *край* става *краятъ*.

Устна задавка. Да се покажѫтъ членоветѣ въ примѣритѣ. Прилагателното *силнията* какъ е станѫла? Какво станѫ съ самогласка **е** въ *силнията*, като го има въ *силенъ?*

Писменна задавка **1.** Да се обърнѫтъ въ прилагателни съ членъ въ всичкитѣ родове един. и множ. число прилагателнитѣ въ чл. **54** и **57**.

Писменна задавка **2.** Да се тури членъ *тъ* на сѫщ. имена: рай, рѣпей, случай.

79.

Писменна задавка. Да се прѣпише и да се допише членътъ:

Трудолюбив човѣкъ не осиромашава. — Топло желѣзо е меко. — Похвали се Донкина стара майка. — Вѣтърътъ дебели дървета събаря, а тънки само прѣвива. — Широки пѫтиша сѫ добри. — Бърз не ходи за вода, а жедн — Сине цвѣтье цъвтѣше. — Голѣми кучета лаѫтъ. — Евтино месо и кучетата не ядѫтъ. — Сит не вѣрва на гладния.

80.

Писменна задавка. Да се прѣпише подъ диктовка и да се подчертае членътъ:

Търговецътъ и камилата.

Камилата на единъ търговецъ подала главата си на кѫщнитѣ врата. Тя искала да си подслони главата въ кѫщи. Добриятъ търговецъ не ѝ отрѣкълъ. Слѣдъ малко врѣме тя цѣла се вмъкнѫла въ стаята. Тя захванѫла всичката стая. Търговецътъ щѣлъ безъ малко да се одуши.

Digitized by Google

VII. Глаголъ.

81.

Нощеска азъ спахъ; послѣ станѫхъ, помолихъ се на Бога, повторихъ си уроцитѣ и отидохъ на училището. Сега азъ учѫ грамматика; учителтъ ми показва урока, а азъ слушамъ. Подиръ уроцитѣ азъ ще си отидѫ у дома и ще обѣдвамъ.

Устна задавка. Какви работи (дѣйствия) се споменуватъ тука? Кои отъ тѣхъ сѫ минѫли? Кои сѫ сегашни? Кои ще бѫдѫтъ послѣ (бѫдѫщи)?

Думи, които исказватъ нѣкоя работа (дѣйствие), се зовѫтъ **глаголи.**

82.

Устна задавка. На кои питания отговаря всѣки глаголъ въ примѣритѣ на чл. 81?

Съ питание *какво правíхъ или направихъ?* се запитва за минѫлото врѣме на глагола.

какво правѭ? — за сегашното врѣме.

какво ще правѭ или ще направѭ? за бѫдѫщето врѣме.

83.

Една лястовичка прѣди малко влѣзе прѣзъ прозореца въ стаята; тя сега хвърка изъ стаята; тя ще исхвъркне пакъ на вънъ.

Устна задавка. За какви работи на лястовичката се споменува тука? На кое питанье отговаря всѣки глаголъ? Кои сѫ глаголитѣ отъ минѫло, сегашно и бѫдѫще врѣме?

84.

Гроздоберъ.

Пълни гроздове висѫтъ
По листнатитѣ лозици,
И съ кошове да берѫтъ
Бързатъ булки и дѣвици.

Digitized by Google

Врѣме весело наста,
По лозята шумъ и пѣсни . . . .
Денѣ радость, а нощѣ
Свѣтьктъ огнйове чудесни.

Всѣкой, който се потилъ,
Пълна бъчва ще да има,
Ще дочакува Василъ,
Ще се радва цѣла зима.

Устна задавка. Кои глаголи се намиратъ тука въ сегашно, минѫло и бѫдѫще врѣме? Кое врѣме прѣзъ годината се отбѣлѣжва съ сегашното врѣме? (есень). Кое врѣме съ бѫдѫщето врѣме? (зима).

85.

Кога глаголътъ исказва минѫло, или сегашно, или бѫдѫще врѣме, тогава той стои въ **опрѣдѣленъ начинъ** (както е въ примѣритѣ на чл. 81, 83 и 84).

86.

Кога глаголътъ исказва заповѣдь или молба, тогава стои въ **заповѣденъ начинъ.**

Почитай баща си и майка си. Не кради.

Писменна задавка 1. Да се прѣпише и да се подчертае подирната буква въ глагола.

Устна задавка. Слѣдъ каква буква стои й, а слѣдъ каква и?

Крайнитѣ букви въ заповѣдния начинъ сѫ:

й и.

Въ множеств. число се туря *те;* прѣди това *те* се промѣня *и* въ *е,* а *й* си остава тъй:

Почитай*те.* Не крад*ете.*

Писменна задавка. 2. Да се прѣпишѫтъ и допишѫтъ въ множ. число:

Уч . . . . , пѣй . . . . , стан . . . . , играй . . . . , мол . . . . се, купувай . . . . .

87.

Крайната сричка *те* (съ *е*), дѣто и да се срѣщне

Digitized by Google

въ глагола въ множ. число, трѣба добрѣ да се различава отъ члена *тѣ* (съ *ѣ*).

Писменна задавка. Да се прѣпише подъ диктовка и да се подчертае сричка *те* на края въ глаголитѣ:

Учете се, млади момци, пишете, четете, и младитѣ си глави съ разумъ напълнете. Бързайте, че годинкитѣ заминуватъ. Часоветѣ не губете, и минутитѣ пестете. Трудете се, просвѣтете се.

88.

Устна задавка. Да се обърнѫтъ въ заповѣденъ начинъ един. и множ. число глаголитѣ отъ сегашно врѣме:

Метѫ, хвалѭ, сѣѭ, смѣѭ се, сѣдѭ, плетѫ, викамъ, скачамъ, берѫ, робувамъ, казвамъ, гинѫ, съхнѫ, вѣхнѫ, чуѭ, пѣѭ, пасѫ, говѣѭ, люлѣѭ, въртѫ, сучѫ, мажѫ, газѭ, ходѭ, искамъ, копаѭ, мотаѭ, молѭ.

89.

Пушка пукнѫ изъ гора зелена, та удари найдобрия юнакъ. — Еленка викнѫ, та запѣ. — Христосъ въскръснѫ. — Господь рѣче на своитѣ ученици. — Нивята вече пожелтѣхѫ. — Възсѣднѫхъ си коня, и побѣгнѫхъ.

Устна задавка. Отъ кое врѣме сѫ глаголитѣ въ тѣзи примѣри?

Минѫлото врѣме, кога показва свършена работа, зове се **свършено.**

90.

Устна задавка. 1. Глаголитѣ въ първия дѣлъ на статията отъ чл. 81 отъ какво минѫло врѣме сѫ? Показватъ ли свършена работа?

Една лястовичка влѣзе въ стаята. —
Врѣме весело наста.

Устна задавка. 2. Тука *влѣзе* и *наста* отъ какво минѫло врѣме сѫ?

Свършеното врѣме отговаря на питанье *какво правúхъ или направихъ?*

Digitized by Google

91.

1.

Десеть годинъ калпакъ кривѣхъ,
Пушка арнаутска носѣхъ,
Коня вихрогоня ѣздѣхъ.

2.

Грозданка по дворъ ходѣше,
Златно кандило миеше,
И се на Бога молѣше.

3.

Синето цвѣтье цъвтѣше,
Малки го моми берѣхѫ,
Че го на китки вияхѫ.

Устна задавка. Отъ кое врѣме сѫ глаголитѣ въ тѣзи примѣри?

Минѫлото врѣме, кога показва несвършена и трайна работа, зове се **несвършено.**

Несвършеното врѣме отговаря на питанье *какво правѣхъ?*

92.

Устна задавка. 1. Да се запита съ питанье *какво направихъ?* за всѣки глаголъ отъ минѫло свършено врѣме въ чл. 81 и 89.

Устна задавка. 2. Да се запита съ питанье *какво правѣ?* за всѣки глаголъ отъ минѫло несвършено врѣме въ чл. 91.

Устна задавка. 3. Да се обърнѫтъ въ свършено врѣме всичкитѣ глаголи отъ несвършено врѣме въ чл. 91. *(кривихъ, носихъ, ѣздихъ; ходи́, ми́, моли; цъвтѣ, брахѫ, вихѫ).*

93.

Промѣна на минѫлото свършено врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

1 образецъ.

		а)	б)
Един. ч.	1-во лице	азъ пи-**хъ**	чет-о-**хъ**
	2-ро лице	ти пи	чет-е
	3-те лице	той, (тя, то) пи	чет-е

Digitized by Google

Множ. ч.	1-во лице	ний пи-Х-ме	чет-о-Х-ме
	2-ро лице	вий пи-Х-те	чет-о-Х-те
	3-то лице	тѣ пи-Х-ѫ	чет-о-Х-ѫ

II образецъ.

Един. ч.	1-во лице	азъ съх-нѫ-ХЪ	
	2-ро лице	ти съх нѫ	
	3-то лице	той (тя, то) съх-нѫ	
Множ. ч.	1-во лице	ний съх-нѫ-Х-ме	
	2-ро лице	вий съх-нѫ-Х-те	
	3-тѣ лице	тѣ съх-нѫ-Х-ѫ	

III образецъ.

		а)	б)
Един. ч.	1-во лице	азъ черн-ѣ́-ХЪ	вид-ѣ́-хъ
	2-ро лице	ти черн-ѣ́	вид-ѣ́
	3-те лице	той (тя, то) черн-ѣ́	вид-ѣ́
Множ. ч.	1-во лице	ний черн-ѣ́-Х-ме	вид-ѣ́-х-ме
	2-ро лице	вий черн-ѣ́-Х-те	вид-ѣ́-х-те
	3-те лице	тѣ черн-ѣ́-Х-ѫ	вид-ѣ́-х-ѫ

IV образецъ.

Един. ч.	1-во лице	азъ сол-и́-ХЪ
	2-ро лице	ти сол-и́
	3-те лице	той (тя, то) сол-и́
Множ. ч.	1-во лице	ний сол-и́-Х-ме
	2-ро лице	вий сол-и́-Х-те
	3-те лице	тѣ сол-и́-Х-ѫ

V образецъ.

Единственно число.

		а)	б)	в)	г)
1-во	л.	азъ вик-а́-ХЪ	бр-а-ХЪ	коп-а-ХЪ	влаз я-ХЪ
2-ро	л.	ти вик-а́	бр-а	коп-а	влаз-я
3-то	л.	той (тя, то) вик-а́	бр-а	коп-а	влаз-я

Digitized by Google

Множественно число.

1-во л. ний вик-á-х-ме бр-а-х-ме коп-а-х-ме влаз-я́-х-ме
2-ро л. вий вик-á-х-те бр-а-х-те коп-а-х-те влаз-я́-х-те
3-те л. тѣ вик-á-х-ѫ бр-а-х-ѫ коп-а-х-ѫ влаз-я́-х-ѫ

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ отъ I-ви образецъ а) крайнитѣ букви, които сѫ по-едри.

Устна задавка. Кои лица въ един. число нѣматъ крайни букви? (2-о и 3-е лице един. число).

94.

Споредъ I-ви образецъ а) се промѣнѫтъ въ свършено врѣме глаголитѣ, които взиматъ направо крайнитѣ си букви: *хъ, хме, хте, хѫ* безъ да се туря прѣди тѣхъ друга нѣкоя самогласка, защото тѣ си ѫ иматъ.

Тъй се промѣнѫтъ:

би-хъ, ви-хъ, ми-хъ, ши-хъ, кри-хъ; по-зна-хъ, чу-хъ, плу-хъ, о-бу-хъ, съ-бу-хъ; лѣ-хъ, пѣ-хъ, сѣ-хъ, грѣ-хъ, смѣ-хъ се.

Устна задавка. 1. Да се промѣнѫтъ по лица въ двѣтѣ числа всичкитѣ тѣзи глаголи на редъ отъ ученицитѣ.

Споредъ I-ви образецъ б) се промѣнѫтъ всичкитѣ глаголи, на които прѣди *хъ* въ 1-во лице един. число се вмѣта едно *о,* подиръ съгласката. Това *о* се срѣща въ всичкитѣ лица множ. число, а въ 2-ро и 3-те лице един. става на *е.*

Тъй се промѣнѫтъ:

Плет-о-хъ, пред-о-хъ, клад-о-хъ, крад-о-хъ, до-вед-о-хъ, раст-о-хъ, пас-о-хъ, греб-о-хъ, влѣз-о-хъ, пек-о-хъ, рѣк-о-хъ, сѣк-о-хъ, влѣк-о-хъ, мет-о-хъ.

Устна задавка. 2. Да се промѣнѫтъ по лица въ двѣтѣ числа всичкитѣ тѣзи глаголи на редъ отъ ученицитѣ. Въ *пекохъ* и другитѣ глаголи съ *к* прѣди *о,* какво става това *к* въ другитѣ двѣ лица един. число?

95.

Споредъ II-ри образецъ се промѣнѫтъ глаголитѣ, които прѣди *хъ, хме, хте, хѫ* взиматъ сричка *нѫ.*

Тъй се промѣнѫтъ:

Тъ-нѫ-хъ, ри-нѫ-хъ, вѣх-нѫ-хъ, вик-нѫ-хъ, чук-

Digitized by Google

нѫ-хъ, плам-нѫ-хъ, пис-нѫ-хъ, пук-нѫ-хъ, пръс-нѫ-хъ, мръз-нѫ-хъ, мѣт-нѫ-хъ, по-бѣг-нѫ-хъ.

Устна задавка. **1.** Да се промѣнятъ по лица въ двѣтѣ числа всичкитѣ тѣзи глаголи на редъ отъ ученицитѣ.

Споредъ III-ти, IV-ти и V-ти образецъ се промѣнятъ глаголитѣ, които прѣди *хъ, хме, хте, хѫ* **взиматъ или** *ѣ,* **или** *и,* **или** *а,* **или** *я.*

Тъй се промѣнятъ:

Споредъ III-ти образецъ (прѣди *хъ* **взиматъ** *ѣ*).

а) ум-ѣ́-хъ, жив-ѣ́-хъ, о-стар-ѣ́-хъ, побѣл-ѣ́-хъ, ослѣп-ѣ́-хъ, прѣтъмн-ѣ́-хъ, полуд-ѣ́-хъ; б) търп-ѣ́-хъ, гор-ѣ́-хъ, сѣд-ѣ́-хъ, кип-ѣ́-хъ.

Устна задавка. **1.** Да се промѣнятъ всичкитѣ тѣзи глаголи по лица въ двѣтѣ числа на редъ отъ ученицитѣ.

Споредъ IV-ти образецъ (прѣди *хъ* **взиматъ** *и*):

блаж-и́-хъ, кро-и́-хъ, мол-и́-хъ, куп-и́-хъ, сѫд-и́-хъ, гор-и́-хъ, начерн-и-хъ, сад-и́-хъ, стрѣл-и́-хъ, хвърл-и́-хъ, бро-и́-хъ, прав-и́-хъ, стор-и́-хъ, удар-и-хъ, хвал-и́-хъ.

Устна задавка. **2.** Да се промѣнятъ всичкитѣ тѣзи глаголи по лица въ двѣтѣ числа на редъ отъ ученицитѣ.

Споредъ V-ти образецъ (прѣди *хъ* **взиматъ** *а* **и** *я*):

а) бърз-а́-хъ, лѣг-а́-хъ, сѣд-а́-хъ, кръщав-а́-хъ, купув-а́-хъ, дарув-а́-хъ, царув-а́-хъ, казв-а́-хъ, мѣт-а́-хъ;

б) рев-а́-хъ, зов-а́-хъ, тък-а́ хъ, др-а́-хъ, пр-а́-хъ, пис-а́-хъ, маз-а́-хъ, близ-а́-хъ;

в) черт-а́-хъ, мот-а́-хъ, жел-а́-хъ, игр-а́-хъ;

г) стрѣл-я́-хъ, събар-я́-хъ, удар-я́-хъ, слаз-я́-хъ.

Устна задавка. **3.** Да се промѣнятъ по лица въ двѣтѣ числа всичкитѣ тѣзи глаголи на редъ отъ ученицитѣ.

96.

Устна задавка. Да се намѣрятъ отъ кой образецъ за промѣна на минѫло свършено врѣме сѫ глаголитѣ въ **чл. 89.**

Писменна задавка. Да се обърнятъ въ минѫло свършено **1-во лице** един. число всичкитѣ глаголи въ **чл. 88** и да се наредятъ споредъ образцитѣ: I, II, III, IV и V, като се запитва съ питанье *какво правихъ* или *направихъ?*

Digitized by Google

97.

Писменна задавка. Да се промѣнятъ въ свършено врѣме по лица въ двѣтѣ числа глаголитѣ: *ши-хъ, излет-о-хъ, вик-нж-хъ, горѣ-хъ, дроб-и-хъ, рев-а-хъ,* като се наредятъ на образци споредъ чл. 93 и се подчертаятъ *хъ, хме, хте, хж,* а букви *о, ѣ, и, а, я,* както и сричка *нж,* да се отдѣлятъ съ рѣзчица (-).

Устна задавка. Крайната сричка *те* въ глагола по какво се различава отъ члена *тѣ?*

98.

1.

Есень.

Нивя вече пожелтѣхж,
Златна жетва приближи́,
Пълни класове озрѣхж,
Ей свѣтулка се яви́.

2.

Великдень.

Христосъ въскръснж
Изъ гроба тъмни!
Той мрака пръснж,
Прѣдъ насъ да съмне.

3.

Снощи търговци дойдохж,
Че у чичови влѣзохж,
Влѣзохж, не излѣзохж.

Устна задавка. Да се каже отъ кое лице и число е свършеното врѣме въ глаголитѣ отъ стихот. Да се промѣнятъ въ всичкитѣ лица и числа всичкитѣ тѣзи глаголи. Да се опрѣдѣли, отъ кои сж образци, споредъ чл. 93.

99.

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

Утрина.

Слънцето изгрѣ. Станж весело. Птичкитѣ се събудихж и запѣхж. Селянитѣ станжхж, облѣкохж се, помо-

Digitized by Google

лихѫ се на Бога, и отидохѫ на работа. Овчарьтъ искара овцетѣ, и отиде да ги пасе. Домакинкитѣ накладохѫ огънь, и пометохѫ кѫщата. Дѣцата станѫхѫ отъ сънь, оплихѫ се, вчесахѫ се, взехѫ си книгитѣ и отидохѫ на училището.

Устна задавка. Да се намѣри отъ кой образецъ въ промѣната на свършеното врѣме (чл. 93) е всѣки глаголъ въ статията *Утрина*.

100.

Промѣна на сегашното врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

I образецъ.

			а)	б)
Един. ч.	1-во	лице	азъ пи-ѭ	чет-ѫ
	2-ро	лице	ти пи-е-шъ	чет-е-шъ
	3-те	лице	той пи-е	чет-е
Множ. ч.	1-во	лице	ний пи-е-мъ	чет-е-мъ
	2-ро	лице	вий пи-е-те	чет-е-те
	3-те	лице	тѣ пи-ѭтъ	чет-ѫтъ.

II образецъ.

Един. ч.	1-во	лице	азъ съх-н-ѫ
	2-ро	лице	ти съх-н-е-шъ
	3-те	лице	той съх-н-е
Множ. ч.	1-во	лице	ний съх-н-е-мъ
	2-ро	лице	вий съх-н-е-те
	3-те	лице	тѣ съх-н-ѫтъ.

III образецъ.

			а)	б)
Един. ч.	1-во	лице	азъ черн-ѣ-ѭ	вид-ѭ
	2-ро	лице	ти черн-ѣ-е-шъ	вид-и-шъ
	3-те	лице	той черн-ѣ-е	вид-и
Множ. ч.	1-во	лице	ний черн-ѣ-е-мъ	вид-и-мъ
	2-ро	лице	вий черн-ѣ-е-те	вид-и-те
	3-те	лице	тѣ черн-ѣ-ѭтъ	вид-ѭтъ.

Digitized by Google

IV образецъ.

Един. ч.	1-во лице	азъ	сол-ѣ.
	2-ро лице	ти	сол-и-шъ
	3-те лице	той	сол-и
Множ. ч.	1-во лице	ний	сол-и-мъ
	2-ро лице	вий	сол-и-те
	3-те лице	тѣ	сол-ѣ.тъ.

V образецъ.

Единственно число.

	а)	б)	в)	г)
1-во л.	азъ ви́к-а-мъ	бер-.ѫ	коп-а-ѣ.	вла́з-я-мъ
2-ро л.	ти ви́к-а-шъ	бер-е-шъ	коп-а-е-шъ	вла́з-я-шъ
3-то л.	той ви́к-а	бер-е	коп а-е	вла́з-я

Множественно число.

1-во л.	ний ви́к-а-ме	бер-е-мъ	коп-а-е-мъ	вла́з-я-ме
2-ро л.	вий ви́к-а-те	бер-е-те	коп-а-е-те	вла́з-я-те
3-те л.	тѣ ви́к-а-тъ	бер-.ѫтъ	коп-а-ѣ.тъ	вла́з-ятъ.

Устна задавка. Като разглеждаме *бр-а-хъ* и *бер-.ѫ*, каква нова самогласка дохожда въ сегашното врѣме? (е). Ами въ *дер-.ѫ*, *пер-.ѫ*?

101.

Устна задавка 1. Кои образци иматъ еднакви крайни по-едри букви въ сегашното врѣме въ чл. 100?

Крайнитѣ букви за сегашното врѣме сѫ:

		Един. число.			Множ. число,		
		1-во л.	2-ро л.	3-те л.	1-во л.	2-ро	3-те л.
I-и обр.	а)	.ѫ	ешъ	е	емъ	ете	.ѫтъ
III-и обр.	а)	ѣ.ѫ	ѣешъ	ѣе	ѣемъ	ѣете	ѣ.ѫтъ
V-и обр.	в)	аѫ	аешъ	ае	аемъ	аете	аѫтъ
I-и обр.	б)	.ѫ	ешъ	е	емъ	ете	.ѫтъ
V-и обр.	б)						
II-и обр. . . .		нѫ	нешъ	не	немъ	нете	нѫтъ

Устна задавка 2. По какво се различаватъ тѣзи крайни букви?

Крайнитѣ букви въ първия, втория и третия редъ

Digitized by Google

се различаватъ отъ крайнитѣ букви въ четвъртия и петия редъ по *ѫ* и *ѭ* (1-во лице един. ч.), *ѫтъ* и *ѭтъ* (3-те лице множ. ч.).

	Един. число.			Множ. число.		
	1-во л.	2-ро л.	3-те л.	1-во л.	2-ро л.	3-те л.
III-и обр. б) IV-и образ.	*ѫ*	*ишъ*	*и*	*имъ*	*ите*	*ѫтъ*
V-и образ. а)	*амъ*	*ашъ*	*а*	*аме*	*ате*	*атъ*
V-и образ. г)	*ямъ*	*яшъ*	*я*	*яме*	*яте*	*ятъ.*

Устна задавка **3.** По какво се различаватъ тѣзи крайни букви?

102.

Писменна задавки. Да се промѣнятъ въ сегашно врѣме по лица въ двѣтѣ числа и да се подчертаятъ крайнитѣ букви на глаголитѣ: *мия, плета, гоня, моля, бърсам, свалям.*

Устна задавка. 1. Споредъ тѣхъ да се промѣнятъ: *живѣя, пера, вина, сѣдя, сѣдам, стрѣлям.*

Устна задавка. По какво се различава *те* въ глаголитѣ отъ *тѣ* членъ?

103.

Устна задавка. Да се намѣрятъ отъ кой образецъ за промѣна на сегашно врѣме сж глаголитѣ въ чл. **84.**

Писменна задавка. Да се раздѣлятъ споредъ образцитѣ за промѣна въ сегашно врѣме глаголитѣ въ чл. **88.**

104.

Устна задавка. 1. Да се обърнятъ въ сегашно врѣме и да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ по лица въ двѣтѣ числа глаголитѣ отъ свършено врѣме въ I, II, III, IV и V обр. въ чл. **94** и **95**, като се запитва съ питание *какво правя?*

Устна задавка. 2. Какво станя съ съгласкитѣ *к, з, с* въ глаголитѣ *пекохъ, рѣкохъ, сѣкохъ, влѣкохъ, тъкахъ, мазахъ, писахъ, бляхъ* (свършено врѣме) кога се обърнятъ въ сегашно врѣме? Въ кои лица и числа се промѣнятъ *к* въ *ч*, *з* въ *ж*, *с* въ *ш*?

105.

1.

Овчарь по брѣгъ хо́ди,
Сиво стадо пасе,
Съ мѣденъ кавалъ свири.

Digitized by Google

2.

Сѣди Марийка въ градинка,
И шие рѫкавъ на гергевъ,
Хемъ шие ситно, хемъ пѣе.

3.

Слънцето трепти, захожда,
Стоянъ си конче извожда,
На дълга пѫтя отива.

4.

Булка върви изъ гора зелена,
Като върви, жално милно плаче,
Жално милно плаче и нарежда.

5.

Буки високи тамо растѫтъ,
Доли дълбоки тихо шумтѫтъ,
Звѣрове диви крияѫтъ се тамъ,
Еленъ страшливи лута се самъ.

Устна задавка 1. Да се каже отъ кой образецъ за промѣна, отъ кое лице и число сѫ глаголитѣ (отъ сегашн. врѣме) въ статийкитѣ. Да се промѣнятъ по лица и числа всичкитѣ тѣзи глаголи.

Устна задавка 2. Отъ *илак-а-хъ* (свършн. врѣме), като става *илачѫ* (сегашн. врѣме), какво станѫ съгласка *к* ?

106.

Писменна задавка. Да се напишятъ подъ диктовка :

Ковачътъ си има клѣщитѣ, и не си гори рѫцѣтѣ. — Богъ забавя, ала не забравя. — Всѣкой пѣтелъ пѣе на купището си. — Умъ царува, умъ робува, юнакъ лозье копае. — Село безъ кучета не бива. — Който знае книга, той има четири очи. — Юнакъ безъ рана не ходи. — Който ходи по село, тъй го биятъ по чело. — И изъ кѫщи шета, и по двора припка, и работа върши, и пѣе, и смѣе се, — далеко звънти нейниятъ гласъ. — Птицитѣ прѣставатъ да пѣятъ, и се крияѫтъ

Digitized by Google

въ гнѣздата си. — Дѣцата се оставятъ да играѫтъ, прѣбиратъ се въ кѫщи, ядѫтъ и лѣгатъ. — Почивате, играете, а кога ще се заловите за работа?

Устна задавка. Да се разгледатъ отъ кой образецъ е всѣки глаголъ, кое лице и число и да се направи промѣната на всѣки глаголъ въ сегашно врѣме.

107.

Неправилни глаголи.

Сегашно врѣме: азъ съмъ, ти си, той е; ний сме, вий сте, тѣ сѫ.

ямъ, ядешъ, яде; ядемъ, ядете, ядѫтъ.

дамъ, дадешъ, даде; дадемъ, дадете, дадѫтъ.

Минѫло свършено: азъ бихъ, ти би, той би; ний бихме, вий бихте, тѣ бихѫ.

или бидóхъ, бидé, бидé; бидóхме, бидóхте, бидóхѫ.

ядохъ, яде, яде; ядохме, ядохте, ядохѫ.

дадохъ, даде, даде; дадохме, дадохте, дадохѫ.

108.

Промѣна на бѫдѫщето врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

Бѫдѫщето врѣме става отъ сегашното врѣме на глаголъ *щѫ, щешъ, ще; щемъ, щете, щѫтъ* и сегашното врѣме на който глаголъ искате. Между глагола *щѫ* и другия глаголъ се туря думица *да:*

Един. ч.	1-во лице	азъ щѫ да пиѫ	
	2-ро лице	ти щешъ да пиешъ	
	3-те лице	той ще да пие	
Множ. ч.	1-во лице	ний щемъ да пиемъ	
	2-ро лице	вий щете да пиете	
	3-те лице	тѣ щѫтъ да пиѫтъ.	

Бѫдѫщето врѣме става тъй сѫщо само отъ сегашното врѣме на нѣкой глаголъ, прѣдъ което стои *ще:*

Един. ч.	1-во лице	азъ ще пиѫ
	2-ро лице	ти ще пиешъ
	3-те лице	той ще пие

Digitized by Google

Множ. ч. 1-во лице ний ще пиемъ
2-ро лице вий ще пиете
3-те лице тѣ ще пиѭтъ.

Писменна задавка. Да се напише бѫдѫщето врѣме и отъ останѫлитѣ образци (чл. 100) за промѣна на сегашното врѣме I-и обр. б), II-и обр. и III-и обр. а) съ *щѫ да*, а другитѣ само съ *ще*.

Устна задавка. Да се промѣнѭтъ на редъ отъ ученицитѣ всичкитѣ тѣзи образци (чл 100) въ бѫдѫще врѣме съ *щѫ да* и съ *ще*, като се запитва съ питания *какво щѫ да правѫ?* и *какво ще правѫ?*

109.

Писменна задавка. Да се промѣнѭтъ въ бѫдѫще врѣме само съ *ще* глаголитѣ: *крыѭ, вредѭ, викнѫ, остарѣѭ, купѭ, желаѭ, иерѫ, мирувамъ.*

Устна задавка. Да се промѣнѭтъ въ бѫдѫще врѣме съ *ще* глаголитѣ въ чл. 88, като се запитва съ питанье какво *ще правѫ?*

110.

Писменна задавка. Да се напише бѫдѫщето врѣме отъ неправилнитѣ глаголи сегашно врѣме въ чл. 107 *(ще съмъ* прави и *ще бѫдѫ, ще бѫдемъ* и т. н.).

Устна задавка. 1. Да се промѣнѭтъ въ бѫдѫще врѣме съ питанье *какво ще правѫ?* на редъ отъ ученицитѣ всичкитѣ глаголи отъ минѫло свършено врѣме въ чл. 94 и 95.

Устна задавка. 2. Да се промѣнѭтъ въ бѫдѫще врѣме глаголитѣ въ чл. 105, като се прочетѭтъ тъй всичкитѣ статийки.

111.

Писменна задавка. Да се обърнѭтъ въ бѫдѫще врѣме всичкитѣ глаголи въ статията *Утрина* въ чл. 99, като се прѣпише подъ диктовка цѣлата статия.

112.

Второ бѫдѫще врѣме.

Има още едно *второ бѫдѫще врѣме,* което става като се махнѭтъ крайнитѣ букви *хъ* отъ минѫлото свършено 1-во лице един. число и слѣдъ останѫлото се тури глаголъ *щѫ, щешъ, ще, щемъ, щете, щѫтъ:*

Digitized by Google

Отъ пи–хъ става пи *щѫ*

I образецъ а).

Един. ч.	1-во лице	пи щѫ	азъ
	2-ро лице	пи щешъ	ти
	3-те лице	пи ще	той (тя, то).
Множ. ч.	1-во лице	пи щемъ	ний
	2-ро лице	пи щете	вий
	3-те лице	пи щѫтъ	тѣ.

Въ I-и образецъ б) (чет-о-хъ) се махка освѣнъ *хъ*, още *о* и подирната съгласка отъ останѫлото:

Отъ чет-о-хъ става чѐ щѫ

Един. число	1-во лице	че щѫ	
	2-ро лице	че щешъ	
	3-те лице	че ще	
Множ. число	1 во лице	че щемъ	
	2-ро лице	че щете	
	3-те лице	че щѫтъ	

Всичкитѣ други образци ставатъ както I-ви обр. а):

Отъ	*сѫхнѫ-хъ*	става	*сѫхнѫ щѫ*
«	*чернѣ-хъ*	«	*чернѐ щѫ*
«	*видѣ-хъ*	«	*видѣ щѫ*
«	*соли-хъ*	«	*соли щѫ*
«	*вика́-хъ*	«	*вика́ щѫ*
«	*бра-хъ*	«	*бра́ щѫ*
«	*копа-хъ*	«	*копа́ щѫ*
«	*влазя́-хъ*	«	*влазя́ щѫ.*

113.

Писмена задавка. Да се направи второ бѫдѫще врѣме отъ глаголитѣ *алетохъ, иредохъ, кладохъ, крадохъ, доведохъ.*

Устна задавка. Какво се махка отъ свършеното врѣме 1-во лице на тѣзи глаголи за да стане второ бѫдѫще врѣме? Отъ кой образецъ споредъ чл. 93 сѫ тази глаголи?

Digitized by Google

114.

Писменна задавка. Да се направи второ бѫдѫще отъ неправилнитѣ глаголи минѫло свършено въ чл. 107 (*би щѫ, я щѫ, да щѫ*).

Устна задавка. Да се промѣнѧтъ въ второ бѫдѫще врѣме на редъ отъ ученицитѣ всичкитѣ глаголи отъ свършено врѣме I, II, III, IV, и V образецъ на чл. **94** и **95.**

115.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка:

Да ще Господь. — До ще голѣмъ день, малка пита. — Работи щемъ. — Писа щемъ си. — Добри щемъ си много пари, оти щемъ си на вилаетъ. — Дъждъ ще завали, окѫпа ще те; до ще кошута, надои ще те. — Съмнѫ ще, видѣ щемъ.

Устна задавка. Какъ сѫ станѫли *да щѫ* (отъ *да*-дохъ), *до щѫ* (отъ до-йдохъ)? Отъ кои образци споредъ чл. **93** сѫ останѫлитѣ глаголи въ изрѣченията?

115.

Промѣна на минѫлото несвършено врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

I образецъ.

		а)	б)
Един. ч.	1-во лице	азъ пи-*я́-хъ*	чет-*ѣ́-хъ*
	2-ро лице	ти пи-*е́-ше*	чет-*ѣ́-ше*
	3-те лице	той пи-*е́-ше*	чет-*ѣ́-ше*
Множ. ч.	1-во лице	ний пи-*я́-х-ме*	чет-*ѣ́-х-ме*
	2-ро лице	вий пи-*я́-х-те*	чет-*ѣ́-х-те*
	3-те лице	тѣ пи-*я́-х-ѫ*	чет-*ѣ́-х-ѫ*.

II образецъ.

Един. ч.	1-во лице	азъ съх-*н-ѣ-хъ*
	2-ро лице	ти съх-*н-ѣ-ше*
	3-те лице	той съх-*н-ѣ-ше*
Множ. ч.	1-во лице	ний съх-*н-ѣ-х-ме*
	2-ро лице	вий съх-*н-ѣ-х-те*
	3-те лице	тѣ съх-*н-ѣ-х-ѫ*.

Digitized by Google

III образецъ.

		а)	б)
Един. ч.	1-во лице	азъ черн-ѣ-я-хъ	ви́д-ѣ-хъ
	2-ро лице	ти черн-ѣ е-ше	ви́д-ѣ-ше
	3-те лице	той черн-ѣ-е-ше	ви́д ѣ-ше
Множ. ч.	1-во лице	ний черн-ѣ-я-х-ме	ви́д-ѣ-х-ме
	2-ро лице	вий черн-ѣ-я-х-те	ви́д-х-те
	3-те лице	тѣ черн-ѣ-я-х-ж.	ви́д-ѣ-х-ж.

IV образецъ.

Един. число	1-во лице	азъ сол-ѣ-хъ
	2-ро лице	ти сол-ѣ-ше
	3-те лице	той сол-ѣ-ше
Множ. число	1-во лице	ний сол-ѣ-х-ме
	2-ро лице	вий сол-ѣ-х-те
	3-те лице	тѣ сол-ѣ-х-ж.

V образецъ.

		а)	б)
Един. ч.	1-во лице	азъ ви́к-а-хъ	бер-ѣ-хъ
	2-ро лице	ти ви́к-а-ше	бер-ѣ-ше
	3-те лице	той ви́к-а-ше	бер-ѣ-ше
Множ. ч.	1-во лице	ний ви́к-а-х-ме	бер-ѣ-х-ме
	2-ро лице	вий вик-а-х-те	бер-ѣ-х-те
	3-те лице	тѣ ви́к-а-х-ж	бер-ѣ-х-ж

		в)	г)
Един. ч.	1-во лице	коп-а́-я-хъ	вла́з-я-хъ
	2-ро лице	коп-а-е-ше	вла́з-я-ше
	3-те лице	коп-а-е-ше	вла́з-я-ше
Множ. ч.	1-во лице	коп-а-я-х-ме	вла́з-я-х-ме
	2-ро лице	коп-а-я-х-те	вла́з-я-х-те
	3-те лице	коп-а-я-х-ж	вла́з-я-х-ж.

117.

Устна задавка. Кои образци иматъ еднакви крайни букви въ минжло несвършено врѣме въ чл. 116?

Digitized by Google

Крайнитѣ букви за минѫло несвършено сѫ:

	Един. число.			Множ. число.		
	1-во л.	2-ро л.	3-те л.	1-во л.	2-ро л.	3-те л.
I-и обр. а)	*ахъ*	*еше*	*еше*	*яхме*	*яхте*	*яхѫ*
III-и обр. а)	*ѣяхъ*	*ѣеше*	*ѣеше*	*ѣяхме*	*ѣяхте*	*ѣяхѫ*
V-и обр. в)	*аяхъ*	*аеше*	*аеше*	*аяхме*	*аяхте*	*аяхѫ*
I-и обр. б) III-и обр. б) IV-и образ. V-и обр. б)	*ѣхъ*	*ѣше*	*ѣше*	*ѣхме*	*ѣхте*	*ѣхѫ*
II-и образ.	*нѣхъ*	*нѣше*	*нѣше*	*нѣхме*	*нѣхте*	*нѣхѫ*

Крайнитѣ букви: *яхъ, еше, еше; яхме, яхте, яхѫ* въ минѫлото несвършено врѣме дохождатъ слѣдъ самогласки, а другитѣ: *ѣхъ, ѣше, ѣше; ѣхме, ѣхте, ѣхѫ* дохождатъ слѣдъ съгласки.

	Един. число.			Множ. число.		
	1-во л.	2-ро л.	3-те л.	1-во л.	2-ро л.	3-те л.
V-и обр. а)	*ахъ*	*аше*	*аше*	*ахме*	*ахте*	*ахѫ*
V-и обр. г)	*яхъ*	*яше*	*яше*	*яхме*	*яхте*	*яхѫ*.

Устна задавка **2.** По какво се различаватъ тѣзи крайни букви отъ горнитѣ? Тѣзи крайни букви приличатъ ли на крайнитѣ букви въ свършеното врѣме V-и обр. а) и г) (чл. **93**)? А по какво се различава тогава минѫлото свършено отъ несвършено въ V-и обр. а) и г)? (*по ударението*).

118.

Устна задавка. Да се намѣри отъ кой образецъ за промѣна, отъ кое лице и число сѫ глаголитѣ отъ минѫло несвършено врѣме въ чл. **91**. Да се промѣнятъ въ всичкитѣ лица и числа тѣзи глаголи споредъ образцитѣ въ чл. **116**.

Писменна задавка. Да се обърнатъ въ минѫло несвършено 1-во лице един. число всичкитѣ глаголи въ чл. **88**, като се запитва съ питанье *какво правѣхъ?*

119.

Устна задавка. Да се обърнатъ въ минѫло несвършено врѣме и да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ по лица въ двѣтѣ числа глаголитѣ отъ свършено врѣме въ образци I, II, III, IV, V на чл. **94** и **95**, като се запитва съ питанье *какво правѣхъ?*

Digitized by Google

120.

Писменна задавка. Да се промѣнятъ въ несвършено врѣме по лица въ двѣтѣ числа глаголитѣ: *миячъ, метѣхъ, вѣхнѣхъ, живѣяхъ, кыаѣхъ, садѣхъ, сѣдахъ, мажахъ, мотаяхъ*, да се наредятъ по образци, споредъ чл. **115** и се подчертаятъ крайнитѣ букви, като се отдѣлятъ съ резчица (-).

Устна задавка **1.** Отъ *мазахъ*, като става мин. несвършено *мажахъ*, какво станя съ съгласка *з?* (промѣни се въ *ж*).

Устна задавка **2.** Отъ *некохъ, рѣкохъ, писахъ, казахъ, близахъ, тъкахъ*, какъ става сегашно и минало несвършено врѣме? Въ какви съгласки се промѣнятъ *з, с, к?* (Въ *ж, ш, ч*).

Слѣдъ *ж, ч, ш* крайнитѣ букви на минялото несвършено врѣме сж:

Един. число.			Множ. число.		
ахъ	*еше*	*еше*	*ахме*	*ахте*	*ахж.*

Писменна задавка. Да се промѣни *писахъ* въ сегашно и минало несвършено врѣме въ всичкитѣ лица и числа.

121.

Устна задавка **1.** Да се обърнятъ глаголитѣ отъ сегашно вр. въ чл. **105** въ минало несвършено, като се прави запитванье съ *какво правѣхъ* и *правѣше?* и се прочетятъ тъй всичкитѣ статийки.

Устна задавка **2.** Да се намѣри отъ кои образци за промѣна на минало несвършено споредъ чл. **116** сж тѣзи глаголи.

122.

Неправилни глаголи.

Минало несвършено:

азъ бѣхъ, ти бѣше, той бѣше; ний бѣхме, вий бѣхте, тѣ бѣхж.

ядѣхъ, ядѣше, ядѣше; ядѣхме, ядѣхте, ядѣхж.

дадѣхъ, дадѣше, дадѣше; дадѣхме, дадѣхте, дадѣхж.

123.

1.

Комарь бей се женѣше,
Мушица си плачеше,
Комарь бей ѫ тѣшеше.

Digitized by Google

2.

Янка прѣзъ гора вървѣше,
Съ крушево листо свирѣше,
И на гората думаше.

3.

Мама му пари четѣше,
На Найдена ги даваше,
Найдена разговаряше.

4.

Момитѣ платна бѣлѣхѫ,
Невѣсти ризи перѣхѫ
Мѫжетѣ риба ловѣхѫ.

Устна задавка. Да се промѣнѧтъ всичкитѣ глаголи въ всички лица и числа отъ минѫло несвършено врѣме. Да се покажѫтъ образцитѣ имъ.

124.

Писменна задавка. Да се прѣпишѧтъ подъ диктовка:

Въ осоитѣ, въ долинитѣ растѣше дѫбъ кръстатъ; трънацитѣ, глогинитѣ напáдахѫ го съ ядъ. — По улицата слонъ вървѣше, той бѣше едъръ, старъ; голѣмо, мало тамъ търчеше, да гледа чудни звѣръ. — Ивана винаги хвалѣхѫ. — Азъ си знáяхъ тогава урока. — Ти се смѣеше, кога той говорѣше. — Вий играяхте, кога тѣ учахѫ.

125.

Лѣтенъ дъждъ.

1.

Колко е горещо! Нѣмаме дъждъ отъ мѣсецъ на самъ. Тревата пожелтѣ и не расте вече; земята е жедна. А що е това? Не се ли лъжѫ азъ? Не: тъкмо тази минута се събиратъ облаци. Ето тѣ се прострѣхѫ по всичкото небе. Захващa да вали.

Digitized by Google

2.

Завалѣ единъ кротъкъ, споренъ дъждъ. Ако се продължи нѣколко часа, всичкитѣ растения ще се съживѧтъ, тревата ще се развесели, житото още може да се поправи. Само дано се продължѣше пóвечко врѣме този дъждъ! Азъ не щѫ да жалѣѫ изгубената си расходка. Лѣй, поливай земята, напой ѫ хубавичко!

Устна задавка. Да се намѣрѧтъ врѣмената, лицата и числата на глаголитѣ. Отъ кой начинъ сѫ глаголитѣ, които се промѣнѧтъ по врѣмето, лица и числа? Кои глаголи стоѧтъ тука въ заповѣденъ начинъ?

Писменна задавка **1.** Да се напише подъ диктовка първата (**1**) половина отъ статията *Лѣтенъ дъждъ.*

Писменна задавка **2.** Да се напише подъ диктовка втората (**2**) половина.

126.
Мишка.

Стой мирно, не шумоли́. Гледай: ето че се показва изъ дупката. Почакай: тя не ни види. Ето излазя .... души. Не се мърдай. Ето тича подъ масата, събира трохички ..... Ей сега азъ ще и́ кажѫ! .... Какво правишъ ти тука? . . . Бѣгай пóскоро, отърви́ се! . . . Скри се вече . . . Покажи́ се пакъ де! Не ще: бои се.

Устна задавка. Да се покажѫтъ врѣмената, лицата и числата на глаголитѣ. Къмъ кого се отнася тука всѣки глаголъ отъ заповѣдния начинъ? При кои глаголи стои възвратно мѣстоиме *се?* По какво се различава това *се* отъ *сѫ* (3-те лице множ. число отъ *съмъ*)?

Писменна задавка. Да се напише това подъ диктовка.

127.
По пролѣть.

Кога ще изсъхнѫтъ нѫтищата, ще се расзелени тревата, ще се расцъвтѫтъ цвѣтята, и ний ще се расхождаме свободно по горитѣ и по полята?

Писменна задавка. Да се махне питаньето *кога,* да се обърне въ първитѣ три глагола бѫдѫщето въ минѫло свършено врѣме, а въ подирния глаголъ въ сегашно врѣме. Какво заглавие тогава трѣба да се даде на статията? *(По пролѣть).*

Digitized by Google

VIII. Глаголно прилагателно име (причастие) на *лъ*.

128.

Баща ми вече е остарѣлъ човѣкъ. — Майка ми е побѣлѣла жена. — Погрознѣлото му лице се показа. — Пожелтѣлитѣ листа падатъ отъ дърветата. — Повѣхнѫлитѣ цвѣтя се посъживихѫ въ водата. — Припка единъ пощърклѣлъ биволъ. — Посърнѫлитѣ гори се развеселихѫ отъ дъжда. — Той е единъ заспалъ човѣкъ.

Нѣкои прилагателни имена, които отговарятъ на питания *какъвъ? каква? какво? какви?* сѫ станѫли отъ глаголи, и за това се казватъ **глаголни прилателни.**

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ изрѣченията глаголнитѣ прилагателни и отъ кои глаголи сѫ станѫли. Какви крайни букви иматъ глаголитѣ прилагателни въ всичкитѣ родове и числа? Взиматъ ли и тѣ членъ? (изгорѣлиятъ и т. н.).

Глаголнитѣ прилагателни иматъ на края си въ един. число *лъ* (мѫж. родъ), *ла* (жен. родъ), *ло* (срѣд. родъ); въ множ. число *ли* (за тритѣ рода).

129.

Глаголното прилагателно, което става отъ минѫлото свършено врѣме (1-во лице един. число), като се обърне *хъ* въ *лъ*, е **глаголно прилагателно свършено:** отъ *пи-хъ* става *пи-лъ*.

Писменна задавка **1.** Да се направѩтъ глаголни прилагателни свършени отъ всичкитѣ глаголи мин. свърш. врѣме въ петтѣ образци на чл. **93**: пи-лъ, че-лъ (безъ *хъ, о* и *т*), съхнѫ-лъ и т. н. и да се промѣнѩтъ по родъ и число.

Устна задавка. Да се направѩтъ на редъ отъ ученицитѣ глаголни прилагателни свършени отъ всичкитѣ глаголи свършено врѣме въ чл. 94 и 95 (*але-лъ, аре-лъ, кра-лъ, дове-лъ; расъ-лъ, пасъ-лъ, гризъ-лъ, влѣзъ-лъ,* ставатъ първитѣ четири като се махне *д, т,* прѣди *о,* а другитѣ четири, като се вмѣтне *ъ*).

Digitized by Google

130.

Писменна задавка. Да се направѫтъ глаголни прилагателни отъ неправилнитѣ глаголи минѫло свършено врѣме въ чл. **107** и да се промѣнѫтъ по числа *(билъ, ялъ, далъ)*.

Отъ *дойдохъ* става свърш. глаг. прилагателно *дошелъ*.

131.

Глаголното прилагателно, което става отъ минѫлото несвършено врѣме (1-во лице един. число), като се замѣни *хъ* съ *лъ*, е **глаголно прилагателно несвършено:** отъ *пия-хъ* става *пия-лъ*.

Писменна задавка. Да се направѫтъ глаголни прилагателни несвършени отъ глаголитѣ мин. несвършено въ 5-тѣ образци въ чл. **116**, като се промѣнѫтъ по родъ и число.

Устна задавка. Да се направѫтъ на редъ отъ ученицитѣ глаголни прилагателни несвършени отъ всичкитѣ глаголи минѫло свършено врѣме, като ги обърнѫтъ нàопрѣдъ въ несвършено, въ чл. **94** и **95**.

132.

Братъ ми е ходилъ въ Пловдивъ на училище. Той е билъ тогава като мене малъкъ. Той добрѣ се е билъ училъ. Азъ не съмъ това запомнилъ, ами отколѣ бѣхъ чулъ отъ майка си. Азъ съмъ билъ играялъ по двора, когато братъ ми се е билъ завърнѫлъ отъ учение.

Устна задавка. Какви глаголни прилагателни има тука? При кои глаголи тѣ стоѫтъ?

133.

Отъ глаголното свършено и несвършено прилагателно заедно съ глаголъ *съмъ, бѣхъ, билъ съмъ* ставатъ още петь минѫли врѣмена, които се зовѫтъ *сложни*. За тѣхъ се запитва съ питания:

1) какво съмъ правѝлъ или *направилъ?*

— За 1-во сложно (свършено) врѣме (пилъ съмъ).

2) какво съмъ правѣлъ?

— За 2-ро сложно (несвършено) врѣме (пиялъ съмъ).

3) какво бѣхъ правѝлъ или *направилъ?*

— За 3-те сложно (свършено) врѣме (пилъ бѣхъ).

Digitized by Google

4) какво съмъ билъ правíлъ или *направилъ?*

— За 4-то сложно (свършено) врѣме (пíлъ съмъ билъ).

5) какво съмъ билъ правѣлъ?

—За 5-то сложно (несвършено) врѣме (пиялъ съмъ билъ).

Устна задавка. Да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ само въ 1-во лице на 5-тѣ слож. вр. всичкитѣ глаголи отъ 5-тѣ образци въ чл. 93.

134.

Спомагателенъ глаголъ.

Глаголътъ *(съмъ, бѣхъ, билъ съмъ),* който помага на глаголнитѣ прилагателни да правятъ 5-тѣ сложни минали врѣмена, зове се спомагателенъ глаголъ.

Такъвъ глаголъ е и *щя, щеше* и т. н., кога се прави отъ него бждещето врѣме.

Устна задавка. Отъ кое врѣме е *съмъ* и *щя?* отъ кое *бѣхъ* (бѣше и т. н.)? Отъ кое *билъ съмъ?* Подирното врѣме какъ е станало?

Писменна задавка. Да се напишатъ тѣзи три врѣмена отъ спомагателния глаголъ (съмъ), като се турятъ въ *билъ съмъ* третѣ рода и множ. число на прилаг. *билъ* (-а, -о, -и).

135.

Устна задавка. Глаголитѣ въ статията на чл. 133: *ходилъ е, билъ е, училъ се е билъ, не съмъ запомнилъ, игралъ съмъ, завърналъ се е билъ* отъ какви врѣмена сж, отъ кое число и лице? Онзи, който приказва съ тѣзи глаголи самъ видѣлъ ли е работитѣ, за които приказва или само слушалъ отъ други?

Съ 1-во, 2-ро, 4-то и 5-то сложно минало врѣме приказваме за работи, които сж станали отколѣ и за които ний сме чули отъ други.

136.

Дѣдо не е въ гора расълъ, телци пасълъ. — Присмѣлъ се хърбелъ на щърбелъ. — Слънцето зашло, и зимна нощь настала. — Ходили моми на пазарь, ходили и се върнали. — Нѣмáла си баба белица, купúла си прасенце. — На единъ човѣкъ едно врѣме му умрѣла

Digitized by Google

първата жена, и той останѫлъ вдовецъ. — Тѣ пишали, кога имъ дошли гости.

Устна задавка. Има ли тука при глаголнитѣ прилагателни спомагателенъ глаголъ? Отъ кое лице и число спомагателниятъ глаголъ е изоставенъ?

Спомагателниятъ глаголъ сегашно врѣме 3-те лице, един. и множ. число (*е, сѫ*) се изоставя въ приказванието отколѣ станѫли работи.

137.

Промѣна на I-во сложно (свършено) и 2-ро сложно (несвършено) минѫло врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

1-во сложно (свършено) минѫло врѣме:

Един. ч.	1-во лице	азъ съмъ пилъ, пила, пило
	2-ро лице	ти си пилъ, пила, пило
	3-те лице	той (тя, то) е пилъ, пила, пило
Множ. ч.	1-во лице	ний сме пили
	2-ро лице	вий сте пили
	3-те лице	тѣ сѫ пили.

2-ро сложно (несвършено) минѫло врѣме:

Един. ч.	1-во лице	азъ съмъ пиялъ, пияла, пияло
	2-ро лице	ти си пиялъ, пияла, пияло
	3-те лице	той (тя, то) е пиялъ, пияла, пияло
Множ. ч.	1-во лице	ний сме пияли
	2-ро лице	вий сте пияли
	3-те лице	тѣ сѫ пияли.

Писмена задавка. Да се промѣнѫтъ всички глаголи въ 5-тѣ образци на чл. 93 и 116 въ 1-во и 2-ро сложно минѫло врѣме, като се прави запитванье *какво съмъ правилъ* или *направилъ?* — За 1-во слож., а *каква съмъ правѣлъ?* — За 2-ро слож. мин. врѣме. 1-вото сложно мин. да се прави отъ свършеното въ чл. 93, а 2-рото отъ несвършеното въ чл. 116.

138.

Устна задавка. Да се промѣнѫтъ на редъ отъ ученицитѣ само въ 1-во лице един. число 1-во и 2-ро слож. мин. всичкитѣ глаголи въ чл. 94 и 95.

Писмена задавка 1. Да се обърнѫтъ глаголитѣ въ

Digitized by Google

чл. 98 *Есть* (ст. 2) въ 1-во слож. минѫло, като се изостави спомагат. глаголъ 3-те лице един. и множ. число (*е, сѫ*).

Писменна задавка 2. Да се обърнѫтъ глаголитѣ въ чл. 124 (ст. 3 и 5) въ 2-ро слож. минѫло (несвършено) и да се напишѫтъ тѣзи статийки, като се изостави спомаг. гл. (*е, сѫ*).

139.

Устна задавка 1. Цѣлитѣ чл. 98 и 99 да се прочетѫтъ като се обърнѫтъ глаголитѣ въ 1-во слож. мин. врѣме.

Устна задавка 2. Членове 124 и 125 да се прочетѫтъ като се обърнѫтъ глаголитѣ въ 2-ро слож. минѫло врѣме.

140.

1.

Овдовѣла лисицата
Съ дванадесеть лисичета,
Че сѣднѫла, заплакала.

2.

Лъщѣлъ въ смѣта безцѣнъ ялмазъ
И гладенъ петлю се затекълъ,
Проклъвнѫлъ го, и въ тоя часъ
Ядосалъ се и рѣкълъ:
«Защо ми си? — не се ядешъ.»

3.

Не сѫ пѣли първи пѣтли и втори,
Не е викáлъ Селимъ ходжа на мечитъ.

Устна задавка. Дѣ е изоставенъ тука спомагател. глаголъ? Отъ кое сложно врѣме, отъ кое лице и число сѫ глаголитѣ тука? Да се промѣнѫтъ въ всичкигѣ лица и числа тѣзи глаголи.

141.

Едно ягне пияло вода на една рѣка. — Когато вий сте попитали за насъ, ний сме пишали и четѣли. — Кога сме били малки, играяли сме по пѫтищата. — Едно славейче пѣяло на едно дърво.

Устна задавка. Дѣ е изоставенъ тука спомагателниятъ глаголъ? Отъ кое врѣме, лице и число сѫ глаголитѣ? Отъ кой родъ глаг. прилагат.?

Digitized by Google

142.

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

Дивото цвѣтье.

Едно диво цвѣтье стояло натопено при едно питомно миризливо цвѣтье въ една чаша. То се намирисало отъ него, и послѣ само миришало вече.

Устна задавка. Дѣ е изоставенъ тука спомагат. глаголъ? Кои глаголи сѫ отъ 1-во. кои отъ 2-ро сложно минѫло врѣме? Въ кое число и лице стоѫтъ? Отъ кой родъ сѫ глаголнитѣ прилагателни?

143.

Промѣна на 3-те сложно (свършено) врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

Един. ч.	1-во лице	азъ бѣхъ пилъ,	пила, пило
	2-ро лице	ти бѣше пилъ,	пила, пило
	3-те лице	той (тя, то) бѣше пилъ,	пила, пило
Множ. ч.	1-во лице	ний бѣхме пили	
	2-ро лице	вий бѣхте пили	
	3-те лице	тѣ бѣхѫ пили.	

Писменна задавка. Да се промѣнѫтъ тъй въ 3-те слож. мин. врѣме всички глаголи въ чл. 93 отъ 5-тѣ образци съ питание *какво бѣхъ правилъ* или *направилъ?*

144.

Устна задавка. Да се промѣнѫтъ на редъ отъ ученицитѣ само въ 1-во лице един. число 3-те сложно мин. врѣме всичкитѣ глаголи въ чл 94 и 95 съ питание *какво бѣхъ правилъ* или *направилъ?*

Писменна задавка. Да се обърнѫтъ всичкитѣ глаголи въ чл. 99 въ 3-те сложно минѫло врѣме, като се прѣпише цѣлата статия *Утрина* подъ диктовка.

145.

Загубилъ бѣхъ си писалката, ала пакъ ѫ намѣрихъ. — Ти не бѣше още станѫлъ, когато ний дойдохме. — Той бѣше отишелъ на училището, кога го търсихте. — Бѣхѫ дошли на панаира много търговци. — Бѣхѫ се наканили да ви дойдѫтъ на гости, ала имъ се случи работа.

Digitized by Google

Устна задавка. Да се покаже отъ кое врѣме, число и лице сѫ глаголитѣ? Отъ кой родъ сѫ глаголнитѣ прилагателни? Да се промѣнѧтъ тѣзи глаголи въ всички лица и числа.

146.

Промѣна на 4-то (свършено) и 5-то (несвършено) сложно минѫло врѣме по лица въ двѣтѣ числа.

4-то сложно (свършено) минѫло врѣме:

Един. ч.	1-во лице	азъ съмъ билъ пилъ, -а, -о
	2-ро лице	ти си билъ пилъ, -а, -о
	3-те лице	той (тя, то) е билъ пилъ, -а, -о
Множ. ч.	1-во лице	ний сме били пили
	2-ро лице	вий сте били пили
	3-те лице	тѣ сѫ били пили.

5-то сложно (несвършено) минѫло врѣме:

Един. ч.	1-во лице	азъ съмъ билъ пиялъ, -а, -о
	2-ро лице	ти си билъ пиялъ, -а, -о
	3-те лице	той (тя, то) билъ пиялъ, -а, -о
Множ. ч.	1-во лице	ний сме били пияли
	2-ро лице	вий сте били пияли
	3-те лице	тѣ сѫ били пияли.

Писменна задавка. Да се промѣнѧтъ всички глаголи въ **5**-тѣ образци на чл. **93** и **116** въ **4**-то и **5**-то сложни мин. врѣме, като се прави запитване *какво съмъ билъ правилъ* или *направилъ?* — За **4**-тото, а *какво съмъ билъ правѣлъ?* — За 5-тото. **4**-тото слож. минѫло да се прави отъ свършеното въ чл. **93**, а **5**-тото отъ несвършеното въ чл. **116**.

Устна задавка. Да се промѣнѧтъ на редъ отъ ученицитѣ **4**-то и **5**-то слож. мин. врѣме всичкитѣ глаголи въ чл. **94** и **95**, като се прави запитване съ питания, казани по́горѣ.

147.

Писменна задавка **1**. Да се обърнѧтъ въ **4**-то слож. мин. врѣме глаголитѣ въ чл. **99**, като се прѣпише цѣлата статия подъ диктовка, и се изостави спомаг. глаголъ (*е, сѫ*), т. е. вм. *изгрѣло е било* само *изгрѣло било* и т. н.

Писменна задавка **2**. Да се обърнѧтъ въ **4**-то и **5**-то слож. мин. врѣме глаголитѣ въ чл. **141** и се напише цѣлата статия подъ диктовка, като се изостави спомаг. глаголъ (*е, сѫ*).

Digitized by Google

148.

Сборъ.

По Петровдень въ близното село става сборъ. Азъ ходихъ тамъ минѫлата година. Много хора бѣхѫ се събрали. Весело бѣше тамъ. Всѣка година на този сборъ се събиратъ селяни отъ далечни села. Тая година, казватъ, малко хора били отишли. Селянитѣ били женѣли нивята си, които били прѣгорѣли отъ жегата.

Устна задавка. Да се намѣри отъ кое врѣме, лице и число сѫ глаголитѣ? Съ кои врѣмена се исказватъ работи, които човѣкъ самъ е видѣлъ, а съ кои врѣмена, за които е чулъ отъ други? Отъ кой начинъ сѫ тука глаголитѣ?

149.

1.

Тичай, тичай, коню,
Коню вихрогоню!
Не се заморявай,
Гривата развѣвай.

2.

Съблѣчи́ дрѣхи юнашки,
Облѣчи́ дрѣхи просящки,
Наложи́ калпакъ мечешки,
Припаши́ сабя френгия,
Па вземи́ блюдо просешко,
И иди́ долу на пѫтя.

Устна задавка. Отъ кой начинъ сѫ глаголитѣ тука? Да се обърнѫтъ въ множ. число.

150.

Условенъ начинъ.

Ако *би* всѣка пчела медъ *брала,* бръмбарътъ *би набралъ* наймного. — Ако *би* гора *думала,* не *бихѫ* ѭ *сѣкли* дървари, не *бихѫ* ѭ *пасли* овчари. — Да бихѫ снѣгове, *стопили се бихѫ;* да бихѫ дъждове,

Digitized by Google

оттекли се бихѫ. — Да *би* мирно *сѣдѣло*, не *би* чудо *видѣло*.

Отъ свършеното глаголно прилагателно и спомагателния глаголъ минѫло свършено врѣме *(бихъ, би, би; бихме, бихте, бихѫ)* става **условниятъ начинъ.** Той показва условие или спогаждание.

Устна задавка. Кои глаголи сѫ отъ условенъ начинъ тука? Отъ кое сѫ число и лице?

151.

Промѣна на условния начинъ по лица въ двѣтѣ числа.

Един. ч.	1-во лице	азъ бихъ пилъ, -а, -о
	2-ро лице	ти би пилъ, -а, -о
	3-те лице	той (тя, то) би пилъ, -а, -о
Множ. ч.	1-во лице	ний бихми пили
	2-ро лице	вий бихте пили
	3-те лице	тѣ бихѫ пили.

Писменна задавка. Да се промѣнятъ по условенъ начинъ глаголитѣ отъ 5-тѣ образци въ чл. 93.

Устна задавка. Да се промѣнятъ по условенъ начинъ всичкитѣ глаголи въ чл. 94 и 95.

152.

Другояче става условниятъ начинъ отъ глаголъ *щѣхъ, щѣше, щѣше; щѣхме, щѣхте, щѣхѫ* заедно съ сегашно врѣме отъ който глаголъ искаме съ *да* прѣди него.

Един. ч.	1-во лице	азъ щѣхъ да пиѫ
	2-ро лице	ти щѣше да пиешъ
	3-те лице	той (тя, то) щѣше да пие.
Множ. ч.	1-во лице	ний щѣхме да пиемъ
	2-ро лице	вий щѣхте да пиете
	3-те лице	тѣ щѣхѫ да пиѫтъ.

Писменна задавка. Да се промѣнятъ въ вторния условенъ начинъ глаголитѣ отъ 5-тѣ образци въ чл. 100.

Digitized by Google

Устна задавка. Да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ въ условенъ начинъ глаголитѣ въ чл. **88.**

153.

Да имаше сиренье, *щѣше да надроби* попара. — Да знаяхме, че ще дойдете, *щѣхме да* ви *посрѣщнемъ.* — Да можахъ, *щѣхъ* всичко *да направятъ.* — *Щѣше да дойдешъ* и ти, да бѣше знаялъ.

Устна задавка. Кои сж тука глаголитѣ отъ втория условенъ начинъ? Отъ кои лица и числа сж?

154.

Писменна задавка **1.** Да се обърнятъ глаголитѣ въ чл. **153** отъ втория условенъ начинъ въ първия и да се прѣпишатъ всичкитѣ изрѣчения подъ диктовка.

Писменна задавка **2.** Да се обърнятъ глаголитѣ въ чл. **150** отъ първия услов. начинъ въ втория и да се прѣпишатъ подъ диктовка всичкитѣ изрѣчения (вмѣсто *би брала, би думала, би сѣдѣло* трѣба да се каже: *берѣше, думаше, сѣдѣше*).

155.

Съдамъ, ако ме поканишъ. — *Попѣвамъ* ти, ако ме слушашъ. — *Давамъ* му на заемъ, да имахъ пари. — Пръстенъ ми падна въ калето, *влѣзваше* ли да го извадишъ. — Брънбаръ*тъ набираше* наймного медъ, ако всѣка пчела берѣше. — Да бѣхъ снѣгове *стопѣвахъ се;* да бѣхъ дъждове, *оттеквахъ се.*

Нѣкои глаголи отъ сегашно и минало несвършено V-ти образецъ а) и г) (чл. **100** и **116**) се употрѣбяватъ вмѣсто условенъ начинъ, ако и да се промѣнятъ по врѣмена като опрѣдѣления начинъ.

Устна задавка. Кои сж тѣзи глаголи въ примѣритѣ? Отъ кое врѣме, лице и число сж? Да се обърнатъ въ условенъ начинъ споредъ чл. **150** (*сѣднялъ бихъ, поѣлъ бихъ, далъ бихъ, влѣзълъ бихъ, набралъ бихъ, стоилъ бихъ се, оттекълъ бихъ се*).

Digitized by Google

IX. Промѣна на сѫществителнитѣ имена по падежъ.

156.

Промѣна на сѫществителнитѣ имена отъ мѫжски родъ съ крайни букви ъ, ь и й.

Иванъ се учи добрѣ. *Иване!* учи́ се добрѣ. *Ивана* учѫтъ добрѣ. *Ивану* (или *на Ивана*) показватъ добрѣ.

Конь (или коньтъ) върви бърже. *Коню!* върви́ бърже. *Коня* каратъ бърже. *Коню* (или *на коня*) даватъ сѣно.

Славей (или славеятъ) пѣе. *Славею!* пѣй. *Славея* държатъ въ кафезъ. *Славею* (или *на славея*) даватъ просо.

Устна задавка. На кое питанье отговарѧтъ сѫществ. имена *Иванъ, конь, славей* въ всѣко изрѣчение, и какви дѣлове на изрѣченията биватъ тѣ въ примѣритѣ?

Промѣната на крайнитѣ букви въ сѫществителнитѣ имена се зове *промѣна по падежъ.*

157.

Кога сѫщест. име отговаря на питание *кой? какво?* (или *що?*) то е подлогъ въ изрѣчението, и стои въ **именителенъ падежъ.**

Кога викаме или възкликваме онова, което показва думата, сѫществителното стои въ **звателенъ падежъ.**

На питанье *кого? какво?* (или *що?*) сѫщест. име́ стои въ **винителенъ падежъ.**

На питание *кому?* (или *на кого?*) *на какво?* (или *на що?*) сѫщест. име стои въ **дателенъ падежъ.** *На* е прѣдлогъ.

Писменна задавка. Да се прѣпише промѣната на сѫщ. имена *Иванъ, конь, славей* съ питанията на които тѣ отговарятъ, и да се отбѣлѣжѫтъ падежитѣ, като се подчертаѫтъ крайнитѣ букви (Иванъ — съ твърда, конь и славей съ меки).

Digitized by Google

Един. число.

Именит. пад. кой? какво? Иванъ, конь (коньтъ), славей (славеятъ).

Звател. пад. (за виканье) Иване! коню! славею!

Винит. пад. кого? какво? Ивана, коня, славея.

Дат. пад. кому? на какво? Ивану, коню, славею.

на кого? на що? на Ивана, на коня, на славея.

Множ. число.

Имен. падежъ. Соколи*) (соколитѣ), конье (коньетѣ), славеи (славеитѣ).

Зват. падежъ. Соколи! конье! славеи!

Вин. падежъ. Соколи, (-тѣ), конье, (-тѣ), славеи (-тѣ).

Дат. падежъ. на соколи (-тѣ), на конье (-тѣ), на славеи (-тѣ).

158.

Устна задавка. Кой падежъ има на края си **ъ, ь, й?** кой **е, ю, ю?** кой **а, я, я?** кой **у, ю, ю?** На кой падежъ е еднакъвъ дателниятъ, кога отговаря на питание *на кого?* Какво има тогава прѣдъ себе се вин. пад.? Има ли нѣкоя промѣна въ крайнитѣ букви на падежитѣ въ множ. число? Членътъ дохожда ли, освѣнъ въ им. падежъ един. число, въ другитѣ падежи? Въ множ. число?

Писменна задавка. Да се промѣнятъ съ питанията за всѣки падежъ имената *столъ, учитель* и *ратай,* като се подчертаятъ крайнитѣ букви въ падежитѣ.

159.

Сѫщест. имена отъ мѫж. родъ на Ъ, Ь, Й взиматъ членъ въ един. число само въ именит. падежъ, а въ множ. число въ всичкитѣ падежи.

Устна задавка. Да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ по горнитѣ примѣри: дворъ, вълкъ, орелъ, пѣтелъ, братъ, търговецъ; пѫть, пънь, царь; бой, край, гной (множ. число: *бойове, крайща, гноища*).

160.

Устна задавка. Да се кажатъ питанията, на които отговарятъ сѫщест. имена (чл. 1, отдѣлъ II).

*) *Иванъ* като собственно име нѣма множ. число, за това вмѣсто него е турено *соколъ*.

Digitized by Google

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ подъ диктовка и се подчертаѭтъ крайнитѣ букви на падежитѣ въ сѫщест. имена:

Един. число.

Имен. падежъ. Бикътъ боде. — Димътъ е лекъ. — Гръмътъ е страшенъ. — Драганъ е кротъкъ. — Богъ е милостивъ. — Царьтъ е силенъ. — Слонътъ е голѣма животина. — Търговецътъ е богатъ. — Воденичарьтъ пази воденицата.

Зват. падежъ. Драгане, бързе върви! — Тичай, коню, вихрогоню! — Защо спишъ, пъдарю? — Боже мили, прости ме! — Не пѣй, славею! — Духни, вѣтре, горнянине! — Приятелю, слушай!

Винит. падежъ. Видѣхъ Стояна. — Възсѣдна́хъ коня. — Чувамъ гласъ *). — Имамъ братъ *). — Виждамъ дя́бъ *). — Сѣка́ дя́ба. — Копа́ трапъ *). — Изгони пѣтела. — Отивамъ въ градъ *). — Сѣдамъ на стола. — Върва́ по края. — Върна́ се отъ бой *). — Той билъ въ боя.

Дател. падежъ. Мама Стояну думаше. — Налѣй вода на славея. — Дай зобъ на коня. — На брата ми помогна́хъ. — На търговеца заповѣдаха́. — Богу се моли. — На царя се поклони.

Множ. число.

Имен. падежъ. Воловетѣ ора́тъ. — Вълцитѣ сѫ силни. — Жеравитѣ прѣлѣтѣха́. — Орлитѣ вия́тъ грѣзда. — Звѣроветѣ се криятъ.

Зват. падежъ. Орете, биволи! — Теглете конье! — Духнете, вѣтрове! — Стойте, братя. — Дойдете, приятели. — Юнаци, на бой вървете! — Прощавайте, съсѣди!

Вин. падежъ. Виждамъ орли. — Слушамъ пѣвци. — Удрете тъпанитѣ. — Напойте коньетѣ. — Не оставяй

*) Сѫществ. отъ мъ́ж. родъ кога показватъ нѣщо непознато имать *вин. падежъ* еднакъвъ съ *имен. безъ членъ.*

Digitized by Google

стари обичаи. — Отиде въ осоитѣ. — Пѫтьтъ върви по брѣговетѣ. — Иди при мѫжетѣ. — Наредихѫ войницитѣ.

Дател. падежъ. Дайте сѣно на воловетѣ. — Тѣжко и горко на неприятелитѣ. — Помогнѫхѫ на съсѣдитѣ. — Платихѫ на работницитѣ. — Дай зоборина на пѣтлитѣ.

161.

За да се намиратъ пó-лесно падежитѣ Имен., Винит. и Дателенъ въ мѫж. родъ, вмѣсто сѫщест. име можемъ да туряме мѣстоиме:

	Един. число.	Множ. число.
Имен. падежъ	*той* (онъ)	*тѣ* (они)
Винит. пад.	*него, го*	*тѣхъ, ги*
Дател. пад.	*нему, му*	*тѣмъ, имъ.*

Устна задавка. Да се замѣстѣтъ на редъ отъ ученицитѣ тѣзи три падежа въ сѫщ. имена въ чл. 160, като се прави запитвания съ *кой?* и *какво?* (*що?*) *кого?* и *какво?* *кому?* или *на кого?* и *на какво?*

162.

Промѣна на сѫщест. имена жен. родъ на а, я, ь.

Устна задавка. Да се кажѫтъ питанията, на които отговарятъ сѫщест. имена (чл. 1. отд. II).

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ подъ диктовка и се подчертаѫтъ крайнитѣ букви на падежитѣ въ сѫщест. имена:

Един. число.

Имен. падежъ. Гората шуми. — Рада плете. — Любица пита мѣсила. — Баба спи. — Банята е гореща. — Купалята е дълга. — Заповѣдь се изпрати. — Рѣчта трая много. — Честь е това. — Овдовѣла лисицата.

Зват. падежъ. Сбогомъ, сестро! — Горо ле, горо зелена, имашъ ли вода студена? — Тебѣ думамъ, дъще, осѣщай се, снахо! — Прости, майко! — Пѣй, птичко, пѣй! — Слушай, Недѣлйо! — Яжъ, бабо, меки круши!

Вин. падежъ. Виждамъ лисицата. — Викахъ мама. — Изгони кравата. — Вземи кѫделята. — Слушай

Digitized by Google

пѣснята. — Чети баснята. — Видѣхъ змията. — Викай Недѣля. — Търси си честа.

Дат. падежъ. Помоли се на Богородица. — Помагай на леля си. — Кажи на майка си. — Донеси вода на баба. — Дай сѣно на кравата. — Служи на правдата. — Покланяй се на родината. — Помогни на дъщеря си.

Множест. число.

Имен. пад. Кози пасжтъ. — Овци пладнуватъ. — Вишнитѣ озрѣхж. — Змиитѣ сж влекоходни. — Цъвтжтъ липитѣ.

Зват. пад. Майки, прѣгледвайте дъщеритѣ си! — Дъщери, слушайте майкитѣ си! — Слугини, бждете вѣрни на господаркитѣ си!

Вин. пад. Виждамъ мухи. — Удри змиитѣ. — Пжди вранитѣ. — Паси козитѣ и овцитѣ. — Грижи се за пчелитѣ. — Гледай мравкитѣ.

Дат. пад. Дай соль на овцитѣ. — Дай сѣно на кравитѣ. — Дай зоборина на кокошкитѣ.

163.

Въ жен. родъ сжщест. имена се различаватъ само въ звателния пад. един. число съ крайни букви **о, е.** Въ всичкитѣ други падежи един. и множ. число крайнитѣ букви (било съ членъ, било безъ членъ) сж еднакви.

Писменна задавка. Да се промѣнжтъ *гора, лисица, кждѣля,* като се подчертажтъ крайнитѣ букви въ звят. пад. един. число.

Устна задавка. Да се промѣнжтъ на редъ отъ ученицитѣ *подкова, вода, илѣва, слива, слама, вълна, слава; здравица, любица, Радка; стая, буря, България.*

164.

За да намираме пб-лесно, отъ кой падежъ е нѣкое сжщест. име отъ женски родъ, можемъ да го замѣстяме въ Имен., Винит. и Дател. падежъ съ мѣстоиме:

Digitized by Google

	Един. число.	Множ. число.
Имен. падежъ	*тя (она)*	*тѣ (они)*
Винит. падежъ	*нея, ѫ*	*тѣхъ, ги*
Дател. падежъ	*ней, ѝ*	*тѣмъ, им.*

Устна задавка. Да се замѣстятъ тѣзи три падежа въ сѫщ. имена жен. родъ въ чл. 162, като се прави запитване съ *кой? кого? кому?* и т. н.

165.

Промѣна на сѫщест. имена отъ срѣд. родъ на о и е.

Устна задавка. Да се каже на кое питание отговаря всѣки сѫществително име (чл. 1, отд. II).

Писменна задавка. Да се напишатъ подъ диктовка:

Един. число.

Имен. пад. Показа се село. — Полето е широко. — Иманье се търси. — Учението е богатство.

Зват. пад. Прощавай, родно село! — Печи, печи, слънце! — Широко си ти, море, високо си ти, небе!

Винит. пад. Виждамъ село. — Вѣтърътъ рони зърното. — Косѫтъ сѣното. — Женѫтъ житото. — Бурята покри съ мъгла небето. — Спечели иманье.

Дател. пад. Той помогнѫ на селото. — Чудѫ се на твоето мнѣние. — Кажи на дѣтето.

Множ. число.

Имен. пад. Села се прогледнахѫ. — Мѣстата сѫ пълни. — Стъклата сѫ строшени. — Полята сѫ покрити съ снѣгъ. — Мнѣнията били различни.

Зват. пад. Простете вий, родни села! — Сбогомъ, български поля!

Вин. пад. Виждамъ села. — Вземи кросната. — Стадата ги истръшка болесть. — Ще запомнѫ твоитѣ желания.

Дат. пад. Помогнете на селата. — Кажете на дѣцата.

Digitized by Google

166.

Устна задавка **1**. Има ли нѣкоя разлика между крайнитѣ букви на всичкитѣ падежи един. и множ. число въ сѫщ. имена срѣд. родъ? Звател. падежъ взема ли членъ?

Писменна задавка. Да се промѣнятъ *стадо, поле, оръжие.*

Устна задавка **2.** Да се промѣнятъ на редъ отъ ученицитѣ *езеро, вино, гнѣздо, хоро, търпѣние, спасение.*

167.

За да намираме, отъ кой падежъ е нѣкое сѫщест. име срѣденъ родъ, можемъ да го замѣстяме въ Имен., Вин. и Дател. падежъ съ мѣстоиме:

	Един. число.	Множ. число.
Имен. падежъ	*то* (оно)	*тѣ* (они)
Вин. падежъ	*него, го*	*тѣхъ, ги*
Дат. падежъ	*нему, му*	*тѣмъ, имъ.*

Устна задавка. Да се замѣстятъ тѣзи три падежа отъ мѣстоиме съ сѫщ. имена отъ срѣд. родъ въ чл. **165**, като се прави запитване съ *кой? кого?* и т. н.

168.

1.

Ти, птичко, птичко, ти пъстра птичко!
Хубаво пѣешъ, гора люлѣешъ.

2.

Видѣ ли, сине, Страхила,
Дѣ ходи въ гора зелена,
И пие вода студена?

3.

Дѣте.

Дѣтенце хубаво,
Пиленце либаво!
Кѫдѣ подъ мишница
Съ тазъ малка книжица?

Баба.

Отивамъ, бабичко,
Макаръ и слабичко,

Digitized by Google

Книга да се учѫ,
Добро да сполучѫ.

4.

Нива.

Ниво, моя ниво!
Харно ти отивашъ:
Зрѣешъ ти на слънце,
Класове наливашъ.

Устна задавка. Да се намѣри отъ кой падежъ сѫ сѫщест. имена, като се прави запитване за им., вин. и дат. падежи и се замѣстѭтъ съ мѣстоимена.

169.

Устна задавка. Да се намѣри, отъ кой падежъ сѫ сѫщест. имена въ чл. 81. 91 и 149, и се обърне внимание къмъ прилагателнитѣ имена.

Отъ който падежъ сѫ сѫществителнитѣ имена, отъ този падежъ сѫ и прилагателнитѣ имена при тѣхъ.

170.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка:

Гладна кокошка просо сънува. — Остро желѣзо въ торба не стои. — Бѣли пари се пазѭтъ за черни денье. — На харизано магаре петалата се не гледатъ. — Котката изяла бѣлия гълъбъ. — Виждамъ синето небе. — Малкитѣ дѣца лесно забравятъ скръбта. — Вълцитѣ нападнѫли сивитѣ стада. — На бодлива крава Господь рога не дава.

Устна задавка. Да се покаже отъ кой падежъ сѫ сѫщест. и прилаг. при тѣхъ, като се прави запитване и се замѣстѭтъ съ мѣстоимена.

X. Прѣдлози.

171.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка:

Той отиде въ село. — Едничекъ Димчо у мама. — По полето ходи. — Освѣнъ Бога никого си нѣма. —

Digitized by Google

Слънцето залѣзе задъ гората. — Надъ извора има дърво борово. — Отъ Стояна взехъ това. — Пѫтьтъ имъ бѣше срѣдъ село. — Съ Ивана вървѣше. — Момкова майка изъ домъ излѣзе. — За вълка приказватъ, и вълкътъ въ кошарата. — Обърнѫ се къмъ Стояна. — Садила мома край море лозье.

Устна задавка. Отъ кой падежъ сѫ сѫщ. имена въ тѣзи примѣри?

Винителниятъ падежъ не отговаря само на питания *кого?* и *какво?* ами още и на питания: *на кого? на какво? съ кого? съ какво? у кого? у какво? въ кого? въ какво? за кого? за какво?* и т. н.

Думицитѣ *на, въ, у, съ, за* и т. н. сѫ **прѣдлози.**

172.

Устна задавка. Какви още прѣдлози има въ горнитѣ примѣри?

Прѣдлозитѣ се пишѫтъ отдѣлно отъ сѫществителнитѣ, прилагателнитѣ и мѣстоимената и искатъ винителенъ падежъ.

Дателниятъ падежъ кога отговаря на питание *на кого?* и *на какво?* става отъ винителния съ прѣдлогъ *на.*

173.

Пѣсня.

Що бѣхѫ кѫщи хубави!
Край малка врата ливада,
Въвъ ливадата зеленъ боръ,
Подъ бора бистръ кладенецъ,
До кладенеца трапеза,
На трапезата светцитѣ:
На чело Свети Илия,
До него Свети Никола,
Между тѣхъ Света Мария
Съсъ Христа Бога на рѫцѣ.

Digitized by Google

Устна задавка. Да се покажѫтъ тука прѣдлозитѣ и при кои имена стоѫтъ. Кои прѣдлози стоѫтъ при мѣстоимена? Отъ кой падежъ сѫ тѣзи мѣстоимена?

174.

Писменна задавка. Да се отговори писменно съ пълни изрѣчения на тѣзи питания:

На какво расте кора? Дѣ виждаме ний слънцето, мѣсеца и звѣздитѣ? Дѣ живѣе вълкътъ? Въ какво пекѫтъ хлѣбъ? Дѣ плаватъ корабитѣ? Въ какво стои мастилото? Съ какво пишемъ? На какво пишемъ? Отъ какво е направенъ столътъ?

175.

Написахъ си урока. — Наредихъ си книгитѣ. — Загради си кѫщата. — Прѣпълни се чашата. — Разиграватъ мечката. — Подпалихѫ пеща. — Дѣтето проходи. — Излѣхѫ водата. — Събрахѫ се всичкитѣ ученици. — Зачете се молитвата. — Довърши се урокътъ. — Наядохъ се. — Заядохъ. — Прѣядохъ. — Попѣхъ. — Запѣхъ. — Пѣтлитѣ пропѣхѫ.

Прѣдлозитѣ се турятъ прѣдъ глаголитѣ и се пишѫтъ заедно съ тѣхъ.

Устна задавка. Да се покажѫтъ прѣдлозитѣ въ примѣритѣ, като се отдѣлѫтъ отъ тѣхъ глаголитѣ. Прѣдлозитѣ *раз*, *про* и *прѣ* употрѣбляватъ ли се безъ глаголи? (*не*).

176.

Писменна задавка 1. Да се прибави прѣдлогъ *на* прѣдъ глаголитѣ:

лѣхъ, плетохъ, предохъ, пасохъ, сѣкохъ.

Писменна задавка 2. Да се прибави прѣдлогъ *из* прѣдъ глаголитѣ:

вадихъ, влѣкохъ, молихъ, купихъ, брахъ.

Писменна задавка 3. Да се прибави прѣдлогъ *съ* прѣдъ глаголитѣ:

брахъ, дружихъ, драхъ; лѣпихъ, вършихъ.

Писменна задавка 4. Да се прибави прѣдл. *раз:*

турихъ, глобихъ, бихъ, дадохъ, порихъ.

Digitized by Google

177.

Не трѣба да смѣсваме прѣдлозитѣ *при* и *прѣ:*

Придавамъ, прѣдавамъ; призирамъ се, прѣзирамъ.

Прѣдлогъ *при* показва приближаванье къмъ нѣщо (*при*ближавамъ, *при*стигамъ, *при*стѫпвамъ) или принаждане (*при*турямъ, *при*бавямъ, *при*лагамъ).

Прѣдлози се турятъ и при други думи (*при*личенъ, *без*уменъ, *под*ложка, *въз*главница).

Писменна задавка **1.** Да се прѣпише подъ диктовка пѣснята въ чл. **173.**

Писменна задавка **2.** Да се прѣпишѫтъ подъ диктовка примѣритѣ въ чл. **175.**

XI. Промѣна на мѣстоименатa по падежъ.

178.

Лични.

Един. ч.	Им. п.	азъ	ти	той (онъ), то (оно), тя (она)	
	Вин. п.	мене *).	тебе,	него,	нея,
		ме,	те,	го,	я,
	Дат. п.	менѣ,	тебѣ,	нему,	ней,
		ми.	ти.	му.	и.
Множ. ч.	Им. п.	ний	вий	тѣ (они)	
	Вин. п.	насъ,	васъ,	тѣхъ,	
		ни.	ви.	ги.	
	Дат.	намъ,	вамъ,	тѣмъ,	
		ни.	ви.	имъ.	

Устна задавка **1.** Кои падежи се пишѫтъ съ буква ѣ ? На кои питания отговарятъ падежитѣ ? Само на питание *кого ?* ли отговаря Вин. пад. ? може ли да отговаря на питания *у кого ? за кого ? отъ кого ? съ кого ?* и т. н.

179.

Въ личнитѣ мѣстоимена падежитѣ *мене, менѣ; тебе, тебѣ; себе, себѣ; него, нему; нея, ней;*

*) Тъй се промѣня по падежъ и възвратното мѣстоиме *себе*, което нѣма един. число Имен. пад. и множ. число (Вин. *себе, се ;* Дат. *себѣ, си*).

Digitized by Google

насъ, васъ, тѣхъ, намъ, вамъ, тѣмъ се зовѫтъ **пóголѣми образи.**

А падежитѣ *ме, ми; те, ти; се, си; го, му; ѭ, и́; ви, ги; ни, ви; имъ* се зовѫтъ **пóмалки образи.**

180.
Коситба.

Тревата порастнѫ на ливадата. Дойде врѣме да косимъ *тревата*. Отъ вечерта всичкитѣ косачи си приготвихѫ коситѣ. *Косачитѣ* излѣзохѫ отъ тъмни зори и захванѫхѫ работата си. И азъ взехъ косата, наточихъ *косата* съ бруса и наредихъ се. Отъ найнапрѣдъ моята коса косѣше равно, ала ето острото *на косата* се отѫпи. Азъ наточихъ изново *косата*. Изведнажъ косата се удари въ нѣщо, и желѣзото *на косата* отхвъркнѫ. То бѣше пънь. *Пъня* азъ не видѣхъ подъ тревата. Косачитѣ бѣхѫ вече отишли далеко. *Косачитѣ* не ме чакахѫ и азъ отидохъ при талигата. *Талигата* стоеше на близу, подъ дърветата. Азъ сѣднѫхѫ на талигата и взехъ да гледамъ отъ далечъ къмъ косачитѣ.

Писменна задавка. Да се прѣпише, и да се замѣнѭтъ сѫществителнитѣ имена съ личнитѣ мѣстоимена.

181.

У насъ дойдохѫ. — Видѣхѫ ни. — За мене приказватъ. — Чухѫ ме. — До тебе стои. — Викатъ те. — Надъ него паднѫ. — Наградихѫ го. — Задъ неѭ застанѫ. — Наказахѫ ѭ. — Съ себе си го носи. — Хвали се. — При тѣхъ отивамъ. — Видѣхъ ги. — Къмъ насъ гледа. — Гледа ни. — За тебе пита. — Пита те. — Съ него ходи. — Търси го. — Безъ васъ отиде. — Викатъ ви.

Прѣдлозитѣ стоѭтъ прѣдъ пóголѣмитѣ образи винит. падежъ отъ мѣстоимената. Въ другитѣ случаи пóвечето се употрѣбяватъ пóмалкитѣ образи.

Устна задавка. Да се намѣрѭтъ прѣдлозитѣ въ изрѣченията и да се покажѫтъ отъ кои образи сѫ мѣстоимената.

Digitized by Google

Писменна задавка 1. Да се прѣпишѫтъ изрѣченията въ които има пó-голѣми образи.

Писменна задавка 2. Да се прѣпишѫтъ изрѣченията съ пó-малкитѣ образи.

182.

Сестра ми е добра. — Майка му дома го чака. — Баща и отиде на лозье. — Братъ ти дойде. — Кѫщата имъ изгорѣ. — Никола кара коня си. — Менѣ ми рѣче бачо ти. — Баба ни умрѣ. — Свяко ви останѫ въ село.

Пóмалкитѣ образи отъ личнитѣ мѣстоимена дателенъ падежъ се употрѣбяватъ вмѣсто стопанственнитѣ мѣстоимена на питания *чий? чия? чие? чи?*

Устна задавка. Да се намѣри вмѣсто кои стопанственни мѣстоимена стоѫтъ пóмалкитѣ образи дат. пад. въ примѣритѣ.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ тѣзи изрѣчения подъ диктовка.

XII. Нарѣчие

183.

Когато въ изрѣчението *прибавката за мѣсто, врѣме* и *начинъ* се исказва съ една дума, то тази дума е **нарѣчие.** То отговаря на питания *кѫдѣ?* и *дѣ? кога? какъ?*

1.

Буки високи тамо растѫтъ,
Доли дълбоки тихо шумѣтъ.

2.

Топли вѣтрове завѣватъ,
Бързо пукатъ ледоветѣ,
И далечъ отъ насъ се дѣватъ
Студоветѣ, снѣговетѣ.

3.

Лѣтна жега е настала,
Жарко слънцето ми грѣй,
Тъмна гора занѣмѣла,
Лястовичка слабо пѣй.

Digitized by Google

4.

Хубава е много Стара Планина:
Лѣтѣ стада, буки неѫ веселѫтъ,
Зимѣ снѣгъ облича нейни рамена,
Пролѣть при крака и шипъци цъвтѫтъ.

Устна задавка. Какви прибавки за място, врѣме и начинъ (на питания *дѣ? кога? какъ?*) сѫ исказани тука съ нарѣчия?

184.

Нарѣчия съ буква *ѣ* сѫ: кѫдѣ, дѣ, нѣйдѣ, нийдѣ, зимѣ, лѣтѣ, денѣ, нощѣ, добрѣ, злѣ, твърдѣ, горѣ, послѣ, подирѣ, напрѣдѣ, вътрѣ, одевѣ, сѣтнѣ.

Пóупотрѣбителнитѣ нарѣчия, станѫли отъ *сѫществителни* имена съ прѣдлози сѫ: надвечеръ, отпрѣдъ, отзадъ, отдолу, нагорѣ; безъ прѣдлогъ: денемъ, нощемъ, редомъ, лѣтѣ, зимѣ, пролѣть, сутрина, вечерь, утрѣ, вчера, зимась, днесь, лѣтось и т. н.

Нарѣчия отъ *прилагателни* имена съ прѣдлози сѫ: изново, надѣсно, налѣво, полека, надалечъ; безъ прѣдлози: добрѣ, злѣ, твърдѣ, хубаво, мирно, тихо, слабо, жарко, бързо, близу, далечъ и т. н.

Отъ *мѣстоимена* съ прѣдлози: откѫдѣ, накѫдѣ, оттукъ, оттамъ; безъ прѣдлози: тъй (така), инакъ, тогава, какъ, както, кога, когато, тукъ, тамъ, кѫдѣ.

Нѣкои отъ нарѣчията иматъ *втора и трета* степень за примѣрванье, както и прилагателнитѣ:

Пѣй пòвисоко.—Пóмалко говори, а пòвече слушай.—Ненамазанитѣ кола пòсилно скърцатъ.—Тя си е рано ранила: дважъ пòрано отъ пѣтли и трижъ пòрано отъ зори.—Пóдалечъ видѫтъ четири очи, а не двѣ. (Сравни чл. 72).

Писменна задавка. Да се напишѫтъ тѣзи изрѣчения подъ диктовка, като се покажѫтъ нарѣчията.

185.

Нарѣчие *не* при глаголъ се пише отдѣлно, освѣнъ при: *нѣмамъ*.

Digitized by Google

Не е всѣки день Великдень. — Съ една лястовица пролѣтъ не бива. — Не му иде отржки. — Не му пѣе пѣтелътъ. — Не брой звѣздитѣ, да не паднешъ въ кладенеца. — Не питай старо, ами патило. — Не ще лозье молитва, ами мотика. — Никого си нѣма.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ подъ диктовка, като се покажѫтъ *орилозитѣ* въ изрѣченията.

186.

1.

Птичетата ясно пѣѫтъ
Покрай бистричкитѣ вади,
И тукъ тамъ си вече блѣѫтъ
Агънцата по ливади.

2.

Заранъ ний телцитѣ
Караме на паша,
Вечеръ доимъ козитѣ
Въ кошарата наша.

Задавка. Да се намѣрѫтъ нарѣчията и да се напише подъ диктовка.

187.

XIII. Съюзъ.

Съюзитѣ служѫтъ за свързванье дѣловетѣ на едно изрѣчение или на нѣколко изрѣчения:

Орало *и* мотика хранѫтъ свѣта. — Всички го обичатъ *и* слушатъ.

Сѣди Марийка въ градинка, *и* шие ржкавъ на гергевъ. — Стоянъ е взелъ двѣ стомни, *та* е на вода отишелъ. — Пушка пукнѫ изъ гора зелена, *та* удари най-добрия юнакъ. — На овчари съ глава клати, *а* на Иовка ножъ измъкнѫ. — Яжте *и* пийте, дружина, *ала* се не опивайте. — Не ги дари добра дарба, *най* имъ даде кора.

Digitized by Google

хлѣбецъ. — Не ме давай на момитѣ, *ами* ме дай на момцитѣ. — *Ако* би гора думала, не би ѫ сѣкли дървари.

Устна задавка. Да се покажѫтъ тука съѫзитѣ.

188.

XIV. Междумѣтие.

Междумѣтието е въскликване: ой, ей, ахъ! охъ! олеле! о! ура! или е подражаване гласа на нѣщо: тупъ! цапъ! данъ дунъ! куку! ку—ку—ри—гу!

XV. Корени и какъ ставатъ отъ тѣхъ думи.

189.

Всѣка дума състои отъ коренъ и крайни букви: *труд*-ъ, *труд*-енъ, *труд*-ѫ се. Прѣдъ корена по нѣкога се туря прѣдлогъ (вижъ чл. 175): *по*-труд-и́ се.

Устна задавка. Да се намѣри корена на думитѣ:

варѫ, варенъ, прѣваренъ, варенье, отвара,
парѫ, паренъ, попаренъ, паренье, попара.

1. Корени на думи съ буква *ѣ*.

190.

Съ буква *ѣ* въ корена найчесто се срѣщатъ тѣзи думи:

1. бѣл-ъ,-а,-о	6. бѣд-енъ
2. цѣл-ъ	7. блѣд-енъ
3. лѣв-ъ	8. прѣс-енъ
4. слѣп-ъ	9. рѣд-ъкъ
5. нѣм-ъ	10. крѣп-ъкъ

Тѣзи прилагателни сѫ станѫли отъ коренитѣ съ крайни букви *ъ, а, о; енъ, ъкъ*.

Примѣри за думи отъ сѫщитѣ корени:

1. **Бѣлѫ**, **бѣлило**, **бѣлтъкъ**. — 2. **Цѣлина**, **изцѣлѫ**. — 3. **Налѣво**, **лѣвакъ**. — 4. **Слѣпецъ**, **ослѣпя-**

Digitized by Google

вамъ.—5. **Нѣмецъ, онѣмѣвамъ.**—6. **Бѣда, бѣдность.** — 7. **Блѣдность, поблѣднѣвамъ.** — 8. **Прѣснакъ.** — 9. **Рѣдкость.**—10. **Крѣпость, закрѣпявамъ.**

191.

1. пѣхъ
2. вѣхъ
3. сѣхъ
4. грѣхъ
5. лѣхъ
6. зрѣхъ
7. смѣхъ се
8. не дѣй

Тѣзи глаголи сѫ станѫли направо отъ коренитѣ като имъ се турила крайна буква за минѫло свършено врѣме 1-во лице *хъ*.

Примѣри за думи отъ сѫщитѣ корени:

1. **Пѣсня, пѣтелъ, пѣенье, пѣвецъ.**—2. **Вѣтъръ, вѣтрило.** — 3. **Сѣдба, сѣенье, сѣме.** — 4. **Огрѣванье, грѣенье.**—5. **Лѣенье.**—6. **Зрѣлъ, зрѣенье.**—7. **Смѣхъ, смѣшенъ.** — 8. **Добродѣтель, надѣвамъ се, надѣжда, недѣля, понедѣлникъ.**

Устна задавка 1. Каква буква взиматъ въ минѫло свършено врѣме прѣдъ **хъ** глаголитѣ отъ III образецъ (вижъ чл. 93 и 95)?

Устна задавка 2. Отъ кои образци глаголитѣ взиматъ **ѣ** въ минѫло несвършено прѣди **хъ** (виж. чл. 116 и 117)?

192.

1. Свѣт-и-хъ
2. мѣр-и-хъ
3. дѣл-и-хъ
4. лѣп-и-хъ
5. мѣс-и-хъ
6. цѣп-и-хъ
7. Стрѣл-и-хъ
8. бѣг-а-хъ
9. дѣл-а-хъ
10. рѣз-а-хъ
11. сѣд-а-хъ
12. лѣг-а-хъ
13. тѣт-а-хъ
14. смѣт-а-хъ

Тѣзи глаголи сѫ станѫли отъ коренитѣ, като имъ се турѫтъ самогласки **и** и **а** прѣдъ крайнитѣ букви на минѫло свършено врѣме **хъ**.

Устна задавка. Да се кажѫтъ нѣколко думи отъ сѫщитѣ корени (свѣтъ, мѣрка, дѣлба и т. н.).

Писменна задавка. Да се напише по една дума отъ всѣки коренъ.

Digitized by Google

193.

Сѫществителни имена, които иматъ въ корена си буква Ѣ:

Едносрични:

1. бѣс-ъ
2. вѣк-ъ
3. цвѣт-ъ
4. звѣр-ъ
5. мѣд-ь
6. мѣх-ъ
7. змѣ-й
8. снѣг-ъ
9. рѣч-ь
10. хлѣб-ъ
11. грѣх-ъ
12. хрѣн-ъ
13. лѣк-ъ
14. гнѣв-ъ
15. дрѣн-ъ
16. цѣр-ъ
17. брѣг-ъ
18. цѣп-ь.

Устна задавка 1. Да се кажатъ нѣколко думи отъ коренитѣ на първитѣ 9 отъ тѣзи сѫществителни.

Писменна задавка 1. Да се напишатъ.

Устна задавка 2. Да се покажатъ тъй сѫщо отъ коренитѣ на другитѣ 9 сѫщ. имена.

Писменна задавка 2. Да се напишатъ.

194.

Двоесрични:

1. вѣн-ецъ
2. вѣр-а
3. дѣд-о
4. дѣт-е
5. звѣзд-а
6. пѣн-а
7. рѣп-а
8. стѣн-а
9. цѣн-а
10. рѣк-а
11. мѣн-а
12. мѣр-а
13. лѣт-о
14. мѣст-о
15. гнѣзд-о
16. сѣн-о
17. тѣл-о
18. тѣст-о
19. орѣх-ъ
20. мѣсец-ъ
21. съ-вѣтъ
22. пѣсък-ъ
23. врѣм-е
24. лѣх-а
25. стрѣх-а
26. човѣк-ъ
27. сѣнк-а
28. рѣсн-а
29. млѣк-о
30. срѣд-а
31. бѣлѣг-ъ

Digitized by Google

Устна задавка 1. Да се кажатъ нѣколко думи отъ коренитѣ на първитѣ 15 сжщ. имена.

Писменна задавка 1. Да се напишатъ.

Устна задавка 2. Да се кажатъ тъй сжщо отъ коренитѣ на другитѣ 15 сжщ. имена.

Писменна задавка 2. Да се напишатъ.

195.

Троесрични: 1. невѣст-а
2. желѣз-о
3. колѣн-о

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

На ти, бабо, костенъ зжбъ, дай ми желѣзенъ. — Тихъ бѣлъ Дунавъ тихо лѣе струи мжтни и студени; — Малко птиче пѣсня пѣе тамъ на острова зелени. — Топли вѣтрове завѣватъ. — Пролѣть! всичко е засмѣно! и дѣца отъ рано ставатъ.

Вечѣ рѣкичката прѣсъхва,
Птицитѣ замлъкватъ тамъ,
Хладенъ вѣтрецъ не полъхва,
Въздухътъ е пустъ и нѣмъ.

196.

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

Бждни вечеръ ей настанж,
Утрѣ е година нова,
Въ кжта чака за зарана
Вѣйка дрѣнова сурова. —

Съ едно цвѣте лѣто не бива. — Брѣговетѣ на рѣкитѣ сж покрити съ дребенъ пѣсъкъ. — Тоя свѣтъ е като цвѣтъ. — Свѣтливитѣ звѣзди и пълниятъ мѣсецъ свѣтжхж на небето. — Ей свѣтулка се яви! — Дѣдо води воловетѣ. — Понедѣлникъ е първъ день въ недѣлята. — Цървули нѣма, гайда иска. — Двѣ дѣца си игражтъ при рѣката. — Ржцѣтѣ сж краища на човѣшкото тѣло. — Бѣсна кучка въ гора лае. — Цѣлъ день съмъ сѣдѣлъ у дома. — Орачътъ сѣе пшеница. — Съ мѣденъ

Digitized by Google

кавалъ свири. — Не го е грѣхъ отъ Бога. — Не ми е до смѣхъ. — И безъ пѣтли съмнува. — Вѣтърътъ бѣснѣе.

2. Корени на думи съ буква ѫ.

197.

Съ буква ѫ въ корена се срѣщатъ тѣзи думи:

Едносрични:

1. тѫп-ъ, -а, -о
2. скѫп-ъ, -а, -о
3. гѫст-ъ
4. дѫб-ъ
5. пѫт-ь
6. зѫб-ъ
7. пѫп-ъ
8. рѫт-ъ
9. крѫг-ъ
10. лѫк-ъ
11. сѫд-ъ
12. мѫж-ъ
13. кѫт-ъ.

Първитѣ 2 прилагателни и останѫлитѣ 10 сѫществителни сѫ станѫли отъ корени съ крайни букви Ъ, Ь.

Устна задавка. Да се кажѫтъ нѣколко думи отъ сѫщитѣ корени (кѫтъ - кѫща).

Писменна задавка. Да се напишѫтъ.

198.

Двоесрични:

1. вѫглен-ъ
2. гѫб-а
3. лѫк-а
4. мѫк-а
5. гѫск-а
6. дѫг-а
7. рѫк-а
8. трѫб-а
9. стѫп-ка
10. тѫг-а
11. тѫпан-ъ
12. ѫгъл-ъ
13. мѫдър-ъ
14. мѫтен-ъ

Устна задавка. Да се кажѫтъ нѣколко думи отъ сѫщитѣ корени.

Писменна задавка. Да се напишѫтъ.

199.

Троесрични:

1. вѫдиц-а
2. кѫклиц-а
3. сѫбот-а
4. орѫжи-е
5. кѫдел-я.

Digitized by Google

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

Празенъ мѫжъ — остъръ ножъ. — Боли го зѫбъ, та куца. — Дѫбътъ става голѣмо дърво. — Безъ мѫка нѣма наука. — Една рѫка мие другата, а двѣтѣ лицето. — Това жито има кѫклица. — Съ вѫдица ловятъ риба. — Въ сѫбота ще дойдѫ. — Беззѫба баба орѣхъ чупи.

200.

Устна задавка. Дѣ се пише *ѫ* и *ѭ* въ глаголитѣ? (прѣгледайте чл. 93, 100 и 116).

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка:

Ако бѫдѫ здравъ, ще дойдѫ. — Азъ метѫ двора. — Пушка пукнѫ. — Нивята пожелтѣхѫ. — Тѣзи книги сѫ мои. — Тѣ си четѫтъ урока. — Ученицитѣ бѣхѫ излѣзли. — До щѫ ви нѣкой пѫть на гости. — Тѣ щѫтъ да учѫтъ. — Момитѣ платно бѣлѣхѫ. — Хората копаяхѫ.

3. Измѣнение коренитѣ на думитѣ

201.

Коренътъ на думата може да се измѣня:

Измѣнение *самогласката* въ корена:

е—о—а: тек-ѫ, точ-ѫ, прѣта-чамъ; вед-ѫ, вод-ѭ, провѫждамъ; нес-ѭ, нос-ѭ, занасямъ; греб-ѫ, гроб-ъ, награбямъ.

Измѣнение *съгласката* въ корена:

д: предѫ, прежда; садѭ, насаждамъ; кладѫ, подклаждамъ.

т: свѣт-ъ, свѣщ-ь; свет-ъ, свещенъ.

г: бѣлѣг-ъ, бѣлѣз-и, бѣлѣж-ка.

к: вълк-ъ, вълц-и, вълч-е.

х: страх-ъ, страш-енъ; сирома-х-ъ, сирома-с-и, сирома-ш-е.

Писменна задавка. Да се прѣпишятъ като се отдѣлятъ коренитѣ съ помощá на учителя.

Сборъ, приносъ, кѫща, лъжа, паша, киша, грижа, прѣтапятъ, полагамъ, вижда мъ.

Digitized by Google

4. Сложни думи.

202.

Отъ двѣ думи може да стане една дума. Такава дума се зове **сложна:**

Три-ста, сънъ-котка, лай-кучка, бого-родица, нехранимайка, дърво-дѣлецъ, гроздо-беръ.

Писменна задавка. Да се напишатъ тѣзи сложни имена и да се раздѣлятъ на дѣловетѣ, отъ които сж станали:

Гологлавъ, търнокопъ, градобитнина, Цариградъ, пѣснопоецъ, седемстотинъ, слънчогледъ, мишоморка, главоболие.

XVI. Кои и какви сж всичкитѣ видове думи.

203.

Всичкитѣ разни видове думи сж 9:

1) *Сжществително име.*	**Промѣнливи.**
2) *Прилагателно име.*	
3) *Числително име.*	
4) *Мѣстоиме.*	
5) *Глаголъ.*	
6) *Нарѣчие.*	**Непромѣнливи.**
7) *Прѣдлогъ.*	
8) *Съюзъ.*	
9) *Междумѣтие.*	

Отъ тѣхъ първитѣ петь сж **промѣнливи,** защото си промѣнятъ крайнитѣ букви по число, родъ, падежъ, лице, врѣме и начинъ; а другитѣ четири сж **непромѣнливи,** защото тѣ никога не си промѣнятъ крайнитѣ букви.

Устна задлъка. Кои сж 5-тѣ промѣнливи думи? Кои отъ тѣхъ се промѣнятъ по число родъ и падежъ? Кои по лице, врѣме и начинъ? Мѣстоимето промѣня ли се и то по лице? *Кои сж 4-тѣ* непромѣнливи?

Бѣлѣжка. Членътъ е станалъ отъ мѣстоиме: *тоя, тая, това; тѣзи.*

Digitized by Google

II.

Запознаванье съ науката за изрѣченията (Синтаксисъ).

(Слѣдъ практическия прѣгледъ на изрѣчението и неговитѣ дѣлове и слѣдъ запознаванъето съ тѣхъ въ разбора на статийкитѣ въ Първия отдѣлъ, I.).

1.

Една мисъль за нѣщо, кога се изрѣче съ думи, зове се **изрѣчение.**

Ученикътъ пише. — Ливадата се зеленѣе. — Гората се люлѣе отъ вѣтъра. — Снѣгътъ е бѣлъ. — Гарванътъ е птица.

За което се говори въ изрѣчението, то се зове **подлогъ.** Подлогътъ отговаря на питание: именит. падежъ: *кой? що?* (или *какво?*) (ученикътъ, ливадата, гората, снѣгътъ, гарванътъ).

Това, което се говори за подлога, е **прилогъ.** Той показва, *какво прави* подлогътъ (пише, зеленѣе се), или *какво се прави съ него* (люлѣе се), или *какъвъ* е той, т. е. каквината му (бѣлъ), или *какво нѣщо е той* (птица).

2.

Водата.

Водата *тече* или *се вълнува* отъ вѣтъра; водата *е жива.* Тя *е хубоста* на всичката природа. Безводнитѣ мѣста *биватъ оскждни* отъ растения.

Устна задавка. Съ какви думи се исказватъ тука прилозитѣ? Кои прилози сж тука съставни (т. е. исказани съ спомагателенъ глаголъ и прилагат. или сжщест. име)? Въ кои изрѣчения отъ чл. 1 има съставни прилози?

Digitized by Google

Писменна задавка. Да се турѫтъ прилози на тѣзи подлози:

Слънцето . . . . . Вѣтърътъ . . . . . Кукувицата . . . . . Гълъбътъ . . . . . Славеятъ . . . . . Орелътъ е голѣмъ, а врабчето . . . . . Лястовицата е птица, а катерицата . . . . . Камъкътъ е твърдъ, а памукътъ . . . . . .

3.

Гората.

Гората дава хладина; *тя* пази влагата. Само *немарливиятъ* не варди гората. Брѣнете ѭ.

Устна задавка. Съ какви думи сѫ изказани тука **подлозитѣ?** Дѣ се подразумѣва подлогътъ (т. е. нѣма го, а може да се тури)?

Писменна задавка. Да се турѫтъ подлози при тѣзи прилози:

. . . . . лаѭтъ, ... мечѭтъ, ... блѣѭтъ, ... мукатъ. — . . . . . напои земята. — . . . . . нищо не види, а . . . . . нищо не чува. — . . . . . каша духа. — . . . . . негоненъ бѣга.

4.

Изрѣчение безъ подлогъ зове се **безлично:**

Тежко му е; не му се яде, не му се пие. Спи му се. Боли го глава.

Изрѣчение съ нѣколко подлози или прилози се зове **слѣто:**

Вълкътъ и лисицата се побратимили. — Тѣ наедно яли и пили.

Устна задавка. Кое изрѣчение е слѣто въ чл. 2.? Защо?

Писменна задавка. Да се направѭтъ въ слѣто изрѣчение тѣзи отдѣлни изрѣчения: Слънцето свѣти. Мѣсецътъ свѣти. Звѣздитѣ свѣтѭтъ.

5.

Печи, печи, *слънчице!* — *Стоене, синко, Стоене!* Защо си толкосъ посърнѭлъ? — Тебѣ думамъ, *дѫще,* осѣщай се, *снахо!* — Трай, *коню,* за зелена трева.

Digitized by Google

Името на нѣщо, къмъ което е обърнѫтъ разговорътъ, се зове **обращанье.** То се туря въ звателенъ падежъ и подиръ него се туря *знакъ за въскликванье* (!), или пъкъ се отдѣля съ запетая.

6.

Ясното слънце огрѣ *гѫстата липова* гора. Азъ обичамъ *миризливия* цвѣтъ *на липата*. Събрахъ си *липовъ* цвѣтъ. *Хубавата селска* гора е *голѣмо* бранище. Нѣѫ красѫтъ *кичести* липи. Само *двѣ три* ели и *петь шесть* борики ще видишъ въ нѣѫ.

Прибавената дума при сѫществителното име, за да го поясни по̀добрѣ се зове **опрѣдѣление.** То отговаря на питания: *какъвъ, на кое, чий, колко?*

Устна задавка. Съ какви думи тука сѫ исказани опрѣдѣленията? Къмъ кое сѫществително всѣко отъ тѣхъ се прибавя? Въ кой падежъ и съ какъвъ прѣдлогъ стои *сѫществителното*, което служи за опрѣдѣления при *цвѣтъ?*

Писменна задавка. Да се притурѫтъ опрѣдѣления при сѫществителнитѣ:

Уморенъ, не пий . . . . . вода. — Въ черквата горѫтъ . . . . . свѣщи. — По Великденъ ядемъ . . . . . яйца. — . . . . . облакъ покри . . . . . звѣзди.

Кубето (на кое?) . . . . . е високо. — Дѣсниятъ брѣгъ (на кое) . . . . . е по̀нисъкъ отъ лѣвия. — Есень листата (на кое?) . . . . . пожелтѣватъ и падатъ. — Зимѣ водитѣ (на кое?) . . . . . замръзнуватъ. — Не ми стигнѫхѫ (колко?) . . . . . лева.

7.

Продава се клонче *зеленика*. — Зажени се Стефанъ, харенъ *юнакъ*. — Есенна прѣлѣтна птица, черенъ *гарванъ, прѣдвѣстникъ* на зимата, кацнѫлъ на високъ габъръ. — Убихѫ змия *усойница*.

Прибавена дума отъ сѫществително име въ единъ

Digitized by Google

падежъ съ това сѫществително, което пояснява, (а не въ винит. съ прѣдлогъ както въ чл. 6) се зове **приложение.**

Устна задавка. Кои сѫщест. имена сѫ тука приложения? Кои думи сѫ опрѣдѣления при сѫщест. имена?

8.

Начо *рало* стѣга
И *биволи* впрѣга. —

Млади, спрѣтнѫти жетварки
Взехѫ *сърпи, паламарки.* —

Вземи *иглата* и заший си *дрѣхата.* — Вземете *брадвитѣ* и насѣчете *съ тѣхъ дърва,* турете на огнището и накладете *огъня.*

Прибавената дума при глагола, да го поясни, е **допълнение,** ако отговаря на питание за нѣкой падежъ, освѣнъ именителенъ. Допълнението найчесто бива въ винителенъ падежъ безъ прѣдлогъ.

Устна задавка. Съ какви думи сѫ исказани допълненията въ примѣритѣ? Къмъ кои глаголи се прибавятъ и на кои питания отговарятъ?

Писменна задавка. Да се притурятъ допълнения при глаголитѣ:

Вземете . . . . . и прѣкопайте лозьето. — Възсѣдни . . . . . и иди въ село. — Откъсни . . . . . и го помирише. — Грабни . . . . . и бери въ нежѫ гроздье. — Вѣтърната воденица се движи *(съ какво?)* . . . . . , а водната . . . . . Азъ повикахъ *(кого?)* . . . . . : той ще ми поправи кѫщата.

9.

Дѣйствително и страдателно състояние на глаголитѣ.

Орачътъ *оре* нива. Нива *се оре* отъ орача. Жената *приготви* ястье. Ястье *се приготви* отъ жената. Момчето *пасѣше* овци. Овци *се пасѣхѫ* отъ момчето.

Градинарьтъ *е ископалъ* трапъ. Трапъ *е ископанъ* отъ градинаря.

Digitized by Google

Ловецътъ *бѣше убилъ* патка. Патка *бѣше убита* отъ ловеца.

Мнозина *били чели* тази книга. Тази книга *се била чела* (или *е била четена*) отъ мнозина.

Мнозина *ще четѫтъ* тази книга. Тази книга *ще се чете* (или *ще бѫде четена*) отъ мнозина.

Кога при глагола стои допълнение въ винителенъ падежъ безъ прѣдлогъ тогава глаголътъ се намира въ **дѣйствително състояние.**

Дѣйствителното състояние се обраща въ **страдателно,** кога допълнението стане подлогъ, а сѫщиятъ подлогъ стане допълнение въ винителенъ падежъ съ прѣдлогъ **отъ.**

Устна задавка. Да се покажѫтъ подлога и допълнението и да се опрѣдѣли *състоянието* на глагола въ всѣка двойка отъ изрѣчения.

10.

Страдателното състояние на глагола става или само съ мѣстоиме *се* или съ **страдателно глаголно прилагателно** на *нъ, на, но* и *тъ, та, то* заедно съ спомагателния глаголъ (съмъ, бѣхъ, бидохъ, билъ съмъ, ще бѫдѫ) *)

Устна задавка. Да се покажѫтъ какъ е исказано страдателното състояние на глаголитѣ въ примѣритѣ чл. 9.

Срѣдни и възвратни глаголи.

11.

Стоянъ ходи по двора. — Рада сѣди на стола. — Той дойде въ града. — Вечерь настанѫ. — Тя ще иде на нива. — Овцата блѣе. — Коньтъ цвили. — Вода тече по бѣло камънье.

Има глаголи, които не могѫтъ да вземѫтъ допъл-

*) Страдателнитѣ глаголни прилагателни биватъ и опрѣдѣления: *прѣкаленъ* светецъ и Богу не е драгъ. — На месаля стои *прѣвитъ* кравай.

Digitized by Google

нение въ винителенъ падежъ безъ прѣдлогъ, и тѣ се зовѫтъ **срѣдни.**

Устна задавка. Кои сѫ тука срѣднитѣ глаголи?

12.

Иванъ се облича. — Той се оми. — Райна се приготви за празника. — Богъ се роди. — Тя се радва. — Той се сърди. — Тѣ се смѣятъ.

Иванъ и Драганъ се обичатъ. — Петкана и Рада се каратъ. — Два се змѣя на планина биятъ. — Тѣ сега се сговорихѫ. — Тѣ напрѣдъ се мразѣхѫ.

Съ мѣстоимe *се* има глаголи, които не показватъ страдателно състояние. Тѣ се зовѫтъ **възвратни.**

Ако работата се враща само върху единъ подлогъ, глаголитѣ биватъ **прости възвратни.** А ако работата се раздѣля между два или повече подлози, глаголитѣ биватъ **взаимни възвратни.**

Устна задавка. Глаголитѣ съ *се* тука страдателни ли сѫ? Кои отъ тѣхъ сѫ прости и кои взаимни възвратни? Има ли тука слѣти изрѣчения? Кои сѫ тѣ?

13.

Пѫтувахме *отъ Търново за София. Денъ* вървѣхме, а *нощъ* почивахме.

На питания *откѫдѣ? кѫдѣ? дѣ?* отговаря **прибавка за мѣсто,** а на питание *кога?* **прибавка за врѣме.**

Устна задавка **1.** Да се покажѫтъ прибавкитѣ *за мѣсто* и *врѣме;* на кое питанье отговаря всѣка прибавка и съ каква дума е исказана?

Устна задавка **2.** Да се покажѫтъ прибавкитѣ за мѣсто и врѣме въ чл. **183** (Втор. отд. I) и съ какви думи сѫ исказани?

Писменна задавка **1.** Да се притурѫтъ въ тѣзи изрѣчения прибавки *за мѣсто:*

Орачътъ добива житото *(откѫдѣ?)* . . . . . , а рибарьтъ . . . . . .

Лѣтно врѣме повесело се живѣе *(дѣ?)* . . . . . , а зимно врѣме . . . . . .

Digitized by Google

Мечката *(отдѣ?)* . . . . . довождатъ. *(дѣ?)* . . . . . горѣтъ восчени свѣщи.

Пѫтнитѣ врата сѫ обърнѫти *(къмъ кѫдѣ?)* . . . .

Писменна задавка 2. Да се притурятъ въ тѣзи изрѣчения прибавки *за врѣме.*

(Кога?) . . . . . ядемъ червени яйца.

Нова година бива *(кога?)* . . . . . .

(Кога?) . . . . . деньетѣ сѫ къси, а нощитѣ дълги; а (кога?) . . . . . деньетѣ сѫ дълги, а нощитѣ къси.

Дунавъ.

Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува,
Весело шуми,
Хубавъ лебедъ *гордо* плува
Надъ златни вълни.

Лѣто.

Лѣтна жега е настала,
Жарко слънцето ми грѣй,
Тъмна гора занѣмѣла,
Лястовичка *слабо* пѣй.

На питание *какъ?* отговаря **прибавката за начинъ.**

Устна задавка. Съ какви думи сѫ исказани прибавкитѣ за начинъ въ тѣзи стихове?

Писменна задавка. Да се притурѫтъ прибавки за начинъ въ тѣзи изрѣчения:

Заекътъ бѣга *(какъ?)* . . . . . , а костенурката пълзи . . . . . .

Славеятъ *(какъ?)* . . . . . пѣе, а гаргата . . . . . грачи.

Като славей пѣе.—*Като змия* се спуща рѣка Тополка.—Стои *като на трънье.*—Яде *като мечка,* а работи *като бубулечка.*

Оприличаваньето е тъй сѫщо прибавка за начинъ.

Устна задавка. Кои прибавки тука отговарятъ на питанье *какъ?* Какви сѫ тѣзи прибавки? Съ какви думи се исказватъ?

Digitized by Google

Писменна задавка. Да се притурьтъ такива прибавки за начинъ (оприличавания) въ тѣзи непълни изрѣчения: (безъ *той е*)

Сладъкъ . . . . . .

Горчивъ . . . . . .

Правъ . . . . . .

14.

Отъ радость се смѣе. — *Отъ плачъ* очитѣ ѝ отекохѫ. — *Отъ* една *искра* много кѫщи изгарятъ. — *Отъ работа* не си отваря очитѣ. — *Отъ мързелъ* не му се ходи.

На питанье *отъ какво? защо?* отговаря **прибавката за причина.**

Устна задавка. Съ какви думи сѫ исказани тука прибавкитѣ *за причина?*

Писменна задавка. Да се допълньтъ тѣзи изрѣчения съ прибавки *за причина:*

Пѫтищата се раскаляхѫ . . . . . Той трепери . . . . . Дървета повѣхнѫхѫ . . . . . .

15.

Вълкътъ гледалъ *за ловъ.* — Много си, Мургашъ планино, хубава *за паша, за зимовище.* — Дѣтето плаче за *люлѣянье.*

На питанье *за какво? съ какво намѣрение?* отговаря **прибавката за намѣрение.**

Устна задавка. Съ какви думи сѫ исказани тука *прибавкитѣ за намѣрение?*

Писменна задавка. Да се притурьтъ *прибавки за намѣрение* въ тѣзи изрѣчения:

Азъ отидохъ на баня *(за какво?)* . . . . . Заведохѫ коня . . . . . при ковача.

Изрѣчения късо и распространено, пълно и непълно.

16.

Подлогътъ и прилогътъ сѫ **главнитѣ дѣлове на изрѣчението. А всичкитѣ други думи сѫ прибавени дѣлове на изрѣчението.**

Digitized by Google

Изрѣчение, което има само **главни** дѣлове (подлогъ и прилогъ), се зове **късо изрѣчение:**

Вѣтърътъ вѣе. — Дунавъ се вълнува. — Рѣката е голѣма. — България е княжество. — Слънцето залѣзе. — Дърветата се развиватъ.

Изрѣчение, което има **прибавени** дѣлове (опрѣдѣление, приложение, допълнение, прибавка), се зове **разпространено изрѣчение:**

Вѣтърътъ вѣе силно. — Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува. — Рѣката Дунавъ е голѣма. — България е ново княжество. — Слънцето залѣзе задъ гората. — По пролѣть дърветата се развиватъ.

Устна задавка. Да се покаже съ какви прибавени дѣлове е распространено всѣко отъ тѣзи изрѣчения и какви думи сѫ тѣ.

Писменна задавка. Да се прѣпишѫтъ изрѣченията и да се подчертаѫтъ прибавенитѣ дѣлове.

17.

Тиха вода брѣгъ рони. — Брънбарътъ не бере медъ. — Ранно пиле рано пѣе. — Провикнѫла се е Виша гъркиня, царска робиня. — На лъжата краката сѫ къси. — Пушка пукнѫ изъ гора зелена. — Дивъ глогъ питомно гроздье не дава. — Прѣкаленъ светецъ и Богу не е драгъ. — Два кораба по морето плуватъ. — Въскачилъ се е младъ Стоянъ на Борувански могили. — Тѣ пристигнѫхѫ на Коледа живо и здраво. — Момитѣ мѫдро ходѭтъ, лудо носѭтъ. — Отъ страхъ паднѫ. — Овцетѣ му сѫ отъ моръ заловени, псетата му сѫ отъ бѣсъ похабени. — За първо чедо жалѣше.

Устна задавка. Да се покажѫтъ понапрѣдъ главнитѣ дѣлове и подиръ прибавенитѣ въ всѣко изрѣчение. Да се покажѫтъ какви сѫ прибавенитѣ дѣлове (опрѣдѣление и т. н.). и отъ какви сѫ думи.

18.

Гладенъ съмъ. — Стани! — Чете бързо. — Свирихъ, пѣхъ и скачахъ по полето. — Видѣхъ брата му. — Дѣ

Digitized by Google

бѣхте вчера? — Ходихме на нивата. — Снощи имахме гости. — Не ходете тамъ! — Учете се, млади момци!

Личното мѣстоиме, кога е подлогъ, много пѫти се изоставя и се подразумѣва отъ глагола.

Изрѣчение, въ което нѣкой отъ главнитѣ му дѣлове е изоставенъ, зове се **непълно,** за различие отъ **пълното,** въ което главнитѣ му дѣлове си стоѫтъ.

Устна задавка 1. Притурете изоставения главенъ дѣлъ въ изрѣченията.

Устна задавка 2. Могѫтъ ли да се притурѫтъ подлози въ *безличнитѣ* изрѣчения (вижъ чл. 4)? Подразумѣва ли се нѣкой подлогъ въ безличнитѣ изрѣчения, както въ непълнитѣ?

Писменна задавка. Да се напишѫтъ петь пълни изрѣчения и петь непълни.

Изрѣчения утвърдено и отрѣчено, запитно и отвѣтно, въскликно и заповѣдно.

19.

Изрѣчение, въ което се казва за нѣщо, че е наздраво тъй, се зове **утвърдено:**

Слънцето грѣе денѣ. — Мѣсецътъ свѣти нощѣ. — Брашлянътъ е зеленъ зимѣ и лѣтѣ.

Изрѣчение, въ което се казва за нѣщо, че не е тъй, се зове **отрѣчено:**

Слънцето не грѣе нощѣ. — Мѣсецътъ не свѣти денѣ. — Не е всѣки день Великдень.

20.

Изрѣчение, съ което се запитва за нѣщо, се зове **запитно.** Слѣдъ него се туря знакъ за питанье (?):

Кой дойде тука? — Чия ли е тая кѫща? — Ти ли писа това? — Кѫдѣ се дѣна той? — Какво прави лѣтось?

Изрѣчение, съ което се отговаря на нѣкое запитно изрѣчение, се зове **отвѣтно.** То бива пѫвечето непълно.

Какво правишъ? — Четѫ. — Кѫдѣ ходи? — Въ село.

Устна задавка. Да се отговори съ отвѣтни изрѣчения на запитнитѣ пѫгорѣ. Кои дѣлове на изрѣчението сѫ изоставени съ двѣтѣ отвѣтни непълни изрѣчения?

Digitized by Google

21.

Изрѣчение, съ което се чудимъ и въскликваме за нѣщо, се зове **ВЪСКЛИКНО** изрѣчение. Слѣдъ него се туря знакъ за въскликванье (!):

Колко ми е драго! — Какъвъ е посърнѫлъ! — Тъй ли е майка мислила! — Какъ ли ще търпи това!

Изрѣчение, съ което се исказва заповѣдь или молба, се зове **заповѣдно.** И слѣдъ него може да се тури знакъ за въскликванье (!):

Драгане, учи́ се добрѣ! — Радо, слушай майка си! — Боже, помогни ми! — Мамо, дай ми хлѣбъ!

Сложно изрѣчение.

22.

Работнията човѣкъ не остава гладенъ. Човѣкъ, *който работи,* не остава гладенъ.

Устна задавка. Съ какво е исказано *опрѣдѣлението* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

Господь види *моята правда.* Господь види, *че азъ съмъ правъ.*

Устна задавка. Съ какво е исказано *допълнението* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

Коприва е израсла *въ прѣдишната градина съ цвѣтя.* Коприва е израсла *тамъ, дѣто прѣди е била градина съ цвѣтя.*

Устна задавка. Съ какво е исказана тука *прибавката за мѣсто* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

Ще тръгнѫ *слѣдъ обѣдъ.* Ще тръгнѫ *тогава, когато се наобѣдвамъ.*

Устна задавка. Съ какво е исказана тука *прибавката за врѣме* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-ото?

Коньтъ бѣга *бързо.* (Коньтъ бѣга *като стрѣла*). Коньтъ бѣга, *като че стрѣла лѣти.*

Устна задавка. Съ какво е исказана *прибавката за начинъ* въ 1-то изрѣчение? (Въ изрѣчението, турено въ скобки?) а въ 2-то?

Digitized by Google

Нивитѣ се повръдихѫ *отъ сушата.* Нивитѣ се повръдихѫ *оттова, че бѣше сухо врѣме.* Или: *защото бѣше сухо врѣмето.*

Устна задавка. Съ какво е исказана *прибавката за причина* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

Пригответе се *за прѣкарванье* добитъка прѣзъ рѣката. Пригответе се, *за да прѣкараме добитъка прѣзъ рѣката.*

Устна задавка. Съ какво е исказана *прибавката за намѣрение* въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

23.

Подлогътъ и прилогътъ могѫтъ да се искажѫтъ тъй сѫщо съ цѣли изрѣчения.

Ситиятъ не вѣрва на гладния. *Който е ситъ, той* не вѣрва на гладния:

Устна задавка. Съ какво е исказанъ подлогътъ въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

Горещината *не се търпи.* Горещината е *такава, дѣто не се търпи.*

Устна задавка. Съ какво е исказанъ прилогътъ въ 1-то изрѣчение? а въ 2-то?

24.

Ако опрѣдѣлението, допълнението, или прибавката (за мѣсто, врѣме, начинъ, причина и намѣрение), подлогътъ или прилогътъ сѫ исказани не съ дума, ами съ цѣло изрѣчение, такова изрѣчение се зове **прибавено,** за различие отъ **главното,** на което служи за пояснение.

Прибавенитѣ изрѣчения се отдѣлятъ отъ главнитѣ съ *запетаи.*

Годишенъ панаиръ при града Джумая.

Панаирътъ става вънъ отъ града на една равнинка, *която е забиколена съ дюгени.* Градскиятъ барабанъ удрѣше на 2-ри Май по разнитѣ мѣста на тази равнинка. Това показваше, *че панаирътъ се отваря.* Изведнажъ равнинката се напълни съ хора. Всѣки разгледваше, *що има за продань по дюгенитѣ.* Женитѣ

Digitized by Google

се запирахѫ по́вечето *тамъ, дѣто се лъщѣяхѫ платоветѣ и разнитѣ пъстрила;* селянитѣ разглеждахѫ коньетѣ, и испитвахѫ силата имъ, *кога ги пазарѣхѫ. Който испълняваше цѣната, той* свършваше пазареньето и плащаше паритѣ. *Каквото се купуваше, то* се носѣше и возѣше, или се караше отъ купувачитѣ. Панаирътъ брънчеше, *както брънчи кошарината съ пчели по ясенъ день.* Глъчката бѣше *такава, дѣто мѫчно се разбираше говореньето.* Виковетѣ на продавачитѣ, пищеньето на свиркитѣ, мученьето на добитъка заглушавахѫ всѣки отдѣленъ гласъ. Всичко това много ни зачудваше, *защото ний първи пѫть бѣхме на панаиръ.* Ний се уморихме *тъй, щото побързахме да си отидемъ, за да си поотдъхнемъ и отпочинемъ.*

Край града, при една кѫща, *обиколена* съ дървета, ний си поотдъхнѫхме. Въ цѣлия градъ, чини ми се, нѣмаше отъ това пдхубаво мѣсто. *Когато си отпочинѫхме слѣдъ расходката по панаиря, ний* впрѣгнѫхме коньетѣ и бързахме *за да стигнемъ* пдрано. «Пазете се!» викаше каруцаринътъ на хората. До града ни имаше три часа, а ний си отидохме за два часа.

Устна задавка. Да се покажѫтъ главнитѣ и прибавенитѣ изрѣчения. Да се намѣри, какви дѣлове на изрѣченията сѫ исказани съ цѣли прибавени изрѣчения въ 1-та половина на статията и да се обяснѫтъ запетаитѣ.

25.

Прибавенитѣ изрѣчения се свързватъ съ своитѣ главни: ако сѫ вмѣсто опрѣдѣленията, найчесто се свързватъ съ мѣстоиме (относително) *който, която, което;* ако сѫ вмѣсто допълненията, найчесто съ съѫзи *че, да;* ако сѫ вмѣсто прибавки за мѣсто и врѣме, съ нарѣчия за мѣсто и врѣме *(дѣто, когато),* за начинъ съ съѫзъ *както, тъй щото,* за причина съ съѫзъ *защото, за това че,* за намѣрение съ съѫзъ *за да;* ако сѫ вмѣсто подлогъ съ мѣстоимена *който—този, каквото — то;* ако сѫ вмѣсто прилогъ: *такъвъ—дѣто.*

Digitized by Google

Устна задава. Да се покажѫтъ думитѣ, които свързватъ прибавенитѣ изрѣчения съ главнитѣ въ статията „Годишенъ панаиръ въ „Джумая“.

26.

Изрѣчения, които сѫ **свързвани** по между си съ съѫзи и мѣстоимена, се раздѣлѭтъ съ запетаи и правѭтъ **сложно изрѣчение.** Сложнитѣ изрѣчения се раздѣлѭтъ помежду си съ *точка* (.) или съ *точка и запетая* (;).

Изрѣчение, несвързано съ други, се зове **просто.**

Устна задавка. Да се раздѣли цѣлата статия „Годишенъ панаиръ“ на сложни изрѣчения. — Кои изрѣчение не сѫ сложни (прости)? — Кое сложно изрѣчение състои отъ двѣ главни? — Има ли тамъ нѣкое *слѣто* изрѣчение? Да се покаже, защо сѫ турени точкитѣ и точки съ запетаи въ статията.

27.

Сложно изрѣчение става и отъ двѣ или повече главни изрѣчения, свързани съ съѫзитѣ *и, та, па, а, ала, най, нъ, ами* и т. н. и отдѣлени съ запетаи. Кога тѣзи прости изрѣчения сѫ пораспространени, тѣ се отдѣлятъ и съ точка съ запетая.

Бѣла Рада поробихѫ, *та* тръгнѫхѫ по друмове, *па* вървѣхѫ тъкмо три дни. — Сѣди Марийка въ градинка, *и* шие рѫкавъ на гергевъ. — Не разрѣза желта дюля, *най* се въ сърцето удари, *и* се отъ душа раздѣли. — Биволицата е черна, а дава бѣло млѣко. — Не питай старо, ами патило.

Устна задавка. Да се покажѫтъ главнитѣ изрѣчения, отъ които сѫ станѫли сложнитѣ. Кои сѫ съѫзитѣ, които ги свързватъ? Съ какъвъ знакъ сѫ отдѣлени.

28.

Сложно изрѣчение, станѫло отъ главно и прибавено, се зове **съставно**; а сложно изрѣчение, станѫло само отъ главни, се зове **раздѣлно.**

Устна задавка. Да се покажѫтъ въ чл. 24 и 27 сложнитѣ съставни и раздѣлни изрѣчения.

Digitized by Google

29.

Цѣли прибавени изрѣчения се скратяватъ въ **глаголни прилагателни** (*дѣйствително* на *лъ, ла ло* и *страдателно* на *нъ, на, но* и *тъ, та, то*).

Видѣхъ твоитѣ равни двори *запустѣли*, съсъ пелинъ *обрасли*. — Хора, *обвити* чакъ до ушитѣ, гушатъ се. — На кравая перперичка, *обредена, обрѣчена*, намъ *нарѣчена*.

Устна задавка. Кои сж тука глаголнитѣ прилагателни, въ които сж скратени прибавенитѣ изрѣчения? Какъ ставатъ отъ тѣхъ цѣли прибав. изрѣч.?

30.

Цѣли прибавени изрѣчения (за врѣме и причина) се скратяватъ въ **глаголни нарѣчия** на *щищъ*.

Иде, *пристжпващищъ* полека. — Додѣяло и се, *гледащищъ* го боленъ. — Търчи, *плачещищъ*. — Омразнжло му, *сѣдещищъ*, вино *пиещищъ*.

Устна задавка. На кои питания отговарятъ тѣзи глаголни нарѣчия? Какво прибавено изрѣчения е скратено въ всѣко отъ тѣзи глаголни нарѣчия?

31.

Изрѣчения, турени въ срѣдата на други изрѣчения и не свързани съ тѣхъ, зовжтъ се **вмѣтнжти** (*чини ми се* въ 2-рия отдѣлъ на чл. 24).

И нѣкои думи само могжтъ да бжджтъ тъй *вмѣтнжти*:

Не щж, *за зла честь*, да отидж.

Вмѣтнжтитѣ изрѣчения и думи се отдѣлятъ съ запетая.

32.

Чужди думи. Чуждитѣ думи, които се споменуватъ въ приказваньето, се отбѣлѣжватъ съ *кукички* (« ») и прѣди тѣхъ подиръ думитѣ: казалъ, попиталъ, отговорилъ и т. н. турятъ се *двѣ точки* (:).

Дѣдо казалъ на баба: «Ти, бабо, наготви, пъкъ азъ ще идж за риба.»

Устна задавка. Да се покажатъ чуждитѣ думи въ

Digitized by Google

2-та половина на статията „Годишенъ панаиръ“ въ чл. **24**, и да се обясняватъ знаковетѣ за пръпинанье.

Писменна задавка. Да се пръпише подъ диктовка цѣлата статия „Годишенъ панаиръ“ чл. **24**.

33.

Нѣкои думи, които много се повтарятъ и сж добрѣ познати не се пишатъ цѣли, ами слѣдъ нѣкои букви отъ тѣхъ се туря точка. Тѣ се зовжтъ **скратени.**

Напр. е скратено отъ *на примѣръ, и т. н.* е скратено *и така нататъкъ, Ив. Вазовъ* (или И. В.) е скратено отъ *Иванъ Вазовъ.*

Устна задавка. Отъ кои думи сж скратени *т. е., сир.*?

34.

Кога нѣкое изрѣчение се прѣкъсне и не се доискаже, вмѣсто не доисказанитѣ му дѣлове се турятъ *нѣколко точки* (. . . . .).

Каза ми . . . . . подобрѣ да мълчж.

35.

Нѣкои думи, които тълкуватъ, какво значатъ други думи, се турятъ въ *скобки* ( ).

Соломонъ (т. е. прѣмждриятъ) е казалъ това. — География (Земеописание) учимъ.

Съ *скобки* се отдѣлятъ по нѣкога и вмѣтнатитѣ изрѣчения.

Човѣкътъ *(той бѣше Иванъ)* пакъ дойде.

36.

Слонътъ.

1.

Слонътъ е найголѣмъ отъ всичкитѣ земни животини. Той живѣе въ Азия и въ Африка.

Едно отъ пдглавнитѣ мѣста въ Азия, дѣто се намира слонътъ, е островъ Цейлонъ. Въ този приятенъ островъ има голѣми гори, дѣто живѣятъ хиляди слонове.

Слонътъ обича найсѣнчаститѣ и найхладнитѣ мѣста по горитѣ. По такива мѣста той се спира и маха съ ушитѣ си, за да отпъжда мухитѣ.

Digitized by Google

Слонътъ обича овошкитѣ, които растѫтъ по горитѣ; ала той яде още листата и младоцитѣ на дърветата. Когато оризътъ и царевицитѣ озрѣѭтъ, той често излазя по нивята и прави много пакости.

2.

Когато нѣкое стадо отъ слонове отива къмъ гората, тогава найстариятъ отъ стадото върви найнапрѣдъ. Малкитѣ и майкитѣ имъ се намиратъ въ срѣдь стадото, дѣто е найбезопасно.

Въ Азия опитомяватъ слона и работятъ съ него. Едно врѣме опитомѣвали и африканския слонъ. Въ старо врѣме войницитѣ често отивали на бой, възсѣднѫли на африкански слонове; ала сега слона, който живѣе въ Африка, ловѭтъ за коститѣ му, които се продаватъ скѫпо.

Устна задавка 1. Да се покажѫтъ главнитѣ и прибавенитѣ изрѣчения въ 1-та половина на статията и направенитѣ отъ тѣхъ сложни изрѣчения. Кои сѫ пълни, непълни, слѣти и т. н. Да се направи разборъ на всѣко прѣдложение: кои сѫ подлозитѣ, прилозитѣ, прибавенитѣ дѣлове, и отъ какви сѫ думи. Кои сѫ думитѣ, които свързватъ главнитѣ съ прибавенитѣ изрѣчения, или главнитѣ по между имъ? Да се поясни употрѣбението на точката, запетаята и точка съ запетая.

Устна задавка 2. Сѫщо 2-та половина.

Писменна задавка 1. Да се напише подъ диктовка 1-та половина отъ статията.

Писменна задавка 2. Сѫщо 2-та половина.

37.

Лъвътъ и мишката.

1.

Веднажъ единъ лъвъ спѣлъ въ гората. Една мишка тичала къмъ него и дори го прѣскочила. Лъвътъ се събудилъ и скочилъ. Той сложилъ крака си върху мишката и казалъ: «Не ще се отървешъ отъ мене.» — «Не ме погубвай, страшни лъве», отговорила мишката: «голѣма ли е честь за царя на звѣроветѣ погубването на една мишка?» Царьтъ на звѣроветѣ си вдигнѫлъ крака и пуснѫлъ мишката. Тя казала: «Благодарѭ ти: кога да е и азъ ще ти помогнѫ въ нѣщо. Прощавай.» И побѣгнѫла.

Digitized by Google

2.

Слѣдъ малко врѣме лъвътъ се впримчилъ въ една примка, турена отъ нѣкои ловци. Той се мѫчилъ да се отърве, ала не можалъ, защото примката била много яка. Заревалъ лъвътъ. Всичкитѣ горски звѣрове се смълчели и се испокрили въ дупкитѣ си. Една мишка не се уплашила. Тя се затекла и наченала да гризе връвитѣ на примката. Слѣдъ малко връвитѣ били прѣгризани отъ мишката. Лъвътъ се отървалъ и казалъ на мишката: «Виждамъ, че и слабитѣ могѫтъ да помагатъ на найсилнитѣ».

Устна задавка. Да се направи смѫщиятъ разборъ както съ статията въ чл. 36.

Знакъ *черта* (—) е турена прѣди думитѣ на другото лице, т. е. на мишката.

Писменна задавка. Да се напише подъ диктовка.

38.

Писменна задавка. Да се прѣпише, и да се турѫтъ прѣпинателни знакове (. , :), дѣто трѣба вмѣсто двѣтѣ рѣзчици (||), и да се пишѫтъ главни букви, дѣто трѣба:

Лъвътъ.

лъвътъ зе зове царь на звѣроветѣ || найголѣмитѣ лъвове живѣѭтъ по високитѣ планини и голѣмитѣ равнини въ африка || лъвове се намиратъ и въ азия || ала тѣ не сѫ толкози голѣми и силни ||

лъвътъ рѣдко се вижда денѣ || когато зайде слънцето || той оставя пещерата си и отива за ловъ || той ходи дебнешкомъ || и никакъвъ шумъ не се чува отъ вървежа му || гласътъ му е много страшенъ || въ нощната тишина ревътъ му гърми || както гърми гръмотевица ||

лъвътъ има дълга рошава грива || и кожата му е тъмножелтиникава || лъвицата е пѫмалка отъ лъва || тя не е толкова люта || ала когато нѣкой нападне малкитѣ ѝ || тя става много пѫстрашна отъ него || злѣ си истеглюва онзи човѣкъ или оная животина || която се доближи до мѣстото || дѣто се намира лъвицата съ малкитѣ си ||

Устна задавка. Да се направи разборъ както въ чл. 36.

Digitized by Google

Задавки
за
писменно излаганье.

1. Ябълка (стр. 3 на Грам.). Какво (или *що*) расло? Каква била ябълката? Каква зима настанѫла? Какво направилъ студътъ? Какво направилъ стопанътъ? *Какви* младочки излѣзли?

2. Пролѣть (стр. 3 на Гр.). Какво станѫ снѣгътъ? Какво покара подъ снѣга? Какво станѫхѫ долищата и рѣкичкитѣ? Какъ текнѫхѫ пороитѣ? Какво станѫхѫ мостоветѣ, пѫтищата, селата, градитѣ? Скоро ли ще се забрави тази пролѣть?

3. Мишка (стр. 3 на Гр.). Кѫдѣ и какъ се проврѣла мишката? Какво имало въ сѫндъка? Излѣзла ли мишката отъ сѫндъка? Какво и́ станѫло отъ бългура? Кой дошелъ при сѫндъка и защо? Какво направила тя?

4. Водата (стр. 4 на Гр.). Кѫдѣ тече водата отъ изворитѣ, блатата и вадитѣ (между *изворитѣ, блатата* се тури запетая)? Кѫдѣ текѫтъ малкитѣ рѣки и голѣмитѣ? Отъ какво ставатъ облацитѣ? Кѫдѣ и кой разгонва облацитѣ отъ небето? Кѫдѣ пада водата изъ облацитѣ? Кѫдѣ се враща водата отъ сухата земя?

5. Дохожданье на прѣлѣтнитѣ птици (стр. 6). Какво станѫхѫ деньетѣ? Какъ захванѫ да грѣе слънцето? Кога прижаря слънцето? Какво станѫ снѣгътъ? какво станѫхѫ пѫтищата и нивитѣ? Дѣ затекохѫ води?

Кой взе да се явявя? Кой дойде? Кой закука? Кой запѣ и какво?

6. Български народни пѣсни (стр. 6). Много народни пѣсни ли се пѣѫтъ въ България? Какви работи върши българинътъ съ пѣсни? Да се изброѭтъ по редъ. Какви и какви биватъ българскитѣ народни пѣсни (тукъ се турѭтъ запетаи)? съ какво се прѣспава, съ какво се годи и жени българинътъ?

Digitized by Google

НАЧАЛНА БЪЛГАРСКА

ГРАММАТИКА

отъ

С. Илиевъ Сирмановъ

за

СРѢДНИЯ КУРСЪ

на

ОСНОВНИТѢ УЧИЛИЩА

съ 176 обучения извѫтрѫ.

Четиринадесето поправено издание.

ИЗДАВА
Книжарницата на Ефремъ П. Христовъ
Търново
1895.

Digitized by Google

Правото за прѣпечатване се запазва.

В.-ТЪРНОВО
Скоро-Печатница на Пано Ивановъ.

Digitized by Google

ОТДѢЛЪ ПЪРВИ.

1. Що е прѣдметъ и що е дума?

Съ петьтѣ си външни чувства (гледание, слушание, мирисание, хапвание, пипание) ний познаваме нѣщата.

Въ кѫщи *виждаме:* баща, майка, братя, сестри, стаи, столове, прозорци, врата, одъръ, огледало, чаши, лъжици, паници, ножове; въ училището *виждаме:* чинове, столъ, маса, дъска, книги, пера, прозорци, врата, учитель, ученици; въ черкова *виждаме:* икони, свѣщи, полиелеи, свѣтилници, кадилница, свещенникъ. мѫже, жени, дѣца.

Съ слушание чуваме: гръмъ, гласъ, вѣтъръ, шумъ, викъ, ревъ, пѣсень, свирня.

Съ пипание осѣщаме: вода, снѣгъ, ледъ, въздухъ, перушина, топка, игла, огънь, дърво, желѣзо.

Съ хапвание познаваме: захарь, соль, вино, ракия, оцетъ, млѣко, пелинь.

Съ мирисание познаваме: тамианъ, смола, катранъ, цвѣте.

Въ умътъ си мислимъ: Богъ, душа, здравие, животъ, сила, вѣрность, любовь, приятелство, радость, жалость.

§ 1. *Всичко, каквото можемъ да осѣтимъ съ нашитѣ чувства, или за каквото можемъ да мислимъ и говоримъ, казва се* **прѣдметъ.**

§ 2. На всѣкий единъ прѣдметъ е дадено *име. Изговарянне името на който и да е прѣдметъ казва се* **дума.** — Баща, майка, братъ, столъ, ножъ, чинъ, перо, книга, ученикъ, свѣщь, снѣгъ, вода, млѣко, соль, хлѣбъ, цвѣте — сѫ *думи;* защото сѫ имена на разни прѣдмети.

Digitized by Google

Ний изговаряме имената на прѣдметитѣ тогазъ, когато искаме да кажемъ и на другитѣ това, което виждаме, чуваме, мислимъ и проч.

§ 3. *Имената на всичкитѣ прѣдмети въ грамматиката сж казватъ сѫществителни имена.*

Обучение 1. Какви сѫществителни можемъ да видимъ въ градината, на полето, въ гората, на пѫть-тъ, въ рѣката и около рѣка-та? Кои сѫществителни сж направени отъ дърво, отъ желѣзо, отъ глина, отъ стъкло, отъ мѣдь? Напишете ги въ тетрадкитѣ си.

2. Кои прѣдмети се казватъ одушевени, кои неодушевени и кои умствени?

Прѣдметитѣ: конь, крава, овца, котка, лисица, славей и др. *сж живи* прѣдмети — *тѣ могѫтъ сами да се мѣстѫтъ.*

§ 4. *Тия прѣдмети, които могѫтъ сами да се мѣстѫтъ отъ едно мѣсто на друго, казватъ се* **одушевени** (живи) *прѣдмети.*

Прѣдметитѣ: столъ. книга, перо, камъкъ, дърво, часовникъ, воденица и др. не сж живи прѣдмети — *тѣ не могѫтъ сами да се мѣстѫтъ.*

§ 5. *Тия прѣдмети, които не могѫтъ сами да се мѣстѫтъ отъ едно мѣсто на друго, казватъ се* **неодушевени** (неживи) *прѣдмети.*

Прѣдметитѣ: умъ, душа, сила, здравие, радость, милость и др. не можемъ да ги осѣщаме съ нѣкое отъ нашитѣ чувства — *ний можемъ само да мислимъ за тѣхъ.*

§ 6. *Тия прѣдмети, които не можемъ да осѣтимъ съ нѣкое отъ нашитѣ чувства, а можемъ само да мислимъ за тѣхъ, казватъ се* **умствени** *прѣдмети.*

Обучение 2. Какви одушевени прѣдмети можемъ да видимъ на дворътъ, въ гората; какви неодушевени прѣдмети можемъ да видимъ въ кѫщи, въ училището, въ черкова, въ

Digitized by Google

градината, на полето? Какви умствени прѣдмети знаете?— Напишете ги въ тетрадкитѣ си.

Обучение 3. Прѣпишете отдѣлно одушевенитѣ прѣдмети, неодушевенитѣ и умственитѣ: Конь-тъ се пази съ копитата си, а волъ-тъ — съ рогата си; кучето се пази съ зѫби, а котката — съ ноктн; гѫската се пази съ крилѣ, а пчелата — съ жило. Дъждъ-тъ пада отъ облацитѣ на земята. Вѣтъръ-тъ вѣе. Водата се вълнува. Дървета-та се люлѣятъ. Листитѣ шумтятъ. Джамоветѣ на прозорцитѣ лъщятъ. Кравитѣ и овцетѣ бѣгатъ по дворътъ и се събиратъ подъ стрѣхата. Здравието е богатство. Сѫдията обича правдата, а разбойникътъ — кривдата. Прилежанието се награждава. Богатството е сила. Мързелъ-тъ докарва сиромашията.

3. Що е качество и число на прѣдметитѣ?

Съ помощьта на чувствата си ний можемъ да познаваме не само прѣдметитѣ, но и тѣхнитѣ **качества** и **числа** (*какви сѫ* и *колко сѫ* прѣдметитѣ): Медъ-тъ е *сладъкъ*. Оцетъ-тъ — *киселъ*. Пелинъ-тъ — *горчивъ*. Хрѣнътъ — *лютъ*. Биволътъ — *черъ*. Снѣгъ-тъ — *бѣлъ*. Ледътъ — *студенъ*. Знамето — *бѣло, зелено, червено*. Столътъ — *дървенъ*. Гърнето — *прѣстено*. Динята — *обла*. Книгата — *четвъртита*. Пѫть-тъ — *дълъгъ, тѣсенъ, широкъ, кѫсъ*. Книгата — *за два лева*. Селянинътъ има *петь коня, четире вола, двадесеть крави, сто* овце. *Лѣтни* дрѣхи; *зимни* обуща; *вчерашенъ* хлѣбъ; *габровский* ножъ; *дунавска* риба; *русский* чай.

Думитѣ: *сладъкъ, киселъ, лютъ, горчивъ, бѣлъ* и др. не сѫ прѣдмети, а **качества** (бѣлѣзи), които ний съглеждаме въ прѣдметитѣ; така сѫщо: *два, петь, четире, двадесеть, сто* и др. не сѫ нито прѣдмети, нито бѣлѣзи, а **числа**, които показватъ, колко сѫ прѣдметитѣ.

§ 7. *Качеството* показва, какви сѫ прѣдметитѣ, а *числото* — колко сѫ прѣдметитѣ.

§ 8. На всѣко едно качество и число е дадено

Digitized by Google

особно име. *Изговарянието името на нѣкое качество или число, както и изговарянието името на нѣкой прѣдметъ, казва се* **дума.**

§ 9. *Имената на качествата въ граммати-ката се казватъ прилагателни имена;* а имената на числата — *числителни имена.*

Обученіе 4. Кои имена сж съществителни, кои прилагателни и кои числителни въ това обучение? Три кошници червени ягоди; трѣва зелена, вода студена, поле широко, море дълбоко, ясно слънце; десеть звѣзди свѣтливи; седемь голѣми стъклени чаши; четери яребици пернати; хитра лисица; страшливъ заецъ; остра коса; правъ широкъ пѫть; два дълбоки извора; единъ златенъ пръстень; сребърenъ кръстъ; вълнени чорапи; шесть орѣхови дъски.

Обученіе 5. Какви качества могѫтъ да се прибавѫтъ къмъ долнитѣ прѣдмети: ябълка, вода, куче, майруна, стъкло, вѣтъръ, перо, колело, слънце, трѣва, злато, сребро.

Единъ и същий прѣдметъ може да има нѣколко качества, като: тънка, висока, кичеста топола.

Обученіе 6. Какви качества могѫтъ да иматъ слѣдующитѣ прѣдмети? Трѣва, вода, стъкло, пѫть, кѫща риза, пролѣть, лѣто, есень, зима, Человѣкъ?

§ 10. *Едно и сѫщо качество може да се намѣрва у много прѣдмети*, като: висока *кѫща*, високо *дърво*, високъ *человѣкъ*.

Обученіе 7. Въ кои прѣдмети могѫтъ да се намѣрватъ долнитѣ качества: Червенъ, бѣлъ, черъ, синь, зеленъ, сладъкъ, остъръ, коравъ, мегкъ, обълъ, воденъ, провраченъ, тежъкъ, широкъ, дълбокъ?

Обученіе 8. Кои думи показватъ качество на прѣдмета: Водна круша; крушена чорба; бодливъ трънъ; букова дъска; мокра риза; лоена свѣщь; дъждовно лѣто; лоша зима; полско цвѣте; равно поле; липовъ цвѣтъ; вѫбестъ вълкъ; лѣтни дрѣхи; дрѣнова пръчка; клонесто дърво? — Напишете ги въ тетрадкитѣ си и ги подчъртайте.

Обученіе 9. Какви качества се намѣрватъ винаги въ всѣкой единъ отъ долни-тѣ прѣдмети: хрѣнъ, злато, сребро, медъ, цвѣтъ, захарь, оцетъ, пелинъ, чемширъ?

Digitized by Google

Обучение 10. Въ кои прѣдмети винаги се намѣрватъ долни-тѣ качества: силенъ, врѣдителенъ, полезенъ, твърдъ, крилатъ, рогатъ, миризливъ?

Обучение 11. Какви качества можемъ да познаемъ съ *гледание*, *хапване* и *похващание*? — Напишете ги.

Обучение 12. Напишете качества, които да показватъ цвѣта на прѣдмета, видътъ (формата) на прѣдмета (валчестъ, четвъртитъ, дългнестъ), веществото отъ което е направенъ прѣдмета, когашенъ и гдѣшенъ е прѣдмета.

Обучение 13. Споредъ долни-тѣ качества да се намѣрятъ прѣдметитѣ: теченъ, прозраченъ, безвкусенъ? Валчестъ, твърдъ, бѣлъ—пада отъ небето? Сплюснатичко, валчесто, бѣличко — желтичко на цѣль свѣтъ миличко? Валчесто, червеникаво, вкусно? Червенъ, миризливъ, бодливъ? Като е живъ—черъ, а варенъ—червенъ? Азъ съмъ бѣлъ и рунтавъ, студътъ ми е приятель; а топлината голѣмъ неприятель?

4. Що е дѣйствие и състояние на прѣдмети-тѣ?

Съ помощьта на чувствата си ний можемъ да познаваме дѣйствието и състоянието на прѣдметитѣ (какво правятъ, или какъ се намирватъ прѣметитѣ), както; ученикътъ *пише;* кучето *лае;* заецътъ *бѣга;* кучето *ухапа* дѣтето; славейтъ *пѣе;* пилето *хвърка;* пѣтелътъ *кълве* зърна; овцата *лежи;* учителътъ *стои;* учителката *сѣди;* котката *спи.*

Думитѣ: *Пише, лае, бѣга, ухапа, пѣе, хвърка, кълве* показватъ **дѣйствие** (какво *работятъ* прѣдметитѣ); а думитѣ, *лежи, стои, сѣди, спи* показватъ **състояние** (въ какво *положение* се намѣрватъ прѣдмети-тѣ). —

§ 11. *Дѣйствието* показва, какво правятъ прѣдмети-тѣ; а *състоянието* показва, въ какво положение се намѣрватъ прѣдметитѣ.

§ 12. На всѣко едно дѣйствие и състояние е дадено особно име. *Изговаряние името на нѣкое дѣйствие или състояние, както и изговаряние*

Digitized by Google

името на нѣкой предметъ, бѣлѣгъ, число, казва се **дума.**

§ 13. *Имената на дѣйствията и състоянията въ грамматиката се казватъ глаголи.*

Обучение 14. Кои думи показватъ дѣйствие, кои състояние на предмета: овчаритѣ убили единъ вълкъ; вълкътъ уморилъ двѣ овце. Селенитѣ ставатъ рано, обличатъ се, молятъ се Богу и тръгватъ на работа. Слугинята пере ризитѣ, мие паницитѣ, пали пещьта и готви ястие. Дѣцата отиватъ въ училището. Биволътъ лежи, коньтъ дрѣми. Иванъ сѣди, Петко стои, Драганъ спи. Коньтъ прѣпуска, охлювъ-тъ пълзи, рѣката тече, вѣтърътъ вѣе?—Напишете ги и ги подчъртайте.

Обучение 15. Къмъ всѣкий единъ отъ долнитѣ предмети прибавете дѣйствия и състояния, каквито имъ приличатъ: ковачъ, косачъ, учитель, коларь, Кожухарь, ученикъ, дърварь, подвързачъ, конь, пѣтелъ, биволъ, волъ.

Единъ и сжщий предметъ може да извършва нѣколко различни дѣйствия, каторибаръ̀тъ: *взе* сертмето, *отиде* на рѣката *хвърли* го и *олови* една голѣма риба.

Обучение 16. Какви дѣйствия може да извърши всѣкий единъ отъ долнитѣ предмети: конь, крава, овца, кокошка, пѣтелъ, котка, куче, вълкъ, врана, ластовица, славей, кукувица, пчела, свиня, гълѫбъ, жаба, гѫска, человѣкъ, птица, риба.

Едно и сжщо дѣйствие може да се извършва отъ различни предмети, като: риба-та *плава*, жаба-та *плава*, гѫската *плава*, и человѣкъ-тъ *плава.*

Обучение 17. Кажете, кои предмети могѫтъ извърши долни-тѣ дѣйствия: хвърка, шумти, гаснѣе, гори, свѣти, пада, умира, грѣе, цъвти, расте гледа, пълзи, пѣе, бѣга, играе, чурулика?

Обучение 18. Напишете по нѣколко думи, отъ които едни да показватъ предмети, други бѣлѣзи, числа, дѣйствия и състояния на предметитѣ.

Обучение 19. Кои отъ долнитѣ думи сѫ сжществителни имена, кои прилагателни, кои числителни и кои глаголи? —

Свѣтливото слънце свѣти и грѣе. (Думата *„свѣтливо“* е прилагателно име, защото показва качеството на

Digitized by Google

прѣдмета—слънце; думата „*слънце*“ е съществително име, защото показва прѣдметъ неодушевенъ; думитѣ „*свѣти* и *грѣе*“ сж глаголи, защото показватъ дѣйствието на прѣдмета — слънце). Мѣсецътъ освѣтлява земята. Закъснелиятъ селенинъ бѣрза да стигне въ селото си. Ясното слънце се зададе на истокъ. Земята се развесели. Отъсиха се, зачуруликахж и запѣхж птичкитѣ. Бѣлото зайче излѣзе на зеленатa ливада. Гладниятъ вълкъ вие въ гората. Овчаритѣ искарватъ овцетѣ и говедата на полето. Слънцето залѣзе, хората спижтъ, овцетѣ лежжтъ. Коледа е на двадесеть и петий Декемврий. Богородица е на петнадесетий Августъ. Селенитѣ излѣзохж отъ селото съ сърпове и отидохж по нивята.

Питания за повторение. Що е прѣдметъ? Що е дума и какво показватъ думитѣ? Какви биватъ прѣдметитѣ? Кои прѣдмети се казватъ одушевени, кои неодушевени и кои умствени? Едно и сжщо нѣщо ли е — прѣдметъ и думата, съ която именуваме прѣдмета? Какво показва качеството и какво числото? Едно и сжщо нѣщо ли е качество и думата, съ която именуваме качеството? Какво показва дѣйствието и какво състоянието? Едно и сжщо ли е дѣйствие и думата, съ която именуваме дѣйствието?

5. Що е дума и слогъ?

§ 14. И тъй, на всичкитѣ прѣдмети, качества, числа, дѣйствия, състояния и проч. сж дадени особни имена, които нарѣкохме думи. Отъ съединяването на тия думи става *говорението*, като: Вали дъждъ. Снѣгътъ е бѣлъ. Котката спи. Селенинътъ сѣе ечемикъ. Селенката донесла яйца. Търговецътъ продава солена риба на пазаря.

Ний изговаряме нѣкои думи извѣднъжъ, като; снѣгъ, дъждъ, спи, азъ, ти той; други — изъ два пжти: кот-ка, ва-ли, и-де, сѣ-е, яй-ца, ри-ба; а други нѣкои — изъ три пжти: е-че-микъ, до-не-сла, про-да-ва и проч.

§ 15. *Всѣка дума, или часть отъ дума, която се изговаря изведнъжъ, казва се* **слогъ**.

Прѣнасянието на думитѣ отъ единъ редъ на други може да става само по *слогове*.

Digitized by Google

Обучение 20. Прѣпишете и раздѣлете на слогове всѣка една отъ долнитѣ думи: ри-ба-та ловятъ съ мрѣ-жа. Нивата орятъ съ рало. Трѣва-та косятъ съ коса. Раното пиле рано пѣе Малко по малко пълзи, и на гърбъ-тъ си кѫща носи. Рога има волъ не е, самарь носи — конь не е, съ перо пише — попъ не е.

Лѣт-ний день е. кол-ко-то зим-на-та нощь. Богъ да-ва, въ ко-ша-ра не вкар-ва. Би-волъ и волъ сѫ чет-ве-ро-но-ги жи-вот-ни.

Думитѣ: *день, нощь, Богъ, волъ, имать само по единъ слогъ;* думитѣ: *лѣтний, дава, вкарва, биволъ, — имать по два слога;* думитѣ: *колкото зимната, животни, кошара — имать по три;* а думата: *четвероноги има петь слога.*

§ 16. *Споредъ числото на слоговетѣ си, думитѣ биватъ: еднословни, двусложни, трисложни и многосложни.*

Дѣлението думитѣ на слогове става споредъ изговарянието имъ.

Обучение 21. Прѣпишете най-напрѣдъ еднословнитѣ думи, послѣ двусложни-тѣ, трисложни-тѣ и най-послѣ многосложнитѣ: дѫбъ, бобъ, дробъ, липа, гребенъ, кѫща, слугиня, конь, студъ, студено, босилекъ, ракъ, трѣска, сапашка, прежда, пролѣть, лѣто, заговѣлки, заговѣвание, крава, овца, млѣко, прѣписвамъ, нива, градина, желание.

6. Що е гласове и букви?

§ 17. *Всѣка една дума се състои отъ единъ или нѣколко слога, а всѣкий слогъ се състои отъ единъ или нѣколко отдѣлни* **гласове.** Д—в—а—м—а б—р—а—т—я в(ъ) е—д—н—а к—ѫ—щ—а ж—и—в—ѣ—ѭ—т(ъ), а е—д—и—н(ъ) с(ъ) д—р—у—г—и н—е с—е в—и—ж—д—а—т(ъ).

§ 18. *Гласоветѣ се отбѣлѣжватъ на писмо съ особни бѣлѣзи, които се наричатъ* **букви.**

Гласоветѣ: а, е, и, о, у, ю, ъ, ѣ, я, ѫ, ѭ, лесно се изговарятъ съ гласъ, затова тѣ се наричатъ **гласни.** А гласоветѣ: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п,

Digitized by Google

р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, могѫтъ да се изговарятъ лесно, когато сѫ придружени съ гласни, затова тѣ се наричатъ **съгласни** (съ гласни).

Гласнитѣ: а, о, у, ъ, ѫ, се изговарятъ съ потвърдъ (дебелъ) гласъ, затова тѣ се наричатъ *твърди* или *дебели;* а гласнитѣ: е, и, ю, ѣ, я, ь, ѭ, се наричатъ *мегки* или *тънки.*

Гласътъ **и** въ нѣкои думи се изговаря кратко, искѫсо (като половина и), тогава този гласъ се отбѣлѣжва така: **й** (и съ кратка) — славе**й**, улей, твой, войска.

Буквата **й** *се нарича* **полугласна** буква; тя не може да се изговаря отдѣлно; тя се изговаря само, когато е слѣдъ нѣкоя гласна буква вѫрѣдъ и въ края на думата.

Буквата **й**, съединена съ буквата **о**, отбѣлѣжва гласътъ **йо**: Коли**йо**, приятели**йо**, **Йо**сифъ, славе**йо**, **Йо**въ.

Слогъ безъ гласна буква никога не бива. Затова всѣка една дума има толкозъ слогове, колкото гласни букви има въ нея.

Може ли да има въ слогътъ двѣ или три съгласни букви?—Може ли да бѫде слогъ безъ съгласна буква? Ами безъ гласна?

Всичкитѣ букви въ българский езикъ сѫ 32 и се четѫтъ по слѣдующий редъ: а, бе, ве, ге, де, е, же, зе, и (і), й, ке, ле, ме, не, о, пе, ре, се, те, у, фе, хе, це, че, ше, ще, ъ, (ы), ь, ѣ, ю, я, ѫ, ѭ.

§ 19. Такова нареждание на буквитѣ една слѣдъ друга казва се *азбука.*

Обучение 22. Раздѣлете въ тетрадкитѣ си долнитѣ думи на слогове и подчъртайте гласнитѣ букви: жаба, животъ, жило, жито, жътва, жънѫ, жица, желѣзо, чаша, чудо, чайникъ, черкова, часъ, чай, чушма, чушка, бръмбаръ, брадва, бръсничъ, риба, ракъ, рало, шипъ, шипка, шишъ, сито, сѣе, сѣно, слама, слана, снѣгъ, сланина.

Обучение 23. Прѣпишете първо едносложнитѣ думи, послѣ — двусложни-тѣ и т. н.; подчъртайте съгласнитѣ

букви: конь, конче, коняга, конникъ, конница, кокошка, курешница, курникъ, кѫщичка, кѫща, кѫщовница, колибка, колиба, колибаринъ, градъ, градецъ, гражданинъ, село, селце, селенка, селенинъ, селенче.

Обучение 24. Прѣпишете първо еднозложнитѣ думи, а послѣ двузложнитѣ, трисложнитѣ и многозложнитѣ, — подчъртайте гласнитѣ букви: азбука, стрѣха, прозорецъ, клинъ, дворъ, вѣтъръ, дъждъ, кука, каруца, врѣвчица, тръпакъ, ковачъ, рибарь, знаменосецъ, риболовецъ, желѣзарь, сомъ, щука, чудо, чаша, чай, часъ.

7. Гдѣ се пишѫтъ букви: ъ, ь?

§ 20. Буквитѣ **ъ** и **ь** въ края на думитѣ не се изговарятъ; тѣ се поставятъ тамъ само да покажѫтъ твърдото или мекото изговаряне на съгласнитѣ, съ които се свършватъ думитѣ: напр. **медъ** (за ѣдение) — **мѣдь** (металъ), **синъ** (человѣкъ) — **синь** (цвѣтъ).

А въ срѣдата на думитѣ тѣ се изговарятъ, като **ѫ**: **българинъ** — **бѫлгаринъ**; **дъждъ** — **дѫждъ**; **гърло** — **гѫрло**; **лъжица** — **лѫжица**; **сърдце** — **сѫрдце**; **кръстъ** — **кръстъ**; **Търново** — **Тѫрново**; **дърво** **дѫрво**.

Тъй като гласоветѣ **ъ** и **ь** въ срѣдата на думитѣ се изговарятъ еднакво, то достаточно е да употрѣбяваме въ срѣдата само една отъ тѣхъ — **ъ**: **Българинъ**, **дъждъ**, **дърво**, **сърдце**, **кръстъ**, **Търново**, **държава** и пр. Споредъ това. гласътъ **ь** остава да се употрѣбява сега само въ окончанието на ония думи, на които крайната съгласна се чува мекo: **день**, **огънь**, **пѫть**, **радость**, **милость** и пр.

За по-лесно познавание, гдѣ да пишемъ **ъ**, гдѣ **ь** въ края, трѣбва да измѣнимъ думата така, щото слѣдъ съгласната да дойде чисто гласна буква. Ако дойде твърда гласна **а**, то думата ще се пише съ **ъ**; ако ли дойде мекa гласна **я**, трѣбва да се пише съ **ь**. Примѣръ: стол, **стола** — **столъ**; **ученик**,

Digitized by Google

ученика — ученикъ; ден, деня — день; цар, царя — царь.

Обучение 25. Допишете долнитѣ думи: млин, пѣтел, вол, кон, свредел, пжт, стол, топор, огън, вълк, лед, орел, сън, плет, овен, ден, мѣд, одър, двор, кораб, сом, цар, княз, сън, пжн, мед.

Питания за повторение. Що е слогъ? Какъ може да се прѣнасятъ думитѣ отъ единъ редъ на другий? Какви биватъ думитѣ, споредъ числото на слоговете си? Кое наричаме букви? Какъ се делятъ буквитѣ? Кои сж гласни букви? Какъ се делятъ гласнитѣ букви: Коя е полугласна буква? Кои сж гласни букви? Колко сж всички-тѣ букви и какъ се четятъ? Какво има въ всѣкий слогъ? Отъ колко слога се състои една дума? (Колкото гласни букви има). Кога се пише ъ, и кога ь въ крайтъ на думата? Какво става отъ гласове-тѣ (звукове-тѣ)? А отъ слогове-тѣ какво става? Ами отъ думитѣ? Какво показватъ думи-тѣ?

3. Що е ударение?

Хо́ра, гла́венъ, кло́ни, па́ра, ду́ши:
Хора́, главе́нъ, клони́, пара́, души́.

Думитѣ въ първий и вторий редъ сж написани съ еднакви букви, а не ги изговаряме еднакво.

Първий слогъ въ думитѣ на първий редъ изговаряме по силно, отъ колкото вторий; а вторий слогъ въ думитѣ отъ вторий редъ изговаряме посилно отъ първий.

Тъй изговаряме ний и всѣка друга дума: единъ отъ слоговетѣ изговаряме по-силно отъ другитѣ, или надъ единъ отъ слоговетѣ *си издигаме гласътъ повече.*

§ 21. *Издигание-то на гласъ-тъ надъ нѣкой слогъ въ думата нарича се* **ударение.**

Отъ прѣмѣстването на ударението думитѣ се измѣнявать по *изговоръ-тъ.* Нѣколко думи има само, които се измѣнявать и по изговоръ̀тъ, и по значе-

Digitized by Google

нието; напр., па́ра. пара́; само́, са́мо; хо́ра, хора́; гла́венъ. главе́нъ: кло́ни, клони́.

Обучение 26. Напишете ударението въ долнитѣ думи: перо, сито, дърво, старецъ, урокъ. земя. кожа, крило, процепъ, дѫга, уши, зѫби, рога, кѫща, черкова, гѫски, мишки, захарь, лимонъ, вода, рибарь, риба, хайверь, косать, шаранъ, щука, овенъ, овца, агне.

Обучение 27. Раздѣлете долнитѣ думи на слогове и покажете ударение-то: крава, копито, корито, сметана, врана, връбче, колело, колѣно, раменѣ, червей, червейче, риба, рибарь, риболовецъ, ковачъ, ковачница, връвь, връвчица, звънецъ, звънче. звънарница.

Обучение 28. Прѣпишете по-напрѣдъ думитѣ, които показватъ прѣдмети, послѣ — качества, дѣйствия . . . и покажете ударения-та имъ: колиба, колибаринъ, колибарка, колибарский, веселъ, развеселява, пръсть, пръстень, дърво, дървенъ, дърводѣлецъ, чукъ, чука, ковачъ, зелена, трѣва, коса, коси, станъ, тъче, памучна. прѣжда, десеть, дванадесеть, двадесеть, червенъ, пѣтелъ, пѣе.

Обучение 29. Прѣпишете по-напрѣдъ думитѣ, на които ударение то е на първий слогъ, послѣ думитѣ, на които ударение-то е на вторий — и най послѣ на третий: черкова, воденица. градина, книга. училище, вино, гребень, кожухъ, кожухарь, камъкъ, рѣпей, свѣтило, свѣтилникъ, свѣтлина.

Обучение 30. *Силний вѣтъръ подига ѣраха.* Дума-та «*силний*» показва качеството на прѣдмета, тя има два слога, ударението ѝ е на първий слогъ. Думата «*вѣтъръ*» показва прѣдметъ неодушевенъ, има два слога, ударението и́ е на първий слогъ. Думата „*подига*“ показва дѣйствието на прѣдмета, тя има три слога, ударението и́ е на вторий слогъ. Думата «*праха*» показка прѣдметъ неодушевенъ, има два слога, ударението и́ е на първий слогъ.

Споредъ горний образецъ, прѣпишете и разберете слѣдующитѣ примѣри: чуждий хлѣбъ прѣсѣда. Родното село ми е по-хубаво отъ най-добрий градъ. Млѣчната крава прѣтуря млѣкото, Малкото камъче прѣтуря колата.

9. Що е коренъ и окончание на думата?

Ков-ѫ, **ков**-ачъ, за-**ков**-авамъ, при-**ков**-авамъ, под-**ков**-авамъ, от-**ков**-авамъ, на-**ков**-авамъ, **ков**-ачница.

Digitized by Google

Въ всичкитѣ тѣзи думи се повтаря единъ и сжщий слогъ— **ков,** *който не се измѣнява.*

Обучение 31. Прѣпишете и подчъртайте еднаквитѣ слогове въ долнитѣ думи: свѣтъ, свѣтило, свѣтлина, свѣтилникъ, свѣтовенъ. Вода, водица, воденица, воденчарь, воденъ, наводнение. Царь, царица, царувамъ, царство. Мѣрка, мѣрж, мѣрило. Слѣпъ, слѣпецъ, слѣпота. Копаж, копанъ, копание.

§ 22. *Таквизи думи, въ които се повтаря единъ и сжщий слогъ, безъ да се измѣнява, казватъ се сродни.*

Обучение 32. Намѣрете думитѣ, които сж сродни по между си: духъ, духове, люлка, чукъ, сѣдло, духовенъ, чукало, люлѣя, чукамъ, сѣдж, духамъ, сѣдалище, сждъ, сждж, духовитъ, чукалница, сждия, духамъ, сждилище, духало, сждба, сждихъ, сѣденки.

§ 23. *Слогътъ въ сроднитѣ думи, който не се измѣнява, казва се* **коренъ** *на думата.*

Буквата или слогътъ, който стои подиръ коренътъ, казва се **окончание** (свършъкъ) *на думата.*

Обучение 33. Отдѣлете коренътъ отъ окончанието: мжжъ, мжжский мжжественъ, хвърка, хвърчило, хвърковатъ, миръ, миренъ, коза, козий, козина, козекъ, кжща, кжщовенъ, кжщовница, ржка, ржкавъ, ржкавица, ржкойка, ржченици.

Обучение. 34. Прѣпишете и турете чърти между корена и окончанието: учж, учитель, ученикъ, ученичка, учение, училище. Родъ, родители, роднина, родство. Село, селенка, селенинъ, селенче. Пѣж, пѣсень, пѣтелъ, пѣснопойка, пѣвецъ, пѣние. Бѣлъ, бѣла, бѣлило, бѣлтъкъ, бѣлина, бѣлисвамъ, бѣлизнявъ, бѣленки.

Обучение 35. Отдѣлете козени-тѣ отъ окончанията въ думитѣ: хлѣбъ, очи, градина, вода, кърма, хлѣбарь, очила, градинарь, кърмилница, ржка, джбъ, ржкавица.

Обучение 36. Намѣреге думи-тѣ, които иматъ еднакви корени и подчъртайте окончания-та имъ: момче, бѣга, тржба, зжбъ, кумъ, писецъ, бѣглецъ, тржбачъ, писмо, писарь, кумица, момченце, зжбестъ, тржби, кумци, пастирь, писание, пасе, паство, кумче, кума.

Обучение 37. Раздѣлете думи-тѣ на слогове и подчъртайте кореннитѣ букви търговецъ, коси, звънецъ, косидба, кжщовница, звънарница, море, търгъ, търгува, мо-

Digitized by Google

рякъ, свирка, метла, свирачъ, мете, свири, метачъ, метѫ, свирня.

10. Що е прѣдставка?

Бѣлѫ, убѣлихъ, избѣлвамъ, ковѫ, заковахъ, отковавамъ, рѣжѫ, отрѣзахъ, хапѫ, нахапахъ, отхапахъ.

Нѣкои отъ тѣзи думи прѣдъ коренъ-тъ си иматъ букви (слогове): **у, из, за, отъ, на**

§ 24. *Буквата или слогъ-тъ, който стои прѣдъ коренъ-тъ нарича се* **прѣдставка.**

Обучение 38 Турете чърти между прѣдставката окончанието и коренътъ: прѣграда, расходка, подвръзка, развъжда, отхрана, разуменъ, безуменъ, разумъ беззѫбъ, подкожникъ, подкума, завързвамъ, отрѣзвамъ, нарѣзвамъ, прѣкопавамъ, закопавамъ, откопавамъ, ископавамъ.

Обучение 39 Раздѣлете думитѣ на слогове и подчъртайте кореннитѣ букви: извозвамъ, насѣкохъ, природа, въздухъ, отхранвамъ, осѫденъ, рогатъ, излѣзва, залѣзва, натоварихъ, растоварвамъ, прѣтоварвамъ, суша, сушина, квасъ, подкваса, квасникъ.

Прѣдставката »**нѣ**« *показва неопрѣдѣленость и винаги се пише слѣно съ думата, като:* **нѣкой, нѣшо, нѣколко, нѣколцина.**

Обучение 40. Отдѣлете коренъ тъ отъ прѣдставкитѣ и окончанията: бездаренъ, беззѫбъ, безсраменъ, безчестенъ, невидимъ, немиренъ, непослушенъ, неволя, размѣнявамъ.

Обучение 41. Прибавете различни прѣдставки и подчъртайте коренитѣ: работѫ, водѫ, редѫ, прѣдѫ, плашѫ, чистѫ, ловѫ, молѫ, чешѫ, купувамъ, говорѫ, четѫ.

Отрѣзахъ **отъ** хлѣбъ-тъ, **отхапахъ отъ** ябълка-та; **заловихъ** се **за** работа; **натоварихъ** го **на** коньтъ, **впива** се **въ** мене; **изровихъ** го **изъ** земя та.

Отъ това слѣдва, че от, за, на, из, и др. се употрѣбяватъ не само като прѣдставки, но — и отдѣлно.

Обучение 42. Намислете нѣколко думи, въ които — *от, за, на, в, из*, да бѫдѫтъ прѣдставки, а послѣ отдѣлни думи.

Digitized by Google

Обучение 43. Отъ слѣдующи-тѣ корени съставете думи, които да показватъ качества: доб—, лош—, свѣт—, прав—, пол (е)—, жад—, топ—, бѣл—, вѣр—, зжб—, чер—, дух—, шир—, вис.

Обучение 44. Отъ долни-тѣ корени съставете думи, които да показватъ дѣйствия: коп—, чет—, кърм—, род—, ор—, воз—, ход—, сжд—, глад—, свѣт—, нос—, плет—, ков—, чук—, роб—.

Обучение 45. Намѣрете думи, които да имать еднакви корени съ слѣдующитѣ думи: градъ. старий, роднина, село, поле, кръстъ, мѣсто, работа, чукъ, нощь, день, орачъ, кожа, ножъ, дърво, сѣдло, кжща.

Обучение 46. Напишете нѣколко думи съ прѣдставки *по, от, за, о, в, на, пръ, из, раз.*

II. Тъмни съгласни букви.

Бобъ, ловъ, рогъ, градъ, ножъ, тозъ, зжбъ, бобина, ловы, рога, градове, ножове, тѣзи, зжби.

Букви-тѣ: б. в, г, д, ж, з, въ думитѣ отъ първий редъ: се чуватъ не ясно; сжщи-тѣ букви въ думитѣ отъ вторий редъ се чуватъ ясно.

§ 25. *Таквизи съгласни букви, които не се чуватъ ясно, когато подиръ тѣхъ нѣма гласна буква, казватъ се* **тъмни.**

Когато въ нѣкоя дума се чува тъменъ гласъ, то, за да не би да се направи грѣшка въ писанието, трѣбва да се промѣни думата така, щото подиръ тъмниятъ гласъ да стои гласна буква.

Обучение 47. Какъ трѣбва да се напишатъ долни-тѣ думи: зж$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, дж$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, дро$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, бо$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, зо$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, ро$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, дре$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, хлѣ$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, рж$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, гро$\frac{\text{п}}{\text{б}}$ъ, кръ$\frac{\text{ф}}{\text{в}}$ъ, гнѣ$\frac{\text{ф}}{\text{в}}$ъ, ло$\frac{\text{ф}}{\text{в}}$ъ, снѣ$\frac{\text{к}}{\text{г}}$ъ, брѣ$\frac{\text{к}}{\text{г}}$ъ, гло$\frac{\text{к}}{\text{г}}$ъ, ме$\frac{\text{т}}{\text{д}}$ъ, ле$\frac{\text{т}}{\text{д}}$ъ, мж$\frac{\text{ш}}{\text{ж}}$ъ, но$\frac{\text{ш}}{\text{ж}}$ъ,

Digitized by Google

рж$\frac{ш}{ж}$ъ, то$\frac{с}{з}$ъ, дръ$\frac{ш}{ж}$ка, мра$\frac{с}{з}$ъ, ре$\frac{т}{д}$ъ, пло$\frac{т}{д}$ъ, гла$\frac{т}{д}$кий,

про$\frac{з}{с}$ба, сла$\frac{т}{д}$кий, ви$\frac{т}{д}$ъ, гър$\frac{п}{б}$ъ, бѣлѣ$\frac{к}{г}$ъ, гълъ$\frac{п}{б}$ъ,

мла$\frac{т}{д}$ъ, гла$\frac{т}{д}$ко, ба$\frac{п}{б}$ка, ро$\frac{к}{г}$ъ, пра$\frac{к}{г}$ъ, сла$\frac{т}{д}$ко, бо$\frac{к}{г}$ъ,

тру$\frac{т}{д}$ъ, гра$\frac{т}{д}$ъ.

12. Тъмни гласни букви.

Море́ — мо́рский, земя́ — зе́менъ;
лоза́ — ло́зе; ревж' — ре́въ.

Въ горни-тѣ думи: *мо́рский, ло́зе, зе́менъ, ре́въ* — ясно чуваме гласове-тѣ **о** и **е**. А въ думи-тѣ: *море́, лоза́, земя́, ревж'* — сжщитѣ гласове се чуватъ неясно (**о** се чува като у, **е** — като и).

§ 26. *Гласни-тѣ букви, когато иматъ ударение, чуватъ се ясно; а безъ ударение — неясно. Когато гласнитѣ букви се чуватъ неясно казватъ се* **тъмни.**

За да познаемъ тъмната гласна буква, трѣбва да намѣримъ друга дума отъ сжщий коренъ, въ която ударение-то да падне надъ тъмната буква.

Обучение 48. Какъ трѣбва да се напишатъ долнитѣ думи: м$\frac{у}{о}$ре, п$\frac{у}{о}$лѣ, л$\frac{у}{о}$въ, к$\frac{у}{о}$въ, ст$\frac{у}{о}$ъ, к$\frac{у}{о}$съ,

к$\frac{у}{о}$са, л$\frac{у}{о}$за, г$\frac{у}{о}$ръ, п$\frac{и}{е}$ро, з$\frac{и}{е}$мя, им$\frac{и}{е}$, р$\frac{и}{е}$въ, с$\frac{и}{е}$стра,

ч$\frac{е}{а}$совникъ, к$\frac{у}{о}$за, п$\frac{у}{о}$къ, м$\frac{у}{о}$ръ, ум$\frac{у}{о}$ливамъ, сѣи$\frac{м}{е}$.

Digitized by Google

13. Гдѣ се пишатъ буквитѣ: е, ѣ?

§ 27. *Гласъ-тъ* **е** *се отбѣлѣжва съ двѣ букви:* **е, ѣ.**

А. Буквата **е** *се пише въ слѣдующи-тѣ случаи:*

а) Съ буква **е** *се пишатъ всичкитѣ думи, които, слѣдъ като ги измѣнимъ, или пъкъ съставимъ нови думи отъ сжщитѣ корени, гласътъ* **е** *не се измѣнява въ други гласъ:* село, чело, перо, ребро, колело, берх, ведро, верига, вечерь, гребень, делва, желѫдъ, земя, кметъ, мечка, пепель, печатъ, плетъ, пчела, ремикъ, тесла, теле.

б) Съ буква **е** *се пишатъ и думи-тѣ, които, слѣдъ като ги измѣнимъ, или съставимъ нови думи отъ сжщи-тѣ корени, гласъ-тъ* **е** *се испуща:* овенъ — овни, орелъ — орли, кумецъ — кумци, молецъ — молци, шурецъ — шурци.

Обучение 49. Какви измѣнения могатъ стана въ долнитѣ думи: ведро, гребло, ледъ, медъ, (меденикъ), езеро, сестра, колело, село, чело, перо, ребро, пчела, земя, клещи, лебедъ, пещь, леща, есень, день.

Обучение 50. Прѣпишете долни-тѣ думи и ги измѣнете, щото гласъ-тъ **е** да се испустне: день, котелъ, овенъ, шурецъ, молецъ, отецъ, дворецъ, пѣтелъ, кунень, орелъ, шулецъ, кумецъ, свредель, силенъ, чуденъ, миренъ.

Б. Буквата **ѣ** *се пише въ слѣдующитѣ случаи:*

а) Съ буква **ѣ** *се пишатъ думитѣ, които, слѣдъ като ги измѣнимъ или съставимъ нови думи отъ сжщитѣ корени, гласъ-тъ* **ѣ** *се измѣнява въ гласъ* **я:** *желѣзенъ — отъ желѣзо (желязо), млѣченъ — отъ млѣко (млянко), снѣженъ, — отъ снѣгъ (снягъ), дѣда — отъ дѣдо (дядо), вѣренъ — отъ вѣра (вяра), хлѣбаръ — отъ хлѣбъ (хлябъ).*

б) Ако въ коренъ-тъ на думата се пише **ѣ,**

Digitized by Google

то тази буква се запазва и въ всички тѣ други думи, които сж произведени отъ сжщий корень.

Съ буква ѣ се пишатъ слѣдующи-тѣ корени:

1) Подиръ буква *б:* бѣ-гъ, бѣд-а, (бѣденъ, побѣда), бѣл-ъ, бѣс-ъ.

2) подиръ буква *в:* вѣд-ь (вѣсть, со-вѣс-ть), невѣж(д)-а), вѣщ-ица, вѣк-ъ, вѣн-ецъ, вѣн-чавамъ, вѣн-о, вѣр-а, вѣт(от-вѣт-ъ), съ-вѣт-ъ, вѣ-ж, (вѣтъръ). звѣзд-а, звѣр-ъ, невѣст-а, свѣт-ъ, цвѣт-ъ, чело-вѣ-къ, вѣжди.

3) Подиръ буква *д:* дѣв-ица, дѣд-о, дѣ-ж (дѣ-ло, дѣ-лж, не-дѣ-ля, дѣ-л-никъ, поне-дѣ-лникъ, дѣ-й, не дѣ-й, на-дѣжд-а), дѣл-ж, (дѣл-ъ, дѣл-ба, дѣл-амъ, прѣдѣл-ъ). дѣте.

4) Подиръ буква *з:* зѣ-ж (зѣ-памъ, про-зѣ-вамъ се), зѣница.

5) Подиръ буква *л:* лѣв-ий, лѣ-ж (с-лѣз-вамъ, по-лѣз-вамъ), лѣк-арь. (лѣк-ь), лѣн-ость, лѣп-ж, лѣ-ж, лѣт-о, желѣз-о, колѣн-о, плѣн-ъ, (плѣн-никъ), плѣ-сенъ, слѣд-а, слѣп-ъ, хлѣб-ъ, млѣко, голѣмъ.

6) Подиръ буква *м:* мѣд-ь (мѣдникъ, мѣдни-че), мѣн-а (из-мѣн-а, из-мѣн-никъ, не-прѣ-мѣн-но), мѣр-а (лице-мѣръ). мѣст-о, мѣсец-ъ, мѣс-ж, мѣхъ, змѣ-й, смѣ-ж, се (смѣ-хъ).

7) Подиръ буква *н:* нѣ-мъ (нѣи-ецъ), гнѣв-ъ, гнѣзд о, снѣ-гъ, нѣж-ний.

8) Подиръ буква *п:* пѣн-а, пѣш-ъ (пѣш-акъ, пѣхота), пѣ-ж, (пѣ-сень, пѣ-тель), пѣсък-ъ, спѣх-ъ (успѣх-ъ).

9) Подиръ буква *р:* рѣд-кий, рѣж-а, рѣ-ка, рѣп-а, рѣсниц-а, рѣт(изоб-рѣт-ение), рѣч-ь, (на-рѣч-ие), рѣшавамъ, грѣх-ъ, орѣх-ъ, прѣсн-ий, свирѣпий, стрѣл-а, хрѣн-ъ, брѣгъ, стрѣх-а, дрѣн-ъ, трѣ-ба, крѣп-ость, прѣ-зрѣ-ние.

10) Подиръ буква *с:* сѣвер-ъ, сѣд-ж (сѣд-ло,

Digitized by Google

сѣд-алище, бе-сѣд-а, прѣд-сѣд-ател). сѣк-ѫ, сѣр-а, сѣн-о, сѣ-ѭ (сѣ-ме), посѣщавамъ, сѣнка.

11) Подиръ буква *т:* тѣл-о, стѣн-а, тѣсн-ий, тѣст-о, утѣх-а.

12) Подиръ буква *ц:* цѣд-ѭ (цѣдилка), цѣл-ъ, (цѣлина), цѣн-а, цѣв-ь, цѣп-ѭ, цѣпеница, цѣр-ъ, цѣл-ь.

13) Въ начало-то на думи-тѣ: ѣзд-ѭ, ѣ-дѫ, (обѣд-ъ, об-ѣд-вамъ).

Обучение. 51. Отъ долнитѣ думи произведете други думи, които да показватъ дѣйствия: *свѣтъ бѣлъ, вѣра, вѣнецъ, цѣдилка, зѣвъ, слѣдъ, мѣна, мѣрка, пѣна, грѣхъ, стрѣла, отвѣтъ, обѣдъ, дѣло, слѣпъ, мѣсто, гнѣвъ, утѣха, сѣдло.*

Обучение 52. Отъ долнитѣ думи произведете други думи, които да показватъ качества: *бѣда, бѣгъ, викъ, вѣра, свѣтъ, цвѣтъ, лѣность, желѣзо, хлѣбъ, лѣто, мѣдъ, мѣра, мѣсецъ, смѣхъ, гнѣвъ, снѣгъ, рѣка, грѣхъ, орѣхъ, сѣверъ, тѣло.*

Обучение 53. Отъ всѣкий единъ отъ долни-тѣ корени, произведете по три думи: едната да показва прѣдметъ, друга-та—бѣлегъ, а третята—дѣйствие: *свѣт, вѣр, цвѣт, мѣр, бѣг, слѣп, бѣд, бѣл, смѣх, грѣх.*

Обучение 54. Отъ долни-тѣ думи произведете по нѣколко други думи (съ прѣдставки и безъ прѣдставки): *бѣгъ, бѣда, бѣлъ, бѣсъ, вѣкъ, вѣнецъ, вѣра, свѣтъ, цвѣтъ, дѣло, дѣлѭ, мѣсто, рѣжѫ, цѣпѭ, мѣрѭ,*

14. Гдѣ се пишѫтъ буквитѣ: ѫ, ъ?

§ 28. *Гласъ-тъ* **ѫ** *се отбѣлѣжва съ двѣ букви:* **ѫ, ъ.**

А. Ако въ коренъ-тъ на дума-та се пише **ѫ**, *то тази буква се запазва и въ всичкитѣ други думи, които сѫ произведени отъ сѫщий коренъ.*

Съ **ѫ** *се пишѫтъ слѣдующитѣ корени:*

1) Подиръ буква *б:* бѫдѫ (ще бѫдѫ, бѫдѫще, бѫдѫщии), бѫдѫщность, бѫднина.

Digitized by Google

2) Подиръ буква *в*: вѫгленъ, вѫдица, вѫси, вѫтрѣ.

3) „ „ *г*: гѫба, гѫска, гѫстий, гѫнѫ, гѫжова, гѫрди, гѫсла, вѫсеница.

4) „ „ *д*: дѫбъ, (дѫбрава), дѫга, дѫхъ, дѫлбокий.

5) „ „ *з*: зѫбъ, зѫбци.

6) „ „ *к*: кѫпѫ, скѫпъ, кѫтъ, (кѫща), кѫклица, кѫсии, кѫсъ.

7) Подиръ буква *л*: лѫка, (лѫчѫ, отлѫчихъ), лѫкъ, лѫча, (лѫчи), гълѫбъ, желѫдъ.

8) Подиръ буква *м*: мѫдрий, мѫжъ, мѫка, мѫтѫ.

9) Подиръ букла *п*: пѫть, пѫпъ, пѫпка, пѫдѫ, (пѫдарь), пѫргавъ.

10) Подиръ буква *р*: рѫка, рѫтъ, крѫгъ (окрѫжие), трѫба, съпрѫгъ, рѫбѫ, трѫскамъ, трѫпка, орѫжие, орѫдие.

11) Подиръ буква *с*: сѫдъ, (сѫдба), сѫщий, (сѫщество), сѫббота, ссѫдъ (ссѫдове).

12) Подиръ буква *т*: тѫпий, стѫпка, тѫга, тѫпанъ.

И въ началото на дума-та — ѫгълъ.

Обучение 55. Отъ долни-тѣ думи произведете други думи, които да показватъ качества: *гѫба, кѫща, гълѫбъ, мѫжъ, мѫка, мѫтѫ, пѫпъ, рѫка, крѫгъ, рѫбѫ, сѫббота, тѫга, гѫска, гѫрди.*

Обучение 56. Отъ слѣдующитѣ корени произведете други думи, които да показватъ, прѣдмети, качества, действия: *вѫз, бѫд, гѫм, дѫб, дѫг, дѫх, зѫб, кѫп, мѫк, мѫт, рѫк, трѫб, пѫд, рѫбъ,* (о) *ржѫ, сѫд, пѫт,* (о) *тѫп.*

Б. Други-тѣ думи, които не сѫ произведени отъ горни-тѣ корени, а се чува гласъ: Ѫ пишатъ се съ Ъ.

Обучение 57. Отъ долнитѣ думи произведете други думи съ прѣдставки и безъ прѣдставки: Българинъ, бъчова, бълха, бърдо, блъскамъ, бръснѫ, вънъ, върба, въртено, върхъ, връвь, връстъ, влъкъ, вълна, грѣкъ, гърне,

Digitized by Google

гръбъ, глъчка, гърло, глътка, дърво, дъждъ, дъска дъщеря, държѫ, дъно, жлъчка, зълва, зърно, кръстъ, кръвь, кърма, кръчма, кълнѫ, кълка, кротъ, кърпа, кърти, лъжа, лъжица, мъгла, мъртвий, мълчѫ, пръстъ, пръсть, пъстрий, пълний, пълзѫ, плъть, сънь, сърбинъ, съсѣдъ, сърпъ, стъкло, стъбло, сърдце, сълза, сърна, стрькъ, стърга, слънце, сълба, трънъ, тръпка, търпѫ, твърдий, тънкий, тълпа, тръсть, тлъсть, тлъка, търгъ, търбухъ, чърво.

Питания за повторение: Що е ударение? Какво измѣнение правѫтъ, думитѣ, когато прѣместимъ ударението имъ? Що е прѣдставка? Какъ се намѣрва тъмната гласна буква? Кое се казва коренъ, кое—окончание? Въ кои случаи се употрѣбява *е*, въ кои *ѣ*? Какъ се намѣрва тъмната съгласна буква? Гдѣ се употрѣбява *ѫ*, гдѣ *ъ*. — всрѣдъ думитѣ?

ОТДѢЛЪ ВТОРИ.

15. Прѣдложение и негови-тѣ части.

Когато си наумѣваме нѣщо, за нѣкой прѣдметъ, тогазъ ний мислимъ. Това, което сме намислили, казва се **мисъль.**

§ 29. *Мисъль, исказана съ думи устно или писменно, казва се* **прѣдложение.**

Ученикътъ чете; пѣтелътъ пѣе; коньтъ цвили; трѣвата е зелена; босилекътъ е цвѣте — сѫ **прѣдложения.** (*).

16. Подлежаще и сказуемо.

Кучето *лае;* **овцата** *пасе;* **птицитѣ** *пѣятъ;* **градинарьтъ** *работи;* **коньтъ** *цвили.*

Въ първото прѣдложение се говори за *кучето*, въ второто—*за овцата*, въ третйото — *за птици-*

*) Исказаната съ думи мисъль е нарѣчена прѣдложение затова, защото тогазъ ний ѭ изявяваме или *прѣдлагаме* и на другитѣ да ѭ знаятъ.

Digitized by Google

тѣ, въ четвъртото — *за градинарьтъ*, въ петото — *за коньтъ*.

§ 30. *Думата, която показва, за какво се говори въ прѣдложението, нарича се* **подлежаще.**

Подлежаще-то винаги отговаря на питанията: *кой? що? (какво?)*. На питанието *кой?* отговаря подлежаще-то, когато е одушевенъ прѣдметъ; а на питанието *що?* когато е неодушевенъ прѣдметъ.

Пѣтелътъ **пѣе.** *Пѣтелътъ* е **гласовитъ**. *Пѣтелътъ* е **птица.** *Слънцето* **залѣзе.** *Рибарь-тъ* **лови** риба. *Кжщата* **изгорѣла.** *Овцата* **умрѣла.** *Ученикъ-тъ* е **прилежателенъ.** *Липата* е **дърво.**

Въ първо-то прѣдложение за *пѣтелътъ* (подлежаще-то) е казано, че той *пѣе;* въ четвъртото — за *слънцето* е казано, че то *залѣзло;* за *рабарьтъ* се казва, че *лови риба.*

Думитѣ: *пѣе, залѣзло, лови* — показватъ дѣйствието на прѣдмета *(какво прави прѣдмета).* Думитѣ: *изгорѣла умрѣла* — показватъ, *какво е станжло съ прѣдмета.* Дутитѣ: *гласовитъ, прилежателенъ* показватъ, *какъвъ е прѣдмета.* Думитѣ: *птица, дърво* — показватъ, *що е* (какво нѣщо е) *прѣдмета.*

§ 31. *Дума, която показва (сказва), какво прави прѣдмета* (подлежащето), *що е станжло съ прѣдмета, какъвъ е прѣдмета или що е* (какво нѣщо е) *прѣдмета, нарича се* **сказуемо.**

Сказуемото отговаря на питанията: *какво прави? какво е станжло? какъвъ е или какво нѣщо е прѣдмета?*

Питанието за подлежаще-то се туря при сказуемо-то, а питание-то за сказуемото се туря при подлежаще-то.

§ 32. *Подлежаще то и сказуемото сж части (членове) на прѣдложение-то.*

Спомагателнията глаголъ, който се срѣща въ

Digitized by Google

прѣдложенията, на които сказуемото не е изказано съ глаголъ (азъ **съмь** человѣкъ; ти **си** добръръ; слънцето **е** свѣтливо), нарича се *свързка*, защото служи да свърже сказуемото съ подлежащето, но той не съставя особна часть отъ прѣдложението; той се отнася къмъ сказуемото и заедно съ него съставя една часть.

§ 33. *Подиръ всѣко отдѣлно прѣдложение се туря точка (.) или запетая (,).*

Подиръ точка прѣдложението се начева съ голѣма (главна) *буква.*

Обучение 58. Намѣрете подлежащето и сказуемото: кокошка та кудкудечи. Куче-то лае. Риба-та плава. Дърво-то расте. Вѣтъръ-тъ вѣе. Человѣкъ-тъ върви. Орелъ тъ хвърка. Денѣ свѣти слънце-то. Нощѣ свѣти мѣсецъ тъ. Много добрѣ пѣе славейтъ. Жебитѣ подскачатъ. Змиитѣ пълзятъ. Мѣсецъ-тъ е нощно свѣтило.

Обучение 59. Съставете прѣдложения отъ всѣки двѣ отдѣлни думи: овца — блѣе; звънц — звънецъ; ково — ковачъ; търговецъ — търгува; пада — листи; замръзва — вода; дъждъ — вали; дѣте — играе; расказва — учитель; селенинъ — оре; пере — перачка; огънь — гори; свѣти — свѣщь.

Обучение 60. Турете, гдѣто е нуждно точка и голѣма буква: слънцето грѣе иди дъждъ снѣгъ-тъ се топи рѣки-тѣ се разливатъ дърветата се развиватъ ластовичкитѣ дойдохѫ трѣва-та изникна овошки-тѣ цъвнѫхѫ селени-тѣ орѫтъ.

Обучение 61. Съставете прѣдложения, на които сказуемо-то да отговаря на питание-то: *какво прави прѣдметъ-тъ*, а за подлежаще земете слѣдующи-тѣ думи: ковачъ, учитель, славей, ученикъ, мѣсецъ, дъждъ, грѣмъ, слънце, свѣщь, рибарь, риба, вѣтъръ, цвѣте, рѣка, свѣткавица, овчарь, говедарь.

Обучение 62. Съставете прѣдложения, на които сказуемо-то да отговаря на питание-то: *какъвъ*, а за подлежаща земете слѣдующитѣ думи: дѣте, гѫска, стъкло, цвѣте, звѣръ, гора, хлѣбъ, рѣка, сърпъ, бръсничъ, брадва, тесла, трионъ, ножъ, бургия, рало, блюдо.

Обучение 63. Съставете прѣдложения, на които за сказуеми да бѫдѫтъ слѣдующитѣ думи: зеленъ, веселъ,

Digitized by Google

дребенъ, врѣдителенъ, кротъкъ, мързеливъ, свѣтливъ, мученъ, силенъ, прѣсенъ, добъръ. лошъ.

Обучение 64. Направете питания за подлежащето и сказуемо-то: Дърветата се развиха. Трѣвата изсъхнала. Гълѫбитѣ хвръкнаха. Земята замръзна. Вали снѣгъ. Снѣгътъ е бѣлъ. Земята е корава. Рѣката е дълбока. Гората е гъста. Босилекъ-тъ е цвѣте. Букътъ е дърво. Ластовицата е птица Цвѣте-то е растение.

17. Пояснителни думи.

Червений конь бѣга. **Дѣтински** гласове се чуватъ. **Уморений** селянинъ почива. **Ясний** мѣсецъ залѣзе. **Първий есенний** день настана.

Въ всѣко едно отъ горни-тѣ прѣдложения, освѣнъ подлежаще и сказуемо, има думи (червений, дѣтински, уморений, ясний, първий, есенний), *които пояснятъ подлежаще-то.* Тѣзи думи отговарятъ на питанията: *какъвъ? кой? чий?* и показватъ качество, редъ и принадлежность на прѣдмета.

Косачи-тѣ косятъ **сѣно.** Косачи-тѣ косятъ **сѣно на ливадата. Днесь** селени-тѣ косиха **сѣно. Нощесь** валѣло **дъждъ.** Работницитѣ работятъ **добрѣ.** Ученици-тѣ ходятъ **въ училището да се учатъ.**

Въ всѣко едно отъ горнитѣ прѣдложения, освѣнъ подлежащето и сказуемото, има думи (сѣно, ливада, днесь, нощесь, добрѣ, дъждъ, да се учатъ), *които пояснятъ сказуемо-то.* Тѣзи думи отговарятъ на питанията: *що? съ що? гдѣ? кждѣ? кога? какъ? защо?* и показватъ, какво върши прѣдмета, гдѣ го върши, кога го върши, какъ и защо го върши.

§ 34. *Думи, които пояснятъ подлежащето или сказуемото, наричатъ се* **пояснителни думи.**

Тѣзи отъ пояснителни-тѣ думи, които поясняватъ подлежащето, *отнасятъ се* къмъ подлежащето;

Digitized by Google

а тѣзи, които поясняватъ сказуемо-то *отнасятъ се* къмъ сказуемо-то.

Селенинътъ отиде да сѣче букови дърва съ острата брадва.

Дума-та *„да сѣче“* пояснява сказуемото — отиде (защо отиде?); дума-та *„букови“* пояснява пояснителната дума — дърва (какви дърва?); дума-та *„острата“* пояснява пояснителна-та дума — брадва (съ каква брадва?).

Едни пояснителни думи могатъ да се отнасятъ къмъ други пояснителни и да имъ служатъ за поясненіе.

§ 35. *Тѣзи отъ пояснителнитѣ думи, които поясняватъ подлежащето или сказуемото, наричатъ се първостепенни; а тѣзи, които поясняватъ други пояснителни, наричатъ се второстепенни.*

§ 36. *Подлежаще-то и сказуемото се казватъ* **главни**, *части* (членове) *на прѣдложението, защото безъ тѣхъ не става прѣдложение; а пояснителнитѣ думи* — **второстепенни**, *защото и безъ тѣхъ може да стане прѣдложение.*

Когато разбираме (расчленяваме) нѣкое прѣдложение, трѣбва да намѣрваме най-напрѣдъ подлежащето и сказуемото, послѣ — първостепеннитѣ пояснителни думи, по послѣ второстепеннитѣ, третостепеннитѣ (ако ги има) и т. н.

Питанието винаги се туря при оная дума, къмъ която се отнася разбираемата дума.

Обученіе 65. Кажете, какво показватъ, къмъ коя дума се отнасятъ и на какви питания отговарятъ думи-тѣ напечатани съ полегати букви: *Тъмна-та* нощь настжпи. *Свѣтливи-тѣ* звѣзди блѣснахж по *небето. Воденчарскитѣ* камъни се върхтъ *силно. Заяшкий* страхъ служи за *прикаска между хората. Лисича-та* опашка е рунтава. Ний празднуваме *Св. Кирилъ и Методий на единадесетий Май.* Ученицитѣ се учатъ *въ училището да четжтъ*

Digitized by Google

и *пишжтъ*. *Добрата* работа заслужва *похвала*. Водата се обръща *въ пара отъ силната топлина*. *Страшенъ* дъждъ ще се излѣе.

Обучение 66. Прѣпишете и прибавете пояснителни думи къмъ сказуемо-то: Косачи-тѣ косятъ. . . . (*що?*) Рибари-тѣ ловятъ . . . (*що?*) Дърветата се развиватъ. . . (*кои?*). Листи-тѣ падатъ . . . (*кога? отдѣ? кждѣ?*). Работникъ тъ прави (*що? съ какво?*). Селени-тѣ сѣятъ (*що? кои?*). Ученикъ тъ написа (*какво? за кого? кога? съ какво?*).

Обучение 67. Прѣпишете и прибавете пояснителни думи въ слѣдующитѣ прѣдложения: Зима се измина *) (*каква?*). Лѣто начена (*какво?*) Слънцето свѣти (*кое? какво?*). Лисица рови (*коя? какво?*). Катерица гризе (*коя? какво?*). Заецъ се оплаши (*кой? отъ кого?*).

Обучение 68. Прѣпишете и турете питание при всѣка една дума въ прѣдложения-та: Брѣгове тѣ на рѣката сж покрити съ много дребенъ пѣсъкъ. Майка-та обича послушни-тѣ си дѣца. Шареното агне подскача около кошарата. Покорна глава остра сабя ѫ не сѣче. Синь виръ дъно нѣма. Русо прасе по ржтъ пасе. Черни биволи въ виръ лежжтъ. Половинъ блюдо на стѣна виси. Бѣсно куче изъ гора лае,

Обучение 69. *Добритъ свирачи свиріжтъ весели пѣсни*. Думата „*свирачи*“ е подлежаще, отговаря на питанието—*кой свири?* показва прѣдметъ. Думата «*свиріжтъ*« се отнася къмъ дума-та свирачи, отговаря на питание-то — *какво правіжтъ свирачи-тѣ?* сказуемото «*свиріжтъ*» показва дѣйствие на прѣдметътъ. Думата «*добритъ*» се отнася къмъ думата свирачи, отговаря на питанието *какви свирачи?* служи за пояснение (пояснителна дума), показва качество на прѣдмета. Думата „*пѣсни*“ се отнася къмъ дума-та свиржтъ, отговаря на питанието—*какво свиріжтъ?* служи за пояснение (пояснителна дума), показва прѣдметъ. Думата «*весели*» се отнася къмъ думата песни: отговаря на питание-то—*какви пѣсни?* служи за пояснение (пояснителна дума) показва качество на прѣдмета.

Споредъ горний образецъ, разберете слѣдующитѣ прѣдложения: Сивото зайче пасе росна трѣвица на широка-та ливада. Сивата кукувица снася яйцата си въ чужди гнезда. Желтитѣ листи падатъ отъ дърветата. Снѣгътъ

*) Поясненията при подлежащето се турятъ прѣдъ подлежащето.

Digitized by Google

покри замръзнала-та земя. Орелътъ вие гнѣздото си по високитѣ скали и по старитѣ дѫбове. Прилѣпитѣ истребватъ нощѣ вредителнитѣ буболечки.

Питания за повторение: Що е мисление и що мисъль? Що е прѣдложение? Къмъ кое се отнасятъ пояснителни-тѣ думи? Отъ що се състои прѣдложението? Кои се казватъ главни части на прѣдложение-то кои—второстепенни? Кое се казва подлежаще? Кое се казва сказуемо? Кои думи се казватъ пояснителни? На какви питания отговаря подлежащето? Кога начеваме прѣдложението съ главна буква? На какви питания отговаря сказуемото? Гдѣ се туря точка или запетая? Кои пояснителни думи се казватъ първостепенни, кои второстепенни? Какъ трѣбва да разбираме (расчленяваме) прѣдложенията?

18. Раздѣление на пояснителни-тѣ думи.

§ 37. *Пояснителни думи, които показватъ какъвъ е, колькъ е или чий е прѣдметъ-тъ, наричатъ се опрѣдѣлителни думи или* **опрѣдѣления.**

Опрѣдѣления-та отговарятъ на питанията: *какъвъ? кой? чий? колко?*

Обучение 70 Прѣпишете и разберете прѣдложения-та: Твой баща е старъ войвода. Тъмни облаци покрихѫ небето. Гладна кокошка просо сънува. Свѣтливи-тѣ звѣзди свѣтихѫ по синйо-то небе. Лисича-та кожа се цѣни доста скѫпо. Нашата градина е отзадъ кѫщата ни Морската вода е горчива. Рѣчната вода е сладка. Вийте се, вийте, два орла, два орла черни гарвана!

§ 38. *Пояснителни думи, които се отнасятъ къмъ сказуемото и показватъ мѣсто* (гдѣ е станѫло дѣйствието), *врѣме* (кога е станѫло дѣйствието), *начинъ* (какъ е станѫло дѣйствието), *причина или цѣль* (защо е станѫло дѣйствието), *наричатъ се* **обстоятелственни** *думи.*

Думитѣ, които показватъ обстоятелство за мѣсто, отговарятъ на питанията: *гдѣ? отгдѣ? кѫдѣ?*

Думитѣ, които показватъ обстоятелство за врѣме, отговарятъ на питанията: *кога? откога? докога?*

Digitized by Google

Думи-тѣ, които показватъ начинъ на дѣйствието, отговарятъ на питанието: *какъ?*

Думи-тѣ, които показватъ причина или цѣль, отговарятъ на питанието: *защо? отщо?*

Обучение 71. Разберете прѣдложения-та: Жетваритѣ отидоха на нива-та прѣдъ зора. Птицитѣ хвъркатъ по въздухъ-тъ. Рибитѣ живѣѭтъ въ водата. Лисицата влѣзла въ градината. Баба-та се расплакала отъ жалость. Хората ходѭтъ праздниченъ день въ черкова да се молѭтъ Богу. Внимателний ученикъ пише хубаво. Ний сѣдимъ мирно. Камилоптицата се намѣрва по пѣсъчливитѣ пустини въ Африка и Арабия Най голѣмитѣ левове се намиратъ по високитѣ планини и голѣмитѣ равнини на Африка. Лебедътъ обича да плава по рѣкитѣ и блатата. Лебедитѣ правѭтъ гнѣздата си между шубръцитѣ и високитѣ трѣви близу до водата. Слонътъ се намира въ Азия и Африка. Слонътъ прави жилището си въ голѣмитѣ сѣнчести гори. Пролѣтний вѣтъръ вѣе тихо. Ученицитѣ ходѭтъ въ училището да се учѫтъ. Остра сабя въ човалъ не сѣди.

§ 39. *Пояснителни думи, които се отнасятъ къмъ сказуемото и отговарятъ на питанието: какво? кому? кого? отъ кого? за кого? наричатъ се допълнителни думи* — **допълнения.**

Обучение 72. Разберете прѣдложенията: Дѣдо лови риба на рѣката съ сертме. Бабата прѣде своята прѣжда. Майката обича дѣцата си. Дѣца-та слушатъ баща си и майка си. Ловецътъ уби единъ заецъ въ гората. Ученикътъ си купилъ Българска Грамматика отъ книжарницата. Учительтъ похвалява добритѣ ученици. Учительтъ разсказва урокъ на ученицитѣ. Великий человѣкъ се слави само съ работитѣ си. Силний левъ отслабнѫлъ отъ старость. Врана-та клъвнѫла една буца сирене. Земята се напои съ вода. Наший съсѣдъ прави каменна кѫща. Селенинътъ сѣче дърва въ гора-та.

19. Обръщение.

§ 40. *Думата, която показва името на онзи прѣдметъ, къмъ когото е обърнѫтъ говорътъ казва се* **обръщение** (звателна дума).

Digitized by Google

Обръщението може да се намѣрва въ началото на прѣдложението, въ срѣдата и на крайтъ.

Когато обръщението е въ началото на прѣдложението, отдѣля се съ запетая или възклецателенъ знакъ (!); когато е въ срѣдата, поставя се между двѣ запетаи; а когато е въ крайтъ, — прѣдъ него се туря запетая, а слѣдъ него — възклецателенъ знакъ.

Обучение 73. Разберете прѣдложенията: Ти, бабо наготви, пжкъ азъ ще идж за риба. Добъръ ти день, кумице! — Далъ ти богъ добро, кумче! — Хайде, кумче, да си направимъ кжщички. — Хайде, кумице! — Е, кумице, ти пакъ ме излъга. — Приятели! ний сме добрѣ тукъ на зелената морава.

Турчинъ Тодорки думаше:
„Тодорке млада робинйо!
Я хвърли дѣте отъ рѫцѣ,
Че не можешъ дѣте да носишъ,
Прѣзъ росно буйно ливади“
. . . . . .
Че си гирданя отрѣза,
При Дамяна го остави
И на Дамяна думаше:
„Дамяне, Дамянъ войводо!
Да растешъ и да порастешъ
Отъ село въ село да ходишъ
За мене, сйнко, да питашъ,
Отъ робство да ме отървешъ.
(Нар. пѣсень).
Мѣсечинко, ясенъ мѣсечинко!
Като си толкозъ високо,
Грѣешъ ли толкозъ широко,
На всѣко село грѣешъ ли?
На нашето село ходишъ ли?
. . . . . .

20. Раздѣление на прѣдложенията.

I. По **съставъ-тъ** си прѣдложенията бивать:

Digitized by Google

нераспространени, распространени, пълни, непълни, прости, сложни, слѣти, лични и безлични.

§ 41. *Прѣдложение, което има само главни части* (подлежаще и сказуемо), *нарича се* **нераспространено.**

Обучение 74. Вѣтърътъ вѣе. Водата тече. Цвѣтето е миризливо. Дѣте-то играе. Дървото е кичесто. Камъкъ-тъ е твърдъ. Срѣброто е бѣло. Златото е тежко. Ученикъ-тъ ниѫе. Дърветата се развиватъ. Слънцето залѣзе. Огъньтъ угасна.

§ 42. *Прѣдложение, което има главни и второстепенни части* (пояснителни думи), *нарича се* **распространено.**

Обучение 75. Всички-тѣ върхове на Стара-Планина сѫ покрити съ снѣгъ. Полски-тѣ цвѣтя пъстрѣятъ широкитѣ полета. Силни-тѣ дъждове валѣятъ пролѣтъ. Сухи-тѣ листи падатъ отъ дърветата. Студена зима настѫпи. Малкитѣ рѣки замръзватъ скоро. Всѣкий пѣтелъ на свойтъ купенъ пѣе. Всѣкий тегли въгленътъ къмъ себе си. Камилоптицата е най-голѣма птица. Левътъ е царь на животнитѣ. Вълкътъ е най-люто хищно живото.

§ 43. *Прѣдложение, на което главни-тѣ части сѫ исказани явно нарича се* **пълно.**

Обучение 76. Вѣтъръ-тъ прѣстана. Дъждъ-тъ роси. Земята се развесели. Врѣмето е ясно. Нощьта е тиха. Мѣсецъ-тъ свѣти. Звѣздитѣ блѣщукатъ. Настѫпи веселата пролѣтъ. Овошкитѣ цъвнѫха. Дърветата се развиѫх. Полетата се покриѫх съ зелена трѣва. Славеитѣ запѣхѫ изъ гѫста-та гора. Селенинътъ оре влажната земя.

§ 44. *Прѣдложение, на което нѣкоя отъ главни-тѣ му части е испусната, нарича се* **непълно.**

Обучение 77. Борисе! тръгвай въ училището! — Не съмъ си приготвилъ урокъ-тъ. Видѣхте ли баща ми на пазарь тъ? — Видѣхме го. — Какво правяше тамъ? Купуваше книги за Илия. Днесъ ще идѫ съ майка си на расходка. Кѫдѣ ходихте вчера? — Ходихме на мънастиря. Снощи имахме гости. Велчо постѫпи въ първото отдѣление.

§ 45. *Прѣдложение, съ което се исказва само една мисъль, нарича се* **просто.**

Digitized by Google

Обучение 78. Всички-тѣ прѣдложения въ обученията: 74, 75. 76, 77, сж прости. Разберете ги и напишете сами по нѣколко прости прѣдложения.

§ 46. *Прѣдложение, съ което се исказватъ двѣ или повече мисли, нарича се* **СЛОЖНО.**

Обучение 79. Братъ ми и сестра ми си дойдохж отъ София. Слънцето залѣзе, а мѣсецъ-тъ изгрѣя. Тихий вѣтрецъ и дребний дъждецъ расхладихж въздухътъ. Бурата се усили, и морето се развълнува. Слънцето освѣтлява, топли и оживотворява земя-та. Какъвто повикалъ, такъвъ се и обадилъ. Каквото си дробилъ, таквозъ ще сърбашъ. Великдень иде, Стоянъ гащи нѣма. Царвули нѣма, гайда иска. Криво да стоимъ, право да хортуваме.

Единъ и сжщий прѣдметъ може да има нѣколко различни дѣйствия или качества, като: слънцето *грѣе и свѣти;* водата е *прозрачна, бистра и прохладна.*

Едно и сжщо дѣйствие или качество може да принадлежи на нѣколко различни прѣдмета, както: И слънцето, и мѣсецътъ, и звѣздитѣ *свѣтжтъ;* и кравата, и овцата сж *домашни животни.*

Нѣколко различни прѣдмета могжтъ да принадлежжтъ къмъ единъ родъ прѣдмети, както: трѣвитѣ, цвѣтята и дърветата сж *растения.*

§ 47. *Прѣдложение, което има една часть обща и нѣколко части еднакви, които отговарятъ на едно и сжщо питание, нарича се* **СЛѢТО.**

Слѣтото прѣдложение може да има нѣколко подлежаща, или нѣколко сказуеми, или нѣколко опрѣдѣления, или нѣколко допълнения, или нѣколко обстоятелства. При това опрѣдѣленията, допълненията, или обстоятелствата трѣбва да бжджтъ еднородни и да отговарятъ на еднакви питания.

Еднакви-тѣ части въ слѣтото прѣдложение се отдѣлятъ съ запетаи.

Digitized by Google

Прѣдъ съюзъ-тъ **и** *не се туря запетая само тогава, когато този съюзъ не се повтаря.*

Обучение 80. Земете по двѣ отъ слѣдующитѣ прѣдложения и ги слѣйте въ едно: Снѣгъ-тъ се топи; ледътъ се топи. Комаритѣ се появяватъ лѣтѣ; мухи-тѣ се появяватъ лѣтѣ. Ний ходихме въ Търново; ний ходихме въ София. Лисицата е хитра; лисица-та е бърза. Катеричка-та се катери по дърветата; катеричка-та подскача отъ клонъ на клонъ. Конь-тъ е домашно животно; конь-тъ е трѣвоядно животно. Кравата е млѣкопитающе животно; крава-та е домашно животно.

Обучение 81. Слѣйте въ едно прѣдложенията: Глава та е часть отъ човѣшко-то тѣло; ржцѣтѣ сж часть отъ човѣшко-то тѣло; краката сж часть отъ човѣшко-то тѣло. Отъ всѣкждѣ се чуваxж пѣсни; отъ всѣкждѣ се чуваxж викове; отъ всѣкждѣ се чуваxж смѣхове. Селенинъ-тъ насипва житото въ човали; селенинътъ закарва житото на воденицата; селенинътъ докарва брашно.

Обучение 82. Раздѣлете въ тетрадкитѣ си слѣднтѣ прѣдложения на прости: Крава-та и конь-тъ сж домашни животни. Конь-тъ и кучето сж вѣрни другари на человѣкъ-тъ. Овце-тѣ и кравн-тѣ даватъ млѣко. Круши-тѣ и ябълкитѣ растѫтъ по дървета-та. Зелето, рѣпа-та и морковъ-тъ сж градински растения. Гъски-тѣ плаватъ и хвъркатъ. Ученикъ-тъ пише, чете и разсказва. Кѫщнитѣ ластовици правѫтъ гнѣздата си по стрѣхитѣ и по таванитѣ на кѫщитѣ. Левътъ е свирѣпъ, дърпновенъ и много силенъ. Азпятцитѣ опитомяватъ слонътъ и работѫтъ съ него. Войницитѣ въ старо врѣме въсѣдали слоновегѣ и ходѣли съ тѣхъ на бой.

Обучение 83. Земете долни-тѣ сѫществителни за подлежаща и имъ прибавете за сказуеми други сѫществителни имена: злато-то, срѣбро-то (златото и срѣбротo сж скѫпоцѣнни метали). Крава-та, китъ-тъ. Босилекъ-тъ, триандафилъ-тъ. Конь-тъ, кучето. вълкътъ, лисица та, заецъ-тъ. Марица, Янтра, Росица, Дунавъ. Пловдивъ, София, Търново, Видинъ, Русчукъ, Варна. Стоянъ, Петко, Драганъ, Иванъ. Мария, Кера, Дона, Колада, Великдень, Петровъдень, Мартъ, Априлъ, Май, Юний, Юлий, Августъ. Понедѣлникъ, вторникъ, срѣда, четвъртъкъ, петъкъ, сѫббота, недѣля.

Обучение 84. Отъ долни-тѣ прѣдложения, съста-

Digitized by Google

вете сложни прѣдложения и еднакви-тѣ имъ членове съединете съ съюзи-тѣ: **а** или **но**.

Китъ-тъ е млѣкопитающе животно; китъ-тъ не е риба (китъ-тъ е млѣкопитающе животно, а не риба). Земя-та се движи, слънцето не се движи. Мѣсецъ-тъ свѣти; мѣсецъ-тъ не грѣе. Ръжь-та не е хубава; ржжь-та е полезна. Ученикъ-тъ е способенъ; ученикъ-тъ е лѣнивъ. Богъ дава; Богъ въ кошара не вкарва. Търси помощь не у богатий; търси помощь у добрий. Человѣкъ се познава не по думитѣ; человѣкъ се познава по работи-тѣ. Не се страхувай отъ работа; страхувай се отъ праздностьта.

§ 48. *Прѣдложение, на което подлежащето е явно или се подразбира, нарича се* **лично.**

Всичкитѣ прѣдложения въ обучения-та 17, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82 — сѫ **лични.**

Разберете ги и напишете само по нѣколко лични прѣдложения.

§ 49. *Прѣдложение, на което подлежащето е неопрѣдѣлено (неизвѣстно), нарича се* **безлично.**

Понеже въ безличнитѣ прѣдложения прѣдметътъ не е явенъ, неизвѣстенъ, то за подлежаще въ тия прѣдложения се подразбира неопрѣдѣлителното мѣстоимение — **нѣщо.**

Обучение 85. Съмнѫ се. Свѣтка се. Мръкнѫ се. Сега се съмва въ шесть часа. Лѣтѣ се спи много. Зимѣ се съмва кѫсно. И безъ пѣтли се съмва. Трѣбва да се чете. Иска ми се да ямъ. Не ми се спи. Не се знае. Много се говори върху това. Трѣбва да се върви. Може да бѫде. Бива. Нощесъ се свѣткаше много. Вчера гърмѣ силно. Нощесъ валѣло силенъ дъждъ. Днесь се съмнѫ кѫсно. По равний пѫть се върви лесно. На черната дъска се пише добрѣ. На двама господри мѫчно се служи. Показва се добрѣ за тебе. Напишете сами нѣколко лични и безлични прѣдложения.

Нѣкой отъ безлични-тѣ прѣдложения могѫтъ да се обърнѫтъ въ лични: *Иска ми се да ямъ — азъ искамъ да ямъ. Не ми се спи — азъ не щѫ да спѫ.*

II. Споредъ **начинъ-тъ на исказванието**

Digitized by Google

прѣдложенията бивать: *утвѣрдителни* (повествователни), *отрицателни*, *въпросителни*, *отвѣтни*, *възклицателни и повелителни.*

§ 50. *Прѣдложение, съ което се утвѣрдява нѣщо, че наздраво е тъй, нарича се* **утвърдително.**

Обучение 86. Дърветата се развиватъ пролѣть. Слънцето грѣе денѣ. Луната свѣти нощѣ. Симеонъ е билъ мждъръ български господарь. България е малко княжество. Българи-тѣ сж трудолюбивъ народь. Босилекъ-тъ е миризливо цвѣте. Овца-та е полезно животно. Водата прозрачна. Лѣностьта е порокъ. Князъ Дондуковъ Корсаковъ отвори първо-то народно събирание въ Търново на 10-й Февруарий 1879 година.

§ 51. *Прѣдложение, съ което се отрича нѣщо, нарича се* **отрицателно.**

Обучение 87. Дърветата не се развиватъ зимѣ. Слънце-то не грѣе нощѣ. България не е велика държава. Българи-тѣ не сж лѣнивъ народъ. Камъкъ-тъ не е металъ. Дърво-то не е цвѣтѣ. Земя-та нѣма собственна свѣтлина.

Не е дѣдо въ гора расълъ,
Въ гора расълъ—кози пасалъ.

§ 52. *Прѣдложение, съ което се пита за нѣщо, нарича се* **въпросително.**

Подиръ въпросително прѣдложение винаги се туря въпросителенъ знакъ *(?)*.

Обучение 88. Колко урока имаме днесь?—На коя страница е урокътъ ни отъ Грамматиката? Кога ще ни прѣглеждатъ чистописание-то? — Приготвили си всичкитѣ уроци? Кога ще идемъ на расходъ?—Върти ли се земя-та около слънце-то? Какви сж били Крумовитѣ закони? Знаешъ ли си урокъ-тъ отъ Българската История?

§ 53. *Прѣдложение което служи за отговоръ на въпросителното нарича се,* **отвѣтно.**

Отвѣтното прѣдложение винаги бива непълно. Изоставени-тѣ части на отвѣтно-то прѣдложение сж казани въ въпросително-то.

Обучение 89. Приятно ли е да се живѣе лѣтѣ въ село?—Приятно е. Знаешъ ли неговата мисъль?—Не. Съ кого ходихте въ книжарница та? — Съ Бориса. Какво

Digitized by Google

правихте тамъ? — Купихме си Български истории. Кой ви каза да купувате истории? — Учительтъ. Въ обучение 88 подиръ всѣко въпросително прѣдложение, прибавете отвѣтно.

Намѣрете въпросителнитѣ и отвѣтнитѣ прѣдложения въ „Приказка за Дѣда и Баба". (Чит. Икономова).

Напишете сами нѣколко въпросителни и отвѣтни прѣдложения.

§ 54. *Прѣдложение, съ което се исказватъ и чувствованията на говорящe-то лице* (неговото удоволствие или отвръщение) *нарича се* **въскли-цателно.**

Подиръ въсклицателното прѣдложение винаги се туря въсклицателенъ знакъ (!).

Обучение 90. Колко е хубаво това мѣсто!—Какви радости, какви веселби носи съ себе си пролѣть-та! —Колко се благодарихъ отъ днешната расходка? — Колко е изнемощялъ този злощастникъ! — Добрата ми майка, тя почина безъ да ѫ видѫ послѣдний пѫть! Напишете сами по нѣколко въпросителни и въсклицателни прѣдложения.

§ 55. *Прѣдложение, съ което се исказва желание или заповѣдь* (повелѣние), *нарича се* **повелително.**

И подиръ повелителното прѣдложение може да се туря въсклицателенъ знакъ.

Обучение 91. Боже, помогни ми! Иване, донеси ми книгата! Момчета, вървете напрѣдъ! — Стойте тамъ! — Внимавайте добрѣ! Напрѣдъ, братя, да се покажемъ достойни синове на отечеството! — Молѫ, направете ми тази добрина! Неоставай днешната работа за утрѣ. Простирай се споредъ чергата си.

III. По **значение-то** си прѣдложенията биватъ: *главни, приставени, вводни и вносни.*

Подлежаще-то и сказуемо-то, а тъй сѫщо и други-тѣ части на прѣдложение-то, могатъ да бѫдатъ пояснени не само съ едни отдѣлни думи, но и съ цѣли прѣдложения, като: Всѣкий знае (що знае),

Digitized by Google

че безъ храна не се живѣе. Който си има брада, той (кой си има гребенъ?) си има и гребенъ. Азъ гледамъ момче то, (кое момче) *което играе на двора.* Вълкъ-тъ не можалъ да осѣти, (що да осѣти), *че лисицата го лъже.* Гжстата гора, (коя? каква?) *която украшаваше нашата околность,* е съвсѣмъ изсѣчена. Той ни кара тъй, (какъ?) *като че сме прости гжски.* Рѣки-тѣ замръзватъ. (кога?) *когато настжпятъ силни-тѣ студове. Гдѣто е тънко,* тамъ (гдѣ се кжса?) се кжса. Не дохаждахъ у васъ, (защо?) *защото не знаяхъ кжщата ви.*

§ 56. *Прѣдложение, което замѣнява мѣстото на нѣкоя поясннтелна дума, нарича се* **приставено.** Прѣдложенията: *че безъ храна не се живѣе; който си има брада; което играе на дворъ-тъ; че лисицата го лъже; която украшаваше нашата околность .... сж приставени прѣдложения.*

§ 57. *Прѣдложение, което исказва самостоятелна мисъль, нарича се* **главно.**

Прѣдложенията: *всѣкий знае; той си има и гребенъ; азъ гледамъ момчето; гжстата гора е съвсѣмъ изсѣчена . . . . сж главни прѣдложения.*

Главното прѣдложение изрича самостоятелна мисъль и не зависи отъ друго прѣдложение; то може да се изрѣче отдѣлно, безъ приставено, и все си има значението.

Приставеното прѣдложение, напротивъ, зависи отъ друго прѣдложение и то само — безъ прѣдложението, което пояснява, нѣма никакво значение, никакъвъ смисъль.

Азъ познахъ, че ти ще изгубишъ книгата, която ти подарихъ вчера.

Приставеното прѣдложение: *че ти ще изгубишъ книгата* — пояснява сказуемото на главното прѣд-

Digitized by Google

ложение — *познахъ* (какво познахъ?); приставеното прѣдложение: *която ти подарихъ вчера* — пояснява дума на другото приставено прѣдложение — книгата (коя книга?).

Приставенитѣ прѣдложения могатъ да се отнасятъ за поясненне не само къмъ главнитѣ, но и къмъ други приставени прѣдложения.

Приставено прѣдложение, което пояснява нѣкоя дума на главното, нарича се *първостепенно;* а приставено прѣдложение, което пояснява нѣкоя дума на друго приставено, нарича се *второстепенно.*

Когато ще разбираме (расчленяваме) нѣкое сложно съставено прѣдложение, трѣбва да намѣрваме най-напрѣдъ главното прѣдложение, послѣ първостепеннитѣ приставени, по-послѣ второстепеннитѣ (ако ги има) и т. н.

Обучение 92. Прѣпишете и намѣрете главни-тѣ и приставени прѣдложения; кажете къмъ коя дума се относя всѣко приставено прѣдложение и на какво питание отговаря: Черковни-тѣ врати се затварятъ, когато залѣзе слънце-то. Жетва-та се начева, когато зачервенѣятъ затвърдѣятъ зърната. Аврамъ се прѣселилъ съ семейството си тамъ, гдѣто му заповѣдалъ Богъ. Славейтъ пѣе тъй, щото неволно прѣвлича внимание-то на пѫтникъ-тъ. Гълъбътъ кацна на дървото, което е срѣщу нашета кѫща. Ний казахме, че братъ ви ще си дойде днесь. Пѫтникъ-тъ, който пристигна вчера отъ Свищовъ, казва, че Дунавъ-тъ замръзналъ. Куче, което не знае да лае, докарва вълка. Всичко, което хвърка не се яде.

Приставени-тѣ прѣдложения, като заематъ мѣстото на поясннтелнитѣ думи, отговарятъ на таквизи сѫщо питания, на каквито питания отговарятъ и поясненията.

Приставени-тѣ прѣдложенията: бива *опрѣдѣлителни, допълнителни и обстоятелствени.*

Опрѣдѣлителни-тѣ приставени прѣдложения заематъ мѣстото на нѣкоя опрѣдѣлителна дума и се свързватъ съ неѭ чрѣзъ съюзи-тѣ (относителнитѣ

Digitized by Google

мѣстоимения): *който, което, което, чийто, . . . какъвто . . . . щото.*

Допълнителни-тѣ приставени прѣдложения заематъ мѣстото на нѣкое допълнение и се свързватъ съ него чрѣзъ съюзитѣ: *че, що, кой.*

Обстоятелствени-тѣ приставени прѣдложения заематъ мѣстото на нѣкоя обстоятелствена дума и се свързватъ съ нея чрѣзъ съюзитѣ (нарѣчия-та): *когато, гдѣто, отгдѣто, кждѣто, както, защото.*

Обстоятелственитѣ приставени прѣдложения, както и обстоятелственитѣ думи, се подраздѣлятъ на обстоятелство *за мѣсто*, обстоят. *за врѣме*, обстоят. *за начинъ на дѣйствието* и обстоят. *за причина или цѣль.*

Приставеното прѣдложение винаги трѣбва да стои близо до думата, която пояснява.

Приставеното прѣдложение винаги се отдѣля отъ главното съ запетая. Когато приставеното прѣдложение е прѣдъ главното, запетаята се туря подиръ него *(който се труди*, той не остава гладенъ*)*; когато приставеното прѣдложение е подиръ главното, запетаята се туря прѣдъ него. *(*Жетвата се зачева, *когато затвърдѣжътъ зърната)*; когато приставеното прѣдложение е всрѣдъ главното, то се туря между двѣ запетаи. (Гѫстата гора, *която украшяваше нашата околность*, е съвсѣмъ изсѣчена).

Едно главно прѣдложение съ приставено — се отдѣля отъ друго главно прѣдложение съ точка и запетая (;).

Обучение 93. Прѣпишете и намѣрете главнитѣ и приставенитѣ прѣдложения; покажете, къмъ коя дума на главно-то се отнася всѣко приставено прѣдложение, какво е то (опрѣдѣлително ли? допълнително или обстоятелствено?) и на какво питание отговаря: Свѣтливото слънце вече залѣзе и въздухъ-тъ, който прѣди малко бѣше горѣщъ, начена да истива. Който не знае тази работа, лесно може да грѣши. Азъ изгубихъ книгата, която ми дадохте вчера.

Digitized by Google

Ний нѣма да отидемъ на расходка, защото врѣмето се заоблачи. Приготовленията ставахѫ така бързѣ, щото слѣдъ три дена всичко бѣше готово за тръгване. Гдѣто ставахѫ най голѣми-тѣ сражения, тамъ ще се въздигнатъ паметници за слава и честь на загиналитѣ юнаци. Когато захване да се навожда слънце то къмъ западъ, звуковетѣ малко помалко отслабватъ и прѣмиратъ заедно съ послѣдня-та заря на скрито-то слънце. Извѣстие-то, което пристигна вчера, казва, че неприятель-тъ отстѫпилъ. Азъ вѣрвамъ, че това ви се харесва. Гарванътъ живѣе по много мѣста въ Европа, гдѣто климата е влаженъ и спомага да се вздѫтъ всѣкакви буболечки и гжсеници. Кафето е семе на едно дръвце, което не расте по наши тѣ мѣста.

Обучение 94. Прѣпишете и разберете прѣдложенията: Догдѣто не опиташъ горчивото, нѣма да познаешъ сладкото. Гдѣто има любовь, тамъ е и Богъ. Отгдѣто дошло, тамъ и отишло. Вий ми направихте таквази добрина, която винѫги ще помнѫ. Азъ се увѣрихъ, че ти си трудолюбивъ. Мислѫ да дойдѫ у васъ, когато ни пустнатъ отъ училището. Гдѣто има храна, тамъ има и мишки. Който гони чуждото, изгубва и своето. Чайтъ е листи на едно дръвце, което расте изобилно въ Китай, Япония и други азиятски страни. Камилоптицата бѣга толкозъ скоро, щото лъвцитѣ трудно могѫтъ да ѫ ловѫтъ и съ конь. Ластовичкитѣ, които посѣщаватъ нашитѣ страни, сѫ три вида. Когато залѣзи слънцето, левътъ излѣзва отъ пещерата си и отива да търси ловъ. Когато реве левътъ въ тихо врѣме, гласътъ му е много страшенъ и се чува на далечъ. Когато е гладенъ, левътъ излѣзва и всрѣдъ пладнѣ да търси храна. Левътъ може да ходи толкосъ дебнишкомъ, щото никакъвъ шумъ не се чува.

Въ нѣкои случаи между частитѣ на едно прѣдложение се ввежда, като външна забѣлѣжка, друго прѣдложение, което нѣма никаква свръзка съ първото; то може и да се испуща, безъ да се побърква мисъль-та, като напримѣръ: Утрѣ, *каза учитель-тъ*, ще идемъ на расходка. На балкана, *казватъ пѫтници-тѣ*, валѣло много снѣгъ. Азъ, *струва ми се*, утрѣ не ще могѫ да дойдѫ въ училище-то.

§ 58. *Прѣдложение, което е введено, като външна забѣлѣжка, между друго прѣдложение и*

Digitized by Google

може да се испуща безъ да се побърква мисъльта, нарича се **ВВОДНО** *(вметнжто).*

Ако вводното прѣдложение е исказано само съ една дума, то тази дума се казва **ВВОДНА.**

Вводни-тѣ думи и прѣдложения винаги се отдѣлятъ съ запетаи или скобки.

Вводни тѣ думи и прѣдложения се ввеждатъ въ рѣчь-та, за да покажжтъ, до колко говорящето лице *увѣрено* въ исказаната отъ него мисъль, или на какво се то *основава.*

Обучение 95. Немѣрете вводни-тѣ думи и прѣдложения; кажете съ какво сж отдѣлени и изговорете прѣдложенията безъ тѣхъ: Вий, вижда се, не искате да се занимавате. Тази работа, до волкото азъ разбирамъ, нѣма да се свърши въ наша полза. Това, трѣбва да знаете, се е случило прѣди много години. Минжлата година, пишжтъ вѣстницитѣ, имало голѣмо изобилие. Една жаба поискала да стане голѣма, колкото волътъ (тя била малко завистлива) и наченала да се надува, да пжти и да се надига, Ти, казватъ, си билъ много добъръ пѣвецъ. Съсѣдъ-тъ ни, между насъ да си остане думата, не отиви добрѣ. И пустинитѣ, споредъ казванието на пжтешественницитѣ, иматъ свои-тѣ хубости. Нѣкои планеги, мнозина отъ ученитѣ мислжтъ, сж обетаеми. Не ме е страхъ отъ брадвата, казала гората, а отъ топоришката.

Въ нѣкои случаи говоряще-то лице може да внесе въ рѣчь-та си *сжщинскитѣ* думи на друго лице. Напр.: Русската царица — Екатерина Велика, казала: *„По-добрѣ е да се простжтъ десеть виновни, отколкото да се накаже единъ невиненъ“.*

§ 59. *Прѣдложение, въ което сж исказани сжщински-тѣ думи на друго лице, нарича се* **ВНОСНО** *прѣдложение.*

Вносно-то прѣдложение се туря между кавички („“), а прѣдъ него се туря двоеточие (:).

Ако ли въ рѣчь-та се внося разговоръ между двѣ лица, тогазъ думи-тѣ на едно-то лице

Digitized by Google

се отдѣлятъ съ кавички, а на другото — съ чърта (—) и кавички.

Обучение 96. Прѣпишете и кажете, кому принадлежи всѣко едно отъ долнитѣ изрѣчения: „Гонимъ, гонимъ, и не догонваме“, казватъ заднитѣ колелета на прѣдни-тѣ.

„Гдѣ живѣешъ рибке“? — „Въ рѣката“. „Хайде съ насъ на полето“. — „Не щж, тамъ е сухо“. „Събрахте ли много храна туй лѣто?“ — „Не можахме да съберемъ твърдѣ миого, но все ще ни стигне за прѣзъ зима-та.“

Обучение 97. Покажете кому принадлежи всѣко едно отъ долни-тѣ изрѣчения; отдѣлете вноснитѣ прѣдложения съ кавички: Единъ день казалъ вълкътъ на кукувица-та: прощавай, съсѣдко, азъ оставямъ тѣзи лошави мѣста.

Лисица-та събрала нахвърлена-та риба накупъ и сѣднала да обѣдва. Насрѣща и кумче вълче. Добъръ ти день, кумице! Далъ ти Богъ добро, кумче! Дай ми малко рибица. Налови си самси и яждъ. Не умѣж. Че азъ, какъ си наловихъ? Дѣдо ми, Богъ да го прости, казваше: учението е добро нѣщо-

Питания за повторение: Кои пояснителни думи се казватъ опрѣдѣлителни — опрѣдѣления, кои допълнителни —допълнения? Кои пояснителни думи се казватъ обстоятелствени? Какъ се подразбиратъ обстоятелственитѣ думи и на какви питания отговарятъ? Какви биватъ приставенитѣ прѣдложения и чрѣзъ какви съюзи се свързватъ съ главни-тѣ? Що е обръщение и какъ се пише обръщението въ прѣдложения-та? Кое прѣдложение се казва главно, кое приставено? Какви биватъ прѣдложения-та по съставътъ си? Какви биватъ прѣдложенията по значението си? Кое прѣдложение се казва распространено, нераспространено, пълно, непълно, просто, сложно, слѣто, лично, безлично? Кое прѣдложение се казва утвърдително, отрицателно въпросително, отвѣтно, повелително, въсклицателно? Какви биватъ прѣдложения-та, споредъ начинъ-тъ на исказването-то? Кои приставени прѣдложения се казватъ първостепенни, кои второстепенни? Какъ трѣбва да разбираме (расчленяваме) сложнитѣ прѣдложния? Кое прѣдложение се казва вводно? Кое прѣдложение се казва вносно и съ какви знакове се отдѣля? Коя дума се казва вводна? Съ какви знакове се отдѣлятъ вводнитѣ думи и прѣдложения?

Digitized by Google

ОТДѢЛЪ ТРЕТИ.

21. Що е сѫществително име?

Трѣва-та *е зелена;* **слънце-то** *свѣти;* **ученикъ-тъ** *пише* **писмо**; *трѣва-та е* **растение**; *ластовичка-та е* **птица.**

Подлежащата: *трѣва, слънце, ученикъ* — сѫ *прѣдмети.* Пояснителна-та дума — *писмо* е *прѣдметъ.* Сказуемо-то — *растение, птица* — тъй сѫщо сѫ *прѣдмети.*

§ 60. *Наричанието (името) на всѣкий единъ прѣдметъ се казва* **сѫществително** *име* § 2).

Обучение 98. Прѣпишете и подчъртайте всѣко едно отъ долни-тѣ сѫществителни: Най-обичливото ястие на лисица-та сѫ кокошки-тѣ, гроздето и меда. Ако и се падматъ яйца, зайци, млѣко, риба, и раци, не се отрича и отъ тѣхъ. Въ нужда тя яде и мишки, и змии; мърша не яде. Косъмътъ на кожата ѝ бива червеницкъвъ; това придава голѣма цѣна на кожа-та. Кожа-та на млади-тѣ лисици бива по-долня отъ кожа-та на старитѣ.

22. За какво служи сѫществителното въ прѣдложенията?

Дърво-то *расте въ гора-та. Липата е хубаво* **дърво**. *Работникъ тъ настъргва дъски отъ* **дърво-то**. *Зайче-то се затули задъ* **дървото.**

Сѫществително-то име — **дърво** *е подлежаще* въ първото прѣдложение, въ второто — *сказуемо,* а въ подирни-тѣ двѣ — *пояснителна дума.*

§ 61. *Сѫществително-то име служи въ прѣдложения-та за* **подлежаще, сказуемо и пояснителна дума.**

Когато сѫществително-то име е подлежаще, отговаря на питанията **кой? какво?**

Когато е сказуемо, отговаря на питанието — **що е** (какво нѣщо е) *прѣдметъ-тъ?*

А когато сѫществително-то е поясннтелна дума, отговаря на питания-та — **кому?** (на кого?) кого? какво? отъ кого? чий? чия? чие? гдѣ? отъ гдѣ?

Сѫществително-то име, като отговаря на различни питания въ прѣдложения-та, измѣнява окончания-та си.

Обучение 99. Земете долнитѣ думи за подлежаща и имъ напишете сѫществителни имена за сказуеми: София, Дунавъ, злато, ластовичка, крава, вълкъ, щука, липа, Драганъ, котка.

Обучение 100. Съставете прѣдложения въ които долни-тѣ сѫществителни да бѫдѫтъ сказуеми: цвѣте, човѣшка, играчка, вредително насѣкомо, полезна птица, храна за коньтъ, рѣка, растение, дърво,

Обучение 101. Земете всѣко едно отъ долнитѣ сѫществителни въ едни прѣдложения за подлежаща, въ други—за пояснителни думи: мрѣжа, лукъ, пиле, лѣкарь, лѣкарство, катеричка, ледъ, оржжие, овчарь, поясъ, риза, чаша, мастилница.

Обучение 102. Добавете въ долни-тѣ прѣдложения сѫществителни имена, които да отговарятъ на показани-тѣ питания: Овчарь-тъ гони *(кого?)* — Овцетѣ. Вълкътъ се бои *(отъ кого?)*. Человѣци-тѣ се хранѣтъ *(съ какво?)*. Селени-тѣ сѫ благодарни *(отъ кого?)*. Всички ний пиемъ *(какво?)*. Ризи-тѣ перѫтъ *(въ какво?)*. Ний се кѫпимъ лѣтѣ *(гдѣ?)*. Ний се хранимъ *(съ какво?)*. Сиромаситѣ често се нуждаѫтъ *(отъ какво?)*.

23. Що е вставка?

Когато сѫществителното име служи въ прѣдложенията за подлежаще, сказуемо, поясненне и отговаря на различни питания, то измѣнява само послѣдни-тѣ букви — окончанието си (флексията).

Риб-**ар**-ъ, *раб*-**отник**-ъ, *мѣд*-**ник** ъ, *стар*-**ец**-ъ, *вѣн*-**чил**-*о*.

Digitized by Google

§ 62. *Слогътъ, който стои между коренъ-тъ и окончание-то* (флексията): **ар, отник, ник, ец, чил,** *нарича се* **вставка** (суфиксъ).

Раб-ъ, раб-и, раб-от-а, раб-от-и, раб-отник-ъ, раб-отни-(ц)-и.

Нѣкои сжществителни нѣматъ вставка: раб-ъ, раб-и.

Вставката спомага за произвождание на други думи отъ сжщий коренъ.

Обучение 103. Прѣпишете и отдѣлете съ чърта корень-тъ, вставка-та и окончание-то: бабичка, старина, цигуларъ, ковачъ, писецъ, шивачъ, училище, учитель, речникъ, ученица, учителка.

Обучение 104. Отъ слѣдующитѣ корени съставете сжществителни съ вставки ц: трѣв-, дръв-, пер-, сел-; съ вставка ч: стол-, пън-, мом-.

24. Кои сж коренни и производни думи?

Нѣкои думи иматъ вставка, а нѣкои нѣматъ: *ум-ъ, мжк-а, пжт-ь, пиш-ж, ум-е-н-ъ, мжч(к)ение, пжт-***ник**-ъ, *пис-***м**-*о, пис-***ар**-ъ, *пис-***алищ**-*е, пис-***ец**-ъ, *пис-***ател**-ъ.

§ 63. *Думи, които нѣматъ вставка (не сж произведени отъ други думи), казватъ се* **коренни** *или* **прости;** *а които иматъ вставка* (произведени сж отъ кореннитѣ), *казватъ се* **производни.**

25. Кои сж сложни думи?

*Любородецъ (люб-***о**-*родецъ), скороходецъ (скор-***о**-*ходецъ), мореплавателъ (мор-***е**-*плавателъ).*

Думитѣ: *Любородецъ, скороходецъ, мореплавателъ* сж съставени отъ двѣ думи — всѣка една отъ тѣхъ има по два корена.

Въ думата — *любородецъ* — първата дума е

Digitized by Google

свързана съ втора-та съ буква **о**, а въ дума-та — *мореплаватель* е свързана съ буква-та **е**.

§ 64. *Дума, която се състои отъ двѣ думи (има два корена), нарича се* **сложна.**

Буквитѣ, които съединяватъ двѣ думи въ една, наричатъ се *съединителни* (**о**, **е**).

Не всички-тѣ сложни думи иматъ съединителна, като: *стърчиопашка, лапнимуха.*

Обучение 105. Прѣпишете и разложете слѣдующитѣ думи: ржководитель, ржководство, миротворецъ, самоукъ, листопадъ, дърводѣлецъ, сѣнокосъ, пѫтеводитель, огнепоклонникъ, стихотворецъ, малолѣтний, земледѣлецъ, риболовецъ, богомолецъ, живописецъ, езикознание, кривокракъ, близогледъ, знаменосецъ, полководецъ, кръстоносецъ, гроздоберъ, стърчиопашка, лапнимуха, кръстопѫть, черноокъ, бѣлоликъ, лъжесвидѣтель, очиболъ, кѫсогледъ, водопадъ, любородецъ.

26. Колко родове иматъ сѫществителни-тѣ и кои сѫ?

Баща,	братъ,	кумецъ,	овенъ,	пѣтелъ,
Майка,	сестра,	кумица,	овца,	кокошка,
Дѣте,	—	—	агне,	пиле.

Думи-тѣ и въ третѣ реда показватъ одушевени прѣдмети.

Въ първий редъ: *баща, братъ, кумецъ, овенъ, пѣтелъ* сѫ прѣдмети отъ *мѫжската половина.*

Въ вторий редъ: *майка, сестра, кумица, овца, кокошка* сѫ прѣдмети отъ *женската половина.*

Въ третий редъ: *дѣте, агне, пиле* не могѫтъ да се отнесѫтъ още нито къмъ мѫжската. нито къмъ женска-та половина — *тѣ заематъ срѣднйо мѣсто между тѣхъ.*

§ 65. *Одушевени-тѣ прѣдмети отъ мѫжската половина* (баща, братъ, овенъ...) — сѫ **мѫжский родъ.**

Digitized by Google

Одушевени-тѣ прѣдмети отъ женска-та половина (майка, сестра, овца..,) сж **женский родъ.**

Одушевени-тѣ прѣдмети, които заематъ срѣднйо мѣсто между мжжската и женската половини (дѣте, пиле, агне...) сж **срѣденъ родъ.**

Изобщо родове-тѣ на неодушевенитѣ и одушевенитѣ прѣдмети се различаватъ още и *по окончания-та.* Прѣдмети-тѣ отъ мжжский родъ се окончаватъ на **ъ, й, ь:** *столъ, камъкъ, день, улей.*

Прѣдмети-тѣ отъ женский родъ се окончаватъ на **а, я, ь:** *дъска, кжща, диня, милость.*

Прѣдмети-тѣ отъ срѣденъ родъ се окончаватъ на **о, е:** *яйце, сѣрдце, перо. дѣрво.*

Родове-тѣ може да се распознаватъ още така: къмъ сжществително-то отъ мжжский родъ винаги може да се постави напрѣдѣ му дума-та: **единъ.** *Единъ конь, единъ столъ, единъ человѣкъ, единъ день, единъ Петко, единъ владика, единъ улей.* Къмъ сжществително-то отъ женский родъ може да се постави напрѣдѣ му думата: **една.** *Една кжща, една жена, една диня, една милость.* Къмъ сжществително-то отъ срѣденъ родъ може да се постави напрѣдѣ му думата: **едно.** *Едно момче, едно гърне, едно дърво, едно перо.*

Нѣкои отъ одушевенитѣ сжществителни имена иматъ едно и сжщо окончание и за тритѣ рода, наприм., *убийца* може да бѫде мжжъ, жена и — дѣте; сжщо: *войвода, пиеница, вълхва* и др. Таквизи сжществителни се казватъ отъ **общий родъ.**

Обучение 106. Прѣпишете по-напрѣдъ сжществителни-тѣ отъ мжжский родъ, послѣ отъ женский — и най-послѣ отъ срѣдний: лѣто, цвѣтъ, ливада, поле, свѣтъ, пѫть, мѣсецъ, пѣсень, сѣдло, сѣно, колѣно, гвоздей, ржжь, мишка, князь, нощь, сито, дъщеря, юнакъ, огънь, сънь, чърво, колело, день, сждъ, сждъ.

Обучение 107. Прѣпишете долни-тѣ сжществителни и имъ прибавете прилични прилагателни: вълкъ, котъ,

Digitized by Google

орелъ, пръчъ, левъ, мѫжъ, баща, братъ, дѣдо, сватъ, чичо, вуйчо, свако, кръстникъ, кумецъ, съсѣдъ, селенинъ, търговецъ, шивачъ, воденчарь, господинъ, ученикъ, учитель, царь, князь, краль, биволъ, волъ, овенъ, пѣтелъ.

Обучение 108. При всѣко отъ долни-тѣ сѫществителни прибавете сѫществително отъ мѫжский родъ: крава, овца, кокошка, патка, злодѣйка, съсѣдка, нѣмцойка, робиня, слугиня, майка, гражданка, леля, стринка, вуйна.

27. Кои сѫществителни сѫ собственни, кои нарицателни и кои събирателни?

Има много еднакви прѣдмети; на еднаквитѣ прѣдмети сѫ дадени и еднакви имена. Но, освѣнъ тѣзи имена, на нѣкои прѣдмети сѫ дадени още и други имена, за да ги отличаваме отъ другитѣ подобни тѣмъ прѣдмети.

Търново, Дунавъ. Витоша, Иванъ.

Градъ, рѣка, планина, человѣкъ, народъ.

Съ името — *градъ* не се разбира нѣкой извѣстенъ прѣдметъ, а се разбира, който и да е прѣдметъ отъ редъ-тъ на градища-та. Сѫщо и съ имената — *рѣка, планина, человѣкъ* — се разбира който и да е прѣдметъ отъ редъ-тъ, къмъ който тѣ принадлежѫтъ.

Името — *Търново* — е дадено само на единъ прѣдметъ отъ редъ-тъ на градищата. Сѫщо и имената: *Дунавъ, Витоша, Иванъ* сѫ дадени само на едни отдѣлни отъ цѣлий редъ прѣдмети.

Името — *народъ* показва много человѣци, събрани наедно.

§ 66. *Сѫществително име, съ което се разбира който и да е прѣдметъ отъ единъ редъ, нарича се общо или* **нарицателно** (градъ, рѣка).

Сѫществително име, съ което се разбира

Digitized by Google

само единъ познатъ прѣдметъ отъ единъ редъ, нарича се **собственно** *(Търново, Дунавъ).*

Собственни-тѣ имена винаги се начеватъ съ голѣма буква. Ето примѣръ:

Рѣка-та Янтра прѣминава прѣзъ Габрово. Търново и нѣкои други села, съединява се съ Росица и се влива въ Дунава между Свищовъ и Русчукъ.

§ 67. *Сжществително име, което показва сборъ (купъ) на много прѣдмети отъ единъ редъ (народъ, стадо . . . .), нарича се* **събирателно.**

Обучение 109. Прѣпишете по напрѣдъ нарицателнитѣ, послѣ собственнитѣ, а най-послѣ събирателни-тѣ имена (отдѣляйте една дума отъ друга съ запетая): Дърво, Село, Петръ, Камъкъ, Войска, Дѣдо, Иванъ, Семейство, Чета, Дунавъ, Пловдивъ, Коларь, Ковачь, Рила, Народъ, Драганъ, Борисъ, Челядь, София, Калпакъ, Стадо, Илия, Перо, Книга, Пилякъ, Слава, Колиба, Рѣка, Мария, Глава, Орлякъ, Марица, Мастилница, Маса, Севлиево, Столъ, Рой, Дружина.

Обучение 110. Напишете въ тетрадкитѣ си своето собственно име. Собственно-то име на баща си, майка си, другаритѣ си, учитель-тъ си. Собственното име на окржжний градъ, околийский. Собственното име на нѣкои села, рѣки, мѣста.

Обучение 111. Напишете десеть прѣдложения, въ които подлежащето да бжде сжществително собственно, а сказуемо-то—нарицателно отъ сжщий редъ.

28. Кои сжществителни се казватъ уголѣмителни, кои умалителни?

Въ нѣкои случаи ний прѣдставяме прѣдмета въ по-голѣмъ видъ, отколкото си бива той обикновенно (коняга); или пъкъ — въ по-малъкъ (конче).

§ 68. *Когато сжществителното прѣдставя прѣдмета въ по-голѣмъ видъ отъ обикновенний, нарича се* **уголѣмително;** *а когато го прѣдставя въ по-малъкъ, нарича се* **умалително.**

Digitized by Google

Уголѣмителнитѣ и умалителнитѣ сѫществителни имена се образуватъ отъ обикновеннитѣ, като имъ се прибавятъ разни вставки.

Обучение 112. Кажете, кои сѫществителни сѫ уголѣмителни, кои умалителни и кои обикновенни: перо, коняга, дѣтенце, столъ, конче, кѫща, перце, пиленце, дръвце, дърво, момченце, мѫжага, рѫчица, столче, мечка, меченце, мецуна, женище, градина, хайдутяга, дѣтище, рѫчище.

29. Какъ се измѣнява сѫществителното по число?

Воденчарь-тъ мели брашно. Хлѣбарь-тъ пече хлѣбъ отъ брашно-то. Рибарь-тъ лови риба. Воденчари-тѣ мелѫтъ брашно. Хлѣбари-тѣ пекѫтъ хлѣбъ отъ брашно-то. Рибари-тѣ ловѫтъ риба.

Въ първи-тѣ прѣдложения сѫществителнитѣ имена: *воденчарь, хлѣбарь, рибарь — показватъ по единъ прѣдметъ.* Въ послѣдни-тѣ прѣдложения сѫществителни-тѣ: *воденчари, хлѣбари, рибари — показватъ много прѣдмети.*

Воденчарь — воденчари, хлѣбарь — хлѣбари, рибарь — рибари сѫ едни и сѫщи сѫществителни, но съ различни *окончания.*

Споредъ това, за да искажемъ *нѣколко различни* прѣдмети, ний именуваме всѣкой единъ отъ тѣзи прѣдмети отдѣлно. А за да искажемъ *нѣколко еднакви* (отъ единъ редъ) *прѣдмети ний промѣняваме само окончание-то.*

§ 69. *Сѫществително име, което показва само единъ прѣдметъ, казва се сѫществително отъ* **единственно число.**

Сѫществително име, което показва много (отъ единъ редъ) *прѣдмети, казва се сѫществително отъ* **множественно число.**

Digitized by Google

Собственни-тѣ имена не се измѣняватъ по число — тѣ иматъ само единственно число.

Обучение 113. Турете долни-тѣ подлежаща — сѫществителни — въ множественно число: Тъкачътъ тъче платно. Кожухарь-тъ изработва кожи. Шивачъ-тъ шие дрѣхи. Градинарь-тъ копае градина-та. Учитель-тъ разсказва урокъ.

Обучение 114. Напишете въ множественно число слѣдующитѣ сѫществителни: кожухъ, поясъ, калпакъ, ботушъ, кракъ, ржка, глава, цвѣтъ, градъ, песень, рѣка, вѣтъръ, звѣзда, стѣна, мѣсто, сърпъ, свредель, бургия, пѣтелъ, овенъ, овца, пиле, агне, ере, перо, село, кѫща, столъ, ножъ,

Обучение 115. Напишете долни-тѣ сѫществителни въ единственно число: чукове, гвоздеи, мѣсецъ, орѣхи, сѣдла, лопати, сърдца, хлѣбове, дърва, села, колиби, лозя, ниви, ливади, градини, кѫщи, дворове.

30. Що е склонение на сѫществителнитѣ имена?

Драган-ъ отива въ училище-то. Учительтъ подари *Драган-у* най-добра-та книга. Учитель-тъ испитва *Драган-а*. *Драган-е!* знаешъ ли си урока?

Отъ горний образецъ виждаме, че въ различни прѣдложения едно и сѫщо сѫществително може да бѫде и подлежаще, и пояснение, и обръщение. Споредъ това, сѫществително-то може да отговаря на различни питания: *кой? какво? кому? (на кого?) кого? що?* и да изгѣнява окончание-то си.

§ 70. *Различнитѣ измѣнения въ окончанието на сѫществително-то име* (споредъ службата му въ прѣдложения-та) *нарича се* **падежи.**

§ 71. *Изричание-то на сѫществително-то име по всички-тѣ падежи и числа, нарича се* **склонение.**

Всички-тѣ сѫществителни имена нѣматъ особни окончания за всѣкой падежъ. За да се познае, въ

Digitized by Google

какъвъ падежъ е сѫществителното, то трѣбва да се види служба-та му въ прѣдложение-то и на какво питание отговаря.

31. Кой падежъ е именителенъ и кой дателенъ?

Дѣдо (кой?) казва (кому?) *на баба*. *Стоянъ* (кой?) *мами си* думаше (кому?). *Тоодорка* (кой?) *на Дамяна* думаше (кому?). *Сливата и ябълката* (що?) напѫнили. *Слънце-то* (що?) еднакво *свѣти* (кому?) и на *сливи-тѣ* и на *ябълки-тѣ*. *Риби-тѣ* (кой?) живѣятъ въ вода-та. *Вода* (що?) е нуждна (кому?) *на риби-тѣ*.

§ 72. *Сѫществителното отговаря на питанията* **кой? що?** *когато е въ* **именителенъ падежъ.**

Когато сѫществителното е въ именителенъ падежъ, въ прѣдложения-та може да бѫде **подлежаще** или **сказуемо.**

§ 73. *Сѫществително-то отговаря на питанието* (кому?), *когато е въ* **дателенъ падежъ.**

Когато сѫществителното е въ дателенъ падежъ, въ прѣдложенията бива **пояснителна** *дума.*

Обучение 116. Намѣрете, кои сѫществителни сѫ въ именителенъ падежъ,—кои въ дателенъ; първитѣ подчъртайте съ една чъртá, втори-тѣ—съ двѣ: Человѣкътъ е разумно Божие създание. Не вѣрвай на първата ластовичка. Сиромашията не е порокъ. Богатий помага на сиромаси-тѣ. Той прави добро на брата си. Иванъ поржча брату си да му купи пера. Прѣдадохъ царитѣ Стояну и му заржчахъ да ги даде на майка си. Гарванъ гарвану очитѣ не вади. Покланяй се злому, като на светому.

„Калина плаче, Малини дума:
Гдѣ щемъ, Малино, мама да видимъ.

. . . . . .

Digitized by Google

Деветь дюлгери дѣлахѫ,
Иринки сѫндѫкъ правяхѫ.
. . . . . .
Стоянъ си Гюли думаше:
Я речи, Гюле, зълви си,
. . . . . .
И воденчару гордо се хвали;
Че неговъ Голя мечка не дави.
. . . . . .
Че истегли тънка сабя
И Сидерю отговаря.
. . . . . .
Кога идешъ у момкови двори,
Ти се често кланяй коню до грива-та.
. . . . . .
Стояну Господь помогнѫ
Та си здравичъкъ останѫ.
. . . . . .
Кога стана селенче
Нива да орѫ,
Жито пълно криниче
Каки ще дарѫ.
. . . . . .
Ставай рано сутрина
И Богу се моли".
. . . . . .

32. Кой е винителенъ падежъ?

Земята дава (що?) плодъ. Водата пои (що?) земята. Добритѣ дѣца слушатъ (кого?) майка си. Всѣка крушка си има и опашка. Учитель-тѣ учи ученици-тѣ. Чистота-та запазва здравието.

§ 74. *Сѫществително-то отговаря на питанията: кого? що? когато е въ* **винителенъ падежъ.**

Когато сѫществителното е въ винителенъ падежъ, въ прѣдложенията бива **пояснителна** *дума.*

Обучение 117. Прѣпишете и подчъртайте сѫщес-

Digitized by Google

твителнитѣ въ винителенъ падежъ: Дай ми, Боже, здравие и животъ. Вѣтъръ-тъ разнесе облацитѣ. Ловецътъ бие зайци, патки и яребици. Азъ видѣхъ другаритѣ си. Баща ми донесе книги, пера и мастилница.

33. Кой е звателенъ падежъ?

Иване! знаешъ ли си урокътъ? Да вървиме напрѣдъ, братя! — Приятели! ний сме въ опастность тукъ. Прощавай, майко, сбогомъ оставай!

§ 75. *Обръщението винаги стои въ* **звателенъ падежъ.**

Обучение 118. Подчъртайте съществителнитѣ въ звателенъ падежъ: Иване, донеси ми книгата. Абе дѣдо Груйо, защо ми умрѣ овца-та? Драгий приятелйо! ти скоро ще се научишъ за тази работа. Куме, заповѣдай и отъ бобъ-тъ. Тебѣ думамъ, дъще, осѣщай се, снахо! Друже мой! помогни на приятелтъ си. Петко! остави тамъ перо-то.

Чернѣй, горо, чернѣй, сестро, двама да чернѣемъ:
Ти за твои-тѣ листи, горо, азъ за първо либе;
Твои-тѣ листи, горо-ле сестро, пакъ щатъ да покарать,
Моята младость, горо ле сестро, не ще се повърне.

. . . . . .

Добрѣ ми дошелъ, драгинко!
Да пораздумашъ батя си,
Батя си още буля си.

. . . . . .

Свирка-та тихомъ говори:
Калинке, сестро Калинке!
Чакай, Калинке, гдѣто си.

. . . . . .

Като ги видѣ Станчица,
Че на буля си извика:
„Я ела, буле, да видишъ.
Батю ми Стоянъ, гдѣ лежи.

Digitized by Google

34. Колко сѫ склоненията?

§ 76. *Сѫществителнитѣ имаѫ три склонения:*

По първото склонение се склоняваѫ сѫществителнитѣ отъ мѫжский родъ, които въ ед. число се окончаваѫ на: *ъ*, *ь*, *й*, *а*, *я*, *о*, *ю*, а множественно число — на: *и*, *ове*, *е*, *я*, като: человѣкъ, — человѣци, учитель — учители, улей — улеи, владика — владици, сѫдия — сѫдии, столъ — столове, мѫжъ — мѫже, братъ — братя, Петко, Пѣю и др.

По второто склонение се склоняваѫ сѫществителнитѣ отъ женский родъ, които въ ед. число се окончаваѫ на: *а*, *я*, *ь*, а множественно число — на *и*, като: жена — жени, сватя — сваги, кость — кости, милость — милости. Рѫка въ множественно число прави *рѫцѣ* (рѫци).

По третйото склонение се склоняваѫ сѫществителнитѣ отъ срѣденъ родъ, които въ ед. число се окончаваѫ на: *о*, *е*, а множественно — на: *а*, *ета*, *ена*, *еса*, *я*, като: село — села, яйце — яйца, пиле — пилета, сѣме — сѣмена, чудо — чудеса, желание — желания. *Дѣте* въ множественно число прави *дѣца*; *око* и *ухо* въ множ. число правѫтъ *очи* и *уши*.

Въ нѣкои думи гласътъ **г** се измѣнява въ **з** и **ж**: бѣлѣгъ, мн. число — бѣлѣзи, зват. падежъ ед. число — бѣлѣже.

Гласътъ **к** се измѣнява въ **ц** и **ч**: человѣкъ, мн. чис. человѣци. зв. пад. ед. чис. — человѣче.

Гласъ-тъ **х** се измѣнява въ **с** и **ш**: сиромахъ, мн. чис. — сиромаси, зв. пад. ед. чис. — сиромаше.

Нѣкои сѫществителни въ множественно число се употрѣбяваѫ двояко, като: градъ, градове — градища; ракъ, раки — раци; нива, ниви — нивя; книга, книги — книжа; кѫща, кѫщи — кѫщя; дърво,

Digitized by Google

дърва за горѣние — дървета за строение или неотсѣчени.

Нѣкои сѫществителни се употрѣбяватъ само въ единственно число. като: бобъ, леща, ръжь, любовь, животъ, завистъ, мѣдь, срѣбро, злато, лукъ, грозде, оризъ. пиперъ, зеле.

Нѣкои сѫществителни се употрѣбябатъ само въ множественно число, като: клещи, ножици, гащи, кола (коля), гѫрди, нощови.

§ 77. *Сѫществителни имена, които се употрѣбяватъ само въ единственно число, или само въ множественно, или пъкъ се употрѣбяватъ двояко въ множ. число, наричатъ се* **неправилни.**

Обучение 119. Съставете въ тетрадкитѣ си прѣдложения, въ които сѫществителнитѣ да стоѫтъ въ различни падежи и числа: ученикъ, приятель, ратай, народъ, славей, конь, майка, леля, стринка, Марийка, слива, диня, милость, чело, пиле, цвѣте, сѣме, оре, чудо (мн. число — чудеса), лице, кость, власть, радость, дуля, пустиня, мотика, риза, снопъ, колъ (мн. число — снопи, коли), овенъ, пѣтелъ, (мн. число — овни, пѣтли), зѫбъ, царь (мн. число —царе), братъ (мн. чис.—братя), пѫть (мн. чис.—пѫтища), столъ (мн. чис. столове) сиромахъ, червей, училище, яйце, момче, куче, сърдце, поле, желание, лозе, врѣме, име, корито, стадо, рало, рѫка, княгиня, градина, душа, Златка, Радка, Пенка, гвоздей, улей, списатель, учитель, вълкъ, пророкъ, кръстникъ, человѣкъ, око, ухо (множествено число — очи, уши).

Питания за повторение: Що е сѫществително име? Защо собственни-тѣ сѫществителни се употрѣбяватъ само въ единственно число? За какво служи сѫществително-то въ прѣдложения-та и на какви питания отговаря? Колко числа иматъ сѫществителнитѣ, кои сѫ и какво показватъ? Що е вставка? Какъ се пишѫтъ собственнитѣ имена? За какво служи вставката? Кои думи се казватъ коренни, кои производни? — Всичкитѣ ли думи иматъ вставка? Кои думи се казватъ сложни? Коя буква се казва съединителна? Защо сѫ собственнитѣ имена, когато има нарицателни? Кои сѫществителни сѫ отъ мѫжский родъ, кои отъ женский, кои отъ срѣденъ, кои отъ общий? Кое сѫ-

Digitized by Google

ществително се казва собствено, кое нарицателно, кое събирателно? Кои съ родови-тѣ окончания на съществителни-тѣ имена? Какъ се познава родъ-тъ на съществителни-тѣ? Кои съществителни се казватъ уголѣмителни, кои умалителни? Що е падежъ и що е склонение? На какви питания отговаря и за какво служи съществителното, когато е въ именителенъ падежъ, дателенъ, винителенъ и звателенъ? Какви измѣнения правятъ гласоветѣ: г, к, х? Кои съществителни се употрѣбяватъ двояко въ множественно число? Кои съществителни се употрѣбяватъ само въ единственно, кои само въ множественно число? Кои съществителни се казватъ неправилни?

35. Що е прилагателно име?

Дочакахме и **весела-та** пролѣть. Цвѣтя-та и дървета-та се развиватъ и цъвтятъ. Полета-та се покриха съ **хубава зелена** трѣва. Цвѣтя-та съ **миризливи.** Дървета-та съ **сѣнчасти. Лисичи-тѣ** очи свѣтятъ. **Иванова** кѫща се събори. **Морски-тѣ** раци съ едри. **Зимни-тѣ** дни съ малки. Тази лъжичка е **сребърна.**

Пояснителни-тѣ думи: *весела, хубава, зелена* — показватъ *качество* на прѣдмета. Сказуеми-тѣ: *миризливитѣ, сѣнчасти* — тъй сѫщо показватъ *качество* на прѣдмета. Поясненията: *лисичи, Иванова*, показватъ чий е прѣдмета. Поясненията: *морски, зимни* показватъ отношение-то на прѣдмета къмъ мѣсто и врѣме. Сказуемото — *сребърна* показва, отъ що е прѣдмета.

§ 78. *Думи, които показватъ качество* (какъвъ е прѣдмета), *принадлежность* (чий е прѣдмета), *или гдѣшенъ, когашенъ и отъ що е прѣдмета, наричатъ се* **прилагателни имена** (§ 9).

Обучение 120. Напишете въ тетрадкитѣ си прилагателни имена, които да иматъ еднакви корени съ слѣдующи-тѣ съществителни: бѣда, вѣкъ, вѣра, орѣхъ, грѣхъ,

Digitized by Google

рѣка, лѣто, стѣна, пролѣть, село, градъ, цвѣтъ, нощь, вечерь, день, сърдце, слънце, сѣверъ, югъ, западъ, въстокъ.

36. За какво служи прилагателното въ прѣдложенията?

И остра-та *брадва се исхабява.* **Гладна** *мечка хоро не играе. Вълкътъ е* **силенъ**, *а лисицата —* **хитра.**

Прилагателни-тѣ: *остра, гладна,* въ първитѣ двѣ прѣдложения сѫ *пояснителни думи;* а прилагателни-тѣ *силенъ, хитра,* въ подирнитѣ двѣ прѣдложения сѫ *сказуеми.*

§ 79. *Прилагателно-то име служи въ прѣдложения-та за* **сказуемо и пояснителна дума.**

Обучение 121. Прѣпишете долнитѣ прѣдложения и подчъртайте прилагателни-тѣ имена: Гладна кокошка просо сънува. Биволицата е черна, а бѣло млѣко дава. Скѫпъ на трици-тѣ евтенъ на брашното. Течната вода е чиста. Училъ Тодоръ дребно книже, дребно книже, ситно писмо. Червенъ пръчъ въ пещера лежи. Черни биволи въ виръ лежѫтъ. Половинъ блюдо на стѣна виси. Дълга Неда сѣнка нѣма. Червенъ Петко запряпъ стои. Бѣсна кучка изъ гора лае. Синь виръ дъно нѣма.

Обучение 122. Съставете прѣдложения отъ долнитѣ сѫществителни и прилагателни: Остъръ ножъ (ножъ-тъ е остъръ), тежъкъ чукъ, остра брадва, тѫпо перо, кръгла плоска, високъ свѣтилникъ, широкъ пѫть, тѣсна пѫтечка, лошъвъ пѫть, студена вода, прозрачно стъкло, червена дъска, хубава пролѣть, дъждовно лѣто, студена зима, гласовита птица, хранително месо, желто злато, хитра лисица, гладни вълци, страшливи зайци, ядовита змия, лошо бѣсно куче (бѣсното куче е лошо), топли лѣтни дни.

Обучение 123. Земете слѣдующи-тѣ сѫществителни за подлежаща и имъ намѣрете прилагателни имена за сказуеми: Дрѣновото дърво (е яко), липовото дърво, дебелото стъкло, лѣтната нощь, зимната нощь, зрѣлата ябълка, есенний день, рѣчната вода, блатска-та вода, морска-та вода, сиви-тѣ зайци.

Digitized by Google

37. Какъ се измѣнява прилагателно-то по родъ?

Прилагателно-то име показва качество (бѣлѣгъ) на прѣдмета. Едно и сѫщо качество може да се намѣрва у различни прѣдмети.

Бѣлий (бѣлъ) хлѣбъ, бѣлий (бѣлъ) камъкъ, бѣлий (бѣлъ) человѣкъ, бѣлий (бѣлъ) калпакъ; черний (черъ) калпакъ, черний (черъ) человѣкъ, черний (черъ) столъ; синий (синь) платъ, синий (синь) домъ, синий (синь) палтонъ.

Стара кѫща, стара жена, стара риза; синя книга, синя дрѣха, синя мастилница.

Старо дърво, старо дѣте, старо куче; синйо мастило, синйо платно, синйо стъкло.

§ 80. *Прилагателното име стои въ такъвзи родъ, въ какъвто родъ е сѫществителното при което е прибавено.*

Когато прилагателно-то е прибавено при нѣкое сѫществително отъ мѫжский родъ, окончава се на **ий** или **ъ, ь**; ако ли е прибавено при сѫществително отъ женский родъ, окончава се на **а, я**; а при сѫществително отъ срѣденъ родъ, окончава се на **о, йо (е)**.

Окончание-то на прилагателно-то въ мѫжский родъ ед. число — **ий**, се казва **дълго** (пълно) окончание, а окончание-то — **ъ, ь — кѫсо** осѣчено).

Прилагателни-тѣ отъ женский и срѣденъ родъ нѣматъ **дълго** окончание.

Обучение 124. При всѣко едно отъ долнитѣ сѫществителни прибавете прилични прилагателни и ги раздѣлете на родове (окончания-та на едни-тѣ и другитѣ подчъртайте): хлѣбъ, масло, млѣко, соль, риба, оцетъ, захарь, вода, вино, пеперь, лукъ, риза, поясъ, кърпа, прозорецъ, стѣна, стъкло, колело, дърво, восъкъ, сукно, въгленъ, месо, косъмъ, перо.

Digitized by Google

Обучение 125. На долни-тѣ прилагателни намѣрете прилични сѫществителни: желтий (ъ), мѣдний (мѣденъ), топло, ниска, горня, долня, синя, слѣпа, криво, тѫпо, голѣмо, градска, глухи, право, влажно, сухо, веселий (веселъ), хубаво, златно, болна, новий (новъ), скѫпа, тиха, бистра, чиста, празднa.

38. Какъ се измѣнява прилагателно-то по число?

Настѫпиха мрачни-тѣ есенни дни. Гласовити-тѣ птички оставятъ гѫсти-тѣ гори, отиватъ задъ сини-тѣ морета — въ топли-тѣ страни.

Прилагателни-тѣ имена, както и сѫществителни-тѣ измѣняватъ окончания-та си и **по число.**

§ 81. *Прилагателно-то име стои въ таквози число, въ каквото число е сѫществително-то, при което е прибавено.*

Прилагателнитѣ имена въ множественно число и за тритѣ рода се окончаватъ на **и**

Обучение 126. Турете въ множественно число сѫществителни-тѣ съ прилагателни-тѣ (окончанията имъ подчъртайте): черна дъска, учителский столъ, каменна кѫща, голѣмъ прозорецъ, остъръ ножъ, нова игла, скѫпо огледало, стара колиба, сламена покривка, желѣзенъ сѫнджѫкъ, дълбоко езеро, дунавский ракъ, весела градина, зелена круша.

Обучение 127. Турете сѫществителнитѣ и прилагателни-тѣ въ множественно число; съставете прѣдложения въ които сѫщи-тѣ сѫществителни да бѫдѫтъ подлежаща: Разярений вълкъ, остро перо, голѣма рѣка, гѫста гора, есенний день, южний вѣтъръ, зѫбеста щука, сива котка, равно поле, ръженъ хлѣбъ.

§ 82. *Прилагателно-то име се съгласува съ сѫществително-то по родъ, число и падежъ, т. е. туря се въ такъвзи родъ, число и падежъ, въ какъвто родъ, число и падежъ стои сѫществително-то, кѣмъ което е прибавено.*

Digitized by Google

Обучение 128. Кажете родътъ, числото и падежътъ на слѣдующи-тѣ сѫществителни и прилагателни: Бѣлий гълѫбъ кацнѫ на високо-то дърво. Заешка-та кожа е тънка и слаба. Говеждо-то месо е по добро отъ овчето. Високи-тѣ мѣста сѫ по сухи отъ ниски-тѣ. Въ Габрово се правѫтъ много дървени сѫдове. Зимни-тѣ нощи сѫ дълги. Ветѫата дървена кѫща се събори. Желаѫ ви добро здравие. Слушайте добри-тѣ съвѣти на родителитѣ си. Отстранявай се отъ лоши-тѣ другари. Изгубеното врѣме не се връща. Коладни-тѣ праздници сѫ весели. Св. Кириллъ и Методий сѫ турили началото на българска-та книжнина.

Прилагателни-тѣ, които окончаватъ на: *кий*, *чий*, *зий*, *ский*, нѣматъ кѫсо окончание.

Обучение 129. Съгласувайте прилагателнитѣ съ сѫществителни-тѣ: дървенний — корито, острий — ножици, желѣзний — врата, ниский — кѫща, широкий — улица, лисичий — кожа, человѣческий — ухо, козий — глава, мѣдний — сѫдоле, тѫпий — перо, вчерашний — сирене, киселий — млѣко, овчий — (месо, вълна, опашка, крака, кожа, умъ), свинский — (ухо, месо, кракъ, глава).

39. Кои прилагателни сѫ качественни, кои относителни?

Има прилагателни, които показватъ таквози качество, което въ единъ прѣдметъ може да бѫде повече, а въ други — по-малко: *Сладка* ябълка. Захарь-та е *по-сладка* отъ ябълка-та.

Други прилагателни има, които показватъ или принадлежность на прѣдмета или вещество, отъ което е направенъ прѣдмета, или пъкъ отношението на прѣдмета къмъ мѣсто и врѣме: *Дѣтинска* риза. *Братовъ* конь. *Дървена* кѫща. *Горский* пѫтникъ. *Вчерашенъ* хлѣбъ.

§ 83. *Прилагателно, което показва таквози качество, което въ единъ прѣдметъ може да бѫде повече, отколкото въ другий, нарича се* **качественно** *прилагателно: сладка, по-сладка.*

Digitized by Google

Всичкитѣ други прилагателни се казватъ **относителни.**

Когато относително-то прилагателно показва принадлежность, кому принадлежи нѣкой прѣдметъ, нарича се **притежателно**, като: *чичовъ* конь, *бащина* кѫща, *Петкова* книга, *Марийкина* люлка и др.

Когато относително-то прилагателно показва *гдѣшенъ* и *когашенъ* е прѣдмета, нарича се **обстоятелственно**, като: *балканска* вода, *Габровский* ножъ, *Дунавска* риба, *тукашна* работа, *зимни* обуща, *днешно* ястие, *вчерашенъ* хлѣбъ, *пролѣтно* цвѣте.

Обучение 130. Прѣпишете по-напрѣдъ качественни-тѣ, а послѣ — относителни-тѣ прилагателни: твърдий, тънкий, лисичий, острий, свѣтливий, златний, срѣбърний, днешний, тукашний, вѫтрѣшний, ѣрний, пълний, добрий, селскій, черковний, вчерашний, бистрий, умний, вълнений, копринений, бѣлий, хубавий, скъпий, учителскій, кѫщовний, сърдитий, силний, студений, топлий, страшний, лѣтний, зимний, градскій, болний, лѣвий, малкий, училищний, дунавскій, морскій, рѣчний, ивановий, царскій, княжескій, бащинний, майчиний.

40. Колко сѫ степенитѣ за сравнение и кои сѫ?

Конь-тъ е *по-силенъ* отъ человѣкъ-тъ; прилагателно-то — *по-силенъ* — показва, че у конь-тъ качество-то — *силний* — е повече, отколко-то у человѣка.

Кажете, какво показватъ долнитѣ прилагателни: Зимата е по-студена отъ есеньта. Лѣтото е по-топло отъ пролѣтьта. Срѣброто е по-скѫпо отъ мѣдь-та. Дървото е по-гладко отъ трънътъ. Дрѣнътъ е по-траенъ отъ липата. Липата е по-хубава отъ бука. Кучето е по-умно отъ овцата. Желѣзото е по-полезно отъ златото. Истината е по-свѣтлива отъ слънцето. Морето е по-дълбоко отъ рѣката.

Digitized by Google

§ 84. *Когато прилагателното показва, че качеството въ единъ прѣдметъ е повече, отколкото въ другий. нарича се прилагателно въ* **сравнителна степень.**

Прилагателно-то въ сравнителна степень се изказва съ прибавяние прѣдъ прилагателно-то частица — **по.**

Обучение 131. Кажете, кои прилагателни сѫ въ сравнителна степень: Хрѣнъ-тъ не е по сладъкъ отъ рѣпата. Вѫгленъ-тъ не е по-бѣлъ отъ саждитѣ. Колкото и да се миешъ, по-бѣлъ отъ снѣгътъ нѣма да станешъ. Лисицата е по-хитра отъ вълка, а вълкътъ е по силенъ отъ лисицата.

Обучение 132. Долни-тѣ прилагателни да се турятъ въ сравнителна степень: силний, умний, дългий, острий, черний, червений, желтий, твърдий, гладкий, тънкий, старий, вкусний, способний, вредителний, прѣсний, свирѣпий, лоший, равний, праздний, гѫстий, синий, ниский, гладкий, горѣщий, гласовитий.

§ 85. *Когато прилагателното показва, че качество-то на единъ прѣдметъ е най-много отколкото въ всичкитѣ други прѣдмети. нарича се прилагателно въ* **прѣвъсходна степень.** Слонъ-тъ е *най-силно* животно. Желѣзото е *най полезенъ* металлъ.

Прилагателно-то въ прѣвъсходна степень се исказва съ прибавяние къмъ него частица-та **най.** Нѣкои прилагателни въ прѣвъсходна степень се исказватъ и съ прѣдставки-тѣ: **все. прѣ,** а други съ измѣнявание окончание-то си на: **айший, ѣйший,** като: **Все**благий и **все**могущий Богъ. **Прѣо**свещенний Владико. Височ**айша** милость. Свет**ѣйший** синодъ.

§ 86. *Когато прилагателното показва, че качество-то на единъ прѣдметъ не се сравнява съ качество-то на другий прѣдметъ, нарича се прилагателно въ* **положителна степень.** *Добрий* учитель. *Прилежателний* ученикъ.

Digitized by Google

Обучение 133. Турете на долни-тѣ прилагателни какси окончания и ги измѣнете по степени: вредителний, пълний, рѣшителний, ниский, глупавий, слабий, тжпий, старий, тънкий, честитий, горчивий, мждрий, висoкий, хитрий, чистий, вѣрний, дѣятелний, безсъвѣстний. бѣдний, грѣшний, силний, лукавий, завистливий, искустний.

41. Що е числително име?

§ 87. *Думи, които показватъ число-то на прѣдметитѣ, наричатъ се* **числителни имена** (§ 9). Януарий е *първий* мѣсецъ, а Декемврий — *дванадесетий.*

Когато числително-то име показва, колко сж прѣдмети-тѣ, нарича се числително **количественно.** *Единъ* столъ, *два* вола, *три* книги, *петь* пера, *десетъ* яйца, *сто* овце.

Когато числително-то име показва реда, по който слѣдватъ прѣдмети-тѣ единъ слѣдъ други, нарича се числително **редовно.** *Първий* ученикъ, *вторий* день, *третий* столъ, *десетий* мѣсецъ.

§ 88. *Числителното име служи въ прѣдложения та за* **пояснение.**

Въ нѣкои изрѣчения числително-то се зема за подлежаще и за сказуемо: «**Седмина** *едного не чакатъ*“. *Всичкитѣ ученици сж* **двадесеть и петь**

Обучение 134. Прѣпишете по напрѣдъ количественнитѣ, а послѣ редовни-тѣ числителни: първий, половина, единъ, два, вторий, третий, четире, седемь, четвъртий, четворица, шестий, осемь, седмий, осмий, деветь, десеть, десетий, единадесеть, дванадесеть, единадесетий, дванадесетий, тринадесетий, тринадесеть, четиренадесеть, петнадесеть, петнадесетий, тридесетий, двадесетий, тридесеть, петдесетъ, шестдесеть, седемдесеть, осемдесеть, двѣстѣ, триста, петстотинъ, шестстотинъ, хиляда — тисяща, милионъ, осемстотний, тисящний, милионний.

Digitized by Google

Числително-то — *единъ* — се измѣнява по родъ и число, като: единъ, една, едно; мн. число едни; приема и членъ: единътъ, едната, едното, еднитѣ.

Числително-то — *двѣ* — се измѣнява само по родъ: за мжжский родъ — два, за женский и срѣденъ — двѣ; приема и членъ: — двата, двѣтѣ.

Числителнитѣ: *двама, двоица, трима, троица, четирма, четворица, петима, шестима, седмина, осмина, мнозина, малцина, нѣколцина*, се употрѣбяватъ само за лица отъ мжжский родъ.

Редовни-тѣ числителни, както и прилагателнитѣ, се измѣняватъ споредъ сжществително-то, т. е. турятъ се въ такъвзи родъ, въ какъвто родъ е сжществителното, като: Втор-ий мжжъ, втор а жена, втор-о дѣте.

Обучение 135. Съгласувайте числителнитѣ съ сжществителнитѣ: вторий — мѣсецъ, недѣля, день, братъ, гнѣздо; третий — нощь, число, ученикъ, пжть, кжща; дванадесетий — часъ, число, столъ, снопъ; шестнадесетий — година, мѣсецъ, аршинъ.

Обучение 136. Произведете редовни числителни и ги измѣнете по родове: четире, петь, шесть, седемь, осемь, деветь, десеть, единадесеть, дванадесеть, двадесеть, тридесеть, четиредесеть, петдесеть, шестдесеть, седемдесеть, осемдесеть, деветдесеть, сто, (стотний), петстотинъ.

42. Кои числителни сж прости, кои сложни?

§ 89. *Числителни-тѣ: едно, двѣ, три, четире, петь, шесть, седемь, осемь, деветь, сто, хиляда — сж* **прости**, *защото се състоятъ само отъ една коренна дума.*

§ 90. *Числителни-тѣ, които се състоятъ отъ двѣ или повече прости, наричатъ се* **сложни.**

Числителни-тѣ отъ единадесеть до двадесеть

Digitized by Google

сѫ станѫли отъ прости-тѣ числителни: *единъ, два, три, . . .* прѣдлогътъ *на* и числителното *десеть*: еди-(н)-**на**-десеть, два-**на**-десеть, три-**на**-десеть, осем-**на**-десеть.

Числителни-тѣ: двадесеть, тридесеть, четиредесеть, петдесеть, шестдесеть, седемдесеть, осемдесеть, деветдесеть — сѫ станѫли отъ проститѣ числителни: два, три, четире, петь . . . . *и десеть.*

Обучение 137. Напишете съ букви числителни-тѣ 14, 15, 17, 18, 19, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 220, 300, 457, 416, 503, 568, 588, 797, 836, 958.

Редовни-тѣ числителни, освѣнъ — първий, се произвождатъ отъ количественни-тѣ: *пет-ий, шест-ий, двадесет-ий, четиредесет-ий, осемдесет-ий, в-тор-ий* (дв-тор-ий), *тр е-т ий.*

43. Склонение числителното — единъ.

Единственно число.

	Мѫж род.	жен. родъ.	ср. родъ.
Им.	единъ	една	едно
Дат.	едному	—	—
Вин.	единъ, едного.	—	—

Множественно число.

Им. Дат. Вин. — за всички-тѣ родове: едни.

Числителни-тѣ: *десетина, стотина, хиляда, милионъ, половина* се скланятъ, както — сѫществителни-тѣ имена.

Редовни-тѣ числителни се измѣняватъ, както — прилагателни-тѣ имена.

Когато редовното числително се състои отъ

Digitized by Google

нѣколко числа, тогазъ се обръща въ редовно само послѣднйото: хиляда и осемстотинъ и деветдесеть и *пета* година (1895 година).

Обучение 138. Напишете съ букви числителни-тѣ: Високосната година има 366 дена, а простата — 365. Новата година се начева отъ 1-й Януарий. Богоявление се празднува на 6-ий Януарий. Срѣтение Господне се празднува на 2-ий Февруарий. Исусовото влѣзване въ Иерусалимъ се празднува 6 дена прѣдъ Великъ-день. Ний живѣемъ, въ 1896 година. Санстефанский договоръ се подписа на 19-ий Февруарий 1878 година. Първий Български Екзархъ се избра на 1872 година.

44. Що е членъ?

А. Ковачъ кове; жена преде; малко дѣте играе; бѣденъ ковачъ кове; бѣдна жена преде; малко дѣте играе.

Б. Ковачъ-**тъ** кове; жена-**та** преде; дѣте-**то** играе; бѣдний ковачъ кове; бѣдна-**та** жена преде; малко-**то** дѣте играе.

Въ първи-тѣ примѣри подиръ съществителнитѣ: *ковачъ*, *жена*, *дѣте* и прилагателни-тѣ: *бѣденъ*, *бѣдна*, *малко* — нѣма никаква прибавка, и не се знае, за кой ковачъ, коя жена и кое дѣте се говори.

Въ втори-тѣ примѣри, подиръ същитѣ съществителни и прилагателни, съ прибавени частици: **тъ**, **та**, **то**, и като че знаемъ, за кой ковачъ, коя жена и кое дѣте се говори.

§ 91. *Частицитѣ:* **тъ**, **та**, **то**, *които се прибавятъ подиръ съществителнитѣ и прилагателнитѣ имена, за да ги покажатъ по-познати, казватъ се* **членъ**.

Членътъ се е образувалъ отъ съкратяването на показателнитѣ мѣстоимения *тоя*, *тая*, *това*, *тѣзи*.

тоя — *т'* (человѣкъ тоя, человѣкъ-тъ);

тая — *та* (жена тая, жена та);

Digitized by Google

това — *то* (дѣте това, дѣте то);
тѣзи — *тѣ* (человѣци тѣзи, человѣци-тѣ).

Обучение 139. Отдѣлете членъ-тъ отъ съществителни-тѣ и прилагателни-тѣ: зимата се измина; пролѣтьта настжпи; биволътъ е по силенъ отъ волътъ; златото е по-тежко отъ желѣзото; хубавата ябълка ѫ изяда свинята; малкото камъче притуря колата; добрий день се познава отрано.

45. Какъ се измѣнява членътъ?

§ 92. *Членъ-тъ се измѣнява по родъ и число.* Въ единственно число имена-та отъ мжжский родъ приематъ членъ — **тъ**, отъ женский — **та**, а отъ срѣдний — **то**, като: *Босилекъ-тъ* издава приятна миризма. *Трѣвата* е полско растение. *Кокичето* е пролѣтно цвѣте.

За имена отъ мжжский родъ ед. число, нѣкои, като се основаватъ на изговора, вмѣсто членъ — **тъ**, употрѣбяватъ — **а**, **я**, съвмѣстно съ окончанието. Въ такъвзи случай имената съ твърдо окончание (**ъ**) приематъ за членъ **а**, а съ мегко (**ь**) — **я**: Вълка вие — вм. вълкъ-тъ вие; коня цвили, момчето напои — коня — вм. конь-тъ цвили ....

Въ множественно число сжществителни-тѣ отъ мжжский и женский родъ приематъ членъ — **тѣ**, а отъ срѣденъ — **та**. *Прозорци-тѣ* на нашитѣ стаи сж малки. Кожата на *риби-тѣ* е облечена съ луспи. *Цвѣтя-та* украшаватъ градини-тѣ.

Прилагателни-тѣ имена въ множественно число и за тритѣ рода приематъ членъ — **тѣ**. *Високи-тѣ* върхове се виждатъ отдалечъ. *Широки-тѣ* улици се провѣтряватъ. *Сухи-тѣ* дърва се распалятъ лесно.

Прилагателното име въ един. число съ пълно окончание **ий** не приема членъ — **тъ**.

Нѣкои имена приематъ членъ споредъ окончанието, а не споредъ рода, като: *владика*, *сждия*,

Digitized by Google

слуга, ако и да сѫ отъ мѫжский родъ, приематъ членъ отъ женский родъ — **та**: владика-**та**, сѫдия-**та**, слуга-**та**; *очи*, *уши*, сѫ отъ срѣденъ родъ, а приематъ членъ отъ мѫжский родъ множественно число — **тѣ**: очи-**тѣ**, уши-**тѣ**; *рога*, *крака*, *братя* сѫ отъ мѫжский родъ, а приематъ членъ за срѣденъ родъ множественно число — **та**: рога-**та**, крака-**та**, братя-**та**.

Собственнитѣ имена не приематъ членъ, защото сѫ познати — извѣстни.

Обучение 140. Прибавете членъ при долнитѣ сѫществителни и прилагателни: Добра — майка отвѫжда добри дѣца. Трудолюбивий — человѣкъ не осирмашава. Ученикъ — учи добрѣ. Куче — пази кѫща. Добро — лозе дава хуваво грозде. Добра — домакиня винаги се труди. Топло — желѣзо е мегко. Достойний — человѣкъ се почита отъ всѣкиго. Високи — дървета се угѫватъ. Широки — пѫтища сѫ добри. Малки — рѣки прѣсъхватъ. Добри — дѣца слушатъ.

Обучение 141. Отдѣлете члена въ долнитѣ имена и покажете реда и числото на всѣкий членъ: Прилѣпътъ е полезно животно; той истрѣбва нощнитѣ буболечки, които повреждатъ растенията и овошкитѣ. Кротътъ чисти градинитѣ отъ червеитѣ, които прѣядатъ крѣхкитѣ корени на разсадитѣ. И бодливий таралежъ докарва полза на горделивий человѣкъ; той истрѣбва буболечки-тѣ, охлювитѣ и мишки-тѣ. Не по малко сѫ полезни на человѣкътъ кукумявкитѣ и бухалитѣ; храна-та на бухалитѣ и кукумявкитѣ сѫ мишкитѣ и едритѣ нощни буболечки. Краната на щъркътъ сѫ дълги. Слугата мете дворътъ.

Питания за повторение: Кои имена се казватъ прилагателни? Едно и сѫщо качество може ли да се намѣрва у различни прѣдмети? Какъ се изиѣняватъ прилагателнитѣ имена? Тъй като всѣко сѫществително има само единъ родъ, защо прилагателното има три рода? Отъ що зависи рода число-то и падежа на прилагателни-тѣ имена? Кои сѫ окончанията на прилагателнитѣ имена? Кои имена приематъ членъ споредъ, окончание-то, а не споредъ рода? Кои окончания сѫ дълги, кои кѫси? Приематъ ли членъ собственни-тѣ имена? Всичкитѣ ли прилагателни иматъ кѫси и дълги окончания? Кой е члена за прилагателнитѣ въ

Digitized by Google

множественно число? За какво служи прилагателно-то въ прѣдложенията? Кой е члена за имена-та въ единственно и множественно число? Кои прилагателни се казватъ качественни, кои относителни? Какъ се измѣнява члена? Кога стои прилагателно-то въ сравнителна степень? Кога въ прѣвъсходна и кога въ положителна? Що е числително име и за какво служи числително-то въ прѣдложенията? Кои числителни сж прости, кои сложни и какъ ставатъ сложнитѣ числителни? Кое числително се казва количественно, кое редовно? Какви измѣнения правятъ числителнитѣ единъ, два? Какъ се измѣняватъ количественни-тѣ и редовнитѣ числителни? Кои прилагателни се казватъ притежателни, кои обстоятелственни?

46. Що е мѣстоимение?

§ 93. *Думи, които се турятъ намѣсто нѣкое сжществително или прилагателно, наричатъ се* **мѣстоимения.** *Ти* (Борисъ) си *мой* (Владимировъ) братъ. *Азъ* (Слава) съмъ *твоя* (Надѣждина) сестра. Свѣтославъ *ми* (Драгану) подари *тази* (малка, голѣма . . .) книга. *Това* (желѣзното) перо е *мое* (Петково).

Мѣстоимението може да бжде въ прѣдложението подлежаще или пояснителна дума, а въ нѣкои случаи и сказуемо.

Обучение 142. Прѣпишете въ тетрадкитѣ си и подчъртайте мѣстоименията: Азъ знаж това, което той не знае. Ний имаме много нѣща, които не ни сж потрѣбни. Това цвѣте е по-хубаво отъ онова. Тѣ цѣлъ день се въртѣхтъ около онзи камъкъ и никакъ не могхтъ да го помѣстятъ. Тя отишла у бабини си на гости, а майка ѝ лежи болна. Това е тѣхна работа, а не наша. Ний нѣма да се мѣсимъ на чужди работи.

47. Кои мѣстоимения сж лични?

Когато говори нѣкой за себе си, той не си казва името, а казва: **азъ.**

Digitized by Google

Когато говоримъ нѣкому, вмѣсто името му казваме: **ти, вий.**

Когато говоримъ за нѣкого, вмѣсто име-то му, казваме: **той, тя, то.**

§ 94. *Мѣстоимения-та, които замѣняватъ лица* (**азъ, ти, той**), *наричатъ се* **лични** *мѣстоимения.*

Мѣстоимение, което стои вмѣсто лицето, което говори (**азъ, ний**), нарича се лично мѣстоимение отъ **първо лице.**

Мѣстоимение, което стои вмѣсто лицето, на което говорятъ (**ти, вий**), нарича се лично мѣстоимение отъ **второ лице.**

Мѣстоимение, което стои вмѣсто лицето или прѣдмета, за когото говорятъ (**той, тя, то, тѣ**), нарича се лично мѣстоимение отъ **третйо лице.**

Отъ лични-тѣ мѣстоимения само третйо-то лице въ един. число се измѣнява по родъ: **той, тя, то.**

48. Какви бивать мѣстоименията?

Освѣнъ лични-тѣ мѣстоимения, имена-та на лицата могатъ да се измѣняватъ и съ мѣстоимението: **себе, се.**

§ 95. *Мѣстоимение-то — себе — нарича се* **възвратно,** *защото то показва, че дѣйствието се възвръща на сжщото лице, което дѣйствува: Азъ* миж *себе,* миж *се. Ти* миешъ *себе,* миешъ *се. Той* мие *себе,* мие *се.*

Възвратно-то мѣстоимение се употрѣбява само въ дателенъ и винителенъ падежъ: дателенъ *себе, си;* винителенъ *себе, се,*

§ 96. *Мѣстоимение, което показва принадлежность, нарича се* **притежателно** *мѣстоимение.*

Принадлежность за първо лице се исказва съ

Digitized by Google

мѣстоимение-то: *мой, нашъ;* за второ лице: *твой, вашъ;* за третйо лице: *неговъ, тѣхенъ.*

Мѣстоимение то — **свой** — може да показва принадлежность за първо, за второ и за третйо лице.

§ 97. *Мѣстоименията: (този, онзи), които служатъ за посочване къмъ прѣдмета,* наричатъ се **показателни** *мѣстоимения.*

§ 98. *Мѣстоименията (кой? що? какъвъ? чий? колькъ? колко?), които служатъ за питание,* наричатъ се **въпросителни** *мѣстоимения.*

§ 99. Отъ въпросителни тѣ мѣстоимения: *кой, що, какъвъ, колькъ, чий,* като имъ се добави частица — **то,** образуватъ се мѣстоимения: *който, щото, какъвто, чийто, колкото.*

Тия мѣстоимения служатъ да покажатъ отношението на приставеното прѣдложение къмъ главното, затова се наричатъ **относителни** *мѣстоимения. Който* сѣе, той ще жъне. *Каквото* си дробилъ, таквозъ ще сърбашъ. *Който* сѣди подъ крушата, той яде круши. *Който* се мжчи, той се пжчи.

§ 100. *Мѣстоименията: (самъ, самий, самси, цѣлий, всѣкой, всѣкий), които служатъ за опрѣдѣлявание на прѣдмета,* наричатъ се **опрѣдѣлителни** *мѣстоимения.*

§ 101. Отъ въпросителнитѣ мѣстоимения: *кой, що, какъвъ, колко* като имъ се прибавятъ частици (прѣдставки): **нѣ, ни,** образуватъ се мѣстоимения: *нѣкой, никой, нѣщо, нищо, нѣкакъвъ, никакъвъ, нѣколко, николко. Тѣзи мѣстоимения показватъ неопрѣдѣленность на прѣдмета и затова се* наричатъ **неопрѣдѣлителни.**

Неопрѣдѣленностьта се изказва още и съ прибавяние на частици: **годѣ, да-е:** *кой-годѣ, какъвъ-годѣ, що-годѣ, кой да е, какъвъ да-е.*

Частици-тѣ: *годѣ* и *да-е* се присъединяватъ

Digitized by Google

къмъ мѣстоименията съ тире (—): *кой-годѣ, кой-да-е.*

49. Какъ се склоняватъ мѣстоименията?

§ 102. *И мѣстоименията, както и съществителнитѣ и прилагателнитѣ, се измѣняватъ по число и падежъ.*

Лични мѣстоимения.

Първо лице.		Второ лице.	
ед. число.	мн. число.	ед. число.	мн. число.
Им. азъ	ний	ти	вий
Дат. менѣ, ми	намъ, ни	тебѣ, ти	вамъ, ви
Вин. мене, ме	насъ, ни	тебе, те	васъ, ви
Зв. —	—	—	—

Третѣо лице.

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ	срѣд. родъ	за тритѣ рода.
Им. той	тя	то	тѣ
Дат. нему, му	ней, ѝ	нему, му	тѣмъ имъ
Вин. него, го.	нея, ѫ.	него, го.	тѣхъ, ги.
Зв. —	—	—	—

Притежателни мѣстоимения.

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ.	ср. родъ.	за тритѣ рода.
Им. мой.	моя	мое	мои.
Дат. моему	—	—	—
Вин. моего, мой	—	—	—
Зв. —	—	—	—

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ.	ср. родъ.	за тритѣ рода.
Им. ваший	ваша	ваше	
Дат. вашему	—	—	
Вин. вашего, ваший	—	—	ваши.
Зв. —	—	—	

Digitized by Google

Притежателнитѣ мѣстоимения въ нѣкои случаи се изказватъ съ скратени-тѣ лични мѣстоимения отъ дателенъ падежъ, като: перото *ми*, книга-та *ни*, кѫща-та *ти*, мастилница-та *ви*, табла та *му*, конь-тъ *имъ*, коса-та *и* — вмѣсто *моето* перо, *нашата* книга, *твоята* кѫща, *вашата* мастилница, *неговата* табла, *тѣхний* конь, *нейната* коса.

Показателни мѣстоимения.

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ.	ср. родъ.	за тритѣ рода.
Им. този, тоя;	тази, тая;	това, туй;	тѣзи, тия.
Дат. томува	—	—	
Вин. тогози, този	—	—	
Зв. —	—	—	

Въпросителни мѣстоимения.

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ.	ср. родъ.	за тритѣ рода.
Им. кой, чий;	коя, чия;	кое, чие;	
Дат. кому	—	—	кои, чии.
Вин. кого, кой	—	—	
Зв. —	—	—	

Въпросителното мѣстоимение: *що* не се измѣнява.

Относителни мѣстоимения.

Единственно число.			Мн. число.
мжж. родъ.	жен. родъ	ср. родъ.	за тритѣ рода.
Им. който, чийто;	която, чиято;	което, чието;	
Дат. комуто	—	—	които, чиито.
Вин. когото, който	—	—	
Зв. —	—	—	

Относителното мѣстоимение: *щото* не се измѣнява.

Digitized by Google

§ 103. *Опрѣдѣлителни-тѣ мѣстоимения: всѣкий, всѣка, всѣко, самий* (самъ), *сама, само, цѣлий* (цѣлъ), *цѣла, цѣло, се измѣняватъ, както прилагателни-тѣ имена.*

Неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения: нѣкой, никой, кой-годѣ се склоняватъ по примѣра на въпросителното мѣстоимение: кой.

Неопрѣдѣлителното мѣстоимение: нѣщо, въ множест. число прави нѣща.

Неопрѣдѣлителни-тѣ мѣстоимения: нищо, що-годѣ, не се измѣняватъ.

Обучение 143. Съгласувайте мѣстоименията съ сѫществителнитѣ: онзи — дворъ, рѣка, здание, кѫща; този — ученикъ, учителка, перо, столъ, книга; чия — дъска, перо, мастилница, орѣхъ; твой—ножъ, старание, съвѣсть, сърдце; всичка-та — хлѣбъ, соль, брашно, зеле. Турете сѫществителни-тѣ и мѣстоимения-та въ множественно число: този — урокъ, случай, кѫща; онзи—мѣсто, дърво, трънъ, звѣръ, растение, другарь, другарка, дрѣха; кой — трудъ, съвѣтъ, наставление, милость.

Обучение 144. Намѣрете мѣстоимения-та и ги разберете: Той отиде въ училище-то, а мене остави тука. Братъ ти ми подари една книга, и азъ дадохъ да ѫ подвържѫтъ. Наша-та кѫща е по-хубава отъ вашата. Тѣзи пера сѫ по-добри отъ онѣзи. Ти го биешъ, ти го тупашъ, то ти вика теле-лей, теле-лей. Тебе думамъ, дъще, осѣщай, се, снахо!

Ти вечъ' отивяшъ,
Мой милий сине!
Тукъ менъ' оставяшъ
За тебъ' да тѫжѫ.

Питания за повторение: Що е мѣстоимение? Кои мѣстоимения се казватъ лични? Колко лица иматъ лични-тѣ мѣстоимения и кои сѫ? Кои отъ лични-тѣ мѣстоимения се измѣняватъ по родъ? Какъ се склоняватъ лични-тѣ мѣстоимения? Кое мѣстоимение се казва възвратно? Кое мѣстоимение се казва притежателно? Какъ се склоняватъ притежателни-тѣ мѣстоимения? Кои мѣстоимения се казватъ показателни? Какъ се склоняватъ показателни-тѣ мѣстоимения? Кои мѣстоимения се казватъ въпросителни? Какъ се склоняватъ въпросителни-тѣ мѣстоимения? Кои мѣсто-

Digitized by Google

имения се казватъ относителни? Какъ се склоняватъ относителни-тѣ мѣстоимения? Кои мѣстоимения се казватъ опрѣдѣлителни, кои неопрѣдѣлителни и какви измѣнения правятъ?

50. Що е глаголъ?

Селенинъ-тъ **оре** и **сѣе** нивата. Рибарь-тъ отива **да лови** риба. Дѣцата ходятъ въ училището **да се учатъ**. Конь-тъ **стои** и **дрѣми**.

Сказуеми-тѣ *оре, сѣе*, показватъ *дѣйствие-то* на прѣдмета — селенинъ. Поясними-тѣ думи: *да лови, да се учатъ*, тъй сжщо показватъ *дѣйствие*. Сказуеми-тѣ въ послѣднйо-то прѣдложение: *стои, дрѣми* — показватъ *състояние*.

§ 104. *Дума, която показва дѣйствие или състояние на прѣдмета, нарича се* **глаголъ** (§ 13).

Обучение 145. Прѣпишете и подчъртайте всѣкий единъ отъ долни-тѣ глаголи: Едно врѣме живѣли единъ дѣдо и една баба. Дѣдо казва на баба. Ти бабо, наготви, пжкъ азъ ще идж за риба. Дѣдо наловилъ много риба и потеглилъ къмъ тѣхъ цѣли кола. Върви дѣдо и гледа. Една лисица се свила на купъ и лежи на пжтя. Дѣдо скача отъ колата, приближава, но лисицата не мрѣдва. Тя лежи, като умрѣла.

Обучение 146. Напишете глаголи, които да иматъ, еднакви корени съ слѣдующитѣ сжществителни: коса, нощь, родъ, обѣдъ, мѣрка, зима, кръстъ, бѣгъ, бѣсъ, вѣра, свѣтъ, цвѣтъ, мѣна, смѣхъ, сѣдло, грѣхъ, лѣкарь.

51. За какво служи глаголътъ въ прѣдложението?

Дѣцата се **учатъ** въ училище-то. Рибарь-тъ **лови** риба. Работникъ-тъ **почива**. Дѣца та отидохж **да се учатъ** въ училище то. Рибарь-тъ отиде **да лови** риба. Работникъ-тъ иска **да почива**.

Глаголитѣ: *учатъ се, лови, почива* въ първи-

Digitized by Google

тѣ три прѣдложения сѫ *сказуеми*, а въ послѣднитѣ — *пояснителни думи*.

§ 105. *Глаголъ-тъ служи въ прѣдложенията за* **сказуемо** *и за* **пояснителна дума**.

Когато **глаголътъ** *е сказуемо, отговаря на питанията:* **Що (какво) прави? Що е правилъ? Какво ще прави?**

Когато **глаголъ-тъ** *е пояснителна дума, отговаря на питание-то* **що (какво) да прави?**

Като отговаря на различни питания въ прѣдложения-та, глаголътъ измѣнява окончанията си.

Обучение 147. Какво прави градинарь-тъ въ градината? Какво прави ученикъ-тъ въ училище-то? Какво прави селенинъ-тъ на ливадата, на нивата?

Обучение 148. Намислете и напишете петь прѣдложения, въ които глаголътъ да бѫде сказуемо. Сѫщитѣ глаголи ги направете пояснителни думи въ други прѣдложения.

Обучение 149. Дѣте-то *(какво прави)? играе на дворътъ*. Дѣте-то *(какво е правило)? игра* (ло) на дворътъ. Дѣте-то *(какво ще прави)? ще играе* на дворъ-тъ.

Споредъ горний примѣръ измѣнете сказуемото въ прѣдложенията: Пеперудата хвърка отъ цвѣтъ на цвѣтъ. Ластовичка-та си вие гнѣздото пролѣть Селени-тѣ женѧтъ лѣтѣ. Листитѣ падатъ отъ дърветата есень.

Обучение 150. Ученикътъ *(какво прави)?* си *научи* урокъ-тъ снощи. Ученикъ-тъ *(какво ще прави)? ще си научи* урокъ-тъ довечера. Момче-то *пръписа* урокъ-тъ си. Ябълки-тѣ цъвнахѫ. Стадо-то *закарахѫ* на полето. Трѣва-та покосихѫ. Сѣно-то исушихѫ. Сѣно-то складоха на купи. Храна-та узрѣ. Селени-тѣ поженахѫ, прѣвезохѫ снопитѣ на гумно-то (армана), увършахѫ и насипахѫ храната въ хамбари-тѣ

Обучение 151. *Азъ* играѭ на двора, *ти* играешъ на двора, *той* играе на двора; *ний* играемъ на двора, *вий* играете на двора, *тѣ* играѭтъ на двора.

Споредъ горний примѣръ (обучение 151) промѣнете прѣдложения-та: *Азъ* берѫ ягоди. *Азъ* си учѫ урока вечерь. *Азъ* ходѭ да се учѫ въ училище-то есень, зимѣ и пролѣть. *Азъ* всѣкий день се умивамъ, молѭ се Богу, работѭ, обѣдвамъ и вечерямъ. Въ училището *азъ* четѫ, пишѫ, пѣѭ, чъртаѭ, и играѭ.

Digitized by Google

Обучение 152. Измѣнете глагола тъй, щото да показва заповѣдъ: Прѣписвамъ урока си. — *прѣпиши* урока си. Четѫ урока си. Приказвамъ приказки. Молѫ се Богу. Отивамъ въ училището. Слушамъ учителя. Сѣкѫ дърва. Метѫ двора. Ямъ хлѣбъ. Надѣвамъ се на Бога.

52. Измѣнение глаголътъ по число.

Глаголътъ показва дѣйствието на нѣкой прѣдметъ. Едно и сѫщо дѣйствие може да се извършва и отъ единъ, и отъ нѣколко прѣдмети.

Рибарь-тъ лови риба. Момче то бере грозде. Рибари-тѣ ловѧтъ риба. Момчета-та берѫтъ грозде.

Глаголи тѣ: *лови, бере* показватъ дѣйствието *само на единъ* прѣдметъ — рибарь-тъ, момче то. Глаголи-тѣ: *ловѧтъ, берѫтъ* показватъ дѣйствието *на много* прѣдмети — рибари тѣ, момчета-та.

За да покажемъ, отъ колко прѣдмети се извършва дѣйствие-то, ний измѣнявамо окончания-та на глаголитѣ: лови — ловѧтъ, бере — берѫтъ.

§. 106. *Когато дѣйствие-то се извършва само отъ единъ прѣдметъ, глаголъ-тъ стои въ* **единственно число**.

Когато дѣйствие-то се извършва отъ много прѣдмети, глагола стои въ **множественно число**.

Въ каквото число стои подлежащето, въ таквозъ число се туря и сказуемо-то

Обучение 153. Турете подлежаща-та и сказуемитѣ въ множественно число: Вѣтъръ-тъ вѣе. Рѣка-та тече. Дърво-то расте. Мисирь-тъ озрѣ. Цвѣте-то цъвнѫ. Звѣзда-та блѣщука. Свѣщь-та свѣти. Звънецъ-тъ звънти. Огънь-тъ гори. Пчела-та събира медъ. Крътъ-тъ яде червеи. Попадийка-та истрѣбва мишки-тѣ. Прилѣпъ-тъ се храни съ буболечки.

Обучение 154. Измѣнете глаголитѣ (сказуемитѣ) споредъ слѣдующи-тѣ питания: *какво правѧтъ? Какво сѫ правили? Какво ще правѧтъ?* Пчела-та спи зимѣ. Пчела-та се събужда пролѣтъ. Пчела-та хвърка отъ цвѣтъ на цвѣтъ. Пчела-та събира восъкъ и медъ. Пчела-та си

Digitized by Google

прави отъ восъкъ-тъ вощина. Пчела-та пълни вощина-та съ медъ. Селенинъ-тъ сѣе жито. Дъждъ-тъ полива жито-то. Жито-то изниква. Селенка-та плѣви нива та. Жито-то здрѣе и съхне. Селенка-та вършѣе, отвѣва, подсѣва и пребира жито-то.

Обучение 155. Изменете глаголи-тѣ (сказуемитѣ) споредъ питания-та: Какво прави? Какво правѣхъ? Какво е правилъ? Какво сѫ правили? Какво ще прави? Какво ще правѣхъ? Работникъ-тъ прави кѫща. Работникъ-тъ рѣжи дъски. Работникъ-тъ мажи кѫща-та. Работникъ-тъ постила стаи-тѣ съ дъски. Работникъ-тъ покрива стрѣха-та. Столарь-тъ искарва столове-тѣ.

53. Измѣнение глаголитѣ по лице.

Азъ ставамъ сутрина рано, молѭ се Богу, четѫ си урокъ-тъ и отивамъ въ училище то.

Глаголи-тѣ: *ставамъ*, *молѭ се*, *четѫ*, *отивамъ* показватъ, че дѣйствие-то се върши отъ лицето, което говори.

§ 107. *Когато дѣйствие-то се върши отъ лицето, което говори, глагола стои въ първо лице.*

Ти ставашъ сутрина рано, молишъ се Богу, четешъ си урока и отиваШъ въ училището.

Глаголи-тѣ *ставашъ*, *молишъ се*, *четешъ*, *отиваШъ* показватъ, че дѣйствие-то се върши отъ лице-то, на което говорѣтъ.

§ 108. *Когато дѣйствие-то се върши отъ лицето, на което говорѣтъ, глагола стои въ второ лице.*

Той става сутрина рано, моли се Богу, чете си урокъ-тъ и отива въ училище то.

Глаголи-тѣ: *става*, *моли се*, *чете*, *отива* показватъ, че дѣйствие-то се върши отъ лице то, за което говорѣтъ.

§ 109. *Когато дѣйствие-то се върши отъ лицето, за което говорѣтъ, глагола стои въ трето лице.*

Digitized by Google

Азъ пиш-**ж**, ти пиш-**е-шъ**, той пиш-**е**. Ний пиш-**е-мъ**, вий пиш-**е-те**, тѣ пиш-**ж-тъ**. Азъ сѣд-**ж**, ти сѣд-**и-шъ**, той сѣд-**и**, ний сѣд-**и-мъ**, вий сѣд-**и-те**, тѣ сѣд-**ж-тъ**. Азъ вик-**а-мъ**, ти вик-**а-шъ**, той вик-**а**, ний вик-**а-ме**, вий вик-**а-те**, тѣ вик-**а-тъ**. Азъ стрѣ-**я-мъ**, ти стрѣл-**я-шъ**, той стрѣл-**я**, ний стрѣл-**я-ме**, вий стрѣл-**я-те**, тѣ стрѣл-**я-тъ**.

За да покажемъ, отъ кое лице се върши дѣйствието, ний измѣняваме окончанието на глаголъ-тъ.

Окончания-та за първо лице сж:		ж, іж, а-мъ, я-мъ.
		е-мъ, и-мъ, а-ме, я-ме.
„ „	второ „ „	е-шъ, и-шъ, а-шъ, я-шъ.
		е-те, и-те, а-те, я-те.
„ „	третйо „ „	е, и, а, я.
		ж-тъ, іж-тъ, а-тъ, я-тъ.

§ 110. *Въ каквото число и лице стои подлежаще-то, въ таквозъ число и лице стои и глаголъ-тъ — сказуемо-то.*

Обучение 156. Кажете число-то, лице-то и окончание-то на всѣкий отъ долни-тѣ глаголи:

Веднъжъ дѣдо неводъ въ море хвърля,
Сбира неводъ — въ него само тиня.
Втор' пѫть дѣдо неводъ въ море хвърля;
Сбира неводъ — само трѣва морска.
Третий пѫть си дѣдо неводъ хвърля;
Сбира неводъ — въ него чудна риба,
Не голѣма — дивно чудо рибка.
Златоперка, съ позлатени луспи.
Съ гласъ човѣшки продума му рибка,
Та се моли, тихомъ му говори:
„Искай дѣдо, що ми искашъ откупъ;
Дала бихъ ти все, що ми посакашъ,
Салъ пустни ме въ море да си идѫ".

(Хр. Слав.).

Обучение 157. Азъ цѣ-іж, ти цѣ-е-шъ, той цѣ-е; ний цѣ-е-мъ, вий цѣ-е-те, тѣ цѣ-іж-тъ. Измѣнете по лице и число глаголитѣ: играж, мислж, говорж, викамъ, искамъ, рисувамъ, дробж, сѣж, предж, отговарямъ, мпж се, обличамъ се, чешж се, хвалж се, учж се.

Digitized by Google

54. Измѣнение глаголътъ по врѣме.

Ний четемъ: глаголъ-тъ — *четемъ* — *показва*, че дѣйствие-то се извършва сега — *настояще* (сегашно) *врѣме*.

Отзарана си прѣписахъ всичкитѣ прѣдложения: глаголъ-тъ — *прѣписахъ* — показва, че врѣмето, когато се е вършило дѣйствие-то, се изминѫло — *прѣминѫло врѣме*.

Довечера ще приказваме приказки: глаголътъ — *ще приказваме* — показва, че дѣйствие-то ще се върши за напрѣдъ — *бѫдѫще врѣме*.

Глаголътъ показва врѣмето на дѣйствието, като му се измѣни окончание-то.

§ 111. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се върши сега (въ сѫщата минута, когато говоримъ), стои въ* **настояще врѣме.**

Глаголъ, който показва, че дѣйствието се е извършило отнапрѣдъ, стои въ **прѣминѫло врѣме.**

Глаголъ, който показва, че дѣйствието ще се върши отпослѣ, стои въ **бѫдѫще врѣме.**

§ 112. *Врѣмената: настояще, прѣминѫло и бѫдѫще се казватъ* **главни врѣмена.**

Обучение 158. Кажете врѣмето на всѣкий отъ долнитѣ глаголи: Ний пишемъ, четемъ и приказваме. Учительтъ испитва; ученицитѣ отговарятъ. Ний отзарана станѫхме рано отъ леглото са, омихме се, помолихме се Богу, хапнѫхме си и тръгнѫхме за училището. Подиръ свършване на прѣподаването ний ще си отидемъ, ще обѣдваме, ще се порасходимъ и подиръ това ще си готвимъ уроцитѣ.

Дѣйствията, които сѫ се извършили въ прѣминѫло врѣме, не сѫ станѫли се въ едно врѣме: едни отъ тѣхъ сѫ станѫли по отскоро, други — по отдавно; затова прѣминѫлото врѣме се подраздѣля на петь прѣминѫли врѣмена: *прѣминѫло несвършено, прѣм. свършено, прѣм. неопрѣдѣлено, прѣм. прѣдварително и отдавно прѣминѫло.*

Digitized by Google

Вий *играяхте*, когато идвахъ у васъ: глаголътъ — *играяхте* — показва, че дѣйствие-то не се е свършило до край.

Снощи си *легнахъ* много кѫсно: глаголътъ — *легнахъ* — показва, че дѣйствие-то се свършило напълно.

Много пѫти *съмъ ходилъ* въ Търново: глаголътъ — *ходилъ съмъ* — показва, че дѣйствието се свършило въ едно неопрѣдѣлено врѣме.

Учителътъ *бѣше влѣзълъ* въ классъ, когато отидохъ въ училището: глаголътъ — *влѣзълъ бѣше* — показва, че дѣйствието се свършило прѣди другото свършено дѣйствие — *отидохъ*.

Азъ *съмъ билъ челъ* онѣзи писма: глаголътъ — *челъ билъ съмъ* — показва, че дѣйствието било станѫло много отколѣ.

§ 113. *Глаголъ който показва, че дѣйствието не се свършило до край (играяхте), стои въ* **прѣминѫло несвършено врѣме.**

§ 114. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието напълно се свършило (легнахъ), стои въ* **прѣминѫло свършено врѣме.**

§ 115. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се свършило въ едно неопрѣдѣлено врѣме (ходилъ съмъ) стои въ* **прѣминѫло неопрѣдѣлено врѣме.**

§ 116. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се свършило прѣди друго свършено дѣйствие (влѣзълъ бѣше), стои въ* **прѣминѫло прѣдварително врѣме.**

§ 117. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието било станѫло много отколѣ (челъ съмъ билъ), стои въ* **отдавно прѣминѫло врѣме.**

Дѣйствията, които ще се вършѫтъ за напрѣдъ, могѫтъ да станѫтъ въ едно извѣстно — опрѣдѣлено врѣме, или — въ неизвѣстно врѣме; затова бѫдѫщето врѣме се подраздѣля на двѣ бѫдѫщи врѣмена:

Digitized by Google

бѫджще опрѣдѣлено и бѫджще неопрѣдѣлено.

Утрѣ *ще дойдѫ* у васъ; лѣтосъ *ще живѣемъ* въ село. Глаголитѣ: — *ще дойдѫ, ще живѣемъ* — показватъ, че дѣйствието непрѣменно ще се извърши въ показаното врѣме.

Видѣ-щемъ се пакъ; *до-ще* врѣме и ний да прокопсаме. Глаголи-тѣ: *видѣ-щемъ се, до-ще*, показватъ, че дѣйствието може би да стане нѣкога, но неизвѣстно кога.

§ 118. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието непрѣменно ще стане въ едно опрѣдѣлено врѣме (ще дойдѫ), стои въ* **бѫджще опрѣдѣлено.**

§ 119. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието може би да стане нѣкога (видѣ-щемъ се), стои въ* **бѫджще неопрѣдѣлено.**

Обучение 159. Кажете, въ какви врѣмена стоятъ глаголитѣ: Момче-то пише и чете. Момче-то пишеше и четеше. Момче-то написа и прочете. Момчето писало и чело. Момче-то бѣ писало и бѣ чело. Момче-то било писало и било чело. Момче-то ще пише и ще чете. Писа-ще и чеще момчето.

Подобно на горният примѣръ, измѣнете и всичкитѣ врѣмена на глаголитѣ: Гората се развива. Славеи-тѣ пѣятъ въ гѫстата гора. Щъркове-тѣ си идѫтъ. Полетата се покриватъ съ зелена трѣва. Селенитѣ орѫтъ. Ний учимъ въ училището.

Обучение 160. Измѣнете по всичкитѣ врѣмена, слѣдующитѣ глаголи: рисувамъ (прѣм. свърш. нарисувахъ, изрисувахъ), покривамъ (прѣм. свърш. покрихъ), уча се (прѣм. свърш. изучихъ се, научихъ се), играѫ, правѫ (прѣм. свърш. направихъ), садѫ (прѣм. свърш. насадихъ), ѣздѫ, простирамъ, проваждамъ, сѣѫ, возѫ, пазѫ, свирѫ, свѣтѫ, духамъ, плетѫ, предѫ, перѫ, горѫ, слушамъ, (прѣм. свърш. чухъ), мажѫ, събирамъ, сѣдѫ, ковѫ, купувамъ, носѫ, кръщавамъ.

Настоящето врѣме, прѣминѫло несвършено и прѣминѫло свършено се казватъ *прости врѣмена,*

Digitized by Google

защото глаголътъ въ тѣзи врѣмена се изрича само съ една дума, като: *сѣѭ, сѣяхъ, посѣхъ.*

Прѣминѫло неопрѣдѣлено, прѣминѫло прѣдварително, отдавно прѣминѫло, бѫдѫще опрѣдѣлено и бѫдѫще неопрѣдѣлено се казватъ *сложни врѣмена,* защото глаголътъ въ тѣзи врѣмена се изрича съ повече думи, като: *сѣялъ съмь, сѣялъ бѣхъ, сѣялъ съмь билъ, ще сѣѭ, сѣ-щѫ.*

§ 120. *Глаголитѣ:* **съмь, щѫ,** *се казватъ спомагателни глаголи, защото спомагатъ за изричание на глаголътъ въ сложнитѣ врѣмена.*

Глаголътъ въ сложнитѣ прѣминѫли врѣмена (прѣм. неопрѣд., прѣм прѣдвар. и отдавно прѣм.), единственно число се измѣнява и по родъ, като: баща ми си *дошелъ* отъ София; майка ми *отишла* въ черкова; дѣтето *паднѫло* отъ столътъ. Братъ ми *бѣше прочелъ* писмото; сестра ми *бѣше прочела* писмото; сестричето ми *бѣше прочело* писмото. Той *билъ ходилъ* въ нашето село; тя *била ходила* въ нашето село; то *било ходило* въ нашето село.

Обучение 161. Измѣнете по всичкитѣ врѣмена, числа, лица и родове глаголи-тѣ: горѭ, заповѣдвамъ, свирѭ, сѣдѫ, триѭ, вървѭ, миѭ се, перѫ, отварямъ, носѭ, затварямъ, стѣгамъ, избирамъ, съхнѫ, сѣкѫ, постиламъ, владѣѭ, говѣѭ, висѭ, въртѭ, търнѭ, ревѫ, скачамъ, обувамъ се, свѣтѭ, радвамъ се, смѣѭ се, водѭ, дерѫ, викамъ, бързамъ.

55. Колко сѫ наклоненията и какво показватъ?

§ 121. *Изявителното наклонение показва (изявява), че дѣйствието се върши, вършило се, или ще се върши, като: азъ пишѫ, той челъ, тя играла, ний ще си отидемъ, вий ще се расходите.*

Digitized by Google

Изявителното наклонение има всичкитѣ врѣмена.

Обучение 162. Измѣнете по врѣме, лице, число, а въ прѣминѫлитѣ врѣмена, и по родъ глаголитѣ: четѫ, гледамъ, имамъ, казвамъ, пѣѫ, свивамъ, ставамъ, молѫ се, палѫ, готвѫ, бодѫ, пиѫ.

§ 122. *Повелителното наклонение показва заповѣдь, желание, молба, или запрещение, като: пиши! четете! той да чете! слушайте! нека тѣ да отидѫтъ! не се смѣйте!*

Повелителното наклонение има само едно врѣме — *настояще.*

Повелителното наклонение нѣма първо лице единственно число.

Повелителното наклонение въ първо лице множественно число и третйо лице един. и множ. число се изрича съ прибавка на частицата — *да* — или — *нека.*

Обучение 163. Турете въ повелително наклонение глаголитѣ: пазѫ, избирамъ, отварямъ, копаѫ, прѣписвамъ, хвърлямъ, готвѫ, владѣѫ, живѣѫ, рѣжѫ, вържѫ, лежѫ, оставямъ, мѣрѫ, измѣрвамъ, играѫ, миѫ се, молѫ се, обувамъ се.

§ 123. *Условното наклонение показва, че дѣйствието може да стане, ако прѣди или подиръ него стане друго дѣйствие, като: пийвамъ, ако има вода; четвихъ, да имаше* книга; *ядвамъ, ако ми дадешъ* хлѣбъ; *казалъ бихъ* ти, *да* (ако) *знаяхъ*, че ще ме слушашъ; *щѣхъ да дойдѫ, ако бѣхте* ме *поканили.*

Условното наклонение има четири врѣмена: *настояще, прѣминѫло несвършено, прѣминѫло неопрѣдѣлено и бѫдѫще нестанѫло.*

Заб. Бѫдѫще нестанѫло показва, че врѣмето, когато щѣло да стане дѣйствието се изминѫло, а самото дѣйствие не се сбѫднѫло, като: *снощи щѣхъ да пиѫ; отзарана щѣхъ да идвамъ у васъ.*

Обучение 164. Турете въ условно наклонение

Digitized by Google

глаголитѣ: копаѫ, играѫ, купувамъ, четѫ, поѫ, веселѫ се, радвамъ се, пѣѫ, пишѫ.

§ 124. *Подчинителното наклонение показва, че дѣйствието е подчинено — зависи отъ друго дѣйствие, като: искамъ да играѫ; желаѫ да се изучѫ; могѫ да пишѫ; трѣбва да внимавамъ.*

Подчинителното наклонение се образува отъ изявителното, като му се прибави съюзътъ: *да*.

Подчинителното наклонение има всичкитѣ врѣмена на изявителното наклонение съ исключение на *прѣминѫло свършено* и *бѫдѫще неопрѣдѣлено*.

Обучение 165. Турете въ подчинително наклонение глаголитѣ: ямъ, пиѫ, почивамъ, лежѫ, сѣдѫ, спѫ, расхождамъ се, рисувамъ, купувамъ, пѣѫ, говѣѫ, мажѫ.

56. Що е спрежение?

§ 125. *Измѣнението на глагола по наклонение, врѣме, лице, число и родъ се нарича* **спрежение**.

Има три спрежения: Едно (първо) за глаголитѣ, които се окончаватъ въ първо лице един. число на **ѫ, ѣѫ**; второ лице на **е-шъ**, третйо лице на **е**, като: чет-**ѫ**, чет-**е-шъ**, чет-**е**, чет-**е-мъ**, чет-**е-те**, чет-**ѫ-тъ**, пѣ-**ѣѫ**, пѣ-**е-шъ**, пѣ-**е**, пѣ-**е-мъ**, пѣ-**е-те**, пѣ-**ѣѫ-тъ**. Второ спрежение за глаголитѣ, които въ първо лице един. число така сѫщо се окончаватъ на **ѫ, ѣѫ**, а второ лице на **и-шъ**, третйо на **и**, като: уч-**ѫ**, уч-**и-шъ**, уч-**и**, уч-**и-мъ**, уч-**и-те**, уч-**ѫ-тъ**, кро-**ѣѫ**, кро-**и-шъ**, кро-**и**, кро-**и-мъ**, кро-**и-те**, кро-**ѣѫ-тъ**. Третйо спрежение за глаголитѣ, които се окончаватъ въ първо лице един. число на **а-мъ, я-мъ**, второ лице на **а-шъ, я-шъ**, третйо лице на **а, я**, като: диг-**а-мъ**, диг-**а-шъ**, диг-**а**, диг-**а-ме**, диг-**а-те**, диг-**а-тъ**, стрѣл-**я-мъ**, стрѣл-**я-шъ**, стрѣл-**я**, стрѣл-**я-ме**, стрѣл-**я-те**, стрѣл-**я-тъ**.

Digitized by Google

57. Спрегание на спомагателнитѣ глаголи — съмь, щѫ.

Наклонение изявително.

Врѣме настоящe.

Единств. число.		Множеств. число.	
Съмь,	щѫ	сме.	щемъ
си,	щешъ	сте,	щете
е,	ще.	сѫ,	щѫтъ.

Прѣминѫло несвършено.

Единств. число.		Множеств. число.	
бѣхъ,	щѣхъ,	бѣхме,	щѣхме,
бѣше, бѣ	щѣше	бѣхте,	щѣхте
бѣше, бѣ.	щѣше.	бѣхѫ.	щѣхѫ.

Прѣминѫло свършено.

Единств. число.		Множеств. число.	
бидохъ	—	бидохме	—
биде	—	бидохте	—
биде.	—	бидохѫ.	—

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единств. число.		Множеств. число.
билъ съмь,	щѣлъ съмь	били сме, щѣли сме
билъ си,	щѣлъ си	били сте, щѣли сте
билъ е.	щѣлъ е.	били сѫ. щѣли сѫ.

Прѣминѫло прѣдварително.

Единств. число.		Множеств. число.	
билъ бѣхъ,	щѣлъ бѣхъ	били бѣхме,	щѣли бѣхме
билъ бѣ,	щѣлъ бѣ	били бѣхте,	щѣли бѣхте
билъ бѣ.	щѣлъ бѣ.	били бѣхѫ.	щѣли бѣхѫ.

Digitized by Google

Бѫдще опрѣдѣлено.

Единств. число.		Множеств. число.	
ще съмь или	ще бѫдѫ	ще сме или	ще бѫдемъ
ще си	ще бѫдешъ	ще сте	ще бѫдете
ще е.	ще бѫде.	ще сѫ.	ще бѫдѫтъ.

Бѫдще неопрѣдѣлено.

Единств. число.	Множеств. число.
би—щѫ	би—щемъ
би—щешъ	би—щете
би—ще.	би—щѫтъ.

Наклонение повелително.

Единств. число	Множеств. число.
—	да бѫдемъ
бѫди	бѫдете
нека бѫде, да бѫде.	нека бѫдѫтъ, да бѫдѫтъ.

Наклонение условно.

Прѣминѫло свършено.

Единств. число.	Множеств. число.
билъ бихъ	били бихме
билъ би	били бихте
билъ би.	били бихѫ.

Бѫдще нестанѫло (прѣминѫло).

Единств. число.	Множеств. число.
щѣхъ да бѫдѫ	щѣхме да бѫдемъ
щѣше да бѫдешъ	щѣхте да бѫдете
щѣше да бѫде.	щѣхѫ да бѫдѫтъ.

Digitized by Google

58. що е причастие?

§ 126. *Прилагателно име, произведено отъ глаголъ, казва се* **причастие.**

Причастия отъ глаголътъ съмь:

настояще врѣме	сѫщий (сѫщъ), сѫща, сѫщо.
прѣминѫло	бивший, бивша, бивше.
бѫдѫще	бѫдѫщий, бѫдѫща, бѫдѫще.
дѣйствително	билъ, била, било.

59. Спрегание на глаголи съ окончания: ѫ, а-мъ.

Първо спреж.	второ спреж.	третйо спреж.
съ окончание:	*съ окончание:*	*съ окончание:*
ѫ, е-шъ, е.	*ѫ, и-шъ, и,*	*а-мъ, а-шъ, а.*

Изявително наклонение.

Настояще врѣме.

Единственно число.

пишѫ	учѫ	купувамъ
пишешъ	учишъ	купувашъ
пише.	учи.	купува.

Множественно число.

пишемъ	учимъ	купуваме
пишете	учите	купувате
пишѫтъ.	учѫтъ.	купуватъ.

Прѣминѫло. несвършено.

Единственно число.

пишахъ	учахъ	купувахъ

Digitized by Google

пишаше	учаше	купуваше
пишаше.	учаше.	купуваше.

Множественно число.

пишахме	учахме	купувахме
пишахте	учахте	купувахте
пишахѫ.	учахѫ.	купувахѫ.

Прѣминѫло свършено.

Единствено число.

(на) писахъ	(на) учихъ	купихъ
„ писа	„ учи	купи
„ писа.	„ учи.	купи.

Множественно число.

(на) писахме	(на) учихме	купихме
„ писахте	„ учихте	купихте
„ писахѫ.	„ учихѫ.	купихѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единствено число.

писалъ съмь	училъ съмь	купувалъ (купилъ) съмь
писалъ си	училъ си	купувалъ „ си
писалъ е.	училъ е.	купувалъ „ е.

Множественно число.

писали сме	учили сме	купували (купили) сме
писали сте	учили сте	купували „ сте
писали сѫ.	учили сѫ.	купували „ сѫ.

Прѣминѫло прѣдварително.

Единствено число.

писалъ бѣхъ	училъ бѣхъ	купувалъ (купилъ) бѣхъ
писалъ бѣ	училъ бѣ	купувалъ „ бѣ
писалъ бѣ.	училъ бѣ.	купувалъ „ бѣ.

Digitized by Google

Множественно число.

писали бѣхме	учили бѣхме	купували (купили)	бѣхме
писали бѣхте	учили бѣхте	купували „	бѣхте
писали бѣхѫ.	учили бѣхѫ.	купували „	бѣхѫ.

Прѣминѫло отдавно.

Единственно число.

писалъ съмь билъ,	училъ съмь билъ,	купувалъ съмь билъ
писалъ си билъ,	училъ си билъ,	купувалъ си билъ
писалъ е билъ.	училъ е билъ.	купувалъ е билъ.

Множественно число.

писали сме били	учили сме били	купували сме били
писали сте били	учили сте били	купували сте били
писали сѫ били.	учили сѫ били.	купували сѫ били.

Бѫджще опрѣдѣлено.

Единственно число.

ще пишѫ	ще учѫ	ще купувамъ (купѫ)
ще пишешъ	ще учишъ	ще купувашъ (купишъ)
ще пише.	ще учи.	ще купува (купи).

Множественно число.

ще пишемъ	ще учимъ	ще купуваме (купимъ)
ще пишете	ще учите	ще купувате (купите)
ще пишѫтъ.	ще учѫтъ.	ще купуватъ (купѫтъ).

Бѫджще неопрѣдѣлено.

Единственно число.

писа—щѫ	учи—щѫ	купува (купи) щѫ
писа—щешъ	учи—щешъ	купува „ щешъ
писа—ще.	учи—ще.	купува „ ще.

Digitized by Google

Множественно число.

писа—щемъ	учи—щемъ	купува (купи) щемъ
писа—щете	учи—щете	купува „ щете
писа—щѫтъ.	учи—щѫтъ.	купува „ щѫтъ.

Наклонение повелително.

Единственно число.

—	—	—
пиши	учи	купувай (купи)
да (нека) пише.	да (нека) учи.	да (нека) купува.

Множественно число.

да пишемъ	да учимъ	да купуваме (купимъ)
пишете	учете	купувайте (купете)
да (нека) пишѫтъ.	да (нека) учѫтъ.	да (нека) купуватъ (купѫтъ).

Наклонение условно.

Настоящe врѣме.

Единственно число.

писвамъ	учвамъ	купувамъ
писвашъ	учвашъ	купувашъ
писва.	учва.	купува.

Множественно число.

писваме	учваме	купуваме
писвате	учвате	купувате
пусватъ.	учватъ.	купуватъ.

Digitized by Google

Прѣминѫло несвършено.

Единственно число.

писвахъ	учвахъ	купуввахъ
писваше	учваше	купувваше
писваше.	учваше.	купувваше.

Множественно число.

писвахме	учвахме	купуввахме
писвахте	учвахте	купуввахте
писвахѫ.	учвахѫ.	купувваxѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

писалъ бихъ	училъ бихъ	купувалъ (купилъ)	бихъ
писалъ би	училъ би	купувалъ „	би
писалъ би.	училъ би.	купувалъ „	би.

Множественно число.

писали бихме	учили бихме	купували (купили)	бихме
писали бихте	учили бихте	купували „	бихте
писали бихѫ.	учили бихѫ.	купували „	бихѫ.

Бѫдще нестанѫло (прѣминѫло).

Единственно число.

щѣхъ да пишѫ, щѣхъ да учѫ. щѣхъ да купувамъ (купѫ)
щѣше да пишешъ, щѣше да учишъ, щѣше да купувашъ (купишъ)
щѣше да пише. щѣше да учи. щѣше да купува (купи).

Множественно число.

щѣхме да пишемъ, щѣхме да учимъ, щѣх. да купуваме (купимъ)
щѣхте да пишете, щѣхте да учите, щѣх. да купувате (купите)
щѣхѫ да пишѫтъ. щѣхѫ да учѫтъ. щѣх. да купуватъ(купѫтъ).

Digitized by Google

Причастия.

Причастия за настоящe врѣме: *пишущий, учащий,* прѣминѫло: *писавшій, учившій.*

Страдателни: *писанъ* (ий), *ученъ* (ий), *купенъ* (ий).

Дѣйствителни: *писалъ, училъ, купувалъ* (*купилъ*).

60. Що е дѣепричастие.

§ 127. *Нарѣчие, произведено отъ глаголъ, казва се* **дѣепричастие.**

Дѣепричастия: *писащецъ, учащецъ, купуващецъ.*

Обучение 166. Спрегнете слѣдующитѣ глаголи по всички-тѣ наклонения, врѣмена, лица, числа и родове: орѫ, ковѫ, ревѫ, смучѫ, рѣжѫ, предѫ, плачѫ, бодѫ, гребѫ, перѫ, сѣдѫ, мълчѫ, викамъ, чукамъ, дигамъ, пробивамъ, кръщавамъ, простирамъ, приказвамъ, събирамъ, продавамъ, поливамъ, тичамъ.

61. Спрегание на глаголи съ окончания: ѫ, я-мъ.

Първо спреж.	второ спреж.	третйо спреж.
съ *окончание:*	съ *окончание:*	съ *окончание:*
ѫ, е-шъ, е.	*ѫ, и-шъ, и.*	*я-мъ, я-шъ, я.*

Изявително наклонение.

Настоящe врѣме.

Единственно число.

пѣѫ	носѫ	свалямъ
пѣешъ	носишъ	свалящъ
пѣе.	носи.	сваля.

Множественно число.

пѣемъ	носимъ	сваляме
пѣете	носите	сваляте
пѣѫтъ.	носѫтъ.	свалятъ.

Digitized by Google

Прѣминжло несвършено.

Единствено число.

пѣяхъ	носяхъ	сваляхъ
пѣяше	носяше	сваляше
пѣяше.	носяше.	сваляше.

Множествено число.

пѣяхме	носяхме	сваляхме
пѣяхте	носяхте	сваляхте
пѣяхѫ.	носяхѫ.	сваляхѫ.

Прѣминжло свършено.

Единствено число.

(ис) пѣхъ	(из) носихъ	свалихъ
„ пѣ	„ носи	свали
„ пѣ.	„ носи.	свали.

Множествено число.

(ис) пѣхме	(из) носихме	свалихме
„ пѣхте	„ носихте	свалихте
„ пѣхѫ.	„ носихѫ.	свалихѫ.

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Единствено число.

пѣлъ съмь	носилъ съмь	свалялъ съмъ
пѣлъ си	носилъ си	свалялъ си
пѣлъ е.	носилъ е.	свалялъ е.

Множествено число.

пѣли сме	носили сме	сваляли сме
пѣли сте	носили сте	сваляли сте
пѣли сѫ.	носили сѫ.	сваляли сѫ.

Прѣминжло прѣдварително.

Единствено число.

пѣлъ бѣхъ	носилъ бѣхъ	свалялъ бѣхъ
пѣлъ бѣ	носилъ бѣ	свалялъ бѣ
пѣлъ бѣ.	носилъ бѣ.	свалялъ бѣ.

Digitized by Google

Множественно число.

пѣли бѣхме	носили бѣхме	сваляли бѣхме
пѣли бѣхте	носили бѣхте	сваляли бѣхте
пѣли бѣхѫ.	носили бѣхѫ.	сваляли бѣхѫ.

Прѣминѫло отдавно.

Единственно число.

пѣлъ съмь билъ,	носилъ съмь билъ,	свалялъ съмь билъ
пѣлъ си билъ,	носилъ си билъ,	свалялъ си билъ
пѣлъ е билъ.	носилъ е билъ.	свалялъ е билъ.

Множественно число.

пѣли сме били,	носили сме били,	сваляли сме били
пѣли сте били,	носили сте били,	сваляли сте били
пѣли сѫ били.	носили сѫ били.	сваляли сѫ били.

Бъджще опрѣдѣлено.

Единственно число.

ще пѣѫ	ще носѫ	ще свалямъ
ще пѣешъ	ще носишъ	ще сваляшъ
ще пѣе.	ще носи.	ще сваля.

Множественно число.

ще пѣемъ	ще носимъ	ще сваляме
ще пѣете	ще носите	ще сваляте
ще пѣѫтъ.	ще носѫтъ.	ще свалятъ.

Бъджще неопрѣдѣлено.

Единственно число.

пѣ—щѫ	носи—щѫ	сваля—щѫ
пѣ—щешъ	носи—щешъ	сваля—щешъ
пѣ—ще.	носи—ще.	сваля—ще.

Digitized by Google

Множественно число.

пѣ—щемъ	носи—щемъ	сваля—щемъ
пѣ—щете	носи—щете	сваля—щете
пѣ—щатъ.	носи—щатъ.	сваля—щатъ.

Наклонение повелително.

Единственно число.

—	—	—
пѣй	носи	сваляй
да (нека) пѣе.	да (нека) носи.	да (нека) сваля.

Множественно число.

да пѣемъ	да носимъ	да сваляме
пѣйте	носете	сваляйте
да (нека) пѣятъ.	да (нека) носятъ.	да (нека) свалятъ.

Наклонение условно.

Настояще врѣме.

Единственно число.

пѣйвамъ	носвамъ	свалявамъ
пѣйвашъ	носвашъ	свалявашъ
пѣйва.	носва.	свалява.

Множественно число.

пѣйваме	носваме	свалявваме
пѣйвате	носвате	свалявате
пѣйватъ.	носватъ.	свалявватъ.

Digitized by Google

Прѣминѫло несвършено.

Единственно число.

пѣйвахъ	носвахъ	свалявахъ
пѣйваше	носваше	свалявваше
пѣйваше.	носваше.	свалявваше.

Множественно число.

пѣйвахме	носвахме	свалявахме
пѣйвахте	носвахте	свалявахте
пѣйвахѫ.	носвахѫ.	свалявахѫ.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

пѣлъ бихъ	носилъ бихъ	свалявалъ бихъ
пѣлъ би	носилъ би	свалявалъ би
пѣлъ би.	носилъ би.	свалявалъ би.

Множественно число.

пѣли бихме	носили бихме	свалявали бихме
пѣли бихте	носили бихте	свалявали бихте
пѣли бихѫ.	носили бихѫ.	свалявали бихѫ.

Бѫдѫще нестанѫло (прѣминѫло).

Единственно число.

щѣхъ да пѣѫ,	щѣхъ да носѫ,	щѣхъ да свалявамъ,
щѣше да пѣешъ,	щѣше да носишъ,	щѣше да свалявашъ,
щѣше да пѣе.	щѣше да носи.	щѣше да свалява.

Множественно число.

щѣхме да пѣемъ,	щѣхме да носимъ,	щѣхме да сваляваме,
щѣхте да пѣете,	щѣхте да носите,	щѣхте да свалявате,
щѣхѫ да пѣѫтъ.	щѣхѫ да носѫтъ.	щѣхѫ да свалятъ.

Digitized by Google

Причастия.

Настояще врѣме: *тъющий, носящий, сваляющий.*
Прѣминѫло врѣме: *тъявшій, носившій, сваляшій.*

Причастия страдателни: *тътъ, носенъ, свал(е)янъ.*

Причастия дѣйствителни: *тъ-(я)-лъ, нос-и-(я)-лъ, сваляль.*

Дѣепричастия: *тъящецъ, носящецъ, сваляющецъ.*

Обучение 167. Спрегнете слѣдующитѣ глаголи по всички-тѣ наклонения, врѣмена, лица, числа и родове: играѫ, сѣѫ, говѣѫ, живѣѫ, люлѣѫ, биѫ, пиѫ, шиѫ, миѫ, копаѫ, мотаѫ, ловѫ, колѫ, садѫ, сѫдѫ, косѫ, постѫ, доѫ, свѣтѫ, броѫ, стоѫ, валямъ, расправямъ, отварямъ, вечерямъ, стрѣлямъ, хвърлямъ, търкалямъ, удрямъ, обикалямъ.

62. Колко сѫ залозитѣ и що показватъ?

§ 128. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието отъ единъ прѣдметъ (отъ подлежащето) прѣминава на другій (на допълнението), нарича се глаголъ отъ* **дѣйствителенъ залогъ.** Лисица-та *види* (какво?) сиренето. Сиренето *привлѣкло* (кого?) лисицата.

§ 129. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието отъ допълнението прѣминава на подлежащето, нарича се глаголъ отъ* **страдателенъ залогъ.** Французитѣ *се побѣдиха* (отъ кого?) отъ Пруситѣ. Цариградъ *е основанъ* отъ Константина Великій.

Глаголитѣ отъ страдателенъ залогъ се употрѣбяватъ съ възвратното мѣстоимение **се,** или въ видъ на страдателно причастие въ прѣминѫло врѣме.

Глаголътъ отъ дѣйствителенъ залогъ може да се обърне въ страдателенъ, като се вземе допълнението за подлежаще, а подлежащето — за допълнение. Градинарьтъ *обработва* градина-та. Градина-та *се обработва* отъ градинаря.

§ 130. *Глаголъ, който показва, че дѣйствие-*

Digitized by Google

то се възвръща на сжщий прѣдметъ, който дѣйствува. нарича се глаголъ отъ **възвратенъ залогъ**. Человѣкътъ *се мие* съ студена вода. Петко *се кжпи* въ рѣката.

Глаголътъ отъ възвратенъ залогъ винаги се употрѣбява съ възвратното мѣстоимение **се** (себе).

§ 131. *Глаголъ, който показва, че два или нѣколко прѣдмета си правятъ единъ на други (взаимно) едно и сжщо дѣйствие, нарича се глаголъ отъ* **взаименъ залогъ**. Кучето и котката *се давятъ*. *Биятъ се, борятъ се, обичатъ се, каратъ се.*

Глаголъ отъ взаименъ залогъ се употрѣбява съ възвратното мѣстоимение **се**.

§ 132. *Глаголъ, който показва състояние на прѣдмета, или дѣйствие, което не прѣминава на другий прѣдметъ, нарича се глаголъ отъ* **срѣденъ залогъ**. Кравата *лежи* на двора. Птицитѣ *хвъркатъ* по въздуха.

Къмъ срѣднитѣ глаголи се относятъ и слѣдующитѣ съ възвратно мѣстоимение глаголи: *смѣя се, радвамъ се, чудя се, надѣвамъ се, боя се, трудя се.*

Тѣзи глаголи се спрегатъ, както — и другитѣ глаголи, като на всѣкждѣ се прибавя възвратното мѣстоимение *се*. Напр. *уча се, учихъ се, научихъ се, училъ съмъ се, училъ се бѣхъ, училъ съмъ се билъ, ще се уча, учи-ща се,* и т. н.

§ 133. *Глаголи, които иматъ прѣдставка, наричатъ се сложни.* Напр. **за**писвамъ, **раз**казвамъ, **рас**копавамъ, **под**писвамъ, **из**мѣнявамъ, **про**читамъ и др.

Обучение 168. Кажете залога на всѣкий отъ долнитѣ глаголи; дѣйствителнитѣ глаголи обърнете въ страдателни, а страдателнитѣ — въ дѣйствителни: Ученикътъ хвърли счупеното перо. Зайчето бѣга по полето. Жената

Digitized by Google

маже кѫщата. Рибитѣ плаватъ въ водата. Птичкитѣ се криѭтъ между листитѣ. Войникътъ се рани отъ неприятельтъ. Гърцитѣ много пѫти сѫ се побѣждавали отъ Българитѣ. Нивата се прѣора и се посѣѭ съ жито. Желѣзото се чука, догдѣто е топло. Дѣтето се облича и се огледва. Гълѫбчето дрѣми на клончето. Азъ се обувамъ, а той се изува. Неприятелитѣ се биѭтъ. Съсѣдитѣ се обичатъ. Ний се познаваме отъ много врѣме. Тѣ се каратъ, биѭтъ се и пакъ се помиряватъ. Черни биволи въ виръ лежѫтъ. Половинъ блюдо на стѣна виси. Двѣ сестри прѣзъ плетъ се цалуватъ, а не могѫтъ да се видѭтъ. Малко по малко пълзи и на гърба си кѫща носи. Червенъ Петко запрѣнъ стои.

63. Колко сѫ видоветѣ и що показватъ?

§ 134. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се върши, вършило се, или ще се върши, но не е свършено до край, нарича се глаголъ отъ* **несвършенъ видъ.** *Четѫ* писмо, *четохъ* писмо, *ще четѫ* писмо.

§ 135. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се вършило, или ще се свърши до край, нарича се глаголъ, отъ* **свършенъ видъ.** *Прочетохъ* книгата, *ще прочетѫ* книгата.

Глаголътъ отъ свършенъ видъ нѣма настояще врѣме и прѣминѫло несвършно.

§ 136. *Когато глаголътъ отъ свършенъ видъ показва, че дѣйствието е станѫло или ще стане единъ пѫть, нарича се глаголъ отъ* **еднократенъ видъ.** Азъ *свирнѫхъ*, той *смигнѫ*, тѣ *сѣднѫхѫ*, *ще гръмнѫ*, *ще сѣднѫ*, *ще ударѭ*.

§ 137. *Глаголъ, който показва, че дѣйствието се повтаря много пѫти, нарича се глаголъ отъ* **многократенъ видъ.** *Удрямъ, походвамъ, питамъ, посръбвамъ, поработвамъ.*

64. Кои глаголи сѫ безлични?

Безличнитѣ прѣдложеня се исказватъ съ

Digitized by Google

глаголи които нѣматъ лице (не е извѣстно лицето, нито прѣдмета, който върши дѣйствието). Таквизи глаголи се казватъ **безлични**, *като: свѣтка се, мръква се, съмва се, яде се, спи (ми) се, гърми, трѣбва, пише се* и др.

Безличнитѣ глаголи се употрѣбяватъ само въ третѣо лице единственно число. По-долу се дава примѣръ за спрегание на таквизи глаголи.

Изявително наклонение.

Настояще врѣме — свѣтка се.
Прѣминѫло несвършено — свѣткаше се.
„ *свършено* — свѣтна се.
„ *неопрѣдѣлено* — свѣткало се е.
„ *прѣдварително* — свѣткало се бѣ.
„ *отдавно* — свѣткало се било.
Бѫдще опрѣдѣлено — ще се свѣтка.
„ *неопрѣдѣлено* — свѣтка ще се.

Повелително наклонение.

Да (нека) се свѣтка.

Условно наклонение.

Прѣминѫло неопрѣдѣлено — свѣткало се би.
Бѫдще нестанѫло — щѣше да се свѣтка.

— Намѣрете безличнитѣ глаголи въ обучен. 85.

Въ нѣкои глаголи гласоветѣ въ корена: *ш, ж, ч, е, д, о, ѣ*, се измѣняватъ, като:

Ш се измѣнява въ **С**: пи**Ш**ѫ — пи**С**ахъ;
Ж „ „ „ **Г** и **З**: лъ**Ж**ѫ — излъ**Г**ахъ; ма**Ж**ѫ — изма**З**ахъ;
Ч „ „ „ **К**: пла**Ч**ѫ — пла**К**ахъ;

Digitized by Google

е „ „ „ **и, о, а:** берѫ — събирамъ, съборъ, дерѫ — удрахъ;
д „ „ „ **жд:** садѫ — разсаждамъ;
о „ „ „ **а:** колѫ—заклахъ; могѫ—помагамъ;
ѣ „ „ „ **а, и:** бѣдѫ обаждамъ, сѣѫ—сито.

Питания за повторение: Що е глаголъ? За какво служи глаголътъ въ прѣдложенията? Какво показва глаголътъ отъ дѣйствителенъ залогъ, страдателенъ, възвратенъ, взаименъ, срѣденъ? Кога стои глаголътъ въ единственно число, кога въ множественно? Що е спрежение, колко сѫ спреженията и кои сѫ отличителнитѣ имъ окончания? Въ колко лица стои глаголътъ? Какво показва глаголътъ въ първо, второ и трето лице? Какви окончания иматъ глаголитѣ отъ първо, второ и третйо лице? Колко врѣмена има изявителното наклонение, повелителното условното и кои сѫ? Кои сѫ главнитѣ врѣмена на глагола? Какво показва настоящето врѣме, прѣминѫло несвършено, свършено, неопрѣдѣлено, прѣдварително, отдавно прѣминѫло, бѫдѫще опрѣдѣлено и неопрѣдѣлено? Какво показва глаголътъ въ изявително наклононие, повелително, условно и подчинително? Кои врѣмена се казватъ прости, кои сложни? Кога се измѣнява глаголътъ по родъ? Кои сѫ спомагателнитѣ глаголи? Какво показва глаголътъ отъ несвършенъ видъ, свършенъ, еднократенъ и многократенъ? Кои глаголи се казватъ сложни? Кои глаголи се казватъ безлични и какъ се спрегатъ безличнитѣ глаголи? Какви измѣнения правятъ гласоветѣ: ш, ж, ч, е, д, о, ѣ, въ глаголитѣ?

65. Що е нарѣчие?

§ 138. *Неизмѣняемитѣ думи, които показватъ врѣмето, мѣстото и начина на дѣйствието, наричатъ се* **нарѣчия.** — *Утрѣ* е праздникъ. *Тукъ* четемъ и пишемъ, а *тамъ* играемъ. Дъждътъ завалѣ *ненадѣйно.*

Нарѣчията служатъ въ прѣдложенията за поясними (обстоятелствени) думи.

Нарѣчията показватъ обстоятелствата:

Digitized by Google

1) *За врѣме*, които отговарятъ на питанията: *кога? откога? докога? Днесь, нощесь, сега, утрѣ, лѣтѣ, зимѣ, тогазъ, тутакси, веднага, тозъ-часъ, незабавно, ей-сега, сегисъ-тогисъ, винаги, есенесь, пролѣтесь.*

2) *За мѣсто*, които отговарятъ на питанията: *гдѣ? отгдѣ? кждѣ? Тукъ, тамъ, горѣ, долу, вжтрѣ, отвънъ, насамъ, нататъкъ, отсамъ.*

3) *Начинъ на дѣйствието*, което се подраздѣля:

а) *За количество* — на питание: *колко? Много, малко, толкозъ, стига, доста, повече, веднъжъ, двашъ, нѣколко.*

б) *За качество* — на питание: *какъ? добрѣ, злѣ, мирно, тихо, скоро, полека. Сравнителна степень: по-добрѣ, по-злѣ, по мирно, по-тихо, по-скоро;* а *прѣвъсходна: най-добрѣ, най-злѣ, най-скоро, сѣдишкомъ, лежишкомъ.*

4) *За прѣдположение: невѣмъ, може би.*

5) *За утвърдяване: да, тъй, наистина.*

6) *За отричание: не, ни.*

7) *За питание: кога? откога? докога? гдѣ? отгдѣ? кждѣ? какъ? колко?*

Обучение 169. Разберете нарѣчията: Ний ходихме днесь тамъ, гдѣто бѣхте вий вчера. Есень и пролѣть врѣмето постоянно бива влажно. Да ставашъ сутрина рано е полезно, а вечеръ да се расхождашъ е приятно. Напраздно изгубихте толкозъ врѣме. Тукъ лѣтѣ бива много топло, а зимѣ много студено. Вий твърдѣ добрѣ знаете, че всѣкой отъ васъ трѣба да се учи добрѣ. Отивамъ тамъ, кждѣто ме проваждатъ. Който излъже веднъжъ, вторий пжть не му вѣрватъ. Той отидѣ на горѣ. Ний живѣемъ заедно. Надолу. Напрѣдъ. Изведнъжъ. Особно. Отдалечъ. Отвжтрѣ. Бързишкомъ. Пълзишкомъ. Наизустъ. Отзадъ. Изобщо. Напълно. Искжсо. Отлѣво. Надалеко. Изотвънъ. Завчера. Ланѣ. Отзарана. Отпрѣдъ.

Повечето отъ нарѣчията сж произведени отъ сжществителни имена, като: нощесь — *отъ нощь,*

Digitized by Google

лѣтось — *отъ лѣто*, днесь — *отъ день;* отъ прилагателни имена, като: добрѣ — *отъ добрий*, чисто *отъ чистий;* отъ глаголи, като: мълчишкомъ — *отъ мълчѫ*, ходишкомъ — *отъ ходѫ;* а нѣкои и отъ други части на рѣчьта.

Обучение 170. Обяснете, отгдѣ сѫ произведени нарѣчия-та: наоколо, нагорѣ, заедно, двойно, вѣчно, доволно, отдалечь, отдѣтинство, отначало, напълно, отскоро отдѣсно, отлѣво, навѣрно, направо, наготово, излѣка, отново, нарѣдко, хубаво, свирѣпо, грозно, мѫчно, трудно, зимѫсь, открай, денемъ.

66. Що е съюзъ?

§ 139. *Неизмѣняемитѣ думи, които ни служѫтъ да съединяваме еднаквитѣ части въ слѣтото прѣдложение или да свързваме едно прѣдложение съ друго, наричатъ се* **съюзи.** Кравата **и** овцата сѫ полезни животни. Мѣсецътъ свѣти, **но** не грѣе. Учительтъ разсказва, **а** ученицитѣ слушатъ. По употрѣбителни съюзи сѫ: *а, но, да, ли, или, нито, че, като, ако би, ако ли, защото, слѣдователно.*

Нарѣчията и мѣстоименията зе зематъ за съюзи, когато служѫтъ за свързване на едно прѣдложение съ друго: *Когато* залѣзе слънцето, *тогазъ* настѫпва нощната тъмнина.

Обучение 171. Подчъртайте съюзи-тѣ: Сѫдътъ е кривъ, ако сѫдията е лѫжливъ. Ако вали прѣзъ Априлий дъждъ, ще се роди прѣзъ Май рѫжь. Звѣздитѣ свѣтѫтъ, но не грѣѫтъ. Знаешъ ли си добрѣ урока? И животнитѣ осѣщатъ благодарность. Азъ знаѫ, че ти си кривъ. Останете въ кѫщи, или дойдете съ насъ. Вий нещете нито едното, нито другото. Какъвто повикалъ, такъвзи се обадилъ. Съ какъвто аршинъ мѣрите, и вамъ съ такъвзи ще мѣрѫтъ. Илия ту чете, ту пише, ту играе.

67. Що е прѣдлогъ?

§ 140. *Неизмѣняемитѣ думи, които показ-*

Digitized by Google

ватъ отношението на единъ прѣдметъ къмъ другий, наричатъ се **прѣдлози.** Орелътъ хвърка **надъ** кѫщата. Рибата живѣе **въ** водата. Орелътъ кацнѫ **на** дървото.

Понѣкога прѣдлозитѣ се сливатъ съ други думи и служѫтъ за прѣдставки. Въ таквизи случаи прѣдлозитѣ се пишѫтъ слѣто съ думитѣ, като: *до*ходъ, *при*ходъ, *рас*ходъ, *ис*питъ, *раз*умъ, *без*умний, *раз*сказвамъ и др.

При глаголитѣ прѣдлогътъ винаги бива прѣдставка и се пише слѣто съ тѣхъ.

Обучение 172. Прѣпишете и подчъртайте прѣдлози-тѣ и съюзи-тѣ: Въ вашата градина има много цвѣтя. Есень листитѣ падатъ отъ дърветата. Пилетата искълвахѫ всички-тѣ зърна. Само едно зърно се зарови въ земята. Между Русчукъ и Варна има желѣзенъ пѫть. Книгата бѣше на масата, а сега се търкаля по земята. Той прѣминѫ прѣзъ рѣката. Ний влѣзохме въ черкова, а тѣ излѣзохѫ. За добрий человѣкъ добро се говори. Богъ е съ насъ. До Бога високо, а до царьтъ далеко. Кѫпахъ се въ рѣката. Пѫтьтъ прѣзъ нашата кѫща е широкъ. Отивамъ въ Свищовъ за риба. Янтра се влива въ Дунава между Свищовъ и Русчукъ.

Прѣдлозитѣ: *прѣ, раз, про, пра* се употрѣбяватъ само слѣто съ думитѣ, като: *прѣдавамъ, прѣнасямъ, раздавамъ, размѣнявамъ, прочитамъ, продавамъ, прадѣди, праотци.* Другитѣ прѣдлози: *въ, на, безъ, до, къмъ, за, подъ, при, прѣдъ, съ, у, по, прѣзъ* и проч. се употрѣбяватъ и слѣто и отдѣлно.

Прѣдлозитѣ: **из. въз, раз** прѣдъ буквитѣ: **к, п, т, х, ц, ч, ш** измѣняватъ **з**, въ **с**: **ис**копавамъ, **рас**копавамъ, **ис**писахъ, **ис**правямъ. **рас**писка, **рас**правямъ. **ис**токъ, **въс**токъ, **рас**топявамъ, **ис**хвърлямъ, **ис**хабявамъ, **рас**ходъ, **рас**ходка, **ис**цѣждамъ, **ис**цѣлявамъ, **рас**цѣпвамъ, **рас**чупвамъ.

Digitized by Google

68. Що е междуметие?

§ 141. *Неизмѣняемитѣ думи, които ни служѫтъ да исказваме чувствованията си, наричатъ се* **междуметия.** *Ахъ*, колко е приятно тукъ! *Охъ*, колко назадъ сме останѫли? — *Ой, ей, брей, уви, олеле, ссс, а, браво, ура, ха-ха-ха, тю — бре, де-де, о-о-о!*

Къмъ междуметията се отнасятъ и звукоподражанията: *мяу, му-у, ку-ку-ригу, куткудякъ, куку, цигу-мигу, дрънъ, плѣсъ, пукъ, лопъ, хопъ, тропъ, бухъ, цапъ, цамбуръ, хопъ-цопъ, цъкъ!* ....

Отъ нѣкои междуметия може да се произведѫтъ и други думи: отъ бухъ — *бухамъ*, плѣсъ — *плѣскамъ;* тропъ — *тропамъ;* лопъ — *лопамъ;* пукъ— *пукамъ;* цъкъ — *цъкамъ;* дрънъ — *дрънкамъ;* дзънъ — *дзънкамъ.*

Питания за повторение: Кои части на рѣчьта се казватъ неизмѣняеми, кои измѣняеми? Кои части на рѣчьта се казватъ знаменателни, кои служебни? Що е междуметие? Що е прѣдлогъ? Кои прѣдлози се употрѣбяватъ слѣто, кои отдѣлно; кои — слѣто и раздѣлно? Какво знаете за прѣдлозитѣ: из, въз, раз? Що е нарѣчие? Какви бивать нарѣчия-та? Отгдѣ се образуватъ нарѣчия-та?

69. Какъ се подраздѣлятъ частитѣ на рѣчьта?

§ 142. Сѫществителното име, прилагателното, числителното, мѣстоимението, глаголътъ и членътъ сѫ **измѣняеми** части на рѣчьта, защото тѣ, при употрѣблението имъ въ прѣдложенията, измѣняватъ окончанията си.

Нарѣчието, съюзътъ, прѣдлогътъ и междуметието сѫ **неизмѣняеми** части на рѣчьта, защото тѣ,

Digitized by Google

при употрѣблението имъ въ прѣдложенията, не правятъ никакви измѣнения.

Съществителното име, прилагателното числителното, глаголътъ, нарѣчието, и междуметието съ **знаменателни** части на рѣчьта, защото тѣ винаги знаменуватъ — показватъ нѣщо.

Мѣстоимението, членътъ, съюзътъ и прѣдлогътъ — съ **служебни** части на рѣчьта, защото тѣ служатъ за замѣнявание на думитѣ, за тѣхното опрѣдѣлявание, свързвание или да покажатъ отношението между тѣхъ.

КРАЙ.

Digitized by Google

ОГЛАВЛЕНИЕ.

I. Значението и съставътъ на думитѣ.

	Стран.
Прѣдметъ	3.
Прѣдмети одушевени и умствени	4.
Качество и число на прѣдметитѣ	5.
Дѣйствие и състояние на прѣдметитѣ	7.
Дума и слогъ	9.
Гласове и букви	10.
Букви ъ, ь	12.
Ударение	13.
Коренъ и окончание	14.
Прѣдставка	16.
Тъмни съгласни букви	17.
Тъмни гласни букви	18.
Употрѣбление буквитѣ е, ѣ всрѣдъ думитѣ	19.
Употрѣбление буквитѣ ж, ъ всрѣдъ думитѣ	21.

II. Прѣдложение и неговитѣ части.

Мисъль и прѣдложение	23.
Подлежаще и сказуемо	—
Пояснителни думи	26.

Раздѣление на пояснителнитѣ думи.

Пояснителни опрѣдѣлителни — опрѣдѣления	29.
Пояснителни обстоятелствени	—
Пояснителни допълнителни — допълнения	30.
Обръщение	—

Раздѣление на прѣдложенията.

а). По съставъ-тъ:

Нераспространено прѣдложение	32.
Распространено прѣдложение	32.

Digitized by Google

Стран.
Пълно прѣдложение . . . . . 32.
Непълно прѣдложение . . . . . 32.
Просто прѣдложение . . . . . 32.
Сложно прѣдложение . . . . . 33.
Слѣто прѣдложение . . . . . 33.
Лично . . . . . 35.
Безлично . . . . . 35.

б) Споредъ начинътъ на исказването:

Утвърдително (повѣствователно) прѣдложение . 36.
Отрицателно прѣдложение. . . . . 36.
Въпросително прѣдложение . . . . . 36.
Отвѣтно прѣдложение . . . . . 36.
Въсклицателно прѣдложение . . . . . 37.
Повелително прѣдложение . . . . . 37.

в). По значението:

Приставено прѣдложение . . . . . 38.
Главно прѣдложение . . . . . 38.
Опрѣдѣлително приставено прѣдложение . . . 39.
Допълнително приставено прѣдложение . . . 40.
Обстоятелственно приставено прѣдложение . . 40.
Вводно прѣдложение . . . . . 41.
Вносно прѣдложение . . . . . 42.

Частитѣ на рѣчь-та.

Сѫществително име . . . . . 44.
Службата на сѫществителното въ прѣдложенията . 44.
Вставка . . . . . 45.
Коренни и производни думи . . . . 46.
Сложни думи . . . . . 46.
Раздѣление на сѫществителнитѣ по родове . . 47.
Сѫществителни собствени, нарицателни и събирателни 49.
Сѫществителни уголѣмителни и умалителни . . 50.
Измѣнение съществителното по число . . . . 51.
Склонение на сѫществителнитѣ имена . . 52.
Падежи именителенъ и дателенъ . . . 53.
Винителенъ падежъ . . . . . 54.
Звателенъ падежъ . . . . . 55.

Digitized by Google

	Стран.
Прилагателно име	58.
Службата на прилагателното въ прѣдложенията.	59.
Измѣнение на прилагателното по родъ	60.
Измѣнение на прилагателното по число	61.
Прилагателни качественни и относителни	62.
Прилагателни притежателни и обстоятелственни	63.
Степени за сравнение	63.
Числително име	65.
Съставътъ на числителнитѣ имена	66.
Склонение числителното—единъ	67.
Членъ	68.
Измѣнение членътъ по родъ и число.	69.
Мѣстоимение	71.
Лични мѣстоимения	71.
Раздѣление на мѣстоименията	72.
Склонение на мѣстоименията	74.
Глаголъ	77.
Службата на глаголътъ въ прѣдложенията	77.
Измѣнение глаголътъ по число	79.
Измѣнение глаголътъ по лице	80.
Измѣнение на глаголътъ по врѣмена	82.
Измѣнение на глаголътъ по наклонение	85.
Спрежение на глаголитѣ	87.
Спрежение на спомагателнитѣ глаголи	88.
Първо, второ и третйо спрежение	90.
Причастия	90.
За залозитѣ	100.
За видоветѣ	102.
Безлични глаголи	102.
Нарѣчие	104.
Съюзъ	106.
Прѣдлогъ	106.
Междуметие	107.
Раздѣление частитѣ на рѣчь-та	108.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PG
835
.M73

Momchilov

Grammatika za novobŭlgarskyĭa ezyk

CLASSICS LIBRARY

Digitized by Google

UNIVERSITY OF CHICAGO
56 911 212

Digitized by Google